

ERDÉLYI JOGÉLET

III. FOLYAM | III. ÉVFOLYAM | 2022 | 04.

KIADJA:

SCIENTIA KIADÓ

Szerkesztőbizottság

Dr. Csák Csilla egyetemi tanár (ME ÁJK)

Dr. Mezey Barna egyetemi tanár (ELTE ÁJK)

Dr. Nagy Csongor István egyetemi tanár (SZTE ÁJK)

Dr. Nótári Tamás egyetemi tanár (Sapientia EMTE JTI)

Dr. Papp Tekla egyetemi tanár (NKE)

Dr. Szabó István egyetemi tanár (PPKE JÁK)

Dr. Szalayné Sándor Erzsébet egyetemi tanár (PTE ÁJK)

Dr. Szikora Veronika egyetemi tanár (DE ÁJK)

Dr. Veress Emőd egyetemi tanár, kutatóprofesszor (Sapientia EMTE JTI és Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet)

Dr. Vékás Lajos akadémikus, professor emeritus (ELTE ÁJK)

Szakterületi felelős szerkesztők:

Dr. Fazakas Zoltán József (kisebbségi jog, jogtörténet), egyetemi docens (KRE ÁJK)

Dr. Fegyveresi Zsolt (kereskedelmi jog, jogtörténet), egyetemi adjunktus (Sapientia EMTE)

Dr. Kádár Hunor (büntetőjog, büntető eljárásjog), egyetemi adjunktus (Sapientia EMTE)

Dr. Kokoly Zsolt (európai jog, médiajog), egyetemi adjunktus (Sapientia EMTE)

Dr. Székely János (polgári jog, polgári eljárásjog), egyetemi adjunktus (Sapientia EMTE)

Dr. Sztranyiczki Szilárd (polgári jog), egyetemi docens (Sapientia EMTE)

Dr. Vallasek Magdolna (munkajog), egyetemi adjunktus (Sapientia EMTE)

Dr. Varga Attila (alkotmányjog, közigazgatási jog, kisebbségi jog), Románia Alkotmánybíróságának bírója, egyetemi docens (Sapientia EMTE)

A lapszám szerkesztője:

Dr. Székely János

www.jogelet.ro

ISSN 2734 – 6226

ISSN-L 2734 – 6226

TARTALOM

Fazakas Zoltán József 7

Az elfeledett Alkotmány. Hetven éve hirdették ki a Román Népköztársaság 1952. évi Alkotmányát

Fegyveresi Zsolt 23

Az állami vállalatok felelős vállalatirányítása Romániában

Gerőcs-Tóth Andrea 39

Az EU 2019/452. rendelete és a közvetlen külföldi befektetések átvilágításának rendszere Csehországban és Szlovákiában

Joó László Ádám 67

Magyarországi szokásjog alkalmazása a visszatért keleti és erdélyi országrészekben

Kovács Bálint 81

Emberi jogok a nemzetközi beruházásvédelemben: védekezéshez is kevés?

Nótári Tamás 107

Baráti és családi viszonyok Cicero leveleiben I.

Szentpáli-Gavallér Pál 121

Az Erdélyi Fejedelemség gazdasága, a céhes élet szabályozása Bethlen Gábor idején, különös tekintettel a modern kori szabályozással kapcsolatos párhuzamokra

Tóth Nikolett Ágnes 139

Gondolatok a sportesemények biztonságának kérdéseiről

Sas Péter 153

Hozzászólás dr. Veress Emőd *Dr. Óvári Elemér kolozsvári ügyvéd életéről és haláláról* című írásához

RECENZIO

Bartis Előd 159

Szerződési jog Kelet-Közép-Európában

Kovács Bence Zsolt 163

Kelet-Közép-Európa mint jogtörténeti tér

Ilyés Kinga 169

Az 1959. évi IV. törvény a polgári jogi kodifikáció történetének tükrében

CONTENTS

Zoltán József Fazakas 7

The Forgotten Constitution. The Promulgation of the 1952 Constitution of the Romanian People's Republic Took Place 70 Years Ago

Zsolt Fegyveresi 23

Corporate Governance of State-Owned Enterprises in Romania

Andrea Gerőcs-Tóth 39

EU Regulation 2019/452 and the Foreign Direct Investment Screening Regime in the Czech Republic and Slovakia

László Ádám Joó 67

Enforcement of the Hungarian Customary Law in the Reannexed Eastern and Transylvanian Parts of the Country

Bálint Kovács 81

Human Rights in International Investment Protection. Too Little for Defence?

Tamás Nótári 107

Relations of Friendship and Family in Cicero's Correspondence I

Pál Szentpáli-Gavallér 121

The Economy of the Principality of Transylvania, the Regulation of Guild Life under Gábor Bethlen, with Special Regard to the Parallels with Modern-Day Regulation

Nikolett Ágnes Tóth 139

Thoughts on Issues of Sports Event Safety and Security

Péter Sas 153

Comment to the Article by dr. Emőd Veress Titled "About the Life and Death of Attorney Elemér Óvári from Cluj"

REVIEW

Előd Bartis 159

Contract Law in East Central Europe

Bence Zsolt Kovács 163

Central and Eastern Europe as a Space of Legal History

Kinga Ilyés 169

Act IV of 1959 in the Light of the History of Civil Law Codification

FAZAKAS ZOLTÁN JÓZSEF

Az elfeledett Alkotmány

Hetven éve hirdették ki a Román Népköztársaság 1952. évi Alkotmányát

The Forgotten Constitution. The Promulgation of the 1952 Constitution of the Romanian People's Republic Took Place 70 Years Ago

Abstract: After World War II, Romania, like the other states of the Soviet bloc, introduced so-called people's democratic constitutions. These constitutions were characterized by the ideological values and class approach of communism, and Romania was forced to reject its earlier constitutional legacy. During the communist era, Romania adopted three constitutions, in 1948, 1952, and 1965, of which the 1952 Constitution is a particular intersection and a paradox in terms of history and constitutional law. It is an intersection in the sense that it is the culmination of the first stage of the radical social, economic, political, and legal transformation formally initiated by the 1948 Constitution and a transition to the 1965 Constitution, which also introduced some specific Romanian characteristics. It is special in the sense that it is the first fundamental law in the history of the Romanian Constitution to be drafted in accordance with the rules of formal constitutionalism. From the substantive point of view, its value lies in the fact that, despite the formal and economic egalitarian social theory of communist ideology and its violent implementation, it has elevated nationality issues to a state organization issue on the basis of the Stalinist model and nationality policy, proving that taking them into account does not conflict with the territorial integrity of the state from a state organization point of view.

Keywords: Romania, constitution, communism, nationality, autonomy, nationality policy, Stalinist constitutionalism

Összefoglaló: A II. világháborút követően a szovjet blokk többi államához hasonlóan Romániában is úgynevezett népi demokratikus alkotmányok kerültek bevezetésre. Ezen alkotmányokat világnézeti szempontból a kommunista eszme értékválasztása és osztályszemlélete jellemezte, így Románia is kénytelen volt elvetni korábbi alkotmányos örökségét. A kommunista korszakban Románia három alkotmányt is elfogadott 1948-ban, 1952-ben és 1965-ben, amelyek közül az 1952. évi Alkotmány különleges metszéspont és egyben történelmi és alkotmányjogi paradoxon. Metszéspont abban az értelemben, hogy az 1948. évi Alkotmánnyal formálisan is megkezdett radikális társadalmi, gazdasági, politikai és jogi átrendeződés első szakaszának betetőzése, egyben átmenet a sajátos román jegyeket is valló 1965. évi Alkotmányhoz vezető úton. Különleges abban az értelemben, hogy a román alkotmánytörténet első olyan alaptörvénye, amely a formális alkotmányozás szabályainak megfelelően került megalkotásra. Tartalmi oldalról pedig értékét az adja, hogy a kommunista ideológia által vallott formális és gazdasági egalitárius társadalomszemlélet és annak erőszakos megvalósítása ellenére a sztálini modell és nemzetiségpolitika alapján a nemzetiségi

kérdéseket államszervezeti kérdéssé emelte, bizonyítva, hogy azok figyelembevételére államszervezeti szempontból nem áll szemben az állam területi épségével.

Kulcsszavak: Románia, alkotmány, kommunizmus, nemzetiség, autonómia, nemzetiségpolitika, sztálini alkotmányosság

1. Bevezető gondolatok a román alkotmánytörténet korszakairól, vizsgálatának fontosságáról

Románia kartális alkotmányai vizsgálatával nemcsak a modern román állam alkotmányjogi gondolkodásának alapjai vázolhatók fel, hanem azok örökségéből a jelenre, illetve a jövőre vonatkozó következtetések levonására is lehetőség nyílik. Ezen alkotmányok – az 1866. évi,¹ az 1923. évi,² az 1938. évi,³ az 1948. évi,⁴ az 1952. évi,⁵ az 1965. évi,⁶ illetve a jelenleg hatályos 1991. évi Alkotmány⁷ – lehetőséget kínálnak a modern román állam alkotmánytörténeti korszakai felvázolása mellett olyan rendelkezések bemutatására is, amelyek a történeti kontextuson túlmutatva állhatnak pozitív példaként vagy éppen elítélendő mementóként a jelen jogalkotója, jogalkalmazója vagy közéleti szereplője számára. Következésképpen ezen alkotmányok vizsgálata nem öncélú, ezen alaptörvények az államfejlődés építőelemeiként hordoznak – hatályvesztésük ellenére – napjainkban is jelentőséget.

Mint ismeretes, Románia alkotmányjogának fejlődése a megkésett államalakítás és állami függetlenség kései elnyerésének okán a nyugat-európai államokétól lényegileg eltérő alapokon nyugodott. A klasszikus rendiség nélküli, török szüzerenitás alatt álló román előállamok 1859. évi egyesülését követően Románia alapvetően külföldi minták és modellek átvételével alkotta meg államszervezetét, jogrendszerét.⁸ A modern

1 Románia a Monitorul Oficial (Hivatalos Közlöny, a továbbiakban így megnevezve) 1866. június 1-i 142. számában kihirdetett 1866. évi Alkotmánya (*Constituția României din 1866*).

2 Románia a Hivatalos Közlöny 1923. március 29-i 282. számában kihirdetett 1923. évi Alkotmánya (*Constituția României din 1923*).

3 Románia a Hivatalos Közlöny 1938. február 27-i 48. számában kihirdetett 1938. évi Alkotmánya (*Constituția României din 1938*).

4 A Román Népköztársaság a Hivatalos Közlöny 1948. április 13-i 87. számában kihirdetett 1948. évi Alkotmánya (*Constituția Republicii Populare Române din 1948*).

5 A Román Népköztársaság a Buletinul Oficial (a Nagy Nemzetgyűlés Hivatalos Lapja, a továbbiakban Hivatalos Lap) 1952. szeptember 27-i 1. számában kihirdetett 1952. évi Alkotmánya (*Constituția Republicii Populare Române din 1952*).

6 Románia Szocialista Köztársaság a Hivatalos Lap 1965. augusztus 21-i 1. számában kihirdetett, 1965. évi Alkotmánya (*Constituția Republicii Socialiste România din 1965*).

7 Románia a Hivatalos Közlöny 2003. október 29-i 758. számában újra kihirdetett, a 2003. évi 429. Alkotmánymódosítási törvénnyel bevezetett módosításokkal egységes szerkezetbe foglalt 1991. évi Alkotmánya (*Constituția României din 1991 modificată și completată prin Legea de revizuire a Constituției României nr. 429/2003*), általánosan: Románia 2003. évi Alkotmánya (*Constituția României din 2003*).

8 Cristinel Ioan MURZEA, Roxana MATEFI: *Evoluția statului și dreptului românesc*, Editura Hamangiu, București, 2015, 143–179.

jogrendszer léte ellenére a román állam alkotmányosságának tartalmi érvényesülése súlyos hiányosságokban szenvedett⁹ a függetlensége első hetven évében. Bár Románia ekkor alkotmányos monarchia volt, alkotmányossága korlátozott módon érvényesült, és 1938-ban nyílt királyi, majd 1940-ben katonai diktatúrába fordult át. Románia megalakulásától 1938-ig terjedő időszakát így a korlátozott alkotmányosság korának nevezhetjük, amely korszak kétségtelenül jelentős sikereket könyvelhetett el, azonban a Párizs környéki békerendszer összeomlásából eredő megváltozott külpolitikai viszonyok és a belpolitikai integrációs kudarcok az államkereteket szétfeszítették, a korlátozott alkotmányosságot lebontották, komoly területi veszteségek mellett.

Az 1920-as és 1930-as évek politikai, gazdasági és társadalmi folyamatai az 1938. évre¹⁰ egy alkotmányjogi paradoxonra, egy alkotmánnyal – 1938. évi Alkotmánnyal – bevezetett királyi diktatúrához vezettek, amely a „látszatalkotmányosság” korának nevezhető. A látszatalkotmányosság kora Ion Antonescu 1940. szeptember 5-i *conducători* [(nép) vezér]j kinevezésével¹¹ és az 1938. évi Alkotmány felfüggesztésével¹² az alkotmányt már tételesen jogilag is nélkülöző totális állam kiépítését eredményezte. Románia 1940. szeptember 5-e és 1944. augusztus 23. között tehát mind formális, mind tartalmi értelemben az alkotmánytalanság korát élte.

A nagy történelmi jelentőségű 1944. augusztus 23-i napot¹³ követően Románia vizsztatért az alkotmányosság útjára az 1923. évi Alkotmány helyreállításával,¹⁴ azonban a második világháború utolsó hullámai, a szovjet megszállás ténye ennek érvényesülését érdemben kizárta. A megerősödött és immáron szovjet támogatást élvező baloldali szervezetek egyre inkább átvették a kezdeményezést belpolitikai téren, a hagyományos elitre, illetve a királyi Romániára fokozódó szovjet nyomás nehezedett, amely a kommunista hatalomátvétel alkotmányos alapjainak megteremtését célozta.¹⁵ A szovjet, illetve baloldali nyomás alig három esztendő alatt sikerrel járt: 1947. december 30-án I. Mihály király ennek hatására trónjáról lemondott, és még aznap kikiáltották a Román Népköztársaságot.¹⁶

9 HORVÁTH PÁL: *A modern jog, a felfzárkózás típusjegyei = Egyetemes jogtörténet II.*, szerk. HORVÁTH PÁL, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., Budapest, 1999, 109–110.

10 CRISTIAN IONESCU: *Tratat de drept constituțional contemporan*, Editura C.H. Beck, București, 2019, 750–754.

11 I. Antonescu tábornok miniszterelnöki Kiáltványa az országhoz (*Proclamația d-lui prim-ministru General I. Antonescu către Țară*), közzétéve a Hivatalos Közlöny 1940. szeptember 5-i 205. számában.

12 Királyi rendelet az Alkotmány felfüggesztéséről (*Decret regal pentru suspendarea Constituției*), kihirdetve a Hivatalos Közlöny 1940. szeptember 5-i 205. számában.

13 Ezen a napon a román politikai és katonai elit egyes tagjai, az akkor csupán 22 éves I. Mihály király – névleges – vezetésével államcsínyt hajtottak végre Ion Antonescu és az általa vezetett rezsim ellen. Az államcsíny sikerével Románia „kiugrott” a tengelyhatalmak szövetségéből. Lásd DURANDIN, Catherine: *A román nép története*, Maecenas Könyvek, Budapest, 1998, 293–320.

14 IONESCU: *i. m.*, 758–763.

15 DURANDIN: *i. m.*, 337–343.

16 Az 1947. évi 363. törvény a Román Népköztársaság kikiáltásáról (*Legea nr. 363 din 30 decembrie 1947 pentru constituirea Statului Român în Republica Populară Română*), kihirdetve a Hivatalos Közlöny 1947. december 30-i 300. számában

Kelet-Európa, illetve Kelet-Közép-Európa államai – így Románia is – a II. világháború egyik eredményeként nemcsak szovjet katonai megszállás, hanem szovjet politikai befolyás alá is kerültek, amelynek következményeként rövid időn belül átvételre került a szovjet politikai, gazdasági és alkotmányos berendezkedés, szükségképpen elvetve a korábbi alkotmányosság elemeit. A szovjet típusú alkotmányok, így a román alkotmányok lényegi kiindulópontja a kommunista ideológia osztályalapú társadalomszemlélete volt, jellegét a totális állam kiépítése és működtetése határozta meg.¹⁷ Ennek megfelelően a szovjet típusú alkotmányosság tartalmi értelemben nem tekinthető alkotmányosságnak, hanem ténylegesen totális államot jelentett.¹⁸ Következésképpen Románia *de facto* 1948 és 1989 között – *de iure* egészen 1991-ig – az alkotmányosság nélküli alkotmányok korszakát élte annak ellenére, hogy e korban három alkotmánya is kihirdetésre került.

Románia esetében valós alkotmányosságról így csak – az 1989. évi forradalmat követően az 1991-re megalkotott¹⁹ – hatályos Alkotmány által kialakított keretek között beszélhetünk.

2. Az 1952. évi alkotmány a román alkotmányok között

A népköztársaság kikiáltásáról szóló törvény alkotmányjogilag nehezen értelmezhető módon mind az 1866. évi, mind az 1923. évi Alkotmányt hatályon kívül helyezte,²⁰ ugyanakkor az 1938. évi Alkotmányról nem tett említést. Az 1866. évi Alkotmány hatályon kívül helyezése már az 1923. évi Alkotmánnyal megtörtént, míg jogszabály az 1938. évi Alkotmány esetében csak annak felfüggesztéséről született 1940-ben. Az alkotmányjogilag nehezen megragadható jogtechnikai megoldás ellenére nem kétséges, hogy a népköztársaság kikiáltásáról szóló törvény a korábbi állami, gazdasági, társadalmi és jogi keretekkel való végleges szakítást rögzítette, és beilleszthető abba a folyamatba, amely korábbi alkotmányozások megkérdőjelezhető eljárásait jelentették.²¹

I. Mihály király lemondatását követően hamarosan megkezdődtek az új, immár kommunista alkotmány előkészítő munkálatai, amelynek eredményeként elfogadott 1948. évi Alkotmány gyökeres társadalmi, gazdasági és politikai változásokat indított el. Az elkövetkező években egyfajta átmenetiség volt tehát megfigyelhető a kommunista államberendezkedés kiépítése és megszilárdítása érdekében. A folyamat az 1952. évi Alkotmánnyal ért csúcsára,²² és tette teljessé Románia szovjet blokkba tartozását. Általa

17 IONESCU: *i. m.*, 767–768.

18 VERESS Emőd: *A szovjet típusú diktatúra jellemzői = Erdély jogtörténete*, szerk. VERESS Emőd, Forum Iuris – HVG Orac, Budapest–Kolozsvár, 2020, 502–505.

19 IONESCU: *i. m.*, 774–779.

20 IONESCU: *i. m.*, 759.

21 Az 1866. évi Alkotmány alkotmányozásra vonatkozó szabályait ugyanis 1922–1923-ban nem tartották be, így az 1923. évi Alkotmányt az akkori kormányzó Liberális Párt egypárti alkotmányának tekintették. Hasonlóképpen az 1938. évi Alkotmány sem felelt meg formai szempontból az alkotmányozás 1923. évi Alkotmányban rögzített követelményeinek. – IONESCU: *i. m.*, 740–744., 750–754.

22 IONESCU: *i. m.*, 770–772.

az 1960-as évek közepén konszolidálódott a román alkotmányjogi rendszer. A szovjet csapatok kivonásából eredően ekkor megnövekedett és ténylegesen is érvényesülő belpolitikai mozgástér, a Nicolae Ceaușescu személyéhez fűzött nemzetközi remények és jóindulat,²³ továbbá a lényegében befejezett társadalomátalakítás és az új főtítkár hatalmi érdekei együttesen egy új alkotmány elfogadását eredményezték 1965-ben, amely annak bukásáig határozta meg a román állam létét.²⁴

Az 1952. évi Alkotmány tehát több tekintetben történelmi metszéspont. Az 1948. évi Alkotmány oldaláról tekintve annak ideológiai alapjaiból fakadó eredmények kodifikációja, azaz ezen alkotmánynak már nem volt feladata a korábbi társadalmi, gazdasági és politikai rend felszámolása, ellenkezőleg, annak megszilárdításaként értelmezhető a kommunizmus eléréséhez vezető út újabb állomásaként. Ebből fakad, és az 1965. évi Alkotmány oldaláról nézve egyértelmű, hogy mivel az 1952. évi Alkotmány klasszikus szovjet mintát követett,²⁵ különleges román jellegzetességet vagy örökséget legfeljebb csak két intézménye hordozott magában. Ezek közül az elsőt a tartományi rendszerben azonosíthatjuk a közigazgatási jog területén – amely az 1938. évi Alkotmány korszakára mutat²⁶ –, a második pedig a nemzetiségi kérdés területe, amelynek első jogforrási elemei az I. világháborút követően megkötött párizsi kisebbségvédelmi szerződésre,²⁷ az 1938-ban alkotott nemzetiségi jogszabálygyűjteményre vezethető vissza,²⁸ de annak tényleges kezelését a sztálini nemzetiségi politika alapjain elfogadott úgynevezett Nemzetiségi Statútum jelentette.²⁹ Míg a tartományi rendszer valós alkotmányjogi gyökerekkel rendelkezett Romániában, a sztálini nemzetiségpolitika szovjet sugalmazásra történő bevezetése – annak ellenére, hogy formailag még az 1923. évi Alkotmány hatálya alatt

23 DURANDIN: *i. m.*, 383–385.

24 IONESCU: *i. m.*, 772–773.

25 *Uo.*, 770–771.

26 Az 1938. évi 2919. számú királyi rendelettel kihirdetett közigazgatási törvény (*Decret regal nr. 2919. Legea administrativă*), kihirdetve a Hivatalos Közlöny 1938. augusztus 14-i 187. számában.

27 Az 1920. évi 3699. törvény a Szövetséges és Társult Főhatalmak és Ausztria között 1919. szeptember 10-én Saint-Germainben kötött békeszerződés és a Szövetséges és Társult Főhatalmak és Románia között 1919. december 9-én Párizsban kötött kisebbségvédelmi szerződés becikelyezéséről (*Legea nr. 3699. prin care guvernul este autorizat a ratifica și a face să se execute tratatul de pace împreună cu anexele lui, încheiat de Puterile Aliate și Asociate cu Austria, în Saint Germain, la 10 septembrie 1919, și Tratatul asupra minorităților semnat la Paris la 9 decembrie 1919*), kihirdetve a Hivatalos Közlöny 1920. szeptember 23-i 140. számában.

28 Az 1938. évi, a Kisebbségi Főosztály átszervezéséről (Kisebbségi Főkormánybiztossággá) szóló 1668. számú királyi rendelet [*Decret regal nr. 1668 pentru reorganizarea Direcțiunii Minorităților (Comisariatul General pentru Minorități)*], kihirdetve a Hivatalos Közlöny 1938. május 4-i 101. számában; az 1938. évi, a Kisebbségi Főkormánybiztosság működéséről szóló szabályzat (*Regulament pentru funcționarea Comisariatului General al Minorităților*), kihirdetve a Hivatalos Közlöny 1938. augusztus 4-i 178. számában; a kisebbségek kívánságainak elintézésénél a minisztériumok által követendő vezérelvekről szóló minisztertanácsi feljegyzés (*Jurnal al Consiliului de Miniștri, prin care se stabilesc directivele, de care trebuiesc conduse ministerele în rezolvarea dezideratelor minorităților*), kihirdetve a Hivatalos Közlöny 1938. augusztus 4-i 178. számában.

29 Az 1945. évi 630. számú törvény a Nemzetiségi Statútumról szóló törvényhez kapcsolódó egyes bűncselekmények megállapítása és büntetése tárgyában (*Legea nr. 630 privitor la stabilirea și sancționarea unor infracțiuni la Legea pentru Statutul Naționalităților*), kihirdetve a Hivatalos Közlöny 1945. augusztus 6-i 176. számában.

történt – hagyományos román alkotmányjogi örökségként valójában nem értelmezhető. Az 1965. évi Alkotmány által bevezetett fordulat tehát az 1952. évi Alkotmány átmeneti jellegét bizonyítja ebből a nézőpontból, következésképpen az 1965. évi Alkotmány már sokkal inkább magában hordozott sajátos román alkotmányjogi örökséget: annak hatálya alatt ismét bevezetésre került a megerendszer és egy központosítottabb egységállami alapállás, másrészt a sztálini nemzetiségpolitika fokozatos elvetése is bekövetkezett.³⁰

3. Az 1952. évi Alkotmány áttekintése és értékválasztása

A fentebb ismertetettek szerint a II. világháborút követő társadalmi, gazdasági, politikai és jogi események meghatározó államszervezeti átalakulásokat idéztek elő a szovjet blokk többi államához hasonlóan Románia esetében is. E változások lényegét a korábbi alkotmányosság elvetése és a Szovjetunió 1936. évi sztálini Alkotmányán alapuló államszervezeti modell átvétele,³¹ a kommunista ideológia osztályalapú társadalomszemléletének érvényesítése³² képezte a romániai kommunista mozgalom és a szovjet kormány együttes erőfeszítései által. A szovjet támogatással megvalósított állami és társadalomszerkezet radikális átalakítása, a rendszer megszilárdítása, azaz a már elért eredmények az 1948. évi Alkotmányt meghaladóttá tették elsősorban abból a szempontból, hogy az alkotmányos alapok már nem a korábbi államrenddel szembenállóként élveztek prioritást, hanem a proletárdiktatúra rögzülését, annak továbbfejlesztése célját hordozták magukban. Következésképpen a társadalom, a gazdaság, illetve az államszerkezet szovjet pályára állítása átmeneti korszakának sikeres lezárása az 1952. évi Alkotmány preambuluma szerint is új alkotmányos alapok jogi letételét indokolta, amelyet propagandaszempontból széles körű, a társadalmi legitimitásához fűzött pártcélokat és pártérdekeket érvényesítő egyeztetések útján fogadtak el.³³ A Nagy Nemzetgyűlés végül 1952. szeptember 22-én kezdte meg az új alaptörvény tárgyalását, majd öt nappal később fogadta el az 1952. évi Alkotmányt.

Tekintettel arra a tényre, hogy a szovjet típusú alkotmányjog vallotta, hogy a korábbi államberendezkedések megsemmisítése mellett kiépített népi demokrácia valójában a proletárdiktatúra egy átmeneti, a kommunizmust megvalósító kezdeti formája,³⁴ így a népi demokratikus alkotmányok lényegi jellemzőjét képezte a hatalommegosztás hagyományos elvének elvetése és nyílt tagadása, azaz a hatalomkoncentráció megvalósítása.³⁵ A szovjet típusú államokban az állami élet teljes egésze felett ugyanakkor

30 VERESS Emőd: *Nemzeti kisebbségek jogállása a szovjet típusú diktatúra alatt = Erdély jogtörténete*, szerk. VERESS Emőd, Forum Iuris – HVG Orac, Budapest–Kolozsvár, 2020, 512–513.

31 CSANÁDI György, CSATÓ István, KÁLMÁN György: *A népi demokráciák alkotmányai*, Jogtudományi Közlöny, 1949/15–16, 337.

32 BEÉR János: *A népi demokratikus köztársaságok alkotmánya*, Állam és Közigazgatás, 1949. I/1, 4–7.

33 SZENTPÉTERI István: *A Román Népköztársaság új alkotmánya*, Állam és Igazgatás, 1952/11–12, 599–601.

34 BEÉR: *i. m.*, 4.

35 BEÉR: *i. m.*, 15–17.

nem az alkotmányokban deklarált szervek gyakoroltak valójában hatalmat, hanem az ténylegesen a kommunista pártot, pontosabban annak felső rétegét, az úgynevezett nomenklaturát illette meg, amely a gazdaság feletti tényleges hatalmat is megszerezte.³⁶ Az állami és pártszervezet összefonódásának³⁷ alkotmányos alapjai az alkotmányokban a munkásosztály, illetve annak pártja szerepéből vezethetők le. A kommunista párt egyedüli pártként állampárttá alakult, felépítése mintegy leképezte az alkotmányokban rögzített állami szervek felépítését, illetve az állampárt szervei az állami szervekkel nemcsak párhuzamosan működtek, hanem a jellemző személyi összefonódások mellett azok hatásköreit is alapvetően elvonva ténylegesen irányították a totális állam mindennapjait az állami szervek utólagos jóváhagyása mellett vagy akár azok, illetve a tételes jog szabályai ellenében is.³⁸ A politikai valóság alkotmányjogi leképződését az 1952. évi Alkotmány 22. cikktől 63. cikkig, illetve 93. cikktől a 101. cikkig terjedő rendelkezései tartalmazták a preambulumban, a 3. cikk, a 86. cikk, a 100. cikk rendelkezéseivel együttesen. Az 1952. évi Alkotmány nevezett rendelkezései az államszervezet felépítését az állampárt vezető erejével, politikai elsőbbségével rögzítették,³⁹ ténylegesen az állampárt állami hatalom birtoklásának kizárólagosságát tartalmazták.

Az 1952. évi Alkotmány osztályszemlélete annak preambulumban és az I. fejezetben került körülírásra, az ideológiai alapokon túl változatlanul a román nép szuverenitását és függetlenségét, biztonságát és békéjét jelölve meg különös értéként, és egyben az állampolgárok alapvető jogait és kötelességeit alapvetően a gazdasági termelésben való részvétel szerint alakuló osztálykülönbségek alapján fogalmazta meg.⁴⁰ Az alkotmányos alapállás e körben egyértelműen a kommunizmusba való átmeneti kor totális programjához illeszkedik, és ezt maga az 1952. évi Alkotmány preambuluma is kiemelte, illetve az a társadalmi rendre vonatkozó cikkekből is egyértelműen következett.⁴¹ Különösen a 11. cikk utolsó bekezdése hangsúlyozandó ebben a körben, amely egyértelműen rögzítette, hogy a kapitalizmus egyes viszonyokban jelenleg megtúrt azzal, hogy a távlati cél és alkotmányos program ezen maradványok tökéletes megszüntetése. Ennek megfelelően az alkotmányos alapokból azon következtetés vonható le, hogy amennyiben a nemproletár rétegek a munkásosztály diktatúrájával nem azonosulnak, azt nem fogadják el, nem csak kirekesztésre, hanem – kizsákmányolónak minősítésük esetén – megsemmisítésre számíthatnak, míg másik oldalról, amennyiben e rétegek a kapitalizmus elleni harcot támogatják és felvállalják, úgy jólétük és felemelkedésük lehetősége nyitott és az felajánlásra is kerül.⁴² Ilyen alapokon az 1952. évi Alkotmány alapvető jogokat és kötelességeket tartalmazó 7. fejezete az osztályszemlélet logikáját követve elsőként a munkaközpontú jogokról rendelkezett, emellett oktatási és kulturális jogokat is tartalmazott. A 85–86. cikkekben foglalt szólásszabadság, sajtószabadság, gyülekezési és egyesülési szabadság gyakorlásának célja, valójában feltétele az osztályszemlélet alapján a dolgozó nép és a népi demokrácia megerősítése, azaz e jogok

36 BALOGH László: *Románia története*, Aula Kiadó Kft., Budapest, 2001, 141.

37 DURANDIN: *i. m.*, 350–351.

38 VERESS: *A szovjet típusú...*, *i. m.*, 502–505.

39 IONESCU: *i. m.*, 771.

40 SZENTPÉTERI: *i. m.*, 603–607.

41 Ioan DELEANU: *Drept constituțional*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1980, 86.

42 SZENTPÉTERI: *i. m.*, 607.

is csak célhoz kötötten érvényesülhettek a Román Munkáspárt vezetése mellett. A személyes szabadságjogok katalógusa a személyi szabadságot és annak büntetőjogi garanciáit, a lakóhely és levelezés sérthetetlenségét tartalmazta. Az igazságszolgáltatási és közigazgatási anyanyelvhasználat jogát a 68. és 82. cikkek tartalmazták.

A kollektíven gyakorolható jogok tekintetében az 1952. évi Alkotmány 81. cikke a Román Népköztársaság dolgozó polgárainak biztosított nemzetiségre és fajra való tekintet nélkül teljes jogegyenlőséget a gazdasági, politikai és kulturális élet minden területén. A dolgozó minőség tehát egyfajta korlátként érvényesült a jogok élvezetét illetően. A kisebbségi jogok hagyományos – gyakorlatilag a román alkotmánytörténetben dominánsan érvényesülő különjogokként⁴³ való – értelmezése ugyanezen cikkben került rögzítésre, ugyanakkor a sovinizmus, fajgyűlölet, nemzeti gyűlölet, illetve a sovinizta nacionalista propaganda büntetése az 1948. évi Alkotmánnyal, illetve az 1945. évi Nemzetiségi Statútum tartalmával egyezően jelent meg.

4. Az 1952. évi Alkotmány alkotmányjogi újdonságai és a jelenhez is szóló üzenetei

Az 1952. évi Alkotmány két valós újdonságot hordozott magában, amelyek közül az első tisztán alkotmányjogi eljárásjogi szempontból hangsúlyos, míg a második a tartalmi alkotmányosság nézőpontjából jelentős.

Az első újdonság abban nevezhető meg, hogy a román alkotmánytörténetben az 1952. évi Alkotmány volt az első, amelyet a hatályos – tárgyi esetben az 1948. évi Alkotmány 103. és 104. cikkeinek megfelelő – eljárásrend tiszteletben tartásával alkottak meg és fogadtak el, illetve az eljárás során széles körű társadalmi egyeztetést is tartottak⁴⁴ (igaz, a totális állam valóságának megfelelően csupán formálisan). Hasonlóképpen az 1952. évi Alkotmány volt az első, amely hatályát szintén a fennálló alkotmányos eljárások, azaz az 1952. évi Alkotmány 105. cikke betartásával vesztette el az 1965. évi Alkotmány megalkotásával, egyhangú elfogadásával és hatálybalépésével. E tények alkotmánytörténeti jelentősége a román alkotmányfejlődés azon aspektusaira világít rá, amelyek egyrészt a korlátozott alkotmányosság korát jellemző visszás helyzetekre, tartalmi torzulásokra és legitimációs hiányosságokra mutatnak, másrészt arra, hogy a tartalmi alkotmányosságot nélkülöző totális állam legalább formai szempontból törekedett a legalitás megteremtésére helyzetének megszilárdítását követően. E körülmények együttese a hatályos Alkotmány által megteremtett környezet értékét növeli, egyben rámutat mind a legalitás, mind a legitimáció kiemelt fontosságára, a tartalmi alkotmányosság jelentőségére.

A második újdonság kétségtelenül a többnemzetiségű román államban valós társadalmi és politikai kihívásként érvényesülő nemzetiségi kérdés kezelése volt az 1952. évi Alkotmányban.

43 SOFRONIE George: *Contribuțiuni la o reconstrucție a dreptului minorităților*, „Profesorului G. Meitani. Omagiu”, Tipografia I. N. Copuzeanu, București, 1936, 29.

44 DELEANU: *i. m.*, 84.

Az I. világháborút követően jelentős területi és népességyerereséget elkönyvelt Romániában az 1930. évi népszámlálás alapján a román nemzetiség aránya az állam lakosságában (kerekítve) 71,9% volt.⁴⁵ A két világháború közötti időszakban az államnationalizmus a román állam kereteit szétfeszítő körülményként érvényesült, amely nemzetiségi kihívásra a homogén nemzetállam célját valló Románia nemzetközi kötelezettségei ellenére nem kínált valós, a nemzeti kisebbségeket integrálni képes válaszokat.⁴⁶ Noha a II. világháborút követően, részben az államhatárok megváltozásából is fakadóan a román nemzetiség aránya növekedett, a többnemzetiségű állam problematikája nem változott. Románia 1956. évi népszámlálása alapján az ország lakosságának 85,7%-a vallotta magát románnak, 9,1%-a magyarnak, 2,2%-a német nemzetiségűnek, és a többi nemzetiség lélekszáma is multiethnikus társadalom képét mutatta.⁴⁷

A többnemzetiségű társadalomra adott hagyományos román alkotmányjogi válasz lényege abban ragadható meg, hogy a román nemzet (mint közösség) tagja csak az lehet, aki a románokkal szembeni morális kötelezettségeket, a nemzettagokkal való lelki összetartozását vallja,⁴⁸ következőképpen a román lelki összetartozás egyéni megvállása, annak tudata és az azzal való azonosulás hiányában a kirekesztés, a kisebbségek alárendeltsége alkotmányjogi legitimitást nyerhet. Ezen hagyományos alkotmányjogi kiindulópont a kommunista osztályszemlélettel találkozva kezdetben a szovjet megszállásból fakadóan a sztálini nemzetiségpolitika szerint meghatározott az „együttélő nemzetiségek”⁴⁹ párhuzamos társadalmi különbségei elismeréséhez vezetett a II. világháború végóráiban, és új alkotmányjogi alapok lefektetését eredményezte. A kommunista ideológia az osztályszemlélet alapján a nemzetiségi kérdés fontosságát filozófiai alapon tagadta, ennek ellenére a román kommunista totális állam az *interbellum* kora nacionalizmusának kirekesztő torzulásait szovjet nyomásra elvette annak érdekében, hogy tárgyalási pozíciói a II. világháborút követően elsősorban Erdély kérdésében megerősödjének. Ebben a román államcél szovjet segítséggel megvalósított sikerét a román kommunista mozgalom egyértelműen a román baloldali egységnek tulajdonította,⁵⁰ amely értelmezés társadalom felé közvetítése egyértelműen az ekkor fennálló, korlátozott alkotmányos alapokon nyugvó államberendezkedés megváltoztatására adott legitimitációs alapot.⁵¹

45 MANUILĂ, Sabin: *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930, Vol. II.* Editura Institutului central de statistică, București, 1938, XXIV.

46 Stefano BOTTONI: *Sztálin a székelvényél. A Magyar Autonóm Tartomány története (1952–1960)*, Pro-Print Kiadó, Csíkszereda, 2008, 6–7.

47 *Recensământul Populației și Locuințelor 2011, volumul 2, Tabelul 1*, INS, București, 2013, https://www.recensamantromania.ro/wp-content/uploads/2021/11/vol2_t1.xls.

48 George ALEXIANU: *Dreptul constituțional*, Editura Librăriei Socec & Co., București, 1926, 10.; Constantin G. DIȘESCU: *Dreptul constituțional*, Editura Librăriei Socec & Co., București, 1915, 619., 622–623.

49 BEÉR: *i. m.*, 21–22.

50 Georghe GEORGHIU-DEJ: *Románia Kommunista Pártja az ország demokratizálásáért vívott harcban = Harc a hatalomért 1943–1948. Az európai népi demokratikus forradalmak válogatott dokumentumai III. Német Demokratikus Köztársaság és Románia*, szerk. BORSINÉ TOLDY Mária, SZOKOLAY Katalin, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Tudományos Szocializmus Információs és Továbbképzési Intézet, Budapest, 1979, 160–168.

51 DURANDIN: *i. m.*, 336–340.

A fenti folyamatok elemeként Románia alapvetően szovjet befolyásra fogadta el az 1945. évi Nemzetiségi Statútumot, amely Románia alkotmánytörténetében elsőként – *de iure* mind a mai napig hatályban lévőként – elismerte a többnemzetiségű állam tényét, és ebből fakadóan levonta a megfelelőnek hitt jogalkotási következményeket. A Nemzetiségi Statútum az úgynevezett sztálini nemzetiségpolitikán alapult, amely internacionalista alapon tette kritika tárgyává a nemzetállami alkotmányok nacionalizmusát, és abból indult ki, hogy minden nemzetnek és fajnak erejétől, azaz adott államban elfoglalt szerepétől függetlenül egyforma jogokat kell biztosítani: ugyanakkor e jogok egyenlőségen alapuló felfogása továbbra is formális, nem ismerve el azok különjogi lehetőségeit.⁵² Romániában a fenti sztálini tételt osztályalapon akként fogalmazták meg, hogy a munkásosztály egysége a nemzeti egység zálogaként értelmezett, amely nemzeti egységben a román nemzet barátságát kínálja fel a nemzetiségeknek.⁵³ A sztálini nemzetiségpolitika tehát a proletárdiktatúrák osztályalapú, a kizsákmányolás megszüntetésével remélt gazdasági egyenlőséget valló jogának⁵⁴ csak egy olyan részeleme, amelyben a nemzetiségi kérdés középpontjában álló jellegadó sajátosságok és jogok ténylegesen nem kerülnek figyelembevételre. A sztálini elvek alapján értelmezett román osztályszemlélet román nemzeti jellege döntően befolyásolta ezt követően a többség-kisebbség viszonyát. A többségtől megkülönböztetésre került az ún. „együttélő” nemzetiségek köre,⁵⁵ amely nemzetiségekkel való viszony baráti, együttműködő, de a hatalmat ténylegesen gyakorló nemzetbe befogadásra – a korábbi román nemzeti összetartozás felvállalása mellett – már az osztályminőség is előírásra került. A fenti tényezőktől függetlenül ugyanakkor tagadhatatlan – és egyben szintén történelmi paradoxon –, hogy a sztálini nemzetiségpolitika eredményei a totális Romániában annak korábbi korlátozott alkotmányokon alapuló jogához és politikai gyakorlatához képest valós és tényleges előrelépést jelentettek a kezdeti időszakban.

Ilyen alapokon az 1952. évi Alkotmány tartalmát tekintve legnagyobb újdonsága a preambulumban, illetve a 2. fejezet azon rendelkezéseinek összessége volt, amely az egységes, szuverén és független államberendezkedés változatlan fenntartása mellett elismerte, hogy a Román Népköztársaság nemzeti kisebbségeinek teljes jogegyenlőségéből nemcsak egyéni jogok eredményei vonhatók le következtetésként, hanem az államszervezeti kérdésekben is érvényesülhetnek nemzetiségi szempontok. Az 1952. évi Alkotmány ennek megfelelően az ismételten bevezetett tartományi rendszer felállításának során megállapította, hogy az egy nemzetiségi tömbben élő magyar lakosság számára a székely járásokból biztosítható közigazgatási-területi autonómia, és az nem feszíti szét az államkereteket,⁵⁶ hanem azokat erősíti.⁵⁷ A kommunista román állam és pártvezetés tehát e körben látszólag értékítéletet mondott

52 BEÉR: *i. m.*, 21.

53 *Románia Kommunista Pártja Országos Kongresszusának Határozata = Harc a hatalomért 1943–1948. Az európai népi demokratikus forradalmak válogatott dokumentumai III. Német Demokratikus Köztársaság és Románia*, szerk. BORSINÉ TOLDY Mária, SZOKOLAY Katalin, EÖTVÖS Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Tudományos Szocializmus Információs és Továbbképzési Intézet, Budapest, 1979, 139–140.

54 Andrej Januarjevics VISINSZKI: *A szovjet szocialista jog*, Állam és Közigazgatás, 1949. I/1, 24–27.

55 BEÉR 21–22.

56 VERESS Emőd: *Magyar Autonóm Tartomány = Erdély jogtörténete*, szerk. VERESS Emőd, Forum Iuris – HVG Orac, Budapest–Kolozsvár, 2020, 514–515.

57 SZENTPÉTERI: *i. m.*, 608., 611.

mind a magyar, mind a román nemzetállami programról, amely értékítéletet természetesen osztályalapon, a kizsákmányoló tőkés és a kizsákmányolt proletárok nézőpontjából fogalmazta meg, beismervé ezen állampolitikák nemzeti kisebbségeket sújtó jogtalanságát.⁵⁸ Az értékítélet ellenére a totális állam természetéből fakadóan, illetve a nemzetiségi jogok hagyományos különjogként való alkotmányos felfogásából ugyanakkor a valós önkormányzat következtetése helyett ebben az esetben is egy ideológiai eredmény megállapítására került sor: a nemzetiségi kérdés ebben az összefüggésben a kizsákmányoló osztályok eszköze, következésképpen annak megnyugtató rendezése csak és kizárólag a munkásosztály hatalmával⁵⁹ és ahhoz tartozással, a kommunista ideológia elfogadásával lehetséges. Ezen ideológiai következtetés sajátos hangsúlyát képezte továbbá azon felfogás, amely szerint a kommunizmus ellen az osztályellenségek – akár a pártban is jelen lévő módon – a nacionalizmus alapján fejtik ki tevékenységüket, azaz a tartomány létrehozatala valójában a párt egyik önvédelmi reakciójaként volt értelmezhető.

Mindezekről függetlenül államszervezeti szempontból kétségtelen, hogy az 1952. évi Alkotmány elismerte és megalkotta a Magyar Autonóm Tartományt, egyként a többi tartomány mint közigazgatási egység mellett a 19–21., 57–58. cikkekben. Természetesen a tartomány önkormányzatiságát valójában a 20. cikk illuzórikussá tette,⁶⁰ amikor kimondta, hogy a Magyar Autonóm Tartomány területén a Román Népköztársaság törvényei, az állam központi szerveinek határozatai és rendelkezései kötelező hatállyal bírnak, ugyanakkor bizonyos különbségek érvényesítésére a Tartomány statútuma, azaz alapszabálya által lehetőség nyílt.⁶¹ Annak ellenére, hogy kísérletek történtek a statútum megalkotására és elfogadtatására,⁶² végül az soha nem készült el.⁶³ A fenti hiányosságok ellenére tagadhatatlan, hogy a tartomány területén a magyar nyelv hivatalos minőségében érvényesült nem csak a közigazgatás és igazságszolgáltatás, hanem a magánszféra valamennyi szintjén, továbbá az oktatási és kulturális jogok gyakorlása során anélkül, hogy a román állam területi épsége egy pillanatra is sérült volna. A Magyar Autonóm Tartomány tagadhatatlanul a diktatórikus államberendezkedés jellegzetességeiből fakadóan inkább gesztusnak vagy korlátozott eredménynek volt tekinthető, mégis léte határain kívül is hatással bírt a román állampolitikára. A legégetőbb nemzetiségi kérdés, azaz a magyar nemzetiség kérdése az autonómia látszólagos megoldásával egyrészt okafogyottá tette az 1948. évi Alkotmány által felállított Nemzetiségi Minisztérium intézményét, másrészt léte mintegy legitimálta a területén kívül felállítani elmulasztott kulturális autonómia, valamint a szász önkormányzatiság egyéb intézményeinek hiányát, így nemcsak a párt, hanem az állam önvédelmi reakcióit is hatékonyan szolgálta. A totális államban felállított Magyar Autonóm Tartomány így valójában egyfajta zárvány volt, az annak határain kívül élő 650 000-es lélekszámú magyar közösségek, ahogyan más nemzeti kisebbségi

58 *Uo.*, 608–609.

59 *Uo.*, 609–610.

60 BALOGH: *i. m.*, 217.

61 BOTTONI: *i. m.*, 89.

62 *Uo.*, 89–96., 111., 118–119.

63 BETHLENDI András: *Drepturile lingvistice în administrația publică = Standarde controversate ale coexistenței juridice dintre majoritate și minoritatea maghiară în România*, szerk. FÁBIÁN Gyula, Editura Hamangiu, București, 2020, 151–152.

közösségek jogai korántsem voltak biztosítottak,⁶⁴ mindazonáltal az 1952. évi Alkotmány megoldása konkrét bizonyítékot képez arra, hogy az állam területi felosztása esetében a nemzetiségi elv érvényesítése nem feszíti szét az állam területi integritását.

Az 1952. évi Alkotmány hatálya alatt mindezek ellenére és mellett tovább fokozódott az ország lakosságára helyeződő ideológiai nyomás, amely Sztálin halálát követően sem enyhült érdemben, és bár azzal szemben a párt egyes vezetői fenntartásokat fogalmaznak meg, de 1956-ban, különösen a magyarországi forradalom és szabadságharc hatására, a rendszer még inkább megmerevedett.⁶⁵ A Szovjetunió katonai beavatkozása Magyarországon egyértelművé tette a keleti blokk számára a fennálló keretektől való eltérés lehetetlenségét, amit a román állam tudomásul vett, és hamarosan elérte a szovjet csapatok kivonását területéről.⁶⁶

A szovjet csapatok kivonásának eredményeként a román pártelit hamarosan a román kommunizmus saját elvtársi útját kezdte építeni, amelynek középpontjába a nemzetiségi politikát helyezte azon az alapon, amely szerint az 1956-os magyarországi események valójában ideológiai támadást intéztek a rendszer ellen, felerősítve a magyar szeparatizmust, következőképpen a sztálini nemzetiségi politika helyett a nemzetiségekkel szembeni fellépés politikáját kell alkalmazni.⁶⁷ Ezen az alapon 1960-ban átszervezésre került a Magyar Autonóm Tartomány Maros-Magyar Autonóm Tartománnyá,⁶⁸ és már az autonómia látszatát sem igyekeztek fenntartani.⁶⁹ Az átrendezés során magyar többségű közigazgatási egységeket csatoltak el, illetve román többségű közigazgatási egységeket csatoltak a tartományhoz, amelynek eredményeként⁷⁰ a magyar lakosság számaránya 77%-ról 62%-ra csökkent az új tartományi határok között.⁷¹ A magyar kisebbséggel szembeni fellépés mellett a zsidó és német közösség kivándorlásának – a nyomásgyakorlás különböző eszközeivel, mesterséges úton – „ösztönzése” is elkezdődött,⁷² amely e történelmi közösségek szinte teljes felszámolását eredményezte Erdély-szerte.

5. Zárógondolatok

A II. világháborút követően Romániában, ahogyan a szovjet blokk többi államában is úgynevezett népi demokratikus alkotmányok kerültek bevezetésre, amelyeket világnézeti szempontból a kommunista eszme értékvalasztása és osztályszemlélete jellemzett, így a deklarált jogegyenlőséget és az állampolgári jogokat is osztály- és internacionalista alapon értelmezték. Ezen az alapon Románia is elvetette korábbi államnacionalista

64 DURANDIN: *i. m.*, 359.

65 BALOGH: *i. m.*, 161–186.

66 DURANDIN: *i. m.*, 366–368.

67 DURANDIN: *i. m.*, 368–369.

68 BALOGH: *i. m.*, 219–220.

69 BOTTONI: *i. m.*, 415–423.

70 BETHLENDI: *i. m.*, 152.

71 DURANDIN: *i. m.*, 369.

72 *Uo.*, 369.

alapállását, és szovjet sugalmazásra a sztálini nemzetiségpolitika bevezetése mellett döntött. A román állam esetében azonban az internacionalista alap deklarációja és gyakorlata alapvetően az erdélyi kérdések párizsi béketárgyalásokon való rendezéséig tartott Észak-Erdély visszaszerzését prioritásként valló államcélja pragmatista érvényesítése érdekében, és annak sikerét követően Románia fokozatosan újra érvényesítette a korábbi nacionalista alkotmányos értékválasztását, kezdetben burkolt, majd nyíltan felvállalt módon.⁷³

Tagadhatatlan, hogy a kommunista ideológia által vallott formális és gazdasági egalitárius társadalomszemlélet és annak erőszakos megvalósítása minden ország-lakosra hatott, és a szovjet állammodell átvétele nem szabad választás kérdése volt. A kommunista jogfosztottság valójában a rendiséghez részben hasonlítható módon a kiváltságos párteliten kívül végső soron mindenkit érintett, de az is nyilvánvaló, hogy a nemzetiségek tekintetében a diktatúra negatív hatásai hatványozottan érvényesültek,⁷⁴ elvégre közösségeik évszázados gazdasági, vallási és kulturális intézményei semmisültek meg, emellett a kisebbségi társadalmakban az osztályszemlélet támadó éle magasabb arányban érintette a polgárokat, nemeseket, akik ezáltal mind osztály-, mind nemzetiségi alapon kirekesztetté váltak. A történelmi ellentmondás a fenti körülmények ellenére abban ragadható meg, hogy az 1948. évi Alkotmány, illetve az 1952. évi Alkotmány korában, azok hatálya alatt a sztálini modell és nemzetiségpolitika alapvetően érvényesült, és kialakításra kerültek azok az intézményes keretek, amelyek a nemzeti kisebbségek, különösen az erdélyi magyarság későbbi évtizedeinek megmaradását sikerrel szolgálták. Ezek a keretek az egyéni jogokat illetően az 1945. évi Nemzetiségi Statútumban kerültek jogforrási szinten rögzítésre és alkalmazásra, csúcukat pedig az 1952. évi Alkotmány megalkotásakor érték el a Magyar Autonóm Tartomány megalapítása által. Az 1952. évi Alkotmány jelentősége tartalmi oldalról megközelítve ebben az aspektusban ragadható meg, azaz hogy a nemzetiségi kérdések figyelembevételére államszervezeti kérdésekben nem állnak szemben az állam területi épségével, míg formális szempontból azon körülményben, hogy közel kilenc évtized alkotmányfejlődése során első ízben nem szenvedett a román állam alaptörvénye alaki hibában.

Az 1952. évi Alkotmány által megteremtett keretek az 1960-as évek elejére a kommunista párt helyzetét valamennyi politikai, társadalmi és gazdasági területen megkérdőjelezhetetlenné tették,⁷⁵ és maga az állampárt helyzete is a párton belüli belharcok lezárásával stabilizálódott,⁷⁶ előrevetítve az új keretek új alaptörvényben rögzítését⁷⁷ és az 1952. évi Alkotmány elvetését.⁷⁸ Az Alkotmányelőkészítő Bizottság 1965. június 29-én közzétett tervezte alapján a Nagy Nemzetgyűlés 1965. augusztus 21-i ülésén fogadta el a 446 képviselő egyhangú szavazatával az 1965. évi Alkotmányt, amelyet aznap ki is hirdettek és hatályba is lépett. Az 1965. évi Alkotmány által felállított államrendszer

73 VERESS: *Nemzeti kisebbségek jogállása...*, i. m., 512–513.

74 BALOGH: i. m., 217–218.

75 BALOGH: i. m., 184–194.

76 DURANDIN: i. m., 371–380.

77 CSÁKÁNY Béla: *Szocialista alkotmányunk*, Korunk, 1965/9, 1156.

78 DELEANU: i. m., 86–89.

hamarosan eltávolodott a saját maga által vallott marxista-leninista elveitől, pontosabban azok szocialista gazdasági kiindulópontjait, így többek között az erőszakos iparosítást és gazdasági szuverenitást megőrizte,⁷⁹ de a hatalomkoncentráció magasabb szintre emelésével és a Nicolae Ceaușescu köré épített személyi kultusz kialakításával hamarosan súlyos államnacionalista torzulásokat szenvedett.⁸⁰ Hamarosan az „együttélő nemzetiségek” barátságán alapuló – de valójában osztályalapú ideológia és annak nacionalista torzulásai – a nemzetiségi kérdések általános keretek közötti megoldását is lehetetlenné tették nem csak a tartalmi alkotmányosság hiánya okán, hanem az annak esetleges *partialis* keretét biztosító területi egység elvetéséből fakadóan is. A nacionalista diskurzus középpontba helyezésével⁸¹ az ideológiai alapok relativizálása a Román Kommunista Párt nyílt nacionalista fordulatát eredményezte a kisebbségek beolvasztása céljával, amelyek eszközöként nem feltétlenül konkrét jogszabályok, annál inkább párthatározatok, párt döntések vagy az államfő kinyilatkoztatásai szolgáltak az alaptörvény rendelkezéseivel tételesen szemben állva. A román állampolitika ettől kezdve célként vallotta a román és egyszerűsített kommunista ember és állam megteremtését,⁸² ennek megfelelően a politikai és nyilvános közbeszédből, a jogszabályokból, a párthatározatokból is eltűnt az „együttélő nemzetiség” megfogalmazás. Az 1980-as évekre kikristályosodott állampolitika nemcsak a társadalmi kiábrándultságot feszítette végletekig, hanem ekkor már Románia nemzetközi elszigeteltségét is eredményezte a pártállam struktúráinak megmerevedése mellett.⁸³ Románia ekkor már kizárólag belső erőforrásaira támaszkodott, torz államrendszere, új típusú kommunista nacionalizmusa és emberképe pedig már a többségi román nemzetet is fenyegette a falvak szisztematizálási (területrendezési) programjával, amellyel a társadalom még megmaradt kulturális gyökerei elvágása mellett a nemzetiségi közösségek ősi településeinek eltüntetése is hangsúlyos célként jelentkezett.⁸⁴ A hidegháború végének közeledtével, a közép-európai demokratikus jogállami változásokkal a román állam helyzete minden látszólagos stabilitása ellenére fenntarthatatlanná vált,⁸⁵ és bár a rendszer állandóságát és a vezérbe vetett hit töretlenségét a Román Kommunista Párt XIV. kongresszusának határozatai, külsőségei voltak hivatottak demonstrálni 1989 novemberében, a felszín alatt izzó feszültségek hamarosan elemi erővel törtek fel.⁸⁶ Néhány héttel később a Temesváron kitört forradalom elsöpörte a kommunista diktatúrát, annak torz emberképét, és Nicolae Ceaușescu 1989. december 25-i kivégzésével új útra⁸⁷ – alkotmányjogi értelemben az alkotmányosság útjára – indította Romániát.

79 DURANDIN: *i. m.*, 386–393.

80 BALOGH: *i. m.*, 337–341.

81 DURANDIN: *i. m.*, 383–386., 396–400.

82 *Uo.*, 421.

83 *Uo.*, 426–439.

84 *Uo.*, 439–441.

85 *Uo.*, 444–449.

86 BALOGH: *i. m.*, 357–364.

87 DURANDIN: *i. m.*, 451–458.

Irodalomjegyzék

1. George ALEXIANU: *Dreptul constituțional*, Editura Librăriei Socec & Co., București, 1926.
2. BALOGH László: *România története*, Aula Kiadó Kft., Budapest, 2001.
3. BEÉR János: *A népi demokratikus köztársaságok alkotmánya*, Állam és Közigazgatás, 1949. I/1.
4. BETHLENDI András: *Drepturile lingvistice în administrația publică = Standarde controversate ale coexistenței juridice dintre majoritate și minoritatea maghiară în România*, szerk. FÁBIÁN Gyula, Editura Hamangiu, București, 2020.
5. Stefano BOTTONI: *Sztálin a székeleyknél. A Magyar Autonóm Tartomány története (1952–1960)*, Pro-Print Kiadó, Csíkszereda, 2008.
6. CSÁKÁNY Béla: *Szocialista alkotmányunk*, Korunk, 1965/9.
7. CSANÁDI György, CSATÓ István, KÁLMÁN György: *A népi demokráciák alkotmányai*, Jogtudományi Közlöny, 1949/15–16.
8. Ioan DELEANU: *Drept constituțional*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1980.
9. Constantin G. DISSESCU: *Dreptul constituțional*, Editura Librăriei Socec & Co., București, 1915.
10. DURANDIN, Catherine: *A román nép története*, Maecenas Könyvek, Budapest, 1998.
11. Georghe GEORGHIU-DEJ: *România Kommunista Pártja az ország demokratizálásáért vívott harcban = Harc a hatalomért 1943–1948. Az európai népi demokratikus forradalmak válogatott dokumentumai III. Német Demokratikus Köztársaság és Románia*, szerk. BORSINÉ TOLDY Mária, SZOKOLAY Katalin, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Tudományos Szocializmus Információs és Továbbképzési Intézet, Budapest, 1979.
12. HORVÁTH Pál: *A modern jog, a felzárkózás típusjegyei = Egyetemes jogtörténet II.*, szerk. HORVÁTH Pál, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., Budapest, 1999.
13. Cristian IONESCU: *Tratat de drept constituțional contemporan*, Editura C.H. Beck, București, 2019.
14. MANUILĂ, Sabin: *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930, Vol. II*, Editura Institutului central de statistică, București, 1938.
15. Cristinel Ioan MURZEA, Roxana MATEFI: *Evoluția statului și dreptului românesc*, Editura Hamangiu, București, 2015.
16. SOFRONIE George: *Contribuțiuni la o reconstrucție a dreptului minorităților*, „Profesorului G. Meitani. Omagiul”, Tipografia I. N. Copuzeanu, București, 1936.
17. SZENTPÉTERI István: *A Román Népköztársaság új alkotmánya, Állam és Igazgatás*, 1952/11–12.
18. VERESS Emőd: *A szovjet típusú diktatúra jellemzői = Erdély jogtörténete*, szerk. VERESS Emőd, Forum Iuris – HVG Orac, Budapest–Kolozsvár, 2020.
19. VERESS Emőd: *Magyar Autonóm Tartomány = Erdély jogtörténete*, szerk. VERESS Emőd, Forum Iuris – HVG Orac, Budapest–Kolozsvár, 2020.
20. VERESS Emőd: *Nemzeti kisebbségek jogállása a szovjet típusú diktatúra alatt = Erdély jogtörténete*, szerk. VERESS Emőd, Forum Iuris – HVG Orac, Budapest–Kolozsvár, 2020.
21. Andrej Januarjevics VISINSZKIJ: *A szovjet szocialista jog*, Állam és Közigazgatás, 1949. I/1.
22. *** *Recensământul Populației și Locuințelor 2011, volumul 2, Tabelul 1*, INS, București, 2013, https://www.recensamantromania.ro/wp-content/uploads/2021/11/vol2_t1.xls (letöltés ideje: 2022. 10. 20.).

23. *** *Románia Kommunista Pártja Országos Kongresszusának Határozata = Harc a hatalomért 1943–1948. Az európai népi demokratikus forradalmak válogatott dokumentumai III. Német Demokratikus Köztársaság és Románia*, szerk. BORSINÉ TOLDY Mária, SZOKOLAY Katalin, EÖTVÖS Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Tudományos Szocializmus Információs és Továbbképzési Intézet, Budapest, 1979.

FEGYVERESI ZSOLT

Az állami vállalatok felelős vállalatirányítása Romániában

Corporate Governance of State-Owned Enterprises in Romania

Abstract: Corporate governance is one key element in improving economic efficiency and growth as well as enhancing investor confidence, according to the OECD. This statement is true for both state-owned and private companies. The aim of this study is to review from a legal perspective the evolution of corporate governance policies in Romanian state-owned or state-controlled enterprises, the corporate governance experience under the current government emergency ordinance on the subject adopted in 2011 and to examine the draft legislation for 2022, which aims to “revolutionize” the current system by amending the norm in question.

Keywords: corporate governance, OECD, state-owned enterprises, emergency ordinance, shareholders, joint-stock company

Összefoglaló: A *corporate governance* (felelős vállalatirányítás) a gazdaság hatékonyságának és növekedésének, valamint a befektetői bizalom erősítésének egyik kulcseleme az OECD értékelése szerint. Ez az állítás egyaránt igaz az állami és a magántulajdonban lévő vállalatokra. A tanulmány célja jogi szempontból áttekinteni a romániai állami vagy állami irányítás alatt álló vállalatok felelős vállalatirányítására vonatkozó politikák alakulását, a vállalatirányítási tapasztalatokat a jelenleg hatályban lévő, a tárgyban 2011-ben elfogadott sürgősségi kormányrendelet alapján, és górcső alá venni azt a 2022. évi jogszabálytervezetet, amely a szóban forgó jogszabály módosításával „forradalmasítani” kívánja a hatályos rendszert.

Kulcsszavak: felelős vállalatirányítás, OECD, állami vállalatok, sürgősségi kormányrendelet, részvényes, részvénytársaság

1. Az OECD szerepe és tevékenysége a felelős vállalatirányítás kapcsán

A *corporate governance* (magyarul *felelős vállalatirányítás* vagy *felelős társaságirányítás*, románul *governanță* vagy *governare corporativă*) azon szabályok, gyakorlatok és folyamatok rendszere, amellyel egy vállalatot irányítanak és ellenőriznek.¹ A rendszer kifejezett céljai között szerepel a vállalati magatartás és működés hatékonnyá tétele. A *corporate governance* alapvetően magába foglalja a vállalat számos érdekeltje, például a részvényesek, a menedzsment, az ügyfelek, a beszállítók vagy akár a finanszírozók érdekeinek összehangolását. Ugyanakkor a *corporate governance* adja a vállalati célok eléréséhez szükséges keretrendszert és magába foglalja a vállalatirányítás valamennyi területét, beleértve például a vállalati akcióterveket, a belső kontrollt, a teljesítménymérést vagy a vállalat befelé és kifelé irányuló kommunikációját.

A Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (továbbiakban: OECD)² 1999-ben publikálta először a Vállalatirányítással Foglalkozó Eseti Munkacsoportjának (*Ad-Hoc Task Force on Corporate Governance*) felelős vállalatirányításra vonatkozó alapelveit és iránymutatásait. Tehát az OECD a tagokra nézve nem kötelező erejű normákat, hanem ajánlásokat fogalmazott meg. Amint az már a dokumentum bevezetőjében kifejtésre kerül, a kezdeményezés a jó vállalatirányítási rendszer alapvető elemeinek kidolgozására irányul, mely alapelveket a nemzeti kormányok viszonyítási alapként használhatják saját jogszabályaik értékelése és javítása során.³ A dokumentum azt is hangsúlyozza, hogy a felelős vállalatirányításnak nincs egységes modellje, viszont a munkacsoport azonosított néhány olyan közös elemet, amelyek a jó alapját képezik. A megfogalmazott alapelvek éppen ezekre a közös elemekre épülnek úgy, hogy a meglévő különböző modelleket ötvözik.⁴

Az OECD 2004-ben tette közzé a felelős vállalatirányításra vonatkozó alapelvek felülvizsgált kiadását. A bevezetőben megfogalmazott álláspont szerint a felelős vállalatirányítás a gazdasági hatékonyság és növekedés javításának, valamint a befektetői bizalom erősítésének egyik kulcseleme.⁵ A dokumentum szerint az tapasztalható, hogy a befektetői döntések meghozatalakor egyre fontosabb tényező, hogy a vállalatok

1 A *corporate governance* magyar megnevezése kapcsán lásd: AUER Ádám: *Corporate governance. Állami részvétellel működő gazdálkodó szervezetek*, 2. javított kiadás, NKE, Budapest, 2015, 7–8.

2 Angol nevén *Organisation for Economic Co-operation and Development* (a továbbiakban OECD). A párizsi székhelyű globális szervezet 1961-ben alakult és az Európai Gazdasági Együttműködési Szervezet (OEEC) jogutódjának tekinthető, amelynek célja a Marshall-terv kivitelezése volt. Az OECD fő célkitűzése a tagállamok gazdasági, kereskedelmi és pénzügyi tevékenységeinek összehangolása.

3 ORGANISATION FOR ECONOMIC CO-OPERATION AND DEVELOPMENT, *Principles of Corporate Governance*, 1999 (a továbbiakban OECD 1999), [https://www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?cote=C/MIN\(99\)6&docLanguage=En](https://www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?cote=C/MIN(99)6&docLanguage=En) (letöltés ideje: 2022. 11. 10.), 6.

4 OECD 1999, 10.

5 ORGANISATION FOR ECONOMIC CO-OPERATION AND DEVELOPMENT, *Principles of Corporate Governance*, 2004 (a továbbiakban OECD 2004), <https://www.oecd.org/corporate/ca/corporategovernanceprinciples/31557724.pdf> (letöltés ideje: 2022. 11. 10.), 11.

milyen mértékben tartják be a felelős vállalatirányítás alapelveit. Különösen fontos továbbá a vállalatirányítási gyakorlat és a befektetések növekvő nemzetközi jellege közötti kapcsolat. A nemzetközi tőkeáramlás lehetőséget biztosít a vállalatok számára, hogy a befektetők sokkal szélesebb köréből jussanak finanszírozáshoz, viszont a globális tőkepiac előnyeit csak akkor tudják kihasználni az ajánlás szerint, ha felelős vállalatirányítási szabályozásuk hiteles, határokon átnyúlóan jól érthető, és a nemzetközileg elfogadott elveknek megfelel.⁶

A felelős vállalatirányításra vonatkozó felülvizsgált és kiegészített OECD-dokumentum hat alapelvet fogalmaz meg:

1. A hatékony felelős vállalatirányítási keretrendszer alapjainak biztosítását, melynek értelmében a vállalatirányítási keretnek elő kell segítenie az átlátható és hatékony piacok működését, összhangban kell állnia a jogállamisággal, és egyértelműen meg kell fogalmaznia a felelősségi körök megosztását a különböző felügyeleti, szabályozó és végrehajtó szervek között.⁷

2. A részvényesi jogok védelmét és azok gyakorlásának elősegítését. Az alapelv szerint biztosítani kell a részvényesek számára a tulajdonjog bejegyzésére, a részvények átruházására vagy az információhoz való jogot, ugyanakkor a részvényes közgyűlésen való részvételi és szavazati jogát.⁸

3. A részvényesek méltányos kezelését, amely valamennyi részvényessel, köztük a kisebbségi és a külföldi részvényesekkel szembeni méltányos bánásmódot is jelent. Minden részvényesnek lehetőséget kell biztosítani arra, hogy jogainak megsértése esetén hatékony jogorvoslatot kapjon.⁹

4. Az érintettek (*stakeholders*) szerepét a felelős vállalatirányításban, mely szerint el kell ismerni az érdekelték törvényben vagy kölcsönös megállapodásokban rögzített jogait, illetve ösztönözni kell a vállalatok és az érdekelték közötti együttműködést a jólét, a munkahelyteremtés és a pénzügyileg stabil vállalkozások fenntarthatósága érdekében.¹⁰

5. A nyilvánosságot és átláthatóságot. A felelős vállalatirányítási keretrendszernek biztosítania kell, hogy a vállalatot érintő minden lényeges kérdés időben és pontosan kerüljön nyilvánosságra.¹¹

6. Az igazgatótanács vagy felügyelőbizottság feladatát, melynek értelmében a felelős vállalatirányítási keretrendszernek biztosítania kell a társaság stratégiai irányítását, a menedzsment hatékony felügyeletét, valamint az igazgatótanács vagy felügyelőbizottság elszámoltathatóságát a társasággal és a részvényesekkel szemben.¹²

Az OECD 2005-ben az állami tulajdonban lévő vállalatokra vonatkozó iránymutatásokat fogalmazott meg, melyek az állami tulajdonú vállalatok irányítására és vezetésére vonatkozó ajánlásokat tartalmaznak. Az iránymutatások célja a jó kormányzás és az

6 OECD 2004, 13.

7 OECD 2004, 17.

8 OECD 2004, 18–19.

9 OECD 2004, 20.

10 OECD 2004, 21.

11 OECD 2004, 22.

12 OECD 2004, 24.

átlátható gyakorlatok előmozdítása az állami tulajdonú vállalatoknál, különös tekintettel annak biztosítására, hogy ezek a vállalatok kereskedelmi alapon és a piaci elvekkel összhangban működjenek. A dokumentum arra ösztönözi az állami vállalatokat, hogy versenyképes, átlátható és elszámoltatható módon működjenek, ugyanakkor tartsák be a felelős vállalatirányítás alapelveit, és megkülönböztetésmentes bánásmódot biztosítsanak minden érdekelt fél számára, beleértve az ügyfeleket, a munkavállalókat, a részvényeseket és a beszállítókat. Az iránymutatások másik célja, hogy előmozdítsák a követésre javasolt legjobb gyakorlatokat, és arra ösztönözzék a kormányokat, hogy következetes és kiszámítható megközelítést alkalmazzanak az állami tulajdonú vállalatok irányítása és vezetése terén.

Állami tulajdonú vállalat alatt az iránymutatás olyan entitásokat ért, amelyek felett az állam meghatározó ellenőrzést gyakorol – teljes, többségi vagy jelentős kisebbségi tulajdon révén. Az iránymutatások azonban olyan esetekben is hasznosíthatók, amikor az állam viszonylag kis részesedéssel bír egy vállalatban, de ennek ellenére felelős és tájékozott részvényesként kíván fellépni.¹³

Az iránymutatásokra az OECD felelős vállalatirányítási alapelveinek kiegészítéseként kell tekinteni, amelyek kifejezetten az állami tulajdonú vállalatok vállalatirányítására jellemző kérdésekre irányulnak az állam mint tulajdonos szemszögéből, a helyes vállalatirányítást biztosító politikákra összpontosítva. Egy ilyen kiegészítő dokumentumra azért is volt szükség, mert számos OECD-tagállamban – de nem csak – még mindig az állami tulajdonú vállalatok képviselik a bruttó hazai termék, a foglalkoztatás és a piaci kapitalizáció jelentős részét. Ráadásul ezek a vállalatok leggyakrabban olyan közüzemi vagy infrastrukturális iparágakban vannak jelen, mint például az energiaipar, a közlekedés vagy a távközlés, amelyek teljesítménye nagy jelentőséggel bír mind a lakosság, mind az üzleti szektor más szereplői számára. Érthető tehát, hogy az állami vállalatok irányítása miért bír kritikus fontossággal. Ezek a vállalatok jelentős gazdasági ágazatokat képviselnek, teljesítményük sok esetben befolyásolja az ország gazdasági hatékonyságát és versenyképességét. Ahogy azt a dokumentum is megemlíti, az állami vállalatok jó irányítása a gazdaságilag hatékony privatizáció előfeltétele, mivel vonzóbbá teszi ezeket a potenciális vevők számára.¹⁴

Az iránymutatások jogilag nem kötelező erejűek, *soft law*-nak minősülnek, de viszonyítási alapot nyújtanak a jó és helyes irányítási gyakorlatokhoz, és referenciaként szolgálnak a kormányok, az állami tulajdonú vállalatok és más érdekelt felek számára az állami tulajdonú vállalatok magatartásának értékelése során. Az iránymutatásokat 2015-ben felülvizsgálták, hogy ezzel biztosítsák hatékonyságukat a fenntartható üzleti gyakorlatok és a felelős vállalati magatartás előmozdítása terén.

13 ORGANISATION FOR ECONOMIC CO-OPERATION AND DEVELOPMENT, *Guidelines on Corporate Governance of State-Owned Enterprises*, 2005 (a továbbiakban OECD 2005), <http://dx.doi.org/10.1787/9789264244160-en> (letöltés ideje: 2022. 11. 10.), 11.

14 OECD 2005, 9–10. VERESS Emőd: *The State's Role as Owner of Enterprises. Mandatory Rules of Corporate Governance in Romania*, Pro Publico Bono, 2017 (1. különkiadás), 62.

2. A corporate governance hatályos romániai rendszere

Romániában, mint a legtöbb kelet-közép-európai posztszocialista országban, az állami tulajdonú vállalatok száma és szerepe a gazdaságban még mindig jelentős. 2020-ban az államnak közvetlen vagy közvetett módon összesen 2418 vállalatban volt részesedése. Az OECD 2022-es, Romániára vonatkozó jelentése szerint, a román Pénzügyminisztérium adataira hivatkozva, a 2020-as év végén a központi közigazgatási hatóságok összesen 860 vállalatban voltak tulajdonosok, ebből 410-ben többségi vagy egyedüli tulajdonosok. A fennmaradó 450 vállalat közül 205-ben a részvények vagy szavazati jogok 10%–49%-a volt a központi közigazgatási hatóságok tulajdonában, így ezek az OECD 2005-ös iránymutatásai értelmében állami tulajdonú vállalatoknak tekinthetők. A helyi közigazgatási hatóságok ennél több, összesen 1558 vállalatban voltak tulajdonosok. Szintén fontos adat, hogy 2020-ban 194 többségi állami tulajdonban lévő vállalat ellen indult fizetésképtelenségi eljárás.¹⁵

2011-ben Románia a *soft law*-nak minősülő OECD-iránymutatások alapján jogszabályt fogadott el az állami vállalatok felelős vállalati irányításáról. Ezzel a lépéssel az állam megteremtette annak a lehetőségét, hogy a nemzeti jogba részben beépített iránymutatásokat a kényszer útján is érvényesíthesse. Az állami vállalatok felelős vállalati irányításáról szóló 2011. évi 109. sürgősségi kormányrendelet,¹⁶ melyet a 2016. évi 111. törvény¹⁷ több módosítással hagyott jóvá, korszerűsíteni kívánta az állami vállalatok irányítási és ellenőrzési rendszerét, biztosítva ugyanakkor az állami vállalatok működésének átláthatóságát.

A jogszabály megalkotásának és elfogadásának előzménye, hogy Románia 2011 júniusában a Nemzetközi Valutaalaphoz intézett szándéknyilatkozatában vállalta az állami tulajdonban lévő vállalatok irányítási és ellenőrzési rendszerének felülvizsgálatát, felelős vállalati irányításuk javítását. Amint azt a jogalkotó is hangsúlyozza, az állami vállalatok a nemzetgazdaság fontos részét képezik. Likviditásuk, fizetőképességük és hatékony működésük meghatározó hatással van a gazdaság egészének stabilitására. Éppen ezért kiemelten fontos, hogy ezen vállalatok irányítására olyan szabályok vonatkozzanak, amelyek biztosítani tudják teljesítményük és versenyképességük javítását, hozzájárulva ezzel a román gazdaság mutatószámainak és az állami költségvetés bevételeinek javulásához.

15 ORGANISATION FOR ECONOMIC CO-OPERATION AND DEVELOPMENT, *Review of the Corporate Governance of State-Owned Enterprises in Romania*, 2022 (a továbbiakban OECD 2022), <https://doi.org/10.1787/fabf20a8-en> (letöltés ideje: 2022. 11. 10.).

16 2011. évi 109. sürgősségi kormányrendelet az állami vállalatok felelős vállalati irányításáról (*Ordonanța de urgență nr. 109/2011 privind guvernarea corporativă a întreprinderilor publice* – a továbbiakban OUG 109/2011), <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/133685> (letöltés ideje: 2022. 11. 10.).

17 2016. évi 111. törvény a 2011. évi 109., az állami vállalatok felelős vállalati irányításáról szóló sürgősségi kormányrendelet jóváhagyásáról (*Legea nr. 111/2016 pentru aprobarea Ordonanței de urgență a Guvernului nr. 109/2011 privind guvernarea corporativă a întreprinderilor publice*), <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocumentAfis/178925> (letöltés ideje: 2022. 11. 10.).

A rendszerváltást követő két évtizedben felgyülemlett vállalatirányítási tapasztalat és gyakorlat azt mutatta, hogy az állami tulajdonú vállalatok felelős vállalatirányítására vonatkozóan az 1990. évi 31., társaságokról szóló törvényben (továbbiakban: Ttv.) meghatározott általános szabályok nem minden tekintetben megfelelők, ezek különleges szabályozást igényelnek.¹⁸ A román szakirodalomban többször is megfogalmazott álláspont szerint, a rendszerváltozást követő több mint két évtizedben, de bizonyos ágazatokban még napjainkban is, az állami vállalatok a következetlen szabályozás és politikai akarat hiánya miatt a román gazdaság valódi „fekete lyukai” voltak.¹⁹

A sürgősségi kormányrendelet hatálya a román jogi személy állami vállalatokra terjed ki. Állami vállalat alatt a jogszabály a következő jogi személyeket érti:

- az állam vagy valamely területi-közigazgatási egysége által létrehozott, önállóan gazdálkodó szervezeteket (*regii autonome*);
- az állam vagy valamely területi-közigazgatási egysége által létrehozott, állami tulajdonban álló társaságokat (*companii și societăți naționale*);
- olyan társaságokat, amelyekben egy vagy több, fent említett állami vállalat többségi vagy ellenőrző részesedéssel rendelkezik.²⁰

Bár ezek az utóbbi jogalanyok szigorúan az állami irányítás alatt álló társaságokat jelentik, gyakran helytelenül állami társaságoknak nevezik őket.²¹ A sürgősségi kormányrendelet a *kontroll* fogalmát is tisztázza, amely alatt egyrészt az állam vagy a területi-közigazgatási egység mint részvényes vagy egy állami vállalat, másrészt a társaság közötti kapcsolatot érti, amelyben: a) közvetlenül vagy közvetve a szavazati jogok többségével rendelkezik; b) kinevezheti vagy visszahívhatja a vezető tisztségviselő és felügyelőbizottsága tagjainak többségét; c) részvényesként meghatározó befolyást gyakorolhat az állami vállalat irányítási stratégiáinak meghatározásában, az állami vállalattal kötött szerződések vagy annak alapszabályában lefektetett rendelkezések alapján.²²

Szintén fontos tisztázni a felügyeleti tevékenységet végző közhatóság fogalmát ahhoz, hogy megértsük a romániai állami vállalatok működésének mechanizmusát.²³ A jogszabály rendelkezései szerint felügyeleti tevékenységet végző közhatóságnak minősül az az állami intézmény, amely egy állami vállalatot irányít, az állam vagy a

18 A román jogalkotó 2006-ban ültetett át a társaságokról szóló törvénybe néhányat az OECD által javasolt felelős vállalatirányítási iránymutatások közül. A törvény reformja legfőképpen a részvénytársaságokat érintette, és esetükben bevezette a két alternatív vállalatirányítási rendszert, a dualista (kétszintű), valamint a monista (egységes) rendszert. A monista rendszerben a társaság irányítását és ellenőrzését egy testület, az igazgatótanács, míg a dualista rendszerben az irányítást az igazgatóság, az ellenőrzést a felügyelőbizottság látja le. Lásd: Dana LUCIAN-TULAI: *The Corporate Governance of Romanian State-Owned Enterprises: The Mandate Contract*, Journal of Public Administration, Finance and Law, 2020/18, 29.

19 Gabriel TIȚA-NICOLESCU: *Guvernanța corporativă a întreprinderilor publice (I)*, Revista Universul Juridic, 2017/6, 64.; Radu N. CATANĂ: *Shortcomings of the Recent Reform of State-Owned Enterprises' Corporate Governance in Romania*, Curentul Juridic, 2012/51, 119.

20 OUG 109/2011, 2. cikk 2. pont. A sürgősségi kormányrendelet hatálya alól kivételt képez a Regia Autonomă Rasirom és a Compania Națională Romtehnica S.A. Mindkét vállalat a katonai technológiák iparában tevékenykedik.

21 TIȚA-NICOLESCU: *i. m.*, 69.

22 OUG 109/2011, 2. cikk 4. pont.

23 TIȚA-NICOLESCU: *i. m.*, 69–70.

területi-közigazgatási egység nevében részvényesi jogkört gyakorol, és koordinálja az állami vállalatok részvényesi jogköreinek gyakorlását egy ellenőrzött társaságban. A közhatóság tulajdonképpen az állam képviselője,²⁴ feladatai és hatáskörei ennek megfelelően kerültek kialakításra.

A jogszabály rendelkezéseinek végrehajtását a Pénzügyminisztérium felügyeli a miniszter által rendeletben megállapított eljárás szerint.²⁵ Felügyeleti hatáskörének gyakorlása során a minisztérium ellenőrzi és értékeli a jogszabály állami vállalatok általi alkalmazását, kidolgozza azokat a szabályzatokat és iránymutatásokat, amelyek megkönnyítik a felügyeleti tevékenységet végző közhatóságok számára a jogszabály és a legjobb felelős vállalatirányítási gyakorlatok egységes alkalmazását, figyelemmel kíséri a felügyeleti tevékenységet végző közhatóságokkal az állami vállalatok teljesítménymutatóit, és létrehozza az állami vállalatok ügyvezetőinek (*administratori*) adatbázisát. A 2018. évi 1952. miniszteri rendelet értelmében a felügyeletet végző közhatóságok időszakosan kötelesek a minisztériumot arról tájékoztatni, hogy az általuk felügyelt állami vállalatok miként hajtják végre a sürgősségi kormányrendeletbe foglaltakat. A felügyeletet végző közhatóságok kötelesek a minisztériumnak továbbítani az éves pénzügyi kimutatások ellenőrzésére vonatkozó információkat, az állami vállalatok végrehajtó hatáskörrel rendelkező, illetve végrehajtó hatáskörrel nem rendelkező vezető tisztségviselők megbízási szerződésében szereplő pénzügyi és nem pénzügyi teljesítménymutatókra vonatkozó információkat, valamint az állami vállalatok ügyvezetőinek jegyzékét.

A továbbiakban a vizsgálandó tárgyát az állami társaságok, illetve az állami irányítás alatt álló társaságok felelős vállalatirányítására vonatkozó legfontosabb jogszabályi rendelkezések képezik. Az állam vagy valamely területi-közigazgatási egysége által létrehozott, önállóan gazdálkodó szervezet felelős vállalatirányításával jelen tanulmányban nem kívánunk foglalkozni.

A sürgősségi kormányrendelet 3. fejezete részletesen szabályozza az állami vagy állami irányítás alatt álló társaságok szervezetére és működésére vonatkozó rendelkezéseket, ezek irányító (igazgatótanács/igazgatóság) és ellenőrző (felügyelőbizottság) tevékenységeinek összetételére, kinevezésére és javadalmazására vonatkozó kritériumokat.

A jogszabály szerint az állami vagy állami irányítás alatt álló részvénytársaságok (a továbbiakban: állami részvénytársaságok) kétféle irányítási modell közül választhatnak. Az egyik az egységes vagy monista irányítási rendszer (*sistem monist*), a másik a kétszintű vagy dualista irányítási rendszer (*sistem dualist*). A Ttv. rendelkezései szerint az egységes rendszerben működő társaságok ügyvezetését egy vagy több természetes vagy jogi személy látja el. Amennyiben az ügyvezetést több személy látja el, igazgatótanácsról (*consiliu de administrație*) beszélünk. Az igazgatótanácsot alkotó személyek számának minden esetben páratlannak kell lennie. Míg a Ttv. rendelkezései lehetőséget

24 Így például az Állami Vasúti Teherszállító Részvénytársaság (C.F.R. Marfă S.A.) egyedüli részvényese a román állam, a Közlekedési és Infrastruktúraügyi Minisztérium pedig a felügyeleti tevékenységet végző közhatóság.

25 2018. évi 1952. miniszteri rendelet a 2011. évi 109., az állami vállalatok felelős vállalatirányításáról szóló sürgősségi kormányrendelet hatályának figyelemmel kíséréséről (*Ordinul nr. 1952/2018 pentru reglementarea procedurii de monitorizare a implementării prevederilor Ordonanței de urgență a Guvernului nr. 109/2011 privind guvernarea corporativă a întreprinderilor publice*), <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/200676> (letöltés ideje: 2022. 11. 10.).

biztosítanak arra, hogy a társaság vezetését az igazgatótanács egy vagy több igazgató hatáskörébe utalja, addig a sürgősségi kormányrendelet szerint ez az állami részvénytársaságok esetében kötelező.

Az állami részvénytársaságok vonatkozásában a sürgősségi kormányrendelet az igazgatótanács tagjainak a számát legalább három és legfeljebb hét főben állapítja meg.²⁶ Egyszemélyes ügyvezetésre a jogszabály nem ad lehetőséget. Az igazgatótanács tagjaival szemben elvárás, hogy megfelelő tapasztalattal rendelkezzenek a vállalatirányítás, pontosabban a vállalati teljesítmények javítása terén. További követelmény, hogy az igazgatótanács legalább két tagja közgazdasági vagy jogi végzettséggel és legalább öt éves szakmai tapasztalattal rendelkezzen.

Az igazgatótanáccsal kapcsolatban a sürgősségi kormányrendelet előírja, hogy a tagok többsége független és nem végrehajtó-ügyvezető kell legyen. Ez megint egy speciális követelmény az állami vagy állami irányítás alatt álló részvénytársaságok vonatkozásában, hiszen a Ttv. e tekintetben úgy rendelkezik, hogy alapszabályban vagy a közgyűlés határozatával előírható, hogy az igazgatótanács egy vagy több tagja független legyen, de ez semmiképp sem kötelező. A függetlenségi kritériumokat a Ttv. rögzíti.²⁷

Az igazgatótanács tagjait a részvényesi közgyűlés nevezi ki a hivatalban lévő igazgatótanács vagy a részvényesek javaslatára. A Ttv. rendelkezései szerint az igazgatótanács legalább két igazgatótanácsi tag részvételével tanácsadó bizottságokat hozhat létre. További törvényes előírás, hogy a bizottságok legalább egy tagjának függetlennek és nem végrehajtó-ügyvezetőnek kell lennie. Az állami részvénytársaságoknál az igazgatótanács által javasolt tagokat az igazgatótanács jelölőbizottsága mint konzultatív testület értékeli vagy előválogatja, majd ajánlja a kiválasztott személyeket az igazgatótanács figyelmébe. A Ttv. rendelkezéseitől eltérően a jelölőbizottság minden tagja nem végrehajtó-ügyvezető, és legalább az egyik tag a független igazgatótanácsi tagok közül kell kikerülni. Az igazgatótanács döntése alapján a jelölőbizottságot az értékelési folyamatban egy humánerőforrás-toborzásra szakosodott független szakértő segítheti. Azon

26 Azon állami részvénytársaságok ügyvezetését, amelyek éves pénzügyi beszámolója törvényes könyvvizsgálati kötelezettség tárgyát képezi, legalább öt és legfeljebb kilenc ügyvezető látja el.

27 A Ttv. 138² cikke szerint a független ügyvezetők kinevezésekor a következő szempontokat kell figyelembe venni: a) nem a társaság vagy annak ellenőrzése alatt álló társaság igazgatója, és nem töltött be ilyen tisztséget a kinevezés előtti 5 évben; b) nem alkalmazottja a társaságnak vagy a társaság ellenőrzése alatt álló más társaságnak, és nem állt ilyen munkaviszonyban az utolsó 5 évben; c) nem kap vagy nem kapott a társaságtól vagy az általa ellenőrzött más társaságtól a nem-végrehajtó ügyvezetői minőségének megfelelő díjazástól vagy egyéb kedvezményektől eltérő pótdíjazást vagy egyéb kedvezményeket; d) nem jelentős befolyással rendelkező részvényese a társaságnak; e) nincs és az utolsó évben sem személyesen, sem pedig tagként, részvényesként, ügyvezetőként, igazgatóként vagy alkalmazottként nem volt a társasággal vagy a társaság által ellenőrzött más társasággal olyan üzleti kapcsolata, amelynek jelentősége befolyásolná tárgyilagosságát; f) sem jelenleg, sem pedig az utolsó három évben nem volt a társaság vagy a társaság által ellenőrzött más társaság pénzügyi könyvvizsgálója, és nem volt a társaság jelenlegi pénzügyi könyvvizsgálójának társult alkalmazottja; g) legyen igazgató olyan más társaságban, ahol a társaság egy igazgatója végrehajtó ügyvezető; h) nem volt a társaság nem-végrehajtó ügyvezetője több mint három mandátumon át; i) nem áll családi kapcsolatban az a) és d) pontban megjelölt személyekkel.

állami részvénytársaságoknál, ahol a részvényes állam vagy területi-közigazgatási egység nevében a felügyeleti tevékenységet végző közhatóság javasolja az igazgatótanácsi tagokat, a javaslatok csak egy humán erőforrás-toborzásra szakosodott bizottság által végzett előválogatás alapján tehetők meg. A jelöltek előválogatását minden esetben humán erőforrás-toborzásra szakosodott független szakértőnek kell elvégeznie, amennyiben az állami részvénytársaság a legutóbbi pénzügyi évben 7,3 millió eurót meghaladó forgalmat bonyolított le és legalább 50 alkalmazottal rendelkezik.

Az igazgatótanács tagjainak kiválasztására vonatkozó módszertant a kormány 2016-ban fogadta el.²⁸ A kormányhatározat megállapítja az igazgatótanács tagjainak kiválasztási szempontjait, a pozícióként legfeljebb öt jelöltből álló szűkített jelöltlista összeállításának kritériumait, azok rangsorolását, a végleges kinevezések menetét, a pénzügyi és nem pénzügyi teljesítménymutatókat, valamint a tagok díjazásának változó összetevőit. Az elfogadott módszertan részletesen ismerteti az elvárásokat tartalmazó dokumentáció és a szándéknyilatkozat elkészítésének szabályait, valamint az igazgatótanács tagjaival kötendő megbízási szerződés kötelező tartalmi elemeit. A kiválasztási szempontok megállapítására vonatkozó normák meghatározzák az eljárás megindításának időpontját, az eljárás kezdeményezésével és lebonyolításával kapcsolatos feladatokat, a jelölőbizottság feladatait és azon minimumkövetelményeket, amelyeknek minden igazgatótanácsi tagnak meg kell felelnie. A kormányhatározat megállapítja továbbá az állami vállalatokra vonatkozó célok meghatározásának általános kereteit és a felügyeleti tevékenységet végző közhatóságok felelősségét, valamint a teljesítménymérésre és a teljesítménymutatók osztályozására vonatkozó szabályokat.

A kétszintű vagy dualista irányítási rendszerben működő részvénytársaság esetében az ügyvezetést az igazgatóság (*directorat*), míg az ellenőrzést a felügyelőbizottság (*consiliul de supraveghere*) látja el. A Ttv. rendelkezései szerint az igazgatóságnak egy vagy több tagja van, és a tagok száma mindig páratlan. Az egyetlen tagot a Ttv. egyedüli vezérigazgatónak (*director general unic*) nevezi. Állami részvénytársaságot egyedüli vezérigazgató nem irányíthat, az igazgatóságnak legalább három és leg több hét tagja lehet. Láthatjuk tehát, hogy egyszemélyes ügyvezetésre a sürgősségi kormányrendelet a Ttv.-től eltérően sem a monista, sem pedig a dualista irányítási rendszer esetében nem ad lehetőséget. A szabályozás indoka, a felelős vállalatirányítási elvekkel összhangban az lehet, hogy az állami részvénytársaságok hatékony működését testületi, a kollegialitás elve mentén szervezett vállalatkormányzás képes biztosítani. Az igazgatóság tagjait a felügyelőbizottság, míg a felügyelőbizottság tagjait a részvényesek közgyűlése nevezi ki. A felügyelőbizottságnak legalább öt és leg több kilenc tagja lehet. A felügyelőbizottsági

28 Módszertani rendelkezések a kiválasztási kritériumok meghatározására, az egyes tisztségekre legfeljebb 5 jelöltből álló szűkített lista összeállítására, a jelöltek rangsorolására, a végleges kinevezési eljárásra, valamint az állami vállalatok vállalatirányításáról szóló, 2016. 09. 28-i [újra közzétett] 2011. évi 109., az állami vállalatok felelős vállalatirányításáról szóló sürgősségi kormányrendelet rendelkezéseinek végrehajtásához szükséges egyéb intézkedésekre vonatkozóan (*Normele metodologice pentru stabilirea criteriilor de selecție, de întocmire a listei scurte de până la 5 candidați pentru ficcare post, a clasamentului acestora, a procedurii privind numirile finale, precum și a altor măsuri necesare implementării prevederilor Ordonanței de urgență a Guvernului nr. 109/2011 privind guvernarea corporativă a întreprinderilor publice din 28. 09. 2016*), <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/182501> (letöltés ideje: 2022. 11. 10.).

tagok kiválasztása és kinevezése az igazgatótanács tagjai kapcsán ismertetett eljárás szerint történik.

Egy (természetes) személy egyidejűleg legfeljebb három igazgatótanácsai és/vagy felügyelőbizottsági tisztséget tölthet be romániai székhellyel rendelkező, tehát román jogi személy állami tulajdonú vállalatnál. Ez a rendelkezés a jogi személyt igazgatótanácsai vagy felügyelőbizottsági tagként képviselő természetes személyre ugyanúgy vonatkozik. Az igazgatótanácsai tagok teljesítményét a részvényesek évente a közgyűlés keretében értékelik. Az értékelésbe szakértők is bevonhatók.

Az OECD állami tulajdonú vállalatok vállalatirányítására vonatkozó iránymutatásai alapvető jogként tekintenek a részvényesek közgyűlésen való részvételi jogára. Az iránymutatások arra is ösztönzik az állami vállalatokat, hogy segítsék a kisebbségi részvényesek aktív részvételét a vállalat közgyűlésein. Annak érdekében, hogy megkönnyítsék jogaik gyakorlását, ezek a vállalatok sajátos mechanizmusokat vezethetnek be, mint például a kumulatív szavazás jogintézményét.²⁹ Amint azt a szakirodalomban is rögzítik, a kumulatív szavazás a kisebbségi részvényesek joggyakorlását javítja azáltal, hogy szavazataikat egy-egy döntésnél koncentráltan tudják felhasználni és ezzel egyidejűleg akarataikat érvényesíteni.³⁰ Ez a módszer biztosítja leginkább a kisebbségi részvényesek képviseletét a részvénytársaság igazgatótanácsában (*monista vállalatirányítási rendszer*) vagy felügyelőbizottságában (*dualista vállalatirányítási rendszer*).³¹ Éppen ezért örvendetes, hogy a sürgősségi kormányrendelet megteremtí az állami részvétellel működő részvénytársaságok vonatkozásában azt a lehetőséget, hogy az alaptőkében egyénileg vagy közösen legalább 5%-kal rendelkező részvényesek kérésére az igazgatótanács vagy a felügyelőbizottság tagjait a részvényesi közgyűlésen a kumulatív módszer alkalmazásával válasszák meg. Amennyiben a kérést az alaptőke több mint 10%-át birtokló részvényes nyújtja be, a kumulatív szavazás módszere kötelező. A kumulatív módszer lényege, hogy a részvényes az összes, külön-külön leadható szavazatát felhasználhatja egy jelölt megválasztására is. Ezzel a módszerrel a kisebbségi részvényesek a szavazáskor együttműködve sikeresen megválaszthatnak legalább egy olyan igazgatósági vagy felügyelőbizottsági tagot, aki az ő érdeküket képviseli majd a testületben.³²

Az átláthatóság, illetve a részvényesek megfelelő tájékoztatása érdekében az állami vállalatok kötelesek több dokumentumot és információt a vállalat honlapján közzétenni. Ezek elsősorban a vezető tisztségviselők, felügyelőbizottsági tagok javadalmazására és egyéb juttatásaira vonatkoznak, de a jogszabály többek között előírja a közgyűlési határozatok, az éves pénzügyi kimutatások, a féléves számviteli beszámolók, a könyvvizsgálói

29 OECD 2005, 35.

30 GADÓ Gábor: *Javaslatok az új társasági törvény koncepciójához*, Magyar Jog, 2004/3, 129–154.

31 FEGYVERESI Zsolt: *Részvényesek nem vagyoni jogai a magyar és román társasági jogban*, Lectum Kiadó, Szeged, 2021, 91–93.

32 Például ha öt igazgatótanácsai tagot kell megválasztani, és egy kisebbségi részvényes 1000 szavazattal rendelkezik (1000, egy-egy szavazatot biztosító részvény), a többségi szavazási rendszer szerint legfeljebb 1000 szavazatot adhat le egy-egy jelőltre, ami összesen 5000 leadható szavazat az öt lehetséges jelőltre. A kumulatív szavazás rendszerében a részvényes az összesen leadható 5000 szavazatát egyetlen vagy akár több jelölt támogatására is fordíthatja (az első jelőltre 3000 szavazatot, a harmadikra 2000 szavazatot). Részletesen lásd: VERESS Emőd: *A részvény mint értékpapír*, HVG Orac Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2019, 174–178.

jelentések és az etikai kódex közzétételét is. A vállalati honlapon ugyanakkor elérhetővé kell tenni az igazgatótanácsi tagok és igazgatók, illetve a felügyelőbizottsági és igazgatósági tagok névsorát és szakmai önéletrajzát.

3. Jogszabály-módosítás vagy új jogszabály?

Bár a 2011-es – megkésett – szabályozás nem minden szempontból váltotta be a hozzá fűzött reményeket, a jogszabályi keret megalkotása és elfogadása kétségekívül szükséges lépés volt az állami vállalatok felelős vállalatirányításának megteremtése felé. Amint azt a szakirodalomban is megjegyzik, a szabályozásban kijelölt irány jó, de a végrehajtás még mindig akadozik.³³ A Nemzetközi Valutaalap Romániára vonatkozó 2015-ös jelentése is hangsúlyozta, hogy bár a sürgősségi kormányrendelet tartalmazza azokat a rendelkezéseket és eljárásokat, amelyek az állami vállalatok irányításának politikamentesítéséhez szükségesek, és fokozott átláthatóságot, illetve információközlést ír elő, ezzel is elősegítve az állami vállalatok elszámoltathatóságát a közvélemény felé, a jogszabály végrehajtása mégis erőtlen. A jelentés szerint a kudarc egyik oka, hogy kevés állami vállalat alkalmazta ténylegesen a jogszabály rendelkezéseit, így kevés vállalatnál valósult meg az irányító és felügyelő testületi tagok szakmai alapú kiválasztása és kinevezése. Ott is, ahol ezek a kinevezések szakmai alapon történtek, nagyon rövid időn belül leváltásokra került sor, és az újonnan kinevezetteket már nem a vonatkozó jogszabály előírásai szerint választották ki. Szintén a jogszabály végrehajtását nehezítette, hogy a vezető állású személyek kiválasztásánál figyelembe veendő szempontokat és elvárásokat nem megfelelően alkalmazták. A jelentés további hiányosságként említi, hogy nincs a jogszabály végrehajtását nyomon követő intézmény, és az állami vállalatok elszámoltathatóságára sincs hatékony módszer.³⁴

Egy másik szakirodalmi álláspont szerint a jogszabály ahelyett, hogy a felelős vállalatirányítás és kormányzás valós problémáira kínálna megoldást, inkább a román Ttv.-ből ismert társasági jogi előfeltételekre összpontosít, és nem teremt alapot arra, hogy az OECD ajánlásainak megfelelően előre látható és koherens állami részvénytulajdonosi politikát támogassanak. Ennek megvalósulását az is hátráltatja, hogy nincs egy olyan központosított hatóság, amely képes lenne az államot mint tulajdonost képviselni, illetve a tulajdonosi jogokat gyakorolni.³⁵

Az állami vállalatok felelős vállalatirányításáról szóló 2011. évi 109. sürgősségi kormányrendelet kapcsán készült pénzügyminisztériumi jelentés már 2014-ben megállapította, hogy három évvel a rendelet elfogadása után annak alkalmazása még mindig messze elmarad a várakozásoktól. A jelentés több, egymással összefüggő tényezőt azonosított, amelyek magyarázatot adhatnak a kialakult helyzetre, beleértve a nyomon követés, a végrehajtási mechanizmusok és az elszámoltathatóság hiányát, valamint a nem

33 VERESS: *i. m.*, 77.

34 INTERNATIONAL MONETARY FUND – EUROPEAN DEPARTMENT, *IMF Country Report No. 15/80 – Romania*, <https://doi.org/10.5089/9781475553116.002> (letöltés ideje: 2022. 11. 10.), 24.

35 CATANĂ: *i. m.*, 120.

egyértelmű vagy vitatható intézményi intézkedéseket, szerepeket és felelősségi köröket. Az azonosított hiányosságok alapján a jelentés ajánlásokat fogalmazott meg az állami vállalatok teljesítményirányítási keretének bővítésére, valamint a kormányzaton belüli egyértelmű tulajdonosi struktúra kialakítására.³⁶ Bár a sürgősségi kormányrendeletet elfogadó 2016. évi 111. törvény, figyelembe véve a 2014-es pénzügyminisztériumi ajánlásokat, jelentős módosításokat eszközölt a jogszabályban, az állami vállalatok működése továbbra sem zökkenőmentes.

Amint azt az OECD 2022. évi jelentése hangsúlyozza, a jogalkotó szándékosan törekedett arra az elmúlt évtizedben, hogy a jogszabályt különböző rendelkezések módosításával gyengítse. A jelentés példaként említi azt a 2017-es módosítást, amivel mintegy 100 állami vállalatot kivontak a felelős vállalatirányítási követelmények alól, azonban a módosítást 2018-ban az Alkotmánybíróság alkotmányellenesnek nyilvánította.³⁷ Az OECD jelentése azt is kiemeli, hogy legalább egy olyan fontos kiskapu azonosítható a jogszabályban, amellyel kijátszható a politikai beavatkozástól való mentesség. Konkrétan a sürgősségi kormányrendelet 64¹. és 64². cikkeiről van szó, amelyek lehetővé teszik az igazgatótanács tagjai és az igazgatók ideiglenes kinevezését az üzletmenet folyamatosságának biztosítása érdekében. A jelentés szerint ezek a négy-hat hónapos ideiglenes kinevezések szöges ellentétben állnak a stabilitást, elszámoltathatóságot és hosszú távú tervezést lehetővé tevő négyéves megbízatásokkal.³⁸ Ráadásul ezek az ideiglenes kinevezések korlátlan alkalommal meghosszabbíthatók.

Románia Nemzeti Helyreállítási és Rezilienciaépítési Tervében (*Programul Național de Rederulare și Reziliență al României*) többek között arra vállalkozott, hogy olyan reformokat hajt végre, amelyek javítani fogják az állami vállalatok vállalatirányítási rendszerét és a felelős vállalatirányításra irányadó rendelkezések alkalmazását. A tervben tett vállalások okai közé sorolható az is, hogy Románia az OECD meghívására megkezdte a szervezethez történő csatlakozási tárgyalásokat, és ez a folyamat szükségessé tette egyrészt az állami vállalatok működése, másrészt az ezekre vonatkozó jogszabályi környezet felülvizsgálatát. Amint az a tervben is olvasható, a reform célja az OECD-iránymutatások érvényesítése révén valamennyi romániai állami tulajdonú vállalat vállalatirányításának javítása. A reformok végrehajtásához a jogalkotó meglátása szerint mindenképp jogszabályi változásra van szükség, ezért az állami vállalatok felelős vállalatirányításáról szóló 2011. évi 109. sürgősségi kormányrendelet módosítására szánta el magát. Románia a reform végrehajtását 2026. június 30-ig kívánja befejezni, míg az állami tulajdonú vállalatokra vonatkozó módosított jogszabályok hatálybalépését 2022. december 31-ig

36 Részletekért lásd: *A 2011. évi 109. sürgősségi kormányrendelet hatályának értékelése. Zárójelentés (Evaluarea implementării Ordonanței de urgență nr. 109/2011. Raport final)*, 2014, <https://mfinanze.gov.ro/domenii/guvernanta/rapoarte-generale-periodice> (letöltés ideje: 2022. 11. 10.); OECD 2022.

37 2018. február 13-i 62. sz. döntés a 2011. évi 109., az állami vállalatok felelős vállalatirányításáról szóló sürgősségi kormányrendelet 1. cikk (3) bekezdését módosító törvény ellen emelt alkotmányossági kifogásáról (*Decizia nr. 62 din 13 februarie 2018 referitoare la obiectia de neconstituționalitate a Legii pentru modificarea art. 1 alin. (3) din Ordonanța de urgență a Guvernului nr. 109/2011 privind guvernanta corporativă a întreprinderilor publice*), https://www.ccr.ro/wp-content/uploads/2020/07/Decizie_62_2018.pdf (letöltés ideje: 2022. 11. 10.).

38 OECD 2022.

vállalta. Románia technikai támogatást kért az állami tulajdonú vállalatok vállalatirányítási keretének javítását célzó reformok megtervezéséhez és végrehajtásához.

A román kormány 2022. december 19-én terjesztette be, majd három nappal később néhány módosítással december 22-én fogadta el azt a jogszabálytervezetet, amely módosítani és kiegészíteni kívánja az állami vállalatok felelős vállalatirányításáról szóló 2011. évi 109. sürgősségi kormányrendeletet.³⁹ Az állami vállalatok vállalatirányításának javítását, azok hatékony nyomon követését és ellenőrzését célzó, a teljesítményre és az elszámoltathatóságra összpontosító reform megvalósítása érdekében a jogszabálytervezet jelentős jogalkotási beavatkozást javasol a sürgősségi kormányrendeletbe. A jogszabálytervezetet véleményező Törvényhozási Tanács, mint a Parlament tanácsadó jellegű, szakosodott szerve december 22-én közzétett véleményében arra hívta fel a jogalkotó figyelmét, hogy a 65 cikket tartalmazó sürgősségi kormányrendeletet a tervezett módosító jogszabály összesen 73 pontban kívánja módosítani. Ez a számottevő módosító javaslat a Törvényhozási Tanács véleménye szerint megtöri a jogszabály általános koncepcióját és egységes jellegét, ugyanakkor sérti a jogszabályok megszövegezésére vonatkozó jogtechnikai előírásokat. A tanács véleménye szerint a norma minősége szempontjából sokkal szerencsésebb lenne módosítás helyett új jogszabályt megszövegezni. Így tehát az a kérdés, hogy a jogalkotó jogszabályt módosít vagy új jogszabályt fogad el, jelen pillanatban még nyitott.

A tervezet kiemelten kezeli az állami vállalatok igazgatótanácsi vagy felügyelőbizottsági tagjainak kiválasztására, majd kinevezésére vonatkozó eljárást. A cél, hogy minden eljárás átlátható és versenyalapú legyen, a kinevezett személyek javadalmazása pedig összhangban legyen a fő teljesítménymutatókkal. A jogszabálytervezet indokolása kitér arra, hogy a Helyreállítási és Rezilienciaépítési Tervben vállalt reformok részeként a 2023-as évre célként határozták meg a központi közigazgatás vállalataiban az ideiglenes kinevezések 50%-kal, míg a helyi közigazgatás vállalataiban az ideiglenes kinevezések 10%-kal történő csökkentését. A tervezet az ideiglenes kinevezések kapcsán úgy rendelkezik, hogy azokra csak akkor kerülhet sor, ha az igazgatótanács tagjainak a száma a törvényes minimum alá csökken. Az ideiglenes tagokat a részvényesek közgyűlése nevezi ki, és megbízatásuk legfeljebb hat hónapig tarthat, indokolt esetben a megbízatás egyszeri alkalommal további két hónappal meghosszabbítható.

Amennyiben az állandó igazgatótanácsi tagok kiválasztására és kinevezésére irányuló eljárás az ideiglenesen kinevezettek megbízatása alatt befejeződik, az állandó tago(ka)t a részvényesek közgyűlése azonnal kinevezi, és az ideiglenes tagok megbízatása megszűnik. Kivételes esetekben, ha a jogszabályban meghatározott határidőn belül nem lehetséges állandó igazgatótanácsi tagot kinevezni, a közgyűlés új ideiglenes tagot nevezhet ki, akár az előző ideiglenes tag személyében is, legfeljebb hat hónapos időtartamra. Az ideiglenes igazgatótanácsi tagi megbízatás legfeljebb 14 hónapig tarthat. Ennek az időtartamnak a túllépése szabálysértésnek minősül, amelynek esetén az állami

³⁹ A 2011. évi 109., az állami vállalatok felelős vállalatirányításáról szóló sürgősségi kormányrendelet módosítására és kiegészítésére vonatkozó törvényjavaslat (*Proiect de lege pentru modificarea și completarea Ordonanței de urgență a Guvernului nr. 109/2011 privind guvernanta corporativă a întreprinderilor publice*), <https://sgg.gov.ro/1/wp-content/uploads/2022/12/Proiect-de-lege.pdf> (letöltés ideje: 2022. 11. 10.).

vállalat felügyeleti tevékenységet végző közhatóság vezetőjével szemben pénzbírságot kell kiszabni. Álláspontunk szerint szerencsés lenne a jogszabály végleges szövegében azt pontosítani, hogy milyen eset számít kivételesnek a jogalkotó szerint, és melyek azok az esetek, amikor az állami vállalat részvényesi közgyűlése ismét ideiglenes igazgatótanácsi tago(ka)t nevezhet ki. Üdvözlendő, hogy a tervezet eltörli az igazgatótanácsi tagok ideiglenes megbízatásának korlátlan meghosszabbítását.

A tervezet az állami vállalatirányítási politikák koordinálására és nyomon követésére egy olyan közjogi jogalany létrehozását javasolja, melynek fő célja az állami vállalatok felelős vállalatirányítási szabályainak és részvénytörvényének biztosítása lenne. Az Állami Vállalatok Teljesítményét Ellenőrző és Értékelő Ügynökség (*Agentia pentru Monitorizarea și Evaluarea Performanțelor Întreprinderilor Publice*, a továbbiakban: AMEPIP) egy jogi személyiséggel rendelkező, közvetlenül a kormánynak alárendelt, a kormányfő irányítása alatt álló, állami költségvetésből működő közintézményként jönne létre. Az AMEPIP feladatai közé tartozna többek között a felelős vállalatirányítási elvek alkalmazására vonatkozó szabályzatok és tulajdonosi politikák kidolgozása, ezek rendszeres felülvizsgálata és betartásuk figyelemmel kísérése a vonatkozó jogszabályi rendelkezésekkel és a legjobb nemzetközi gyakorlatokkal összhangban. Az AMEPIP képviselői révén részt venne az állami vállalatok vezetőinek kiválasztásában és kinevezésében, a vezetői javadalmazási politikák végrehajtásának, valamint az állami vállalatok osztalékpolitikájának ellenőrzésében, a vezetők teljesítményének nyomon követésében és értékelésében. Az ellenőrző és értékelő tevékenysége mellett az AMEPIP vállalatirányítási kérdésekben tanácsadó testületként is működne.

4. Következtetések

Összességében elmondható, hogy a 2022-es év végi módosító jogszabálytervezet, akárcsak a 2011-es sürgősségi kormányrendelet, majd az azt 2016-ban jóváhagyó és módosító törvény az OECD állami tulajdonban lévő vállalatokra vonatkozó iránymutatásaiba foglalt felelős vállalatirányítási elvek hatékony végrehajtását tűzte ki célul. Ez alkalommal abban bizakodhatunk, hogy a nemzetközi szervezetekkel szembeni, illetve a Nemzeti Helyreállítási és Rezilienciaépítési Tervben tett kötelezettségvállalások reformhajtó erők és célravezetők lesznek.

Irodalomjegyzék

1. AUER Ádám: *Corporate governance. Állami részvétellel működő gazdálkodó szervezetek*, 2. javított kiadás, NKE, Budapest, 2015.
2. Dana LUCIAN-TULAI: *The Corporate Governance of Romanian State-Owned Enterprises: The Mandate Contract*, Journal of Public Administration, Finance and Law, 2020/18.
3. FEGYVERESI Zsolt: *Részvényesek nem vagyoni jogai a magyar és román társasági jogban*, Lectum Kiadó, Szeged, 2021.

4. INTERNATIONAL MONETARY FUND – EUROPEAN DEPARTMENT, *IMF Country Report No. 15/80 – Romania*, <https://doi.org/10.5089/978147553116.002> (letöltés ideje: 2022. 11. 10.).
5. GABRIEL ȚIȚA-NICOLESCU: *Guvernanta corporativă a întreprinderilor publice (I)*, Revista Universul Juridic, 2017/6.
6. GADÓ GÁBOR: *Javaslatok az új társasági törvény koncepciójához*, Magyar Jog, 2004/3.
7. ORGANISATION FOR ECONOMIC CO-OPERATION AND DEVELOPMENT, *Principles of Corporate Governance*, 1999, [https://www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?cote=C/MIN\(99\)6&docLanguage=En](https://www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?cote=C/MIN(99)6&docLanguage=En) (letöltés ideje: 2022. 11. 10.).
8. ORGANISATION FOR ECONOMIC CO-OPERATION AND DEVELOPMENT, *Principles of Corporate Governance*, 2004, <https://www.oecd.org/corporate/ca/corporategovernanceprinciples/31557724.pdf> (letöltés ideje: 2022. 11. 10.).
9. ORGANISATION FOR ECONOMIC CO-OPERATION AND DEVELOPMENT, *Guidelines on Corporate Governance of State-Owned Enterprises*, 2005, <http://dx.doi.org/10.1787/9789264244160-en> (letöltés ideje: 2022. 11. 10.).
10. ORGANISATION FOR ECONOMIC CO-OPERATION AND DEVELOPMENT, *Review of the Corporate Governance of State-Owned Enterprises in Romania*, 2022, <https://doi.org/10.1787/fabf20a8-en> (letöltés ideje: 2022. 11. 10.).
11. RADU N. CATANĂ: *Shortcomings of the Recent Reform of State-Owned Enterprises' Corporate Governance in Romania*, Curentul Juridic, 2012/51.
12. VERESS EMÖD: *A részvény mint értékpapír*, HVG Orac Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2019.
13. VERESS EMÖD: *The State's Role as Owner of Enterprises. Mandatory Rules of Corporate Governance in Romania*, Pro Publico Bono, 2017/1 (1. különkiadás).
14. *** *A 2011. évi 109. sürgősségi kormányrendelet hatályának értékelése. Zárójelentés (Evaluarea implementării Ordonanței de urgență nr. 109/2011. Raport final)*, 2014, <https://mfinante.gov.ro/domenii/guvernanta/rapoarte-generale-periodice> (letöltés ideje: 2022. 11. 10.).

GERŐCS-TÓTH ANDREA

Az EU 2019/452. rendelete és a közvetlen külföldi befektetések átvilágításának rendszere Csehországban és Szlovákiában

EU Regulation 2019/452 and the Foreign Direct Investment Screening Regime in the Czech Republic and Slovakia

Abstract: Foreign direct investment is of paramount importance for economic development, without which capitalization and technology transfer would not be possible. However, its risks should not be overlooked, especially when investments concern economic activities that affect the national security sensitivities of states. Aware of these risks, Regulation (EU) 2019/452 of the European Parliament and of the Council aims to establish a uniform framework for national security screening of foreign direct investment. In this paper, we analyse the recently enacted and reformed foreign direct investment standards in the Czech and Slovak republics with the aforementioned Regulation in mind. We find that both states have set screening criteria that are more demanding than the common minimum set by the EU, thus strengthening state control over foreign direct investments.

Keywords: foreign direct investment, national security, screening, Czech Republic, Slovak Republic, European Union

Összefoglaló: A külföldi közvetlen befektetések kiemelten jelentősek a gazdasági fejlődés szempontjából, a kapitalizáció és technológiai transzfer ezek hiányában nem lenne lehetséges. Mindazonáltal nem szabad szem elől téveszteni a kockázataikat sem, különösképpen amikor a beruházások az állam számára nemzetbiztonsági szempontból érzékeny gazdasági tevékenységeket érintenek. E kockázatok tudatában, az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2019/452. rendelete egységesen kívánja megteremteni a közvetlen külföldi befektetések nemzetbiztonsági szempontú átvilágításának kereteit. E tanulmányban az említett rendelet szem előtt tartásával elemezzük a Cseh és a Szlovák Köztársaságban nemrégiben megalkotott, illetve megreformált normákat a közvetlen külföldi befektetések terén. Megállapítjuk, hogy mindkét állam az EU által meghatározott közös minimumhoz képest magasabb elvárási szintet támaztó átvilágítási kritériumokat szabott, ezzel megerősítve az állami kontrollt a közvetlen külföldi befektetések terén.

Kulcsszavak: közvetlen külföldi befektetések, nemzetbiztonság, átvilágítás, Cseh Köztársaság, Szlovák Köztársaság, Európai Unió

1. Bevezetés. A rendelet megalkotásának előzményei és indokai

Az Európai Unió tagállamaiban 2020. október 11-i hatállyal lépett életbe az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2019/452 rendelete az Unióba irányuló közvetlen külföldi befektetések átvilágítási keretének létrehozásáról.¹ A 2017. évben tették közzé a rendelet elfogadásával kapcsolatos javaslatokat, melyek a norma elfogadását alapvetésként indokolták.²

Annak hangsúlyozásával, hogy az Európai Unió (EU) gazdasági és társadalmi fejlődése szempontjából a külföldi befektetések kulcsfontosságúak, így az EU a továbbiakban is nyitott befektetési környezet megtartására törekszik, választ kívántak adni e jogszabállyal azon aggályokra, amelyek a stratégiai fontosságú ágazatokban történő külföldi beruházásokkal összefüggésben merültek fel, főképp azokban az esetekben, amikor a beruházó külföldi állam.

Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2019/452 rendelete megalkotását megelőzően az Európai Bizottság a 2017. évben kiadott közleményében³ is megfogalmazta a megalkotandó szabályozás létrehozásának szükségességét alátámasztó érveket. Kifejtette, hogy az EU piaca az egyik legnyitottabb a közvetlen külföldi befektetések kapcsán, és e nyitottságot az unió Szerződesei garantálják. A Bizottság részletezte azt is, hogy az Amerikai Egyesült Államok továbbra is messze a legnagyobb külföldi befektető az EU-ban, bár szerepe némileg csökkent, emellett azonban Brazília és Kína súlya a korábbi évekhez képest számottevő módon megnőtt, aminek köszönhetően 2017-re ez a két ország az ötödik és hatodik legnagyobb külföldi befektetővé lépett elő az EU-ban.

A közlemény rögzíti: annak ellenére, hogy

„az uniós vállalkozásoknak mindössze 0,4%-a áll harmadik országbeli befektetők ellenőrzése alatt, ezek a vállalkozások rendszerint sokkal nagyobbak, mint az uniós befektetők tulajdonában lévők. Következésképpen a szóban forgó vállalkozások az uniós teljes forgalom mintegy 13%-át, az uniós hozzáadott érték 11%-át és a teljes uniós foglalkoztatás 6%-át teszik ki.”⁴

Az ilyen mértékű gazdasági befolyás kockázatokat is magában rejt, főképp abban az esetben, ha a befektetést eszközöző tulajdonosi körben külföldi állam is szerepel. Ezzel összefüggésben a Bizottság értékelése szerint

1 Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2019/452 rendelete (2019. március 19.) az Unióba irányuló közvetlen külföldi befektetések átvilágítási keretének létrehozásáról, PE/72/2018/REV/1, HL L 791., 2019. 03. 21. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/hu/TXT/?uri=CELEX:32019R0452> (letöltés ideje: 2022. 11. 21.), 1–14.

2 EURÓPAI BIZOTTSÁG, *Javaslat az Európai Parlament és a Tanács Rendelete az Európai Unióba irányuló közvetlen külföldi befektetések átvilágítási keretének létrehozásáról*, COM/2017/0487 final – 2017/0224 (COD), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX%3A52017PC0487> (letöltés ideje: 2022. 11. 21.).

3 EURÓPAI BIZOTTSÁG, *Üdvözljük a közvetlen külföldi befektetéseket, ugyanakkor biztosítjuk alapvető érdekeink védelmét*, COM/2017/0494 final, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52017DC0494> (letöltés ideje: 2022. 11. 22.).

4 *Uo.*, 5.

„fennáll annak a kockázata, hogy egyedi esetekben a külföldi befektetők olyan európai vállalkozások felett szándékoznak ellenőrzést vagy befolyást szerezni, amelyek tevékenységei kritikus technológiákra, infrastruktúrákra, inputokra vagy bizalmas adatokra vannak hatással. [...] Az ilyen jellegű felvásárlások az adott állam számára lehetőséget teremthetnek nemcsak arra, hogy ezeket az eszközöket az EU technológiai előnyének csökkentésére, hanem akár az uniós biztonság és közrend veszélyeztetésére is felhasználja.”⁵

A nemkívánatos hatások elkerülése érdekében az EU nemzetközi partnerei már ekkor is alkalmaztak védelmi, átvilágítási rendszereket, így például többek között az USA, Kanada és Kína; mindemellett az EU-s tagállamok egy részénél sem volt ismeretlen az átvilágítási eljárás.

A rendelet kibocsátásának jogalapját az EU működéséről szóló szerződés (EUMSZ) 3. cikk (1) bekezdésének e) pontja és a 207. cikk (1) bekezdése jelentették, melyek értelmében az EU kizárólagos hatáskörrel rendelkezik a közös kereskedelempolitika területén, ami pedig a közvetlen külföldi befektetésekre is kiterjed.

Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2019/452 rendelete az EU-ba irányuló közvetlen külföldi befektetések átvilágítási keretét fektette le, azonban a tagállamok sajátos helyzete és nemzeti körülményeik figyelembevételének lehetőségét is megteremtette. A bevezető rendelkezések (8) pontjában kifejtésre kerül, hogy

„a közvetlen külföldi befektetések átvilágítására szolgáló, valamint együttműködési keret célja, hogy eszközökkel lássa el tagállamokat és a Bizottságot a biztonságot vagy a közrendet veszélyeztető kockázatok átfogó módon történő kezeléséhez, valamint a változó körülményekhez való alkalmazkodáshoz, az ahhoz szükséges rugalmasság megőrzése mellett, hogy a tagállamok egyedi helyzetüket és nemzeti jellegzetességeiket figyelembe véve hajtsák végre a közvetlen külföldi befektetések biztonsági vagy közrendi okokból történő átvilágítását. Továbbra is az érintett tagállamok kizárólagos feladatkörébe tartozik az arra vonatkozó döntés, hogy létrehozna-e átvilágítási mechanizmust vagy át kívánna-e vizsgálni egy-egy konkrét közvetlen külföldi befektetést.”

A rendelet fő célkitűzéseinek egyike tehát, hogy egy átvilágítási keretet fektessen le, azonban az nem tette kötelezővé a tagállamok számára átvilágítási mechanizmus bevezetését, emellett néhány alapfeltételt mégis előír az átvilágítási mechanizmust alkalmazó országoknak. Így például mindenképp biztosítani szükséges az egyes harmadik országok közötti diszkriminációmentességet, az átláthatóságot és a meghozott döntésekkel szembeni jogorvoslat lehetőségét, valamint szükséges védelemben részesíteniük a bizalmas üzleti információkat.

A másik fő célkitűzés az volt, hogy létrejöjjön egy együttműködési mechanizmus a tagállamok és a Bizottság között, amely révén képesek egymást értesíteni azon külföldi befektetésekről, amelyek potenciálisan veszélyeztethetik a biztonságot és a közrendet.

⁵ Uo., 6.

Mindezek mellett pedig a rendelettel lehetőség nyílt a Bizottság számára, hogy véleményt fogalmazzon meg, a tagállamok pedig észrevételeket tegyenek a közvetlen külföldi beruházásokkal kapcsolatban.

Kiemelendő tény, hogy a Bizottság a Covid-19-járvány kapcsán ébredt rá arra, hogy a pandémiával összefüggésben kialakult helyzetben

„fokozottabb lehet annak a kockázata, hogy harmadik országbeli szereplők közvetlen külföldi befektetések révén megkísérelnek megszerezni az egészségügyi ellátáshoz kapcsolódó (például orvosi eszközök vagy a védőeszközök előállítására szolgáló) kapacitásokat vagy azokkal összefüggő ipari és kutatási létesítményeket (például az oltóanyag-fejlesztés terén). Éberségre van szükség annak biztosítása érdekében, hogy az ilyen közvetlen külföldi befektetések ne hátráltassák az Uniót polgárai egészségügyi szükségleteinek kielégítésében.”⁶

Erre tekintettel a 2020. márciusi iránymutatásában a Bizottság felszólította az átvilágítási mechanizmussal nem – vagy nem valamennyi releváns tranzakcióra kiterjedően – rendelkező tagállamokat arra, hogy alakítsanak ki egy teljes körű átvilágítási mechanizmust, annak ellenére, hogy erre vonatkozó jogi kötelezettség továbbra sem állt fenn.⁷

A jogszabály tehát nem harmonizálta a különféle meglévő nemzeti átvilágítási megoldásokat. Az adott tagállam továbbra is szabadon döntheti el, hogy rendelkezzen-e saját átvilágítási mechanizmussal, vagy hogy világítson-e át egy közvetlen külföldi befektetést vagy sem. Amennyiben azonban rendelkezik ilyen mechanizmussal, vagy módosítani kívánja a meglévőt, arról első ízben 2019. május 10-ig értesítenie kellett a Bizottságot (az új mechanizmusaikról pedig azok alkalmazását követő 30 napon belül).⁸ További kötelezettsége a tagállamoknak, hogy minden évben március hónap 31. napjáig be kell mutatniuk a Bizottságnak az illetékességi területükön megvalósult közvetlen külföldi befektetések részleteit.⁹

A Bizottság feladata többek között, hogy jegyzéket vezessen a meglévő tagállami átvilágítási mechanizmusokról, emellett éves jelentést nyújt be az Európai Parlament részére, illetve a jogszabály hatékonyságát is vizsgálnia kell (első ízben 2023. október 12. napjáig).

A rendelet kialakulásának és tartalmának fenti rövid áttekintése után mindenképp indokolt néhány, a témával kapcsolatos fogalom rögzítése.

6 EURÓPAI BIZOTTSÁG, *Iránymutatás a tagállamoknak – Közvetlen külföldi tőkebefektetések, a harmadik országokból származó tőke szabad mozgása és Európa stratégiai eszközeinek védelme az (EU) 2019/452 rendelet (a közvetlen külföldi befektetések átvilágításáról szóló rendelet) alkalmazásának megkezdése előtt*, C(2020)1981, [https://ec.europa.eu/transparency/documents-register/detail?ref=C\(2020\)1981&lang=hu](https://ec.europa.eu/transparency/documents-register/detail?ref=C(2020)1981&lang=hu) (letöltés ideje: 2022. 11. 26.), 1.

7 *Uo.*, 2.

8 Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2019/452 rendelete 3. cikk (7) bek.

9 Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2019/452 rendelete 5. cikk.

2. Releváns fogalmak

A rendelet a közvetlen külföldi befektetéseket állítja fókuszba, emiatt tisztáznunk kell a külföldi befektetések fogalom értelemtartalmát. Ennek két típusa létezik: 1. közvetlen külföldi befektetés (*foreign direct investment*, FDI) és 2. nem közvetlen befektetés (portfóliobefektetés).

„Közvetlen külföldi befektetésre akkor kerül sor, ha egy ország vállalata, multinacionális vállalata vagy magánszemélye egy másik ország eszközeibe fektet be, vagy vállalataiban tulajdoni részesedést szerez. Általában úgy valósul meg, hogy részesedést szereznek egy külföldi vállalkozásban, vagy leányvállalatot hoznak létre annak érdekében, hogy bővítsék az adott ország meglévő vállalkozásának működését.

A közvetlen külföldi befektetések két különböző formát ölthetnek: zöldmezős fúziók és felvásárlások (M&As).

- A zöldmezős beruházás új vállalkozás alapítását vagy külföldi létesítmények létesítését foglalja magában. A zöldmezős beruházás a piacra lépés olyan formája, amelyet általában akkor alkalmaznak, amikor egy vállalkozás a külföldi tevékenységek feletti legmagasabb szintű ellenőrzést kívánja elérni.*
- Az egyesületek és felvásárlások a meglévő eszközök tulajdonjogának egy külföldi tulajdonosra történő átruházását jelentik. Összeolvadás esetén két társaság jön létre, míg felvásárlás esetén az egyik társaságot egy másik veszi át.*

Nem közvetlen befektetésre – más néven „külföldi portfóliobefektetésre” – akkor kerül sor, amikor vállalatok, pénzügyi intézmények vagy magánszemélyek külföldi tőzsdén működő vállalatokban vásárolnak részesedést. Az ilyen típusú beruházásokra nem azzal a szándékkal kerül sor, hogy a kibocsátó társaságban ellenőrző részesedést szerezzenek. Az ilyen típusú befektetések jellemzően rövid távúak, és az árfolyamok kedvező változásainak kihasználására vagy a kamatlábkülönbségek rövid távú nyereségének elérésére irányulnak. Lehetőséget nyújt a befektetőknek portfólióik diverzifikálására és a kapcsolódó kockázatok jobb kezelésére.

A külföldi portfóliobefektetések a likviditás növelése révén a hazai tőkepiacok megerősítéséhez is hozzájárulhatnak, és hozzájárulhatnak működésük javításához.”¹⁰

Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2019/452 rendelete megalkotását közvetlenül megelőző időszakban az EU-tagállamok egy része alkalmazott valamiféle átvilágítási metódust. A 2017. évben már a tagállamok fele – 12 ország – használt ilyen mechanizmust, így Ausztria, Dánia, Finnország, Franciaország, Németország, Olaszország, Lettország, Litvánia, Lengyelország, Portugália, Spanyolország és az Egyesült Királyság. Látható, hogy a viseigrádi országok közül ebben az időben kizárólag

¹⁰ *Access2Markets – Types of Investment*, <https://trade.ec.europa.eu/access-to-markets/en/content/types-investment> (letöltés ideje: 2022. 11. 21.). A fordításért lásd ugyanazon webhely magyar nyelvű változatát.

Lengyelország rendelkezett a témában szabályozással, Magyarországon pedig 2019. január 1-jével lépett hatályba az erre vonatkozó törvény.¹¹

Jelen tanulmány a Cseh Köztársaság és a Szlovák Köztársaság kapcsolódó szabályozását állítja a vizsgálódás középpontjába. A cseh szabályozás 2021 májusáig váratott magára, míg Szlovákiában éppen elfogadták az átvilágítási mechanizmust részletező új törvényt, amely 2023 tavaszán lép hatályba.

3. A közvetlen külföldi befektetések átvilágításának rendszere a Cseh Köztársaságban

3.1. Előzmények

A Cseh Köztársaság azon EU-tagállamok közé tartozik, melyeknél az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2019/452 rendelete megalkotását megelőzően nem létezett komplex átvilágítási mechanizmus. A közbiztonság és a közrend védelmét általánosságban a válságkezelésről és egyes törvények módosításáról szóló 2000. évi 240. törvény, valamint a kiberbiztonságról és a kapcsolódó törvények módosításáról szóló 2014. évi 181. törvény szabályozta. Ezen túlmenően néhány szektorális jogszabály rendelkezett biztonsági előírásokkal e témában, mint például a lőfegyverekről és lőszerokről szóló törvény, a pirotechnikai termékekről és kezelésükről szóló törvény, az elektronikus távközlésről szóló törvény, illetve a bankokról szóló törvény.¹²

A rendelet kibocsátását követően azonban hamar megindult a jogalkotási folyamat, melynek eredményeként 2021. január 19-én a cseh Parlament elfogadta a külföldi befektetések átvilágításáról és a kapcsolódó törvények módosításáról szóló 2021. évi 34. törvényt, amely 2021. május 1-jén lépett hatályba.

Az ekkor létrehozott átvilágítási mechanizmus az országba irányuló, potenciálisan kockázatos tőkeáramlások nyomon követését, a gyanús tranzakciók átvilágítását és a kockázatosnak ítélt ügyletek korlátozását tette lehetővé.

A 2021. évi 34. törvény két beruházási csoportot különböztet meg, és két rendszert vezet be számukra. Az elsőben a legérzékenyebb területek szűk csoportját határozza meg (7. §); ezeken a területeken befektetni kívánó külföldi beruházóknak az állam előzetes engedélyére van szüksége. Minden más olyan beruházás azonban, ideértve azokat is, amelyek veszélyeztethetik a nemzetbiztonságot vagy a közrendet (8. §), előzetes engedély nélkül megvalósítható. Mindemellett a külföldi befektető önként – előzetesen – kérhet megerősítést az államtól arról, hogy nincs kifogása a tervezett beruházással szemben (ún. *konzultáció* keretében).¹³

11 Magyarország biztonsági érdekét sértő külföldi befektetések ellenőrzéséről szóló 2018. évi LVII. törvény.

12 *Kormányjavaslat a külföldi befektetések átvilágításáról és a kapcsolódó jogszabályok módosításáról szóló törvényhez* (A külföldi befektetések átvilágításáról szóló törvény), <https://www.psp.cz/sqw/text/orig2.sqw?idd=173161> (letöltés ideje: 2022. 11. 28.), 22.

13 *Uo.*, 23.

3.2. A 2021. évi 34. törvény tárgya és hatálya

A cseh 2021. évi 34. törvény megnevezéséből is látható, hogy az abban foglalt jogszabályok a külföldi befektetésekre vonatkoznak, amelyek a törvény alkalmazásában, annak 3. §-ában meghatározott módon „a külföldi befektető által a Cseh Köztársaságban gazdasági tevékenység végzése céljából rendelkezésre bocsátott vagy rendelkezésre bocsátandó bármilyen formájú vagyoni értéket jelentenek, amely lehetővé teszi a külföldi befektető számára, hogy tényleges ellenőrzést gyakoroljon az adott gazdasági tevékenység folytatása felett”.¹⁴

Már a fogalom meghatározásból is látható, hogy a külföldi befektető és a gazdasági tevékenység folytatása feletti tényleges ellenőrzés mértéke az, ami alapvető fontosságú a külföldi befektetés meghatározásához.

A külföldi befektető fogalom meghatározása az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2019/452 rendeletében meghatározott definíción alapul, amelyet azonban tartalmában kiszélesítettek, úgy, hogy a harmadik országbeli befektetőkre és a harmadik országból irányított uniós befektetőkre egyaránt kiterjedjen. A rendelet 2. cikkének 2. pontja szerint a „külföldi befektető: az a harmadik országbeli természetes személy vagy vállalkozás, aki vagy amely közvetlen külföldi befektetést tervez vagy hajtott végre”.¹⁵ A cseh szabályozás a 2021. évi 34. törvény 2. § (1) bekezdésében rendelkezik a külföldi befektető fogalmáról, amely szerint a

„törvény alkalmazásában külföldi befektető az, aki a Cseh Köztársaságban külföldi befektetést eszközölt vagy szándékozik végrehajtani, és

- a) nem a Cseh Köztársaság vagy az Európai Unió más tagállamának állampolgára,*
- b) a székhelye nem a Cseh Köztársaságban vagy az Európai Unió más tagállamában található, vagy*
- c) olyan személy közvetlen vagy közvetett irányítása alatt áll, aki megfelel az a) vagy b) pontban foglalt követelményeknek”.¹⁶*

Bár a külföldi befektető jogi meghatározása láthatóan a rendeletben megfogalmazott definíción alapul, e fogalom tartalmát a cseh szabályozás tovább bővíti, annak érdekében, hogy „a harmadik országbeli befektetőkre és a harmadik országból irányított uniós befektetőkre is kiterjedjen, hogy minden (akár csak potenciálisan is) kockázatos csehországi befektetést lefedjen, és így korlátozza a törvény céljának megkerülését”.¹⁷

A 2021. évi 34. törvény elsődlegesen tehát a harmadik országbeli (azaz az EU-n kívüli) befektetőkre irányul, de lehetővé teszi az olyan befektetések átvilágítását is, amelyeket első látásra európai befektető hajtott végre, azonban ténylegesen nem európai tulajdonos irányít. A törvény nem tesz különbséget a harmadik országbeli befektetők

14 A szerző fordítása.

15 A szerző fordítása.

16 A szerző fordítása.

17 Jaroslava SAXLOVÁ: *Prověřování zahraničních investic v České republice*, <https://www.pravniprostor.cz/clanky/proverovani-zahranicnich-investic-v-ceske-republice> (letöltés ideje: 2022. 11. 29.). A szerző fordítása.

között, így kívánja teljesíteni a megkülönböztetésmentes eljárásokra vonatkozó, a rendeletben előírt követelményt.

A 2021. évi 34. törvény szerint a gazdasági tevékenység folytatása feletti tényleges ellenőrzés, az 5. §-ban meghatározottak szerint akkor valósul meg, ha az alábbi feltételek bármelyike teljesül:

- ha a külföldi befektető képes a szavazati jogok legalább 10%-ával rendelkezni, vagy megfelelő befolyást gyakorolni a gazdasági tevékenységet végző személyre (a továbbiakban: „célszemély”),
- ha a külföldi befektető vagy egy hozzá közel álló személy tagsággal rendelkezik a célszemély szervezetében,
- ha a külföldi befektető rendelkezik azon dolog tulajdonjogával, amelyen keresztül a gazdasági tevékenységet végzik (a továbbiakban: „cél tárgy”), vagy
- ha az ellenőrzés bármely más olyan foka valósul meg, amely azt eredményezi, hogy a külföldi befektető hozzáférhet olyan információkhoz, rendszerekhez vagy technológiákhoz, amelyek fontosak a Cseh Köztársaság biztonságának vagy a belső, illetve a közrend védelmének szempontjából.

Szükséges megemlíteni még azt, hogy a törvény nem terjed ki a hatálybalépése előtti (azaz 2021. május 1. előtt) befejezett külföldi befektetésekre.¹⁸

3.3. Az átvilágítási és együttműködési mechanizmus a Cseh Köztársaság esetében

3.3.1. Az átvilágítási eljárással összefüggő együttműködési mechanizmus

Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2019/452 rendeletének 11. cikke alapján mind a Bizottság, mind a tagállamok részéről létre kellett hozni egy kapcsolattartó pontot a rendelet végrehajtása érdekében. Valamennyi, az átvilágítással kapcsolatos kérdéskörbe e kapcsolattartó pontokat szükséges bevonni. A Cseh Köztársaságban kapcsolattartó pontként az Ipari és Kereskedelmi Minisztérium került kijelölésre. Az ezzel összefüggő feladatait a 2021. évi 34. törvény 6. § (2) bekezdése részletezi a következők szerint:

„A minisztérium a kapcsolattartó és együttműködik az Európai Bizottság és az Európai Unió tagállamaival illetékes kapcsolattartóival, a Cseh Köztársaság nevében észrevételeket tesz az Európai Unió más tagállamaiba irányuló külföldi befektetésekre, figyelembe veszi az Európai Unió többi tagállamának észrevételeit és az Európai Bizottság véleményét, és teljesíti az Európai Bizottsággal szembeni kötelezettségeit.”¹⁹

A minisztérium egyéb feladatait a 6. § (1) bekezdése sorolja fel. Ennek keretében ez a szerv vizsgálja a külföldi befektetéseket és folytatja le a konzultációkat, tárgyalásokat folytat a feltételekről, dönt a külföldi befektetésekről, és ellenőrzi a jogszabályban megállapított kötelezettségek betartását.

¹⁸ 2021. évi 34. törvény 27. § (1) bek.

¹⁹ A szerző fordítása.

3.3.2. Az átvilágítási eljárás

A 2021. évi 34. törvény központi eleme maga az átvilágítási folyamat, amelynek legfontosabb szakasza a külföldi befektetések átvilágítására irányuló adminisztratív eljárás, amit a minisztérium folytat le.

„A törvény különbséget tesz az engedélyköteles külföldi befektetések (kötelezően átvilágított befektetések) és a potenciálisan kockázatos befektetések között, amelyeket hivatalból is át lehet vizsgálni, ha erre okot adó okok merülnek fel (fakultatívan átvilágított befektetések).”²⁰

A törvény elfogadását megelőzően a törvényjavaslat indokolási részében került kifejtésre, hogy olyan átvilágítási mechanizmust kívántak létrehozni, melynek

„lehetővé kell tennie, hogy reagálni lehessen a jelenleg ismert és a jövőben esetlegesen felmerülő kockázatokra olyan ágazatokban, amelyek jelenleg nem tekinthetők kritikusnak a Cseh Köztársaság biztonsága vagy a belső, illetve közrend szempontjából. Ezért az elméletileg ellenőrzött befektetések köre nem korlátozódik az ágazatok zárt listájára. A hagyományosan legérzékenyebb ágazatok esetében a mechanizmus megköveteli az ügyletek előzetes engedélyezését, de a kedvező befektetési környezet fenntartása érdekében a legtöbb beruházást további intézkedés nélkül engedélyezi, a potenciálisan problémás beruházások esetében pedig csak a végrehajtás feltételeinek meghatározását teszi lehetővé, anélkül, hogy teljesen blokkolná azokat.”²¹

3.3.3. Az engedélyköteles befektetések

Az engedélyköteles befektetésekről a 2021. évi 34. törvény 7. §-a rendelkezik, mely taxatív meghatározza azokat az ágazatokat, amelyekkel kapcsolatos közvetlen külföldi befektetéseket kötelezően át kell világítani. A megjelölt ágazatokban a kockázati szint magasabb, a bennük megvalósított problémás befektetések veszélyeztethetik leginkább a Cseh Köztársaság biztonságát vagy a belső, illetve közrendet.

Engedély vagy feltételekhez kötött engedély szükséges tehát az olyan külföldi befektetések vonatkozásában, amelyek esetében a célszemély a következő kategóriákba sorolható:

1. Katonai anyagok gyártását, kutatását, fejlesztését, innovációját vagy életciklusának biztosítását végzi a katonai anyagok külkereskedelmét szabályozó jogszabályok szerint, vagy olyan céltárgyba történő beruházást, amelyen keresztül az említett tevékenységeket végzik.

2. Az illetékes központi közigazgatási hatóság által kijelölt létfontosságú (kritikus) infrastruktúra valamely elemét üzemelteti.

„Ezek az elemek tipikusan magukban foglalják az energiaágazat összes elosztó- és átviteli rendszerét, de a bizonyos paramétereknek megfelelő állattenyésztést vagy növénytermesztést, illetve az adatközpontok, hálózatok és adatsere-szolgáltatók területét is.

²⁰ Petr JEDLIČKA: *Prověřování zahraničních investic ve zkratce I.*, <https://pravo21.cz/pravo/proverovani-zahranicnich-investic-ve-zkratce-i> (letöltés ideje: 2022. 11. 29.). A szerző fordítása.

²¹ *Kormányjavaslat a külföldi befektetések átvilágításáról...*, i. m., 29. A szerző fordítása.

A létfontosságú infrastrukturális elemeket működtetheti az állam (jellemzően a Cseh Köztársaság tűzoltó- és mentőszolgálat), de magánszervezet is.”²²

3. Létfontosságú információs infrastruktúra információs rendszerének, létfontosságú információs infrastruktúra kommunikációs rendszerének, alapszolgáltatás információs rendszerének vagy alapszolgáltatás üzemeltetőjének a rendszergazdája.

4. Aki a kettős felhasználású (tehát a polgári és katonai célra is használható) termékek kivitelére, transzferjére, brókertevékenységre és tranzitjára vonatkozó közösségi ellenőrzési rendszer kialakításáról szóló, módosított 428/2009/EK tanácsi rendelet IV. mellékletében felsorolt termékeket fejleszt vagy gyárt, vagy olyan célszemélynek, akin keresztül ilyen termékeket fejlesztenek vagy gyártanak.

Az engedély iránti eljárás a külföldi befektető kérelme alapján indul, melyet külön kormányrendeletben meghatározott formanyomtatványon kell benyújtani.²³

A 2021. évi 34. törvény annak 24. §-ában rendelkezik a 7. § szerinti eljárás alóli mentesülésről, mely alapján olyan külföldi befektetés esetében, amelyet a pénzügyi piacon a helyreállítási eljárásokat és a válságrendezést szabályozó törvény²⁴ szerinti helyreállítási eljárások, korai beavatkozási intézkedések vagy válságrendezés keretében hajtanak végre, vagy amely sürgősen szükséges a megcélzott pénzügyi szolgáltató csődjének elhárításához, a 7. § rendelkezéseit nem kell alkalmazni.

„Ez a megoldás lehetővé teszi olyan helyzetek kezelését, amikor azonnal külföldi befektetést kellene eszközölni egy olyan célszemélyben, amely a kritikus infrastruktúra egyik eleme, ugyanakkor nem zárható ki annak lehetősége, hogy a külföldi befektetés veszélyeztetné a Cseh Köztársaság biztonságát vagy a belső, illetve közrendet.”²⁵

A kivétel ebben az esetben azt jelenti, hogy a beruházás engedély nélkül is megvalósítható, azonban ez nem zárja ki a beruházás utólagos, hivatalból történő vizsgálatát. Az a befektető, aki a törvény 7. szakasza alapján külföldi befektetést hajt végre anélkül, hogy külföldi befektetési engedélyt kérne, jogsértést követ el, és a külföldi befektető által a legutóbbi lezárt elszámolási időszakban elért teljes nettó árbevétel meghatározott mértékéig terjedő bírsággal sújtható.²⁶

3.3.4. Az eseti átvilágítás

A fakultatív módon átvilágított befektetések körét rendezi a 2021. évi 34. törvény 8. §-a. Ez a szakasz tehát azon külföldi befektetéseket szabályozza, amelyek nem tartoznak a törvény 7. §-ának tárgyi hatálya alá, azaz alapesetben nem engedélykötelesek,

22 Robert NERUDA, Roman SVĚTNICKÝ, Martin ROTT: *Česká republika od 1. května 2021 spustí systém prověřování zahraničních investic*, <https://www.havelpartners.cz/system-proverovani-zahranicnich-investic-cr/> (letöltés ideje: 2022. 11. 29.). A szerző fordítása.

23 Lásd a külföldi beruházási engedély iránti kérelem formanyomtatványának és a konzultációs javaslatnak a megállapításáról szóló 178/2021. sz. Kormányrendeletet.

24 A pénzügyi piac helyreállítási eljárásairól és a válságrendezésről szóló 374/2015. számú törvény.

25 *Kormányjavaslat a külföldi befektetések átvilágításáról...*, i. m., 71. A szerző fordítása.

26 2021. évi 34. törvény 25. §.

azonban potenciálisan veszélyeztethetik a Cseh Köztársaság biztonságát, illetve a belső vagy közrendet. Ezek esetében az Ipari és Kereskedelmi Minisztérium hivatalból indíthat eljárást a külföldi befektetés vizsgálatára. Ugyancsak hivatalból vizsgálódhat a minisztérium az Európai Bizottság vagy más tagállamok kezdeményezése alapján.

Arra, hogy milyen tényezőket vizsgál a minisztérium az átvilágítás során, tehát annak meghatározásakor, hogy a külföldi beruházás veszélyezteti-e a biztonságot vagy a közrendet, az átvilágítási törvény javaslatának indokolási részében részletes utasítás található.²⁷ Ilyenkor a következő tényezőkre gyakorolt hatásokat kell feltárni:

- „a) infrastruktúra, beleértve az energia-, a közlekedési, a vízügyi, az egészségügyi, az adatfeldolgozási vagy adattárolási, a repülési, a védelmi és egyéb, a Cseh Köztársaság biztonságának vagy a belső, illetve a közrend védelméhez fontos infrastruktúrát, valamint az ilyen infrastruktúra használatához elengedhetetlen földterülethez és ingatlanhoz való hozzáférést,*
- b) a 428/2009/EK rendelet 2. cikkének (1) bekezdése szerinti kritikus technológiákhoz és kettős felhasználású árukhoz való hozzáférés, amelyek nem szerepelnek a IV. mellékletben, beleértve a mesterséges intelligencia, a robotika, a félvezetők, a kiberbiztonság, a repülési és űrtechnológiák, a védelmi technológiák, a vegyi technológiák, az energiatárolási technológiák, a kvantum- és nukleáris technológiák, valamint a nanotechnológiák és a biotechnológiák területén alkalmazott technológiákat,*
- c) az energiával, nyersanyagokkal vagy élelmiszer-biztonsággal kapcsolatos ellátásokhoz való hozzáférés,*
- d) a Cseh Köztársaság biztonságának vagy a belső, illetve a közrend védelméhez fontos információkhoz való hozzáférés vagy az azok feletti ellenőrzés lehetőségének biztosítása, beleértve a személyes adatokat is,*
- e) a közvélemény jelentős befolyásolásának lehetősége a média által terjesztett információk révén,*
- f) kritikus információs infrastruktúra, fontos információs rendszerek és alapvető szolgáltatások,*
- g) az állam védelme szempontjából fontos nem katonai célú tárgyak,*
- h) egyéb olyan technológiák, amelyekkel való visszaélés veszélyeztetheti a Cseh Köztársaság biztonságát vagy a belső, illetve a közrendet, vagy*
- i) egyéb, a Cseh Köztársaság biztonságának, illetve a belső, illetve a közrend védelmének szempontjából fontos tényezők”.*²⁸

A hivatalból indított eljárásról az érintett befektetőt értesíteni kell, mely dokumentumban a minisztérium a 2021. évi 34. törvény 9. §-ában részletesen meghatározott adatok (pl. név, székhely, tulajdonosi szerkezet, részesedés, befektetés finanszírozási forrása, a befektetés összege, a céltárgy vagy célszemély megjelölése stb.) bekérését is kezdeményezi – az adatok köre megegyezik a konzultációs eljárás során a befektető által megadni szükséges adatokkal –, melynek teljesítésére az érintettnek legfeljebb 15 napos határidőt biztosítanak.

²⁷ Kormányjavaslat a külföldi befektetések átvilágításáról..., i. m., 57.

²⁸ A szerző fordítása.

3.3.5. Konzultációs eljárás

A törvény a konzultációs eljárásnak két formáját különbözteti meg. Vannak olyan esetek, amikor az eljárás lefolytatása kötelező, míg önkéntes alapon is van lehetőség kérni az előzetes konzultációt, tulajdonképpen bármilyen közvetlen külföldi befektetés kapcsán, mely nem tartozik a kötelező esetek közé. A 2021. évi 34. törvény konzultációs kötelezettséget ír elő az olyan közvetlen külföldi beruházások esetében, ahol a célszemély:

- teljes képernyős rádió- vagy televízióműsor-szórásra vonatkozó engedély birtokosa;
- olyan időszak kiadója, amelynek átlagos példányszáma az utolsó naptári évben legalább napi 100 000 példány volt.²⁹

A konzultáció a külföldi beruházás átvilágítási/engedélyezési eljárása bizonyos előzményének tekinthető, ugyanis a konzultáció eredménye lehet a beruházás átvilágítási eljárásának megindítása vagy a beruházó értesítése arról, hogy a beruházás nem jelent veszélyt a Cseh Köztársaságra, azaz nem engedélyköteles.

Ez az előzetes eljárás abból a szempontból is nagyon fontos, hogy amennyiben a beruházó elindítja a konzultációt, és azt a visszajelzést kapja, hogy a beruházás megvalósítható, utóbb a minisztérium nem indíthat hivatalból átvilágítási eljárást sem a 2021. évi 34. törvény 8. § (1) bekezdés b. pontja, sem a 8. § (4) bekezdésének b. pontja alapján. Ez alól egyetlen kivétel van: amennyiben később kiderülne, hogy a kérelmező beruházó hamis vagy hiányos adatokat közölt a konzultáció során.³⁰ A befektető által a konzultációs javaslatban megadott – a 9. §-ban meghatározott – adatokat a minisztérium megküldi az együttműködő közigazgatási hatóságoknak, hogy azok véleményezzék, hogy szükségesnek látják-e a külföldi beruházás átvilágítási eljárását lefolytatni.

A minisztérium a konzultációs javaslat kézhezvételétől számított 45 napon belül értesíti a külföldi befektetőt és a célszemélyt arról, hogy nem találtak okot a beruházás felülvizsgálatára, illetve ugyanezen határidőn belül értesíti a külföldi befektetőt a külföldi befektetések átvilágítási eljárásának megindításáról.

3.3.6. Az átvilágítási eljárás menete

Az átvilágítási eljárás egy olyan közigazgatási eljárás, amely tehát a fentebb már részletezték szerint kérelem alapján és hivatalból is indulhat. Eredményét tekintve a kérelemre indult eljárás zárulhat (feltételek nélküli) engedély, illetve feltételhez kötött engedély kibocsátásával vagy az engedély megtagadásával. A hivatalból lefolytatott eljárások végeredményüket tekintve hasonlóan zárulhatnak, a minisztérium kibocsátja egy, a beruházás feltételek nélküli elfogadhatóságáról szóló határozatot, illetve a beruházás feltételes elfogadhatóságáról szóló határozatot, vagy megtilthatja a tervezett külföldi beruházás megvalósítását vagy akár egy már megvalósított beruházás folytatását is.³¹ Ez utóbbi esetre példa lehet az a helyzet, amikor egy korábban engedélyezett

29 2021. évi 34. törvény 10. § (1) bekezdés.

30 *Kormányjavaslat a külföldi befektetések átvilágításáról...*, i. m., 62.

31 Petr JEDLIČKA: *Prověřování zahraničních investic ve zkratce II.*, <https://pravo21.cz/pravo/proverovani-zahranicnich-investic-ve-zkratce-ii> (letöltés ideje: 2022. 12. 05.).

ügyet felülvizsgálatára kerül sor amiatt, mert a külföldi befektetőt irányító személy megváltozik.³²

A külföldi befektetések átvilágítási eljárásának megindítását követően a minisztérium a külföldi befektetőtől beszerzett adatokat, valamint az egyéb esetleges megállapításokat – ha még nem tette – haladéktalanul átadja azoknak az intézményeknek, amelyeket minden esetben meg kell keresnie. Az átvilágítási eljárás keretében „*kikéri a Belügyminisztérium (a belső rend és az állambiztonság szempontjából), a Külügyminisztérium (az állam külföldi biztonsági érdekei szempontjából) és a Védelmi Minisztérium (a védelem és az állambiztonság szempontjából), a Cseh Köztársaság Rendőrsége*”³³ és a hírszerző szolgálatok, esetenként más olyan állami szervek véleményét is, amelyeket az adott beruházás érdemben érint, továbbá a Cseh Nemzeti Bankét is, ha a külföldi beruházás érinti a hatáskörét.

Itt szükséges megjegyezni, hogy a Pénzügyminisztérium kizárólag csak a „*Cseh Köztársaság nemzetközi megállapodásaiból eredő kötelezettségek szempontjából nyilatkozik a külföldi beruházásról*”,³⁴ és amennyiben nem nyilatkozik a kérdésben, a „*véleményének elmaradása úgy értelmezhető, hogy nem tartja szükségesnek a külföldi beruházás véleményezését*”³⁵

A megkeresett szervezetnek alapesetben 60 nap áll rendelkezésre a véleményük kiadására; e határidő indokolt kérelemre 30 nappal meghosszabbítható. Amennyiben az érintett szerv a határidő leteltéig sem nyilatkozik, és nem kért hosszabbítást, illetve a hosszabbított határidőben nem nyilatkozik, a törvény azt a vélelmet létesíti, hogy feltételek nélkül hozzájárult a pozitív tartalmú határozat kibocsátásához. Amennyiben adatigénylással fordult az adott minisztérium az érintetthez, és utóbbi erre nem reagál határidőben, úgy kell tekinteni, hogy az ügyre vonatkozó releváns információval nem rendelkezik. Ezek az intézkedések a felesleges adminisztratív terhektől hivatottak megóvni az érintett véleményező, illetve adatszolgáltató szervezeteket.

Amennyiben a megkeresett szervtől vagy akár más tagállamtól vagy az Európai Bizottságtól olyan információ érkezik, amely alapján indokolt lehet a külföldi befektetés engedélyezését feltételekhez kötni, a minisztérium ezek tartalmáról tárgyalásokat folytat le a befektetővel, mielőtt az ügyet a kormány elé terjesztené.

A feltételek kikötése azt a célt szolgálja, hogy a tervezett beruházás mégis megvalósítható legyen, azonban úgy, hogy az ne veszélyeztesse Csehország biztonságát, illetve a belső vagy közrendet. A 2021. évi 34. törvény külön nevesíti azt az esetkört, melyben feltételként szabható meg a külföldi befektető részére az ismételt konzultációs eljárás kérése, ha a célszemélyben növekszik a részesedése, vagy bővíteni kívánja a tevékenységi körét,³⁶ azonban egyebekben a feltételeket *ad hoc* módon, rugalmasan lehet megállapítani.

Amennyiben az átvilágítási eljárás során a megkeresett szervektől olyan jelzés érkezik, amelyből az tűnik ki, hogy a külföldi befektetés veszélyt jelenthet Csehország biztonságára vagy belső, illetve közrendjére, vagy a minisztériumnak egyéb körülményekből

32 2021. évi 34. törvény 4. §.

33 *Kormányjavaslat a külföldi befektetések átvilágításáról...*, i. m., 63. A szerző saját fordítása.

34 *Uo.*, A szerző saját fordítása.

35 *Uo.*, 64.

36 2021. évi 34. törvény 12. § (3) bek.

oka van ezt feltételezni, akkor az ügyet a kormány elé terjeszti.³⁷ Amennyiben nem merül fel ilyen körülmény, a minisztérium saját hatáskörében dönti el az ügyet, főszabály szerint az eljárás megindulásától számított 90 napon belül.

A kormánynak, ha mégis elé került egy adott ügy, 45 nap áll rendelkezésére, hogy határozzon arról, hogy a külföldi befektetés veszélyeztetheti-e az állam biztonságát vagy a közrendet. Ennek során „számos olyan kritérium alapján értékeli az ügyet, melyek a Cseh Köztársaság biztonságának, illetve a belső vagy közrend védelmének szempontjából fontosak”.³⁸ A döntés köti a minisztériumot, tehát amennyiben nem döntött saját hatáskörében és a kormányhoz utalta az ügyet, csak ezzel összhangban álló határozatot hozhat eljárása során, mégpedig a kormánydöntésről való tudomásszerzést követően haladéktalanul.

Azon döntésekkel szemben, amelyek a kormány határozatához kötöttek, nincs helye fellebbezésnek, sem felülvizsgálati eljárásnak. Közigazgatási per ugyan indítható, azonban annak halasztó hatálya kizárt.

3.4. Gyakorlati alkalmazás, az első éves jelentés tartalma

A Cseh Köztársaság Ipari és Kereskedelmi Minisztériuma 2022 nyarán tette közzé az első éves jelentését³⁹ a közvetlen külföldi befektetések átvilágításáról. A vizsgált időszak 2021. május 1. napjától – a 2021. évi 34. törvény hatálybalépésétől – 2022. április 30. napjáig tartott.

A jelentés tanúsága alapján a megjelölt időszakban a tárca összesen 389 bejelentést kapott a partnerektől, az uniós tagállamoktól és az Európai Bizottságtól. Ezek más tagállamokban végrehajtott beruházásokkal kapcsolatos bejelentések voltak, amelyek kapcsán a minisztérium értékelt, hogy azok a Cseh Köztársaság biztonságára és közrendjére gyakorolhatnak-e potenciálisan hatást.

Ugyanebben az időszakban a minisztérium összesen 12 belföldi ügygel foglalkozott, melyekből 10 konzultációs eljárásként indult, és ezek közül három lépett ténylegesen átvilágítási szakaszba. Két eset indult tisztán átvilágítási úton. A vizsgált időszakban 10 lezárt ügy volt, ebből összesen 8-at hagytak jóvá, 2 esetben a beruházók visszavonták kérelmüket, és a beruházás nem valósult meg. A beruházók származási országa alapján a megoszlást az alábbi diagram érzékelteti.

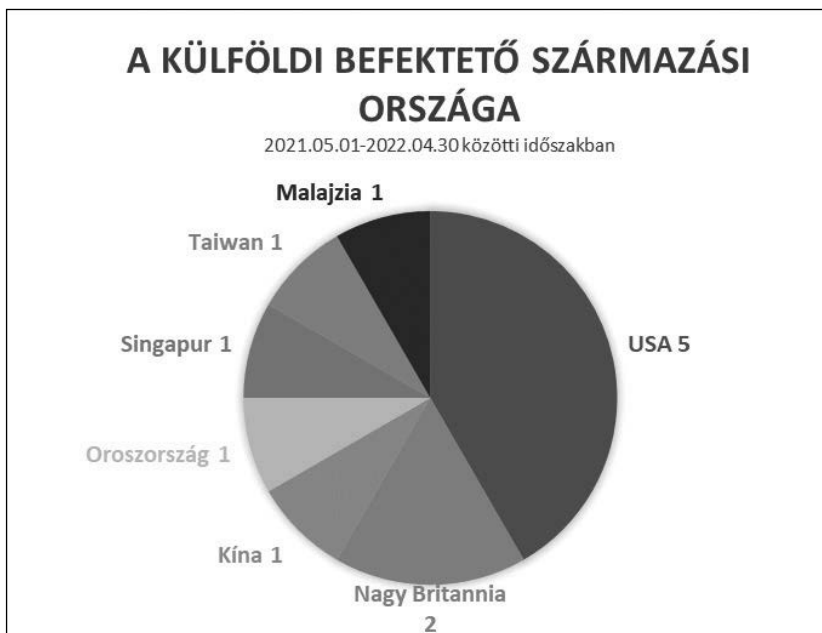
A 2021. május 1. és 2022. április 30. közötti időszakban a Cseh Köztársaságba irányuló, megvizsgált beruházások többnyire az Egyesült Államokból (5 eset, 42%) és az Egyesült Királyságból (2 eset, 17%) érkeztek. A minisztérium által vizsgált beruházások ágazatonként eltérőek voltak: két esetben a légi közlekedéssel kapcsolatos beruházásról volt szó, emellett távközlési, IT, egészségügyi, vízügyi, mérnöki tevékenység, biotechnológiai és vegyipari beruházások fordultak elő a vizsgált időszakban.

A minisztérium a jelentésben az átvilágítási mechanizmus egyéves működése után rögzítette, hogy a mechanizmus bevezetésének a végrehajtása zökkenőmentes volt.

37 2021. évi 34. törvény 13. § (1) bek.

38 *Kormányjavaslat a külföldi befektetések átvilágításáról...*, i. m., 65. A szerző fordítása.

39 *Výroční zpráva o prověrování zahraničních investic v České republice za období 1.5.2021 až 30.4.2022*, <https://www.mpo.cz/assets/cz/zahranicni-obchod/proverovani-zahranicnich-investic/2022/8/VYROCNI-ZPRAVA-o-proverovani-zahranicnich-investic-v-CR-2021-2022.pdf> (letöltés ideje: 2022. 12. 07.).

Forrás: a Cseh Köztársaság éves jelentésének adatai alapján a szerző saját szerkesztése

4. A közvetlen külföldi befektetések átvilágításának rendszere Szlovákiában

4.1. Előzmények

A Szlovák Köztársaság a külföldi befektetések átvilágításának a kérdésével csak az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2019/452 rendelete elfogadását követően kezdett foglalkozni. A meglévő szabályozás mellett 2022 decemberében ért véget a törvényalkotási folyamat, amelynek eredménye egy átfogó átvilágítási eljárásra vonatkozó komplex szabályanyag elfogadása lett, amely várhatóan 2023 tavaszán lép hatályba.

A Szlovák Köztársaság tehát e tanulmány kéziratának lezárásakor még nem rendelkezik hatályos, átfogó jogi szabályozással a témában, csak részleges szabályozás él a létfontosságú (kritikus) infrastruktúra elemeire vonatkozóan, amelyet a kritikus infrastruktúráról szóló 2011. évi 45. törvény tartalmaz. Az új törvény indokolása szerint a „Szlovák Köztársaság és az Európai Unió igényei szempontjából azonban ez a szabályozás nem elegendő, a szlovák jogszabályok nem rendelkeznek az Európai Unió tagállamai és az Európai

Bizottság közötti együttműködésre vonatkozó nemzeti mechanizmusról sem”,⁴⁰ amelyet viszont az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2019/452 rendelete alapján kötelezően ki kell építeni. Noha a rendelet alapján valamennyi tagállam éves jelentést kell benyújtson a Bizottságnak az előző naptári évre vonatkozóan a területén megvalósult közvetlen külföldi befektetésekről, Szlovákia – ha tett is jelentést a Bizottság felé – azt egyelőre nem tette közzé, így elemei nem ismertek.

4.2. A jelenleg hatályos szabályozás

A rendelet hatálybalépését követően a szlovák állam gyorsan akart valamiféle megoldást a közvetlen külföldi tőkebefektetések szabályozására, így a létfontosságú infrastruktúrákról szóló 2011. évi 45. törvény módosítása történt meg ezzel összefüggésben, mely

„módosítás nagy feltűnést keltett, tárcaközi véleményezési eljárás nélkül fogadták el, és a kormány elé terjesztésétől a Nemzeti Tanács általi jóváhagyásáig 5 munkanap telt el. A kormány által jóváhagyott törvénymódosítás széles körű kritikát váltott ki, aminek eredményeképpen a parlamentben olyan módosítást fogadtak el, amely megváltoztatta az eredeti javaslatot. Ez a jogalkotási tevékenység egy olyan módosítás elfogadásához vezetett, amely különleges státuszt biztosított a Gazdasági Minisztériumnak, és létrehozott egy olyan mechanizmust, amellyel a kormány megakadályozhatja a kritikus infrastruktúra részeként megjelölt vállalatok tulajdonjogának vagy tulajdoni részesedésének átruházását.”⁴¹

Vélhetően a kissé elhamarkodott jogalkotási folyamat eredménye az is, hogy semmilyen módon nem derül ki a jogszabály módosításából, hogy annak az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2019/452 rendeletével való összhang megteremtése lenne a célja.

A 2011. évi 45. törvény a módosítás eredményeként új 9a–9e. §-okkal bővült, amelyek 2021. március 1-jén léptek hatályba. A törvény az értelmező rendelkezései között (2. §) meghatározza a kritikus infrastruktúra fogalmát, és megjelöl pontos ágazatokat és alágazatokat (annak 3. számú mellékletében), amelyeket ennek tekint (pl. közlekedés, energetika, egészségügy, elektronikus kommunikáció stb.), azonban az új szakaszok vonatkozásában leszűkíti azok hatályát két ágazatra és azok alágazataira. Ezek a következők:

- az energetikai ágazat, ezen belül a bányászat, az elektromos energia, a földgáz, a kőolaj és a kőolajtermékek alágazata;
- az ipari ágazat, ezen belül a gyógyszeripar, a kohászati ipar és a vegyipar alágazatai.

A törvény alkalmazása szempontjából a kritikus infrastruktúra eleme különösen egy műszaki építmény, egy közszolgáltatás és információs rendszer a kritikus infrastruktúra ágazatában, amelynek a megzavarása vagy megsemmisülése – ágazati és átfogó

40 *A Kormány 1215. számú javaslata a külföldi befektetések átvilágításáról és egyes törvények módosításáról*, <https://www.nrsr.sk/web/Dynamic/DocumentPrewiew.aspx?DocID=518284> (letöltés ideje: 2022. 12. 11.), 1. A szerző fordítása.

41 Peter MATUŠKA: *Slovensko a preverovanie investícií*, <https://www.aspi.sk/products/lawText/7/297484/1/2> (letöltés ideje: 2022. 12. 11.). A szerző fordítása.

kritériumok szerint – súlyos, káros következménnyel járna az állam gazdasági és társadalmi funkcióinak ellátására és ezáltal a lakosság életminőségére, életének, egészségének, biztonságának, vagyonának, valamint környezetének védelme szempontjából.⁴²

Az, hogy miért pont ezek a szektorok kerültek kiválasztásra, nem egészen világos, ugyanis a közrend és közbiztonság megóvása nem csak a kijelölt területeken lehet releváns.

Az eljárás során a Gazdasági Minisztérium (GM) jóváhagyását kell kérni a megjelölt kritikus infrastruktúra körében tevékenykedő vállalat tulajdonjogának vagy meghatározott tulajdoni részesedésének átruházásához. A GM eljárása során azt vizsgálja, hogy a tervezett átruházási ügylet nem sérti-e a Szlovák Köztársaság vagy az Európai Unió egy másik tagállama közrendjét vagy nemzetbiztonságát, illetve az Európai Unió érdekeit.

Az eljárás „bejelentés” vagy „kérelem” alapján indul, tehát a tervezett ügylet létrejöttét megelőzően kell azt bejelenteni, illetve a 9a. § (3) bekezdése értelmében kérelmezni; ha a megjelölt kritikus infrastruktúra területén működő vállalkozás például felszámolás vagy csődeljárás alá kerül, és egy ilyen céget kíván értékesíteni, illetve felvásárolni, a befektető előzetesen köteles írásban kérelmezni az átruházás felülvizsgálatát.

A GM 60 napon belül folytatja le a vizsgálatát és határozattervezetet készít, ugyanis a végső döntést a kormány hozza meg. A kormányhatározat tervezetében rögzíteni kell a GM javaslatát az adott ügyben a döntésre vonatkozóan, amely irányulhat arra is, hogy csak bizonyos feltétel szabása esetén adja meg a kormány az engedélyt. A tervezetben rögzítik továbbá a közrendet és nemzetbiztonságot érintő kockázatok elemzését, az átruházással járó előnyöket, illetve kedvezőtlen hatásokat és a jogorvoslatra vonatkozó utasítást.⁴³

A 2011. évi 45. törvény 9b. § (8) bekezdése szerint a Szlovák Köztársaság Biztonsági Tanácsa is véleményt alkot a határozattervezetről.

„A rendelkezés megfogalmazásából egyértelműen kiderül, hogy ez a testület kötelező feladata, de közelebről megvizsgálva nem világos, hogy a jogalkotó mit akart elérni e kötelezettség létrehozásával. A Biztonsági Tanács a 2002 évi 227. alkotmánytörvény 8. cikkének (1) bekezdése alapján jött létre [...] 9 tagból áll. Mind a 9 tag a kormány tagja, és e funkció gyakorlása során nem képviselhetők. [...] A fentiek fényében nem teljesen világos, hogy a jogalkotó miért állapította meg a Biztonsági Tanács kötelezettségét, hiszen a véleményt és a döntéseket a kormány, azaz a Biztonsági Tanács tagjai is meghozzák.”⁴⁴

A kormány határozattal dönt a hozzájárulás megadásáról, feltételekhez kötött megadásáról, megtagadásáról, illetve akár a megadott hozzájárulás visszavonásáról.⁴⁵ Ez utóbbi szankciós jelleggel akkor következhet be, amikor a kérelmező az eljárás során hamis vagy hiányos információkat adott meg, vagy nem tartotta be a kormány által megszabott feltételeket.

A meghozott kormányhatározat ellen 30 napon belül van lehetőség jogorvoslattal élni a Szlovák Köztársaság Legfelsőbb Bírósága előtt. Kiemelendő különbség az Európai

42 2011. évi 45. törvény 2. § (2) bek.

43 2011. évi 45. törvény 9b. § (7) bek.

44 MATUŠKA: *i. m.* A szerző fordítása.

45 2011. évi 45. törvény 9b. § (9)–(10) bekezdések, 9c. §, 9d. § (1) bek.

Parlament és a Tanács (EU) 2019/452 rendeletéhez képest, hogy míg a szlovák jogszabályok „*lehetővé teszik az ún. portfólióbefektetések átvilágítását, addig a rendelet a Bizottság véleménye szerint nem terjed ki az ilyen típusú ügyletekre*”.⁴⁶

A röviden ismertetett jelenlegi szabályozás mellett sokkal izgalmasabbnak mutatkozik a közeljövőben hatályba lépő új, átfogó szabályozás a közvetlen külföldi tőkebefektetések átvilágításával összefüggésben, így a következő részben ennek ismertetésére teszünk kísérletet. Az új törvényt 2022. december 14. napján hirdette ki Zuzana Čaputová államfő.⁴⁷

4.3. Az új szlovák átvilágítási törvény rendelkezései

4.3.1. Bevezetés⁴⁸

A kitűzött cél szerint az új törvényben (2022. évi 497. törvény a külföldi befektetések átvilágításáról és egyes törvények módosításáról)⁴⁹ előírt átvilágítási mechanizmus hatékony eszköz a külföldi befektetésekkel kapcsolatos biztonsági kockázatok elleni védelemre. Ennek végrehajtásával a Szlovák Köztársaság nemcsak a biztonsági kockázatok nyomon követésére lesz képes, hanem azok kiküszöbölésére is, konkrét intézkedések elfogadásával, a külföldi befektetések megvalósítása feltételeinek meghatározásával vagy esetleges megtiltásával.

A 2022. évi 497. törvény 3. §-ában szabályozott ún. kritikus külföldi befektetések külön szabályozás alá esnek, amelyet a Szlovák Köztársaság kormánya rendeletben állapít meg. Ezek olyan külföldi beruházások, amelyek esetében feltételezhető a biztonságra vagy a közrendre gyakorolt negatív hatás fokozott kockázata, és amelyek megvalósítása a 2022. évi 497. törvény alapján előzetes felülvizsgálat, átvilágítás nélkül tilos (pl. egyes védelmi beruházások, a digitális szolgáltatások, az információk kriptográfiai védelmét szolgáló eszközök, a média, a kritikus infrastruktúra elemei stb.). Bár a szabályok végrehajtása bizonyos korlátozást jelent a külföldi befektetések területén, a törvény célja, hogy a külföldi befektetők számára jogbiztonságot, valamint a különböző harmadik országokból származó külföldi befektetőkkal szembeni megkülönböztetésmentes bánásmódot garantálja, illetve egy működőképes átvilágítási mechanizmus bevezetését valósítsa meg.

A törvényjavaslat előkészítése során az előterjesztő az Európai Unió kiválasztott tagállamainak (pl. Németország, Franciaország, Finnország, Ausztria), valamint az Európai Unióon kívüli egyes országok (pl. USA, Ausztrália) jogszabályait és gyakorlati tapasztalatait is figyelembe vette, emellett több utalás található a szomszédos Cseh Köztársaság szabályozására is. A 2022. évi 497. törvény hatálybalépésének időpontja 2023. március

46 MATUŠKA: *i. m.* A szerző fordítása.

47 Lásd: *Prezidentka podpísala zákon o posudzovani bezpečnosti zahraničných investícií*, <https://hn24.hnonline.sk/hn24/96056161-prezidentka-podpisala-zakon-o-posudzovani-bezpecnosti-zahranicnych-investicii> (letöltés ideje: 2022. 12. 29.).

48 A fejezethez lásd *A Kormány 1215. számú javaslata...*, *i. m.*, 1–2.

49 *A 497/2022. törvény a külföldi befektetések átvilágításáról és egyes törvények módosításáról*, <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/2022/497/20230301> (letöltés ideje: 2022. 12. 29.).

1. napja; ebben rögzítésre került, hogy nem kell alkalmazni azokra a külföldi befektetésekre, amelyek e törvény hatálybalépése előtt valósultak meg.

A törvénytervezet indokolásában kikötésre került tehát az új jogszabály kibocsátásának azon célja is, hogy egy olyan átvilágítási mechanizmust vezessen be, amely hatékony eszköz lehet a külföldi befektetésekkel kapcsolatos esetleges biztonsági kockázatok elleni védelemben. Erre tekintettel az új jogszabály központi fogalmai a biztonság és a közrend. Ezek alatt különösen a szuverenitás, a területi integritás, az emberi és a polgári alapjogok és alapszabadságok tiszteletben tartásán alapuló demokratikus és jogállam elveinek védelmét, az élet, az egészség, a tulajdon védelmét, valamint a Szlovák Köztársaság védelmi képességének biztosítását értik. Rögzítették azt is, hogy – mivel mindkét fogalom jelentése változhat – az indítványozó nem határozza meg azokat kifejezetten a törvényben.

4.3.2. A 2022. évi 497. törvény alapvetései

A törvény a beruházásoknak két fajtáját különbözteti meg. A 3. § rendelkezik a kritikus külföldi befektetés fogalmáról, míg a 2. § az egyéb külföldi befektetésekről szól, melyek nem tartoznak a kritikus befektetések körébe. A kritikus külföldi beruházásokkal kapcsolatosan a nagyobb vélelmezett kockázat miatt szigorúbb a szabályozás.

Az új törvény az átvilágítás alá eső külföldi befektetések típusát tekintve eltér az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2019/452. rendeletétől az ott rögzített fogalmakon túlmutat. A 2022. évi 497. törvény 3. §-a szerint „kritikus külföldi befektetés olyan külföldi befektetés, amellyel kapcsolatban a célszemélynek vagy tevékenységének az állam alapvető funkcióinak fenntartása szempontjából való jelentősége miatt fokozottan fennáll a Szlovák Köztársaság biztonságára vagy közrendjére gyakorolt negatív hatás kockázata”.⁵⁰ A törvény 68. § (1) bekezdésével összhangban a szlovák kormány rendeletben állapítja meg a kritikus külföldi befektetések pontos körét. A törvénytervezethez benyújtott magyarázat alapján nem volt indokolt zárt listát létrehozni, mert egy észszerűen rugalmas rendszert kívántak megvalósítani, emiatt döntöttek a külön kormányrendeleti szabályozás mellett. A törvény 2. § (1) bekezdése alapján a

„külföldi befektetés az a befektetés, amelyet külföldi befektető tervez vagy hajt végre, függetlenül attól, hogy a Szlovák Köztársaság jogszabályai alkalmazandók-e, ha az lehetővé teszi a külföldi befektető számára, hogy közvetlenül vagy közvetve

a) megszerezze a célszemélyt vagy a célszemély egy részét (e tekintetben a törvény közvetlenül utal a Kereskedelmi törvénykönyv 476–488. §-aira, amelyek a vállalkozás vagy annak egy része átruházására irányuló szerződést szabályozzák),

b) tényleges részesedést gyakoroljon a célszemélyben, a törvény 4. §-ának megfelelően, azaz a célszemély alaptőkéjének vagy szavazati jogainak legalább 10%-át kitevő részesedéssel rendelkezik, ha kritikus külföldi befektetésről van szó (a törvény 3. §-a), vagy a célszemély alaptőkéjének vagy szavazati jogainak legalább 25%-át kitevő részesedéssel rendelkezik, ha olyan külföldi befektetésről van szó, amely nem minősül kritikus külföldi befektetésnek,

50 A szerző fordítása.

- c) növelje a célszemélyben való tényleges részesedését [a tervezet 2. § (5) bekezdésének megfelelő mértékre],
- d) ellenőrzést gyakoroljon a célszemély felett [a versenytörvény 7. § (4) bekezdése szerint, a vállalkozás tevékenységei feletti döntő befolyás gyakorlásának lehetősége, amely lehetővé teszi, hogy a befolyást szerző fél döntő befolyást gyakoroljon a vállalkozás szerveinek összetételére, szavazására vagy döntéshozatalára],
- e) a célszemély lényeges eszközeiben tulajdonjogot vagy egyéb jogokat szerezhethet, amennyiben kritikus külföldi befektetésről van szó; az egyéb jog a célszemély lényeges eszközeinek használatára vagy elidegenítésére vonatkozó jogot jelenti”.⁵¹

A 2. § (3) bekezdése olyan helyzeteket szabályoz, amelyek nem tartoznak a törvény hatálya alá, így például az áruk, termékek, árukészletek vagy szolgáltatások eladása vagy vásárlása céljából a szokásos üzletmenet keretében végrehajtott ügyleteket, valamint azokat a befektetéseket, amik olyan szervezetek között valósulnak meg, amelyek részvényesei vagy tulajdonosai ugyanazok a személyek. A negatív szabályozás indoka vélhetően az, hogy ezen ügyleteket nem tartják olyan súlyúnak a közrend és -biztonság szempontjából, hogy ezekbe állami beavatkozás lenne szükséges.

A külföldi befektetés fogalmának részletezése mellett mindenképp szükség van a külföldi befektető fogalmának tisztázására. A külföldi befektető fogalmát a 2022. évi 497. törvényben úgy rögzítették, hogy az összes harmadik országból származó külföldi befektetőt (természetes és jogi személyeket is) magában foglalja. A rendelkezés fő célja, hogy ne hagyjon teret a törvény kijátszására.

A 2022. évi 497. törvény 4. §-a alapján külföldi befektető az, aki külföldi befektetést hajtott végre vagy ilyen befektetést tervez, és

- nem a Szlovák Köztársaság vagy az Európai Unió más tagállamának állampolgára, vagy
- nem rendelkezik bejegyzett székhellyel a Szlovák Köztársaságban vagy az Európai Unió más tagállamában.

Külföldi befektetőnek minősíti a 2022. évi 497. törvény a Szlovák Köztársaság vagy az Európai Unió más tagállamának azt az állampolgárát vagy a Szlovák Köztársaságban vagy az Európai Unió más tagállamában letelepedett személyt is, aki külföldi befektetést hajtott végre vagy ilyen befektetést tervez, ha a külföldi beruházás finanszírozását harmadik ország hatósága (azaz egy olyan „kormány, más hatóság, területi vagy helyi hatóság, amely olyan államban gyakorol közhatalmat, amely nem tagja az Európai Uniónak”⁵²) vagy harmadik országbeli tőkerészesedéssel rendelkező szervezet által nyújtott források biztosítják, vagy egyéb módokon van arra lehetőség, hogy vagy a beruházó a külföldi beruházással kapcsolatban harmadik országból származó joggalannyal, harmadik ország hatóságával, vagy harmadik ország tőkerészesedéssel rendelkező joggalannyal összehangoltan járjon el.

Külföldi befektetőnek minősíti továbbá a 2022. évi 497. törvény azt a külföldi elemmel rendelkező vagyoni jogi konstrukciót (pl. tröszt) is, amelynek számlájára a külföldi

51 A szerző fordítása.

52 2022. évi 497. törvény 6. § (c) pont. A szerző fordítása.

befektetést végrehajtották vagy tervezik végrehajtani. Ha pedig a külföldi elemmel rendelkező vagyoni jogi konstrukció nem rendelkezik jogi személyiséggel, akkor a konstrukció vagyongazdálkodóját kell külföldi befektetőnek tekinteni.⁵³

4.3.3. Az átvilágítási eljárás menete

A 2022. évi 497. törvény lehetővé teszi, hogy a vállalatok maguk kérjék a külföldi beruházás felülvizsgálatát annak végrehajtása előtt, emellett a Gazdasági Minisztérium hivatalból is eljárhat. Azt feltételezve, hogy a kritikus külföldi befektetések magasabb kockázatot jelenthetnek a Szlovák Köztársaság biztonsága és közrendje szempontjából, e beruházások nem valósíthatók meg előzetes átvilágítási eljárás nélkül, tehát ezekben az esetekben a külföldi befektetőnek mindenképpen felülvizsgálati kérelmet kell benyújtania. A kritikus külföldi befektetés végrehajtása csak azt követően kezdhető meg, hogy a külföldi beruházó kérelmezte annak ellenőrzését, és a Gazdasági Minisztérium határozatot hozott a külföldi beruházás engedélyezéséről vagy feltételes engedélyezéséről.

A kritikus külföldi beruházások körébe nem tartozó külföldi beruházások összefüggésében tehát alapvetően nem számolnak biztonsági kockázattal, azonban a GM-nek joga van a „nem kritikus” külföldi befektetéseket is átvizsgálni.

A külföldi befektető a nem kritikus beruházások végrehajtását tehát megkezdheti, függetlenül attól, hogy az eljárás még folyamatban van-e, azonban számolnia kell az eljárás lehetséges – számára negatív – kimeneteleivel. Annak érdekében azonban, hogy a nem kritikus beruházások során is éljenek a beruházók az előzetes felülvizsgálat-kérés lehetőségével, a cseh szabályozáshoz hasonló „ösztönző” rendszert vezettek be. Az adott külföldi beruházás tekintetében az eljárás újbóli megindítása a jövőben azonos kritériumok mellett hivatalból nem megengedett, kivéve a 2022. évi 497. törvény 28. §-ában meghatározott eseteket.

A 2022. évi 497. törvény tehát a GM-et jelöli ki a külföldi befektetések biztonság és közrend védelme érdekében történő átvilágítása terén eljáró hatóságként.⁵⁴ Emellett a törvény végrehajtásával összefüggő valamennyi feladat kulcsszereplője a GM. A törvény elválasztja egymástól azt az eljárást, amely során a külföldi beruházásnak a Szlovák Köztársaság biztonságára és közrendjére gyakorolt negatív hatásának kockázatát méri fel a 15. § szerint, valamint a tulajdonképpeni átvilágítási eljárást, amelyet a 16–21. §-ok szerint rendel vizsgálni. A külföldi befektetéseket a GM a Szlovák Köztársaság és az Európai Unió biztonságának és közrendjének védelme szempontjából vizsgálja a törvény 10. §-ában meghatározott faktorok, valamint az Európai Parlament és a Tanács (EU) 452/2019 rendeletében meghatározott kritériumok figyelembevételével, melynek során más hatóságokkal (pl. hírszerző szolgálatokkal) is konzultál külföldi befektetésekről, valamint együttműködik más uniós tagállamokkal és az Európai Bizottsággal.

A vizsgált tényezőkkel kapcsolatban a törvényjavaslat indokolásában külön hangsúlyozásra került, hogy

53 2022. évi 497. törvény 4. § (4) bek.

54 2022. évi 497. törvény 7. § (1) bek. a) pont.

„a tényezők bármelyikének azonosítása nem vezet automatikusan a külföldi beruházás megtiltásához. A törvény végrehajtásának egyik alapelve az arányosság elve, így az értékelés elkerülhetetlen része szükségszerűen a külföldi beruházásból eredő potenciális biztonsági kockázatok felmérésére összpontosul, beleértve a beruházás megvalósításának következményeit is, különösen azok terjedelme, súlyossága és időtartama tekintetében. Az értékelésnek ezt a részét szükségszerűen követi egy olyan szakasz, amelynek célja annak felmérése, hogy az azonosított biztonsági kockázat, beleértve az azonosított következményeket is, mérsékelhető-e.”⁵⁵

Az eljárás tehát kétféleképpen indulhat:

1. Kérelemre. Ha a külföldi beruházás kritikus külföldi beruházásnak minősül, nincs mérlegelési lehetősége a külföldi befektetőnek, a külföldi beruházás megvalósítása előtt mindenképp felülvizsgálati kérelmet kell benyújtania. Ha a külföldi beruházás nem minősül a külön rendelet alapján kritikus külföldi beruházásnak, a külföldi befektetőnek akkor is van lehetősége arra – hasonlóan a cseh előzetes konzultációs lehetőséghez –, hogy a beruházás megvalósítása előtt annak vizsgálatát kérje.

2. Hivatalból. Főszabály szerint a beruházás megvalósításától számított 2 éven belül a GM saját vagy valamelyik konzultáló hatóság, a rendőrség, illetve a hírszerző szolgálat kezdeményezésére hivatalból eljárást indít,

- *„ha feltételezhető, hogy a külföldi befektetés negatív hatásának kockázata már a befektetés időpontjában is fennállt,*
- *az Európai Unió egy másik tagállama indokolással ellátott észrevételt, vagy az Európai Bizottság véleményt fogalmazott meg a külföldi beruházásról; vagy*
- *fennáll a gyanú, hogy a törvényt kijátszották.”⁵⁶*

4.3.4. A külföldi befektetés kedvezőtlen hatásai kockázatának értékelése

A 2022. évi 497. törvény 15. §-a tartalmazza a hatásvizsgálatra vonatkozó szabályokat. Ez az eljárás tehát a külföldi befektető kérelmére indul, mégpedig az olyan beruházások kapcsán, amelyek nem minősülnek a jogszabály szerint kritikus beruházásnak. Az eljárás célja a (nem kritikus) külföldi beruházásnak a Szlovák Köztársaság biztonságára és közrendjére gyakorolt esetleges negatív hatásai kockázatának azonosítása.

Tehát a kritikus beruházások vagy a hivatalból indított eljárás esetében nem a 2022. évi 497. törvény 15. §-a szerinti eljárást kell alkalmazni, hanem közvetlenül a törvény 16. és azt követő §-ai szerinti átvilágítás következik be.

A „nem kritikus” külföldi beruházás vizsgálatára irányuló kérelem beérkezését követően a Gazdasági Minisztérium haladéktalanul tájékoztatja az összes érintett szervezetet a kérelem beérkezéséről. *Terminus technikus*beli eltérés a cseh szabályozáshoz képest, hogy a szlovák jogszabály az érintett hatóságok véleménycseréjét nevezi konzultációs eljárásnak, míg a cseh szabályozás a beruházó által megindított előzetes vizsgálati eljárást hívja így, ami azonban tartalmában a szlovák kockázateértékelésnek felel meg.

⁵⁵ *A Kormány 1215. számú javaslata...*, i. m. 16. A szerző fordítása.

⁵⁶ 2022. évi 497. törvény 12. §. A szerző fordítása.

A konzultáló hatóságokra vonatkozóan a 2022. évi 497. törvény értelmező rendelkezései⁵⁷ között találunk útmutatást; ezek szerint a Szlovák Köztársaság Belügyminisztériuma, a Védelmi Minisztérium, a Külügyi és Európai Ügyek Minisztériuma, valamint – amennyiben ez a hatáskörüket érinti – más minisztériumok vesznek részt a konzultációs eljárásban.

Ha a konzultáció során nem állapítanak meg a Szlovák Köztársaság biztonságára vagy közrendjére kockázatot a külföldi beruházással kapcsolatban, a GM erről haladéktalanul írásos igazolást küld a külföldi beruházónak.

Amennyiben azonban felmerül, hogy a külföldi beruházás negatív hatással lehet a Szlovák Köztársaság biztonságára vagy közrendjére, a GM köteles a külföldi beruházást átvilágítani. A kérelem beérkezésétől számított 45 napon belül kell a GM-nek a vonatkozó igazolást kiállítani vagy az átvilágítást megkezdeni. Amennyiben a határidő eredménytelenül telik el, törvényi vélelem keletkezik a kockázatok hiányára nézve.⁵⁸ Az átvilágítás megkezdéséről mind a beruházót, mind pedig a célszemélyt értesíteni kell.

4.3.5. Az átvilágítás

Látható tehát, hogy az előzőekben részletezett hatásvizsgálat egyfajta előzmény-eljárása lehet a tényleges átvilágításnak, csakúgy, mint a cseh szabályozásban az előzetes konzultációs eljárás. Emellett azonban ez a fajta hatásvizsgálat sem következik be minden esetben, hiszen ha például kritikus külföldi befektetésről van szó, azonnal átvilágítási eljárás indul. Az eljárás megindulásának az időpontja minden esetben a beruházó és a célszemély értesítésének a napja, és legfeljebb 130 nap áll a GM rendelkezésére a határozata meghozatalára. Amennyiben ez a határidő eredménytelenül telik el, úgy kell tekinteni, hogy a beruházás nincs negatív hatással a közrendre és biztonságra, így végrehajtható.

A szabályozás azt is rögzíti, hogy az átvilágítás megindításáról szóló értesítésnek tartalmaznia kell többek között a külföldi befektető és a célszemély kötelezettségére (a Gazdasági Minisztériumnak a valóságnak megfelelő és teljes körű információk, dokumentumok és magyarázatok megadására vonatkozó kötelezettség), valamint az eljárásban való együttműködés elmulasztására, továbbá az együttműködés elmulasztásával kapcsolatos szabálysértésekre vonatkozó tájékoztatást.

Ha az eljárást hivatalból indították, a GM az értesítésben felhívja a külföldi befektetőt a külön rendeletben előírt átvilágításra vonatkozó formanyomtatvány benyújtására is.⁵⁹

A GM egyidejűleg megküldi a konzultáló szervezeteknek az átvilágítandó beruházásra vonatkozó, rendelkezésre álló információkat, dokumentumokat. A törvény alapinformációnak tekinti különösen a külföldi befektető származására, a külföldi befektetés típusára, a külföldi befektetés tárgyára, valamint az arra vonatkozó információkat, hogy a külföldi befektetés tervezett vagy megvalósult-e.

Alapesetben az eljárás megindításától számított 40 nap áll rendelkezésére a konzultáló hatóságoknak, hogy véleményt nyilvánítsanak a külföldi befektetésnek a Szlovák Köztársaság biztonságára és közrendjére gyakorolt hatásáról, mely egy alkalommal

57 2022. évi 497. törvény 6. § h) pontja.

58 2022. évi 497. törvény 15. § (7) bek.

59 2022. évi 497. törvény 70. § (2) bek. b) pontja.

– az érintett konzultáló hatóság kérelmére – 20 nappal meghosszabbítható. A határidő, illetve a póthatáridő eredménytelen leteltét követően itt is törvényi vélelem keletkezik arra nézve, hogy az adott hatóság részéről nem áll fenn a negatív, kockázatot észlelő véleménye.⁶⁰

Az átvilágítási eljárás eredményét tekintve, az többféle lehet a Szlovák Köztársaság biztonságára és közrendjére gyakorolt hatások vizsgálatát tekintve:

- megállapítható, hogy a külföldi beruházás nem jár negatív hatással,
- megszülethet egy véleménytervezet, amely szerint a külföldi beruházás olyan negatív hatással jár, amely meghatározott és ebben a dokumentumban ismertetett intézkedésekkel kiküszöbölhető,
- megszülethet egy véleménytervezet, amely szerint a külföldi beruházás negatív hatással jár, és annak végrehajtását meg kell tiltani.

A törvény biztosítja a külföldi befektető számára a jogot, hogy az említett véleménytervezeteket véleményezze, és többek között egyéb enyhítő intézkedéseket, valamint azok betartását biztosító egyéb kötelezettségeket is javasolhat. A befektető véleményét 15 napon belül közölheti a véleménytervezet kézhezvételétől. Amennyiben nem nyilatkozik, egyetértését vélelmezni kell.

4.3.6. Az eljárás alapján meghozható döntések⁶¹

Az elvégzett átvilágítási eljárás a

*„következő eredményekhez vezethet: i. a külföldi beruházás engedélyezéséről szóló határozat, ha az nem jár negatív hatással, ii. a külföldi beruházás feltételes engedélyezéséről szóló határozat, amely intézkedéseket tartalmaz az azonosított negatív hatás kiküszöbölésére, és iii. a külföldi beruházás megtiltásáról szóló határozat”.*⁶²

1. *A külföldi beruházás engedélyezéséről szóló határozat.* A GM az egyeztetések befejezését követő tíz napon belül adja ki, a határozat kötelező minimális tartalma a 2022. évi 497. törvényben szabályozott⁶³ (döntés, a külföldi beruházó azonosító adatai, a célszemély azonosító adatai, a vizsgált külföldi beruházás leírása, az indokolás, a jogorvoslatról szóló tájékoztatás, a határozatot hozó hatóság megnevezése, a határozat kelte, a felhatalmazott személy neve, vezetékneve és beosztása, a felhatalmazás).

2. *A külföldi beruházás feltételes engedélyezéséről szóló határozat.* Ha az átvilágítás során megállapítják, hogy a külföldi beruházás negatív hatást gyakorolhat a Szlovák Köztársaság, illetve az EU biztonságára vagy közrendjére, azonban a feltárt kockázat hatékonyan csökkenthető, ebben az esetben feltételes engedélyt kap a beruházó. A meghozott határozat alakításait tekintve csaknem azonos az 1. pontban ismertetett engedélyező határozattal, azonban a határozat rendelkező része kibővül az enyhítő intézkedések

60 2022. évi 497. törvény 16. § (4) bek.

61 Lásd 2022. évi 497. törvény 18–20. §§.

62 Michaela STESSL, Andrej LISKA: *Nový slovenský zákon o preverovaní zahraničných investícií*, <https://slowakei.ahk.de/sk/news/news-details/novy-slovensky-zakon-o-preverovani-zahranicnych-investicii> (letöltés ideje: 2022. 12. 29.). A szerző fordítása.

63 2022. évi 497. törvény 18. § (2) bek.

leírásával, valamint ezen intézkedések végrehajtásának biztosítására vonatkozó kötelezettségek megállapításával és ezek végrehajtásának határidejével.

„Az enyhítő intézkedésre példa az a kötelezettség, amely biztosítja (például a külföldi befektető és a célszemély közötti szerződéses kapcsolat módosításával), hogy a külföldi befektető a célszemélyben a tényleges részesedésnél kisebb részesedést szerezzen, vagy hogy ne szerezzen hozzáférést bizonyos érzékeny információkhoz vagy technológiához a célszemélyben lévő alaptőke-részesedéssel vagy szavazati joggal együtt. Az enyhítő intézkedések további példái lehetnek a célszemély által Szlovákiában végzett bizonyos tevékenységek fenntartására vagy biztosítására vonatkozó kötelezettség, pl. kutatás, a közegészségügy védelmének biztosítása, a célszemély által már megkötött szerződések teljesítésének biztosítása, egy jelentős áru/termék szállításának fenntartása, bizonyos fontos inputanyagok további biztosítása, ha azokat szükségesnek ítélik stb.”⁶⁴

Megjegyzendő, hogy a feltételekkel megadott határozat utóbb módosítható is, amennyiben ez indokoltá válik, akár kérelem alapján, akár hivatalból.⁶⁵

3. *A külföldi beruházás megtiltása.* A külföldi beruházás megtiltásáról a Gazdasági Minisztérium akkor hoz határozatot, ha a külföldi beruházás negatív hatással van a Szlovák Köztársaság, illetve az EU biztonságára vagy közrendjére, és a feltárt biztonsági kockázatok vonatkozásában nem azonosítható olyan eszköz, amely azt hatékonyan csökkenthetné. A külföldi beruházás megtiltásáról szóló határozat meghozatalának feltétele a kormány hozzájárulása.

4. *A külföldi beruházás vélelmezett engedélyezése.* Speciális esetnek tekinthető a 2022. évi 497. törvény 21. §-ában szabályozott módon „létrejött” engedély, ugyanis a kormány nincs kötve a GM elutasító véleményéhez. Ha tehát a kormány nem ért egyet azzal a véleménnyel, hogy a külföldi beruházás negatív hatással jár, akkor vélelmezni kell, hogy nincs negatív hatás, és azt is, hogy GM határozatot hozott a külföldi beruházás engedélyezéséről. Ebben az esetben a külföldi beruházási engedélyről szóló határozat kézbesítési időpontjának a kormányhatározat meghozatalát követő harmadik napot kell tekinteni.

A törvény szerint a szóban forgó döntések minden esetben elektronikus formában születnek az elektronikus közigazgatásról szóló törvénynek megfelelően, és azokat a külföldi befektetőnek, valamint a konzultáló hatóságoknak, a Pénzügyminisztériumnak, a rendőrségnek és a titkosszolgálatoknak kézbesítik. A meghozott döntés ellen a beruházó 15 napon belül fellebbezhet, ennek azonban nincs halasztó hatálya.

4.3.7. Egyéb rendelkezések

Az átvilágítási eljárás rendje, valamint az azzal összefüggésben kiadható határozatok rögzítése mellett a 2022. évi 497. törvény szabályozza az eljárás felfüggesztésének (pl. amikor előzetes kérdés elbírálása szükséges), megszüntetésének (pl. a befektető visszavonja a kérelmet vagy meghal stb.) és megismétlésének eseteit.⁶⁶

64 A Kormány 1215. számú javaslata..., i. m., 25. A szerző fordítása.

65 Lásd 2022. évi 497. törvény 27. §.

66 Lásd 2022. évi 497. törvény 22–23. és 27. §§.

A külföldi befektetések átvilágításáról szóló törvény különös figyelmet fordít a kiadott határozatokban előírt kötelezettségek szabályozására, a befektető által benyújtandó jelentés előírására, valamint részletesen tartalmazza az adminisztratív ellenőrzés és a helyszíni ellenőrzés szabályait.⁶⁷

A norma egy teljes, különálló fejezetben kimerítő részletességgel szabályozza a törvény rendelkezéseinek megszegésével összefüggő jogsértéseket és az ezekhez kapcsolódó szankciókat. Ugyancsak külön fejezetet szán az EU Bizottságával és más EU-tagállamokkal folytatandó együttműködési mechanizmus rögzítésére.⁶⁸

5. Zárógondolatok

A közvetlen külföldi befektetések pozitív hatásai mellett felismert veszélyekre reagálva az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2019/452 rendeletében bevezetett átvilágítási eljárás lassanként az EU valamennyi tagállamában meghonosodik. Annak ellenére, hogy az eljárás bevezetése nem kötelező, a tagállamok a saját nemzeti érdekük figyelembevételével felismerték, hogy a külföldi befektetések esetleges nemkívánatos hatásainak elkerüléséhez jó eszköz lehet az átvilágítási eljárás. Ehhez azonban a megalkotott jogszabályi előírások valódi, mélyreható és érdemi végrehajtására van szükség, amihez anyagi és humán erőforrás szükséges. Az első gyakorlati tapasztalatokat követően szükség van továbbá a megfelelő korrekciókra is, hogy az eljárások valóban gyorsak és hatékonyak legyenek, minél kevésbé gátját képezve az egyébként gazdasági hajtóerőt jelentő beruházásoknak. Az, hogy az egyébként nem kötelező *screening* eljárást mindkét vizsgált ország bevezette, és mind a cseh, mind a szlovák szabályozás túlmutat a minimumszabályozáson, azt mutatja, hogy valódi szűrőként szeretnék az átvilágítást alkalmazni, a saját nemzeti érdekeik védelmében.

Irodalomjegyzék

1. EURÓPAI BIZOTTSÁG: *Javaslat az Európai Parlament és a Tanács Rendelete az Európai Unióba irányuló közvetlen külföldi befektetések átvilágítási keretének létrehozásáról*, COM/2017/0487 final – 2017/0224 (COD), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX%3A52017PC0487> (letöltés ideje: 2022. 11. 21.).
2. EURÓPAI BIZOTTSÁG: *Üdvözöljük a közvetlen külföldi befektetéseket, ugyanakkor biztosítjuk alapvető érdekeink védelmét*, COM/2017/0494 final, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52017DC0494> (letöltés ideje: 2022. 11. 22.).
3. EURÓPAI BIZOTTSÁG: *Iránymutatás a tagállamoknak – Közvetlen külföldi tőkebefektetések, a harmadik országokból származó tőke szabad mozgása és Európa stratégiai eszközeinek védelme az (EU) 2019/452. rendelet (a közvetlen külföldi befektetések átvilágításáról szóló rendelet) alkalmazásának*

67 Lásd 2022. évi 497. törvény 29. és 31–33. §§.

68 Lásd 2022. évi 497. törvény 5. és 6. fejezetei.

megkezdése előtt, C(2020)1981, [https://ec.europa.eu/transparency/documents-register/detail?ref=C\(2020\)1981&lang=hu](https://ec.europa.eu/transparency/documents-register/detail?ref=C(2020)1981&lang=hu) (letöltés ideje: 2022. 11. 26.).

4. Petr JEDLIČKA: *Prověřování zahraničních investic ve zkratce I.*, <https://pravo21.cz/pravo/proverovani-zahranicnich-investic-ve-zkratce-i> (letöltés ideje: 2022. 11. 29.).
5. Petr JEDLIČKA: *Prověřování zahraničních investic ve zkratce II.*, <https://pravo21.cz/pravo/proverovani-zahranicnich-investic-ve-zkratce-ii> (letöltés ideje: 2022. 12. 05.).
6. Peter MATUŠKA: *Slovensko a preverovanie investícií*, <https://www.aspi.sk/products/law-Text/7/297484/1/2> (letöltés ideje: 2022. 12. 11.).
7. Robert NERUDA, Roman SVĚTNICKÝ, Martin ROTT: *Česká republika od 1. května 2021 spustí systém prověřování zahraničních investic*, <https://www.havelpartners.cz/system-proverovani-zahranicnich-investic-cr/> (letöltés ideje: 2022. 11. 29.).
8. Jaroslava SAXLOVÁ: *Prověřování zahraničních investic v České republice*, <https://www.pravniprositor.cz/clanky/proverovani-zahranicnich-investic-v-ceske-republice> (letöltés ideje: 2022. 11. 29.).
9. Michaela STESSL, Andrej LISKA: *Nový slovenský zákon o preverovaní zahraničných investícií*, <https://slowakei.ahk.de/sk/news/news-details/novy-slovensky-zakon-o-preverovaní-zahranicnych-investicií> (letöltés ideje: 2022. 12. 29.).
10. *** *Access2Markets – Types of Investment*, <https://trade.ec.europa.eu/access-to-markets/en/content/types-investment> (letöltés ideje: 2022. 11. 21.).
11. *** *A Kormány 1215. számú javaslat a külföldi befektetések átvilágításáról és egyes törvények módosításáról*, <https://www.nrsr.sk/web/Dynamic/DocumentPrewiew.aspx?DocID=518284> (letöltés ideje: 2022. 12. 11.).
12. *** *Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2019/452 rendelete (2019. március 19.) az Unióba irányuló közvetlen külföldi befektetések átvilágítási keretének létrehozásáról*, PE/72/2018/REV/1, HL L 79I., 2019.3.21. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/hu/TXT/?uri=CELEX:32019R0452> (letöltés ideje: 2022. 11. 21.).
13. *** *Kormányjavaslat a külföldi befektetések átvilágításáról és a kapcsolódó jogszabályok módosításáról szóló törvényhez* (A külföldi befektetések átvilágításáról szóló törvény), <https://www.psp.cz/sqw/text/orig2.sqw?idd=173161> (letöltés ideje: 2022. 11. 28.).
14. *** *Prezidentka podpísala zákon o posudzovaní bezpečnosti zahraničných investícií*, <https://hn24.hnonline.sk/hn24/96056161-prezidentka-podpisala-zakon-o-posudzovani-bezpecnosti-zahranicnych-investicií> (letöltés ideje: 2022. 12. 29.).
15. *** *Výroční zpráva o prověřování zahraničních investic v České republice za období 1.5.2021 až 30.4.2022*, <https://www.mpo.cz/assets/cz/zahranicni-obchod/proverovani-zahranicnich-investic/2022/8/VYROCNI-ZPRAVA-o-proverovani-zahranicnich-investic-v-CR-2021-2022.pdf> (letöltés ideje: 2022. 12. 07.).

JOÓ LÁSZLÓ ÁDÁM

Magyarországi szokásjog alkalmazása a visszatért keleti és erdélyi országrészekben*

Enforcement of the Hungarian Customary Law in the Reannexed Eastern and Transylvanian Parts of the Country

Abstract: Through the Second Vienna Award, Northern Transylvania and other regions were reunited with the Kingdom of Hungary in 1940. The Hungarian government adopted several decrees in order to extend the scope of Hungarian private law to these regions. Serious discrepancies existed between non-codified Hungarian private law and the Austrian Civil Code (entered into force in 1853) in relation to the rules of matrimonial property law and the law of succession. Despite initial fears, legal professionals could confidently apply Hungarian legal sources (mostly judicial practice). In this study, I attempt to outline the enforcement of written customary law, which was reflected by several judgments. In autumn 1944, the Romanian and Soviet armies occupied the above-mentioned regions, and the scope of Romanian Civil Code was extended to them in 1945.

Keywords: Second Vienna Award, Northern Transylvania, private law, customary law, unification of law

Összefoglaló: A második bécsi döntés által 1940-ben visszacsatolt keleti és erdélyi országrészek egyesítették a Magyar Királysággal. A magyar kormány több olyan rendeletet fogadott el, amellyel kiterjesztette a magyar magánjog hatályát ezekre a területekre. A legtöbb komoly különbség a házassági vagyoni jog és az öröklési jog tekintetében mutatkozott a kodifikálatlan magyar magánjog és az 1853 óta alkalmazott Osztrák Polgári törvénykönyv között. A kezdeti aggodalmak ellenére a jogászok magabiztosan alkalmazták a magyar jogforrásokat (többnyire a bírói gyakorlatot). Ebben a tanulmányban az írott szokásjog alkalmazását emeltem ki, amely számos ítéletben tükröződött. 1944 őszén a román és a szovjet hadsereg elfoglalta az említett területeket, és a román Polgári törvénykönyv hatálya 1945-től ezekre is kiterjedt.

Kulcsszavak: második bécsi döntés, Észak-Erdély, magánjog, szokásjog, jogegységesítés

A tanulmány a szerző *Egy tollvonással átültetve – A visszatért keleti és erdélyi országrészek magánjoga* c. dolgozatán alapul, amely a 35. OTDK Állam- és Jogtudományi Szekciójának Magyar Jogtörténeti Tagozatában I. helyezést ért el.

1. Bevezetés

1940. augusztus 30-án a húsz éve tartó magyar revíziós politika elérte talán legnagyobb sikerét: a trianoni békeszerződés által a Román Királyság részévé vált Körösvidék, Máramaros és Erdély egy része – több mint 43 ezer km²-nyi terület – visszatért a magyar állam fennhatósága alá. Azokban az években összesen négyszer gyarapodott az ország területe, de mind nagyságában, mind népességszámában ez a gyarapodás számított a legjelentősebbnek. Az országgrész *Észak-Erdély* elnevezése a tárgyalt időszakban vált földrajzi fogalomból politikai fogalommá, hiszen sem azelőtt, sem azóta nem fordult elő, hogy Erdély kettéosztva két állam fennhatósága alatt álljon.¹ Bár Nagyszalonta, Nagyvárad, Szatmárnémeti és Máramarossziget környéke Észak-Erdéllyel együtt tért vissza, azon kívül fekszik, éppen ezért a hivatalos megfogalmazás szerint „*a román uralom alól felszabadult keleti és erdélyi országgrész*” névvel illették az ekkor visszaszerzett területet. Az esemény a második bécsi döntés néven ismeretes, minthogy az említett helyszínen 1938-ban egy hasonló tárgyú döntőbíróági határozat is létrejött, amely az akkori Csehszlovákia déli részét juttatta vissza Magyarországnak.

A magyarországi és romániai történészek tollából számos mű keletkezett, amely a terület birtokbavételét hivatott feldolgozni gazdasági, nemzetiségi vagy közigazgatási szempontból (ezek közül kiemelkednek Ablonczy Balázs és Romsics Ignác átfogó munkái²), de mind ez idáig a jogtörténet nem sok szót ejtett erről. Pedig az a tény, hogy egy ekkora országgrész a XX. század közepén visszakerült a magyar állam fennhatósága alá, felveti azt a kérdést, hogy két évtized után miként lehetett visszailleszteni a Magyar Királyság jogrendszerébe. A feladat nagy terhet rótt a jogalkotókra, ami abból is kitűnik, hogy a *Budapesti Közlöny*ben hónapokon át szinte naponta hirdettek ki rendeleteket a reintegráció végrehajtására.

A dolgozat a jogszabályok ismertetése mellett levéltári források elemzésén is alapul, amelyek mennyisége és minősége a kutatás megkezdése előtt nem volt látható. Elsődlegesen a m. kir. Kúria (a továbbiakban: Kúria) 1942 és 1944 közötti, öröklési joggal kapcsolatos ügyirataira támaszkodhattam, amelyek gyakran más jogágak tekintetében is értékesnek bizonyultak. Az érintett kir. bíróságok kutatható döntései főként a Kúria iratanyagában található³, így az egyes ügyekben három bírói fórum gyakran eltérő ítéleteit vizsgálhattam. Ezek mellett a korabeli minisztertanácsi jegyzőkönyveket és több,

1 Erdély jogtörténeti fogalmáról bővebben: VERESS Emőd (szerk.): *Erdély jogtörténete*, Forum Iuris, Kolozsvár, 2018, 15–19.; E munka érinti a magánjogi reintegrációt is, és minden, Erdéllyel foglalkozó jogtörténeti kutatás alapművének tekinthető.

2 ABLONCZY Balázs: *A visszatért Erdély*, Jaffa Kiadó, Budapest, 2011; ROMSICS Ignác: *Erdély elvesztése 1918–1947*, Helikon Kiadó, Budapest, 2018.

3 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL), Igazságügy-minisztériumi levéltár, K 583 Egyesített Kúria Általános iratai (1882–1944) – a továbbiakban: K 583. Az állomány e fondon belül csomókra és tételekre oszlik. A hivatkozásoknál a konkrét ügyszámokat is megjelölöm. Kivételt képez a máramarosszigeti kir. törvényszék, amely 1941. április 1-jétől a debreceni kir. ítélőtábla kerületéhez tartozott, így iratait a MNL Hajdú-Bihar Megyei Levéltára őrzi. A visszatért országgrészek 1940-ben újjászervezett bíróságainak dokumentumai – habár az érintett romániai levéltárak fondjegyzékei szerint részben

jogi témájú folyóiratban – például az *Erdélyi Jogéletben*, a *Gazdasági Jogban* és a *Magyar Jogi Szemlében* – megjelent tanulmányt is felhasználtam, amelyeket a kapcsolódó évfolyamok részletes tanulmányozásával gyűjtöttem össze. A tárgyalt korszakban és azóta keletkezett egyéb szakirodalmi műveket Magyarország főbb könyvtárainak gyűjteményeiben leltem fel. A második bécsi döntés, valamint az azt követő magánjogi reintegráció nyolcvanadik évfordulója épp megfelelő alkalmat szolgáltatott a témaválasztásra.

A kutatásom során felmerült kérdések közül jelen tanulmányban csak arra az egyre reflektálok, hogy az érintett bíróságok hogyan alkalmazták a fokozatosan kiterjesztett magyarországi magánjog szabályait, elsősorban az írott szokásjogot.

2. Jogtörténeti előzmények

Ahogy a Magyar Királyság területén, úgy az Erdélyi Nagyfejedelemségben is császári pátenst léptette hatályba az Osztrák Általános Polgári törvénykönyvet (Optk.) 1853-ban; igaz, négy hónappal később, szeptember 1-jén. A neoabszolutizmus enyhülésekor, 1861-ben az Országbírói Értekezlet hatásköre nem terjedt ki arra, hogy hatályon kívül helyezze az Optk.-t Erdélyben, mint Magyarországon az Ideiglenes Törvénykezési Szabályokkal (ITSZ).⁴ Az 1867-es kiegyezéskor előbb kormányrendelet, majd törvény tartotta fenn hatályában, és innentől kezdve a magánjogi tárgyú magyar jogszabályokkal számos helyen módosították.⁵ Erdély 1918–1920-as elvesztése csak egyes részeiben érintette, mivel a megszállt területek kormányzótanácsa és Románia 1923-as alkotmányerejű törvénye sem helyezte hatályon kívül. Ahogy Endes Miklós fogalmazott: „Jogrendszere alakilag nem nyert változást, de az alkalmazása olyan volt, hogy alig ismert rá.”⁶ Érdemes megemlíteni, hogy Románia területén ekkor több, különböző jogrendszer állt fenn, hiszen Erdélyben, a Magyarországtól megszerzett többi területen, az Osztrák Császárságtól elfoglalt Bukovinában, az Orosz Birodalom korábbi besszarábiai területén és Ó-Romániában egészen különböző jogszabályok voltak hatályban.⁷ Ezekre a részleges romániai jogegységesítés fokozatosan hatott. 1940. szeptember 15-én lépett volna

fennmaradtak – a Nemzeti Levéltárakról szóló 16/1996. számú román törvény 6. számú melléklete alapján – a többi bírósági irathoz hasonlóan – keletkezésüktől számított kilencven évig nem kutathatók. A bíróságok elnevezését a korabeli helyesírás szerint használok. A „kir.” jelző a román bíróságoktól való megkülönböztetést is szolgálja.

4 BALOGH Judit: *Österreichisches Recht in Ungarn und in Siebenbürgen – Westeuropäische Einflüsse auf das ungarische Zivilrecht im 19. Jahrhundert = Recht ohne Grenzen, Grenzen des Rechts*, Hrsg. POLASCHEK, M., ZIEGERHOFER, A., Peter Lang Verlag, Frankfurt/M., 1998, 123–135.; TURY Sándor Kornél: *Magánjogunk egységesítésének befejezése, különös tekintettel annak jogforrástani vonatkozásaira = Universitas Francisco-Josephina Acta Juridico-Politica 6.*, Kolozsvár, 1942, 3–26.; SÁNDORFY Kamill: *Az osztrák polgári törvénykönyv megkezdése Erdélyben*, *Gazdasági Jog*, II. évf., 1941/1, 11.

5 MÁRKUS Dezső: *Az osztrák általános polgári törvénykönyv mai érvényében*, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1907, 3–7.; *Az Optk. pontos területi hatályára nézve: Uo.*, 7–10.

6 ENDES Miklós: *Erdély jogrendszerei*, Magyar Jogászegyleti Értekezések és Egyéb Tanulmányok, IX. évf., 1941/33–35, 61.

7 UJLAKI Miklós: *Az utódállamok jogegységesítő törekvései és a magyar magánjog*, Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Részvénytársaság, Szeged, 1936, 7–8.

hatályba az új román Ptk. és a Kereskedelmi törvénykönyv nagyobb része, azonban a komoly területi veszteségek miatt későbbre halasztották.⁸ 1940. augusztus 30-án, a második bécsi döntés révén a Körösvidék, Máramaros déli és Erdély északi része újra a magyar állam fennhatósága alá került, így természetesen kezdetét vette a terület jogrendszérének reintegrálása. A jogalkotó azzal a problémával szembesült, hogy a Királyhágón innen és Máramarosban a magánjog alapját a Trianon előtti magyar szabályozás,⁹ azon túl pedig még mindig az Optk. adta, bár jelentős részét és az egyéb magánjogi tárgyú jogszabályokat újabbak váltották fel.¹⁰ Ezek közé tartozott többek között a nagykorúság korhatárának leszállítása, a bányatörvényt és a vízjogi, erdőjogi törvényeket felváltó jogszabályok hatálybalépése.¹¹

3. A törvényi háttér¹²

„Feledhetetlenül gyönyörű jelenetek között bevonult Kolozsvárra a honvédség. – Száz ezres tömeg ünnepelte a felszabadult öröm és a testvéri szeretet minden meghatott megnyilvánulásával Kolozsvár történelmi napját”¹³ – adta hírül a kolozsvári *Ellenzék* napilap címlapja az 1940. szeptember 11-én történt eseményekről szóló tudósításában.

A terület birtokbavétele után, október 8-án lépett hatályba az 1940. évi XXVI. törvénycikk. A jogszabály a Felvidék déli része és Kárpátalja visszacsatolásáról szóló 1938. évi XXXIV. és 1939. évi VI. törvénycikkekhez hasonlóan rendelkezett. A kormány felhatalmazást kapott arra, hogy megtegye „mindazokat az intézkedéseket, amelyek a visszacsatolt terület közigazgatásának, törvénykezésének, közgazdaságának és általában egész jogrendszerének az ország fennálló jogrendszerébe való beillesztése végett szükségesek”. A kormány – rendeletalkotással – jóval rövidebb idő alatt meghozhatta a döntéseket, mint a kétkamarás országgyűlés. Ennek azonban volt egy nem túl erős korlátja: a törvényhozási tárgykörben hozott rendeleteket hat hónapon belül be kellett mutatni jóváhagyás végett az országgyűlésnek. A törvényhozás vagy a kormány további rendelkezéséig a döntés kihirdetésének napján hatályban volt jogszabályok hatálya fennmaradt, kivéve azokat, amelyek az állami főhatalom változása következtében már nem voltak alkalmazhatók.

8 VERESS Emőd: *Kilenc évtized – az Osztrák Általános Polgári Törvénykönyv Erdélyben = AD SALUTEM CIVIUM INVENTAS ESSE LEGES, Tisztelgő kötet Vékás Lajos 80. születésnapjára*, szerk. VERESS Emőd, Forum Iuris, Kolozsvár, 2019, 167.

9 Ahogyan a Kúria egy 1943-ban kelt ítéletében rávilágított: „A magyar magánjog a visszacsatolt keleti országrészben a román főhatalom ideje alatt is érvényben volt, s ennél fogva a felperes nem hivatkozhatik sikeresen arra sem, hogy mivel a korábbi pert még a román uralom ideje alatt indította, ezért az elvont hasznokra vonatkozó igénye érvényesítésének, illetve fenntartásának elmulasztása miatt az igényét elenyészettnek tekinteni nem lehet.” MNL OL, K 583, 180. cs. 60. t., P. I. 2915/1943/40.

10 Az Optk. erdélyi hatályban léteiről bővebben: VERESS Emőd: *Kilenc... i. m.*, 157–171.

11 KOLOSVÁRY Bálint: *A magánjog egységesítése*, Gazdasági Jog, I. évf., 1940/10, 594.

12 Joó László Ádám: *Észak-Erdély visszacsatolásának jogszabályi háttere = A jog tudománya, a mindennapok joga II. Konferenciakötet*, szerk. Szűcs Lászlóné, TALABOS Dávidné, Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Debrecen, 2019, 47–49.

13 [s. n.]: *Erdély fővárosa visszatért az anyaországhoz!* *Ellenzék*, LXI. évf., 209. szám, 1.

4. Érvek és ellenérvek a magyarországi magánjog kiterjesztése mellett és ellen

A felhatalmazás alapján alkotott legkülönbözőbb tárgyú rendeletek már az ősz folyamán szinte naponta jelentek meg a *Budapesti Közlöny*ben, de a magyarországi magánjogot kiterjesztő fontosabb rendeletekre még várni kellett. Már ez idő alatt komoly vita bontakozott ki abban a tekintetben, hogy mikor és milyen módon kellene végrehajtani a jogegységesítést. Abban szinte mindenki egyetértett, hogy az Optk. idejétmúlt jogszabály,¹⁴ de a legtöbb erdélyi jogász nem szeretne volna, ha a kódexet a kodifikálatlan magyarországi magánjog váltja fel. Bár idegen jogot tartalmazott, ráadásul egy oktrojált császári pátenst léptette hatályba, közel kilencven év alatt hozzászokott a lakosság.¹⁵

Szladits Károly hosszú távon az 1928. évi Magánjogi törvényjavaslat (Mtj.) alapján készítendő kódexet javasolta hatályba léptetni az ország egész területén, azonban a jogegység mielőbbi megvalósítása végett a legcélszerűbbnek tartotta „a magyar magánjog teljes jogszabályállományát, úgy, amint az az anyaországban él, a visszacsatolt erdélyi részekre” kiterjeszteni. Az erdélyi bíróságok és jogászközönség számára magyar, német és román nyelvű összefoglaló művek kiadását javasolta.¹⁶ Kolosváry Bálint (és Ferencz József kir. közjegyző¹⁷) az Országbírói Értekezlethez hasonló, jogászokból álló szakbizottságra bízta volna a jogegységesítési javaslat kidolgozását.¹⁸ Velük szemben foglalt állást Schuster Rudolf, a m. kir. Szabadalmi Felsőbíróság korábbi elnöke, aki a kodifikációt sürgetve fenntartotta volna hatályában az Optk.-t az első magyar magánjogi kódex megalkotásáig.¹⁹ Sándorfy Kamill kúriai bíró pedig mindkét megoldást támogatta, mert „[a] magyar jogi géniusz nem engedheti meg, hogy az osztrák polgári törvénykönyv továbbra is megmaradhasson Erdélyben és amit ebből az idegen jogból letörtek az 1867. évtől kezdve, az 1918. évig alkotott közös magyar törvények, a letörésnek azt a munkáját tovább kell folytatnia a mostani napok jogalkotásának”.²⁰

A kormány Szladits elképzelése szerint, a törvényi felhatalmazás alapján rendeletekkel léptette hatályba a magyarországi magánjogi joganyagot, várva a kodifikációs munka befejezésére, azonban az első Polgári törvénykönyvünk hatálybalépésekor

14 A magyarországi magánjog folyamatosan fejlődött, de csak részben hatott az Optk. alkalmazási területén. A kódex 1914–1916-os novellái nem léptek hatályba Erdélyben, de az Osztrák Császársághoz tartozott Bukovinában igen. Ott 1938. október 15-ig volt hatályban, amikor felváltotta az ókirályságbeli Polgári törvénykönyv. BOB, Mircea Dan: *Der Einfluss des ABGB 1811 auf das rumänische Zivilrecht – 200 Jahre ABGB. Ausstrahlungen Die Bedeutung der Kodifikation für andere Staaten und andere Rechtskulturen*, Hrsg. GEISTLINGER et al., MANZ Verlag, Wien, 2011, 145.; HAMZA GÁBOR: *A román magánjog forrásai és fejlődése = Acta Facultatis Politico-iuridicae Universitatis Scientiarum de Rolando Eötvös Nominatae*, Tomus XL., 2003, 68.

15 [s. n.]: *Erdély magánjoga*, Erdélyi Jogélet, I. évf., 1942/1–2, 4–5.

16 SZLADITS KÁROLY: *Erdély-részi magánjog*, Gazdasági Jog, I. évf., 1940/8, 471–473.

17 KOLOSVÁRY: *i. m.*, 598–599.

18 [s. n.]: *Értekezlet Kolosvárott a jogegységesítés tárgyában*, Királyi Közjegyzők Közlönye, XL. évf., 1941/3, 52.

19 SCHUSTER RUDOLF: *Erdély – és a magánjog*, Magyar Jogi Szemle, XXI. évf., 1940/17, 325–327.

20 SÁNDORFY: *i. m.*, 16.

a terület már másfél évtizede nem tartozott a magyar állam fennhatósága alá. Az Mjt. nagyban tükrözte a magyarországi magánjogi joganyagot, a Szladits által szerkesztett *Magyar magánjog* utolsó kötete pedig 1942-ben jelent meg, amikor a joganyag kiterjesztése teljessé vált.²¹ Ezekon kívül számos összefoglaló mű keletkezett az átmenetet megkönnyítendő, többek között a kolozsvári kir. ítélőtáblán tartott professzori előadások²² kivonatai. 1940-ben pedig a törvényhozás általános felhatalmazást adott a kormánynak a jogrendszer reintegrációjára, amely a magánjogra is kiterjedt, így egyetlen rendelet sem nélkülözte a törvényi alapot.²³

5. A 740/1942. M. E. számú kormányrendelet

A magyar magánjog hatályának a visszacsatolt keleti és erdélyi országrészekre általános kiterjesztéséről szóló rendelet 1. §-a kimondta, hogy „*a jelen rendelet hatálybalépésének napján a visszacsatolt keleti és erdélyi országrészen a magyar magánjognak azokra a jogviszonyokra vonatkozó szabályai is hatálybalépnek, amelyek tekintetében az 1940:XXVI. t.-c. 3. §-ában foglalt felhatalmazás alapján kibocsátott rendeletek még nem rendelkeztek*”. A rendelet 1942. március 1-től hatályba léptette többek között a szerzői jogra, a birtokvédelemre, a házassági vagyongjogra és az öröklési jogra vonatkozó joganyagot, így természetesen – ahogyan a következőkből kitűnik – a magánjog szokásjogi részét is, amit a legtöbb kritika ért, és egyáltalán nem alaptalanul. A „*családi-vagyonjogi és örökösödési jogszabályok máról-holnapra, egy tollvonással, nem ültethetők át e jogszabályokra nézve idegen területre*” – olvashatjuk az *Erdélyi Jogélet*ben.²⁴ De vajon lehet-e egységes szokásjogról beszélni az anyaországon belül? A sporadikus, esetenként íratlan magyarországi szokásjog milyen formában ismerhető meg a visszacsatolt területeken?²⁵ Többek között ezek a kérdések merültek fel 1941-1942 fordulóján, amikor az igazságügyi tárca nyilvánosságra

21 Joó László Ádám: *A magyarországi magánjog kiterjesztése Észak-Erdélyre a második bécsi döntés után = Tri-Anno 1920–1947–2020 Tanulmánykötet*, szerk. Szűcs Lászlóné, Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Debrecen, 2020, 114.

22 Az 1940. évi XXVIII. törvénycikkkel Kolozsvárra visszahelyezett Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karának professzorai, például Bónis György (magyar alkotmány- és jogtörténet), Túry Sándor Kornél (kereskedelmi és váltójog), Balás P. Elemér, Székely István vagy Szászy István (magyar magánjog) nyilvános előadásaikkal és összefoglaló esszéikkel nagyban hozzájárultak a jogegységesítés eredményességéhez. GAAL György: *Egyetem a Farkas utcában, A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem előzményei, korszakai és vonzatai*, Scientia Kiadó, Kolozsvár, 2012, 103.; KOKOLY Zsolt: *A kolozsvári (magyar) jogászképzés rövid története és perspektívái = A kultúra, a tudomány és a nemzet helyzete a Kárpát-medencében*, szerk. GARACZI Imre, SZILÁGYI István, Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány, Veszprém, 2010, 342.; VERESS: *Erdély... i. m.*, 538–541.

23 TÚRY: *Magánjogunk egységesítésének befejezése... i. m.*, 16–17.

24 [s. n.]: *Erdély magánjoga*, Erdélyi Jogélet, I. évf., 1942/1–2, 6.

25 Az egyik kolozsvári jogászprofesszor a Pp. 268. §-ában foglalt, különyszerű szokásra folytatott bizonyítást analógia útján javasolta alkalmazni, amennyiben a bíró nem ismerte a fél által felhozott magyar szokásjogi szabályt. BALÁS P. Elemér: *A magyar szerzői jog szabályainak kiterjesztése a felszabadult keletmagyarországi és erdélyi országrészekre = Universitas Francisco-Josephina Acta Juridico-Politica 6.*, Kolozsvár, 1942, 68–69.

hozta a rendelet tervezetét.²⁶ Talán a kifejezett ellenállás miatt nem kérték ki az érintett ítélőtáblai elnökök (akikről az előterjesztés hallgat) mint a jogászság képviselőinek véleményét, amellet, hogy az Erdélyi Gazdasági Tanács és a Képviselőház igazságügyi és közjogi bizottságának erdélyi tagjai kifejthették véleményüket.²⁷

E helyen főleg a végrendeletek érvényességével kapcsolatos, szokásjogi úton érvényesült joganyagot vizsgálom, amelynek alkalmazása, amellet, hogy rávilágít a magyarországi öröklési jog kodifikálatlan voltára, egyben megmutatja, hogyan értelmezték a visszacsatolt területek bíróságai.

Az észak-erdélyi és a magyarországi öröklési jog között számos eltérés mutatkozott, azonban a Romániához csatolt országrészekben is hatályban volt az 1876. évi XVI. törvénycikk, amely az egyes végintézkedések alaki kellékeit szabályozta, illetve a királyi közjegyzőkről szóló 1874. évi XXXV. törvénycikknek a végrendeletek felvételére vonatkozó 82–87. és egyéb szakaszai is. A 740/1942. M. E. sz. rendelet 12. szakaszának megfelelően a Kúriáig jutott, végintézkedések érvényességével kapcsolatos ügyekben hozott korábbi határozatokban ezen két jogszabály rendszeres hivatkozási alul szolgál, attól függetlenül, hogy a rendelet hatálybalépése előtt vagy után indult az eljárás. Viszont lényegesebb ténynek számít az, hogy ezek mellett a magyarországi bírói gyakorlatot tükröző jogforrások is megjelentek az újjászervezett bíróságok döntéseiben.²⁸

A házastársak közös végrendelete, amely amellet, hogy az 1876. évi XVI. tc. 1. §-ában előírt négy tanú hiányában eleve érvénytelennek lett volna tekinthető, az 1874. évi XXXV. tc. 64. §-a által a hozzáadás (amely ez esetben az utóörökös-nevezést tartalmazta) érvényességi feltételeként meghatározott közjegyzői és végrendeletkezői aláírásokat sem tartalmazta. Mindezek ellenére a Kúria a végrendeleti öröklésnek adott helyt, mert a túlélő házastárs a felesége halála után teljes terjedelmében elfogadta a közös végrendeletet. *„Ezzel pedig a közös végrendelet egészben vagy részben való érvénytelenítésére irányuló jog az örökhagyó oldalán már az örökhagyó személyében megszűnt s az ő örökösire át nem szállhatott.”*²⁹

Több esetben döntöttek a bíróságok a végrendeletkezésnél közreműködött tanúk száma és megfelelősége alapján. A Kúria a nagyváradi kir. ítélőtáblánál szigorúbban értelmezte a 221. sz. polgári döntvényt,³⁰ így a végrendeletkezésnél mindvégig jelen volt, azt írásba foglaló és névíróként is közreműködött Szöllös Jánost nem tekintette tanúnak, mivel névírói minősége nem volt feltüntetve a végrendeletben. Ebből kifolyólag csak

26 BURIÁN László: *Szokásjog versus kodifikált jog a magyar magánjog történetében, különös tekintettel a magyar magánjog bevezetésére Észak-Erdélyben = Quaerendo et Creando, Ünnepi kötet Tattay Levente 70. születésnapja alkalmából*, szerk. POGÁCSÁS Anett, Szent István Társulat, Budapest, 2014, 76–81.

27 MNL OL, Miniszterelnökségi levéltár, K 27 Minisztertanácsai jegyzőkönyvek (1867–1944), 1942. 02. 03., 73.

28 VARGA Norbert: *A Kúria döntvényalkotási joga 1912 és 1930 között = A közjogi provizórium (1920–1944) időszakának alkotmányos berendezkedése I.*, szerk. SCHWEITZER Gábor, SZABÓ István, Pázmány Press, Budapest, 2016, 171–190.; BÓDINÉ BELIZNAI Kinga: *A Kúria döntvényalkotási joga*, Jogtörténeti Szemle, 2012/2, 11.; BALOGH Judit: *A felsőbbbíráskodás megszervezése Debrecenben*, Jogtörténeti Szemle, 2017/1–2, 62. A magánjogi reintegráció idejére kiforrott döntvényjog segítette a keleti és erdélyi országrészek bírúit is.

29 MNL OL, K 583, 109. cs. 56. t., P. I. 2292/1942/21.

30 GOTTL Ágost (szerk.): *Magánjogi döntvénytár, VII. kötet*, Budapest, 1914, 359–360.

egy olyan személy volt jelen tanúként, aki a magyar nyelven írt végrendeletet és a végrendelező román anyanyelvét is értette, ami az 1876. évi XVI. tc. 4. §-a által megkívánt két írni és olvasni tudó tanú követelményének nem felelt meg. A 247. sz. elvi határozat értelmében a végrendelet nyelvét legalább két tanúnak bírnia kellett volna, így nem lehetett számításba venni a további három, kizárólag román nyelvet értő tanú aláírását.³¹ Hasonló kérdésben hivatkozott a marosvásárhelyi kir. ítélőtábla a 80. sz. teljes ülési határozatra, amikor érvényesnek mondta ki azt a közös végrendeletet, amelyet 1937-ben készített a közjegyző, azonban az írásba foglaláskor még nem volt jelen egyik tanú sem. Ugyanebben az ítéletében említette az 581. sz. elvi határozatot, amely lényegtelennek tekintette azt a körülményt, hogy a közjegyzői pecsét nem az aláírásakor, hanem később került a végrendeletre (csakúgy, mint jelen esetben).³²

Az egyik, tulajdonjog vagy haszonélvezeti jog kérdésében is döntő ítéletében hivatkozott a marosvásárhelyi kir. ítélőtábla a Kúria P. I. 5581/1923., P. I. 3506/1926. és a P. I. 3228/1929. számú ügyeiben hozott döntésekre, valamint az 1000. sz. elvi határozatra³³ (mint a magyarországi öröklési jog forrásaira), hogy a szóbeli végrendelet érvényességét alátámassza, de a Kúria azt a tények eltérő minősítése és az említett elvi határozat szigorú értelmezése folytán végül mégis érvénytelennek mondta ki.³⁴ Az a körülmény ugyanis, hogy a végrendelező csak az egyik tanút hívta közel magához, és neki mondta el végakarátát, nem volt elegendő a Kúria gyakorlata alapján, bár ez a tanú megkérdezte a többiektől, hogy hallották-e a kijelentést, mire azok igenlő választ adtak.

A kolozsvári kir. ítélőtábla ugyancsak az 1000. sz. elvi határozatot idézve állapította meg, hogy a szóbeli végrendelet érvényességéhez szükséges tanúknak nem elegendő jelen lenniük, hanem tudniuk kell arról, hogy végrendelezésnél működnék közre. Mivel a jelen volt négy személy közül egy akképp nyilatkozott, hogy erre nem figyelmeztették, a másik három tanú kihallgatását mellőzni lehetett.³⁵ Amikor pedig Veress István örökgyógyó beleegyezett abba, hogy végrendeletét írásba foglalják (nehogy feledésbe menjen), nem változtatott azon szándékán, hogy szóbeli végrendelet akar tenni, ami abból is kitűnt, hogy nem a jogban járatos jegyzőt hívatta az aktushoz. Tehát végintézkedése írásbeli végrendeletnek nem volt tekinthető, amely megállapítását a marosvásárhelyi kir. ítélőtábla a Kúria P. I. 5878/1939. és P. I. 2220/1941. számú ügyeiben hozott határozatokkal támasztotta alá.³⁶ A legfőbb bírói fórum pedig még akkor is szóbeli végrendeletnek minősítette a végintézkedést, amikor az örökgyógyó

31 MNL OL, K 583, 234. cs. 59. t., P. I. 1973/1944/17. *Polgári jogi Határozatok Tára* (a továbbiakban: *P.H.T.*) 2. kötet, Budapest, 1929, 66–68.

32 MNL OL, K 583, 110. cs. 59. t., P. I. 2034/1942/20.; SZENTKUTHY István, TÉRFY Béla (szerk.): *Polgári jogi és Büntető jogi Határozatok Tára*, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1942, 142.; *P.H.T.* 3. kötet, Budapest, 1925, 380–382.

33 SZLADITS Károly (szerk.): *Magánjogi döntvénytár, XVIII. kötet*, Franklin Társulat, Budapest, 1926, 61–62.; VADÁSZ Lajos (szerk.): *Magánjogi törvénykönyvünk és élő tételes jogunk, II. kötet, II. rész*, Budapest, 1930, 63.; SZLADITS Károly (szerk.): *Magánjogi döntvénytár, XXIV. kötet*, Franklin Társulat, Budapest, 1932, 145.; *P.H.T.* 7. kötet, Budapest, 1937, 395–398.

34 MNL OL, K 583, 110. cs. 59. t., P. I. 3526/1942/21.

35 MNL OL, K 583, 234. cs. 59. t., P. I. 2561/1944/15.

36 MNL OL, K 583, 179. cs. 59. t., P. I. 2567/1943/22.; *Joggyakorlat*, Királyi Közjegyzők Közlönye, XXXIX. évf., 1940/7, 148.; BODA Gyula, VINCENZI Gusztáv (szerk.): *A Jogi Hírlap Döntvénytára, Magánjog V.*, Budapest, 1942, 950.

maga kérte az írásba foglalást (azért, hogy leírva később is híven tükrözze az akaratát), valamint az érvénytelen írásbeli végrendeletet szóbeliként érvényesnek mondta ki, mert bebizonyosodott, hogy a végrendelező ezt a formát választotta, és az ehhez szükséges kellékek hiánytalanul megvoltak.

A kolozsvári kir. ítélőtábla, „figyelemmel a joggyakorlatban mindinkább érvényesülő *favor testamenti* elvére, mely a Mtj. 1838. §-ában *pregnansan* jut kifejezésre”, az eset összes körülményeinek mérlegelése után úgy találta, hogy a végrendelet annak ellenére érvényes, hogy tartalmának az 1876. évi XVI. tc. 6. §-a szerinti felolvasását – habár megtörtént – nem rögzítették a záradékban.³⁷ A következő évben pedig szintén ezen jogszabályhely és az ahhoz kapcsolódó 574. sz. elvi határozat értelmezése után megállapította, hogy az írásbeli magánvégrendelet nem érvénytelen annak ellenére, hogy nem a záradék, hanem a főszöveg tartalmazta a tanúk együttes jelenlétében történt felolvasásának tényét. Hiszen az örökhagyónak a felolvasás utáni „*jól van*” kijelentésével együtt vizsgálva kétségtelenül kijelenthető, hogy a 6. §-ban megkívánt felolvasás a tanúk és a végrendelező együttes jelenlétében történt.³⁸

Az általam vizsgált ügyek között egyetlen olyan található, amelyben kiváltságos magánvégrendelet érvényességének kérdése merült fel. Szöcs András Kollát magyartvistai örökhagyó 1916. szeptember 24-én *Egyességi végrendelet* című okiratot szerkesztett, amelyben feleségével egyszerre, de külön-külön rendelkeztek vagyonuk sorsáról haláluk esetére. A szülők mellett a kedvezményezett két gyermek szintén aláírta a végrendeletet; utóbbiak azért, mert ugyanazon lapon szereplő egyezségükben, szüleik rendelkezésére tekintettel előre megosztották maguk között a vagyont. A kolozsvári kir. törvényszék helytállóan mondta ki az okirat mint ideiglenes hatályú, kiváltságos katonai végrendelet érvénytelenségét, hiszen a 822. sz. elvi határozat szerint a mozgósítási parancs közzététele után az 1876. évi XVI. tc. 29–30. szakaszai alapján érvényesen tett végintézkedést az örökhagyó, azonban a 31. §-ban meghatározott,³⁹ a kivételes helyzet megszűnésétől számított három hónap alatt nem hunyt el, hanem 1940 szeptemberéig életben volt. A kolozsvári kir. ítélőtábla végleges hatályú kiváltságos végrendelet (*testamentum inter coniugem aut liberos*, 32. §) formájában tett viszonos végrendeletként is érvénytelennek tekintette, mert az apa oldalán voltak adottak az érvényességi feltételek, ezzel szemben

37 MNL OL, K 583, 110. cs. 59. t., P. I. 5241/1942/19.; Bár nem végintézkedés, hanem örökség visszautasítása kapcsán a nagyváradi kir. törvényszék szintén az Mtj.-re hivatkozott. A 2063. § alapján úgy döntött, hogy a visszautasítás érvénytelen, mivel a felperes ahhoz a feltételhez kötötte, hogy az alperes (a felperes örökbefogadó apja) az ő beleegyezése nélkül nem idegenítheti el az örökség tárgyát képező ingatlanokat. A bíróság ugyanebben az ítéletében ingatlan átruházási (lényegében ajándékozási) szerződésnek minősítette a jogügyletet, mivel az ingatlanokra vonatkozó magánjogi szabályok kiegészítéséről szóló 4.420/1918. M. E. számú rendelet és a 27. sz. polgári jogegységi határozat által megszabott alaki követelményeknek megfelelően létesült. MNL OL, K 583, 235. cs. 61. t., P. I. 1238/1944/23.; TÉRFY Gyula (szerk.): *Grill-féle Új Döntvénytár, XVIII. kötet*, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1926, 273–277.

38 MNL OL, K 583, 181. cs. 61. t., P. I. 3675/1943/27.; *P.H.T. 3. kötet*, Budapest, 1925, 357–359.

39 A törvénycikk 31. §-a szerint a 27–30. §§-ban meghatározott kiváltságos végrendeletekre vonatkozik a kivételes helyzet megszűnésétől számított három hónapos határidő. ZALÁN Kornél: *A végintézkedések kellékei*, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1935, 315.; TELLER Miksa: *A végrendelet fajtái és alakja = Magyar magánjog, VI. kötet, Öröklési jog*, szerk. SZLADITS Károly, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1939, 255.

az anya csak aláírta az apa által írt végrendeletet. A Kúria később helyesnek találta a fellebbezési bíróság azon álláspontját, miszerint a végrendelet érvénytelensége nem hatott ki az egyezség érvényességére.⁴⁰

Végül álljon itt egy olyan eset, amelyben nem formai, hanem akarati hibát vizsgáltak a bíróságok. Göbl Zoltán szatmárnémeti orvos 1939-ben Magyarországra távozott, mert államellenes tevékenysége miatt negatív szankciókkal sújtották volna. Édesanyja a következő évben meghalt, de előtte végrendeletet tett, és az abban megnevezett egyedüli örökösét (neki és fiának egyaránt jó ismerősét) örökbe is fogadta. Ezt nyilvánvalóan (minden bizonyíték erre vallott) azért tette, hogy a fiának jutó örökséget elvonja a várható elkobzás alól. A második bécsi döntés után dr. Göbl Zoltán visszaköltözött, de bízva az ismerősében nem szorgalmazta az örökös minősége megállapítását, egyébként az eljárási költségeket sem tudta volna fedezni. Ezután a keleti fronton hősi halált halt. A felperes (dr. Göbl Zoltán elsőfokú unokatestvére) törvényes örökösként támadta meg a végrendeletet és az örökbefogadási szerződést, azok színlelt voltára hivatkozva. Székely Eduárd, aki az elsőfokú ítéletet hozó szatmárnémeti kir. törvényszéknél tanácselnökként szolgált, ezt vallomásával alátámasztotta. Alperes (az örökbe fogadott végrendeleti örökös) pedig nem tudott meggyőző érveket és bizonyítékokat szolgáltatni, amelyekkel bizonyíthatta volna a két dokumentum érvényességét. Mindezek alapján a nagyváradi kir. ítélőtábla megállapította, hogy az édesanyjának nem volt megfelelő végrendelezési szándéka (*animus testandi*), mivel a vagyont kizárólag a fia mint törvényes örököse számára szerette volna megmenteni (titkos fenntartás; *reservatio mentalis*).⁴¹

6. Összefoglalás

A második bécsi döntés rövid, de annál tartalmasabb négy évre visszacsatolta a Magyar Királysághoz a keleti és erdélyi országrészeket, amelyek reintegrációja kiemelt kormányzati feladattá vált. Bár több magyar jogszabály még a Trianon utáni években is hatályban maradt ezeken a területeken, a Románia részeként töltött bő két évtized nem múlt el nyomtalanul, ráadásul az Optk. teljes hatályon kívül helyezése már nyolcvan éve várattott magára. A bevonulástól számított másfél év alatt végbement a magánjog egységesítése (legalábbis jogszabályi szinten), amely sok vitát váltott ki a gyorsasága és a kodifikáció hiánya miatt. Ennek eredményeképpen az Optk. Észak-Erdélyben, majdnem 90 év után végleg hatályát veszítette, és a 22 éves román fennhatóság alatt hatályba lépett jogszabályokat is felváltották a magyarországiak.

Ebben a tanulmányban azért emeltem ki a 740/1942. M. E. számú rendeletet, mert ez léptette hatályba a magyar magánjognak azt a részét, amelyet a korábbi jogszabályok még nem érintettek. Kifejezetten a szerzői jog, a birtokvédelem, a házassági vagyonjog és az öröklési jog képezte a tárgyát, az utóbbi két jogterület alapját pedig főleg a szokásjog adta. Nyilvánvalóan nem volt alaptalan az észak-erdélyi jogászok attól való félelme,

40 MNL OL, K 583, 179. cs. 59. t., P. I. 2884/1943/18.; *P.H.T. 5. kötet*, Budapest, 1930, 373–375.

41 MNL OL, K 583, 234. cs. 59. t., P. I. 3081/1944/34.; ZALÁN: *i. m.*, 44–46.

hogy az Optk. hatályon kívül helyezése után nehéz lesz alkalmazni a sporadikus magyar magánjogot.⁴²

Az áttérés során tehát voltak problematikusabb és kevesebb nehézséget okozó magánjogi jogterületek, amelyek gyakorlati rendezésében sokszor segített a józan bírói mérlegelés. Ebből kivette részét a törvényszéki, az ítélőtáblai és a kúriai szint is. A viszonylag gördülékeny áttérést segítette emellett a mindkét jogrendszert meghatározó modern jogelvek érvényesülése is. A több száz oldalnyi levéltári forrás azt mutatja, hogy a visszacsatolt országrészek jogásza – elsősorban az ítélőtáblai bírák – ismerték és magabiztosan hivatkozták az Mtj.-t, a Kúria döntvényeit és kiemelt ítéleteit. Megállapítható, hogy a magyarországi magánjog sporadikussága mellett legnagyobb részét írott formában érvényesült, így a kiterjesztését övező, megismerhetőséggel kapcsolatos félelem nem volt teljesen alapos. Az anyaországból kinevezett bírók is segítették a magyar joganyag megfelelő alkalmazását.⁴³ Segítségükre voltak még az említett összefoglaló művek, amelyekből bizonyára a legtöbb bíróságnak rendelkezésére állt egy-egy példány. Kiemelkedők még a jogi témájú folyóiratok, azaz a jogtudomány közrehatása.

Ha minden ügykezete ellenére a Kúria egy ügyben mégis eltérő álláspontra jutott, az valószínűleg azért történt, mert az átmenet ilyen rövid idő alatt mégsem valósulhatott meg teljes mértékben. Emellett egy másfajta ítélkezési szemléletben is keresendő az eltérés oka, amelyet Ternovszky Ferenc, a marosvásárhelyi kir. ítélőtábla elnöke világított meg édesapja (Trianon előtti marosvásárhelyi táblaelnök) gondolatainak felidézésével:

„Fiam, májdani ítélkezéseidnél ne engedd, hogy a jogászokodási hajlam tolujon előtérbe, – előbb nyers jogérzéssel, mondhatni paraszttéssel bíráld el, hogy ki részén áll az igazság, azután keresd meg a jogot, mely ezt érvényre segíti. Ha e kettő harmonizál, lelki gyönyöröd lesz az ítélkezésben. Csak kitérhetetlen esetben szabad tért engedni az igaztalan fél alaki igazságának.”⁴⁴

Márpedig abban az említett ügyben, amelyben a Kúria nem tekintette tanúknak a végrendelező által közvetlenül meg nem szólított, egyébként a végakaratot visszaidézni képes személyeket, pontosan az alaki igazság jutott érvényre.

1944 őszén a szovjet és a román hadsereg elfoglalta a második bécsi döntéssel Magyarországnak juttatott területeket, 1945 áprilisában pedig a román jogalkotó ezekre is kiterjesztette Románia teljes jogrendszerének hatályát, bár a négy év alatt keletkezett

42 Az átmeneti rendelkezések közül nem mindegyik bírt *ex tunc* hatállyal, így az Optk.-t sem lehetett rögtön félretenni, mint ahogyan annak 1853-as hatálybalépésekor a magyar magánjogot. Ez mindkét esetben azt eredményezte, hogy párhuzamosan kellett alkalmazni a kettőt. Vö.: HOMOKI-NAGY Mária: *Das Allgemeine Bürgerliche Gesetzbuch in der ungarischen Rechtspraxis der Richter = Institutions of legal history with special regard to legal culture and history*, ed. BÉLI, Gábor et al., Faculty of Law, University of Pécs – Institute of History of Slovak Academy of Sciences, Pécs, 2011, 141.

43 Például Gergelyffy László nagykállói kir. járásbírói elnököt a nagyvárad kir. törvényszékhez, Boga Bálint karcagi kir. járásbírói elnököt a marosvásárhelyi kir. törvényszékhez, Sági Mihály kecskeméti kir. törvényszéki bírót a zilahi kir. törvényszékhez tanácselnökké nevezte ki a kormányzó 1941. március 26-án. *Budapesti Közlöny*, 1941/72, 1–2.

44 [s. n.]: *Ternovszky Ferenc kir. ítélőtáblai elnök beszéde a marosvásárhelyi kir. ítélőtábla évnnyitó teljes ülésén*, Erdélyi Jogélet, III. évf., 1944/1, 1.

aktusok és jogosultságok elismerést nyertek, hacsak nem ütköztek az ország közrendjébe.⁴⁵ Emellett csak formális szerep jutott az 526/1945. M. E. számú rendeletnek, amely a moszkvai fegyverszüneti egyezményben foglaltak szerint hatályon kívül helyezte az 1940. évi XXVI. törvénycikket és a végrehajtására kibocsátott jogszabályokat. Ennek ellenére a m. kir. kormány jogszabályokat hatályba léptető és átmeneti rendelkezései pozitív és negatív példaként szolgálnak azokra az esetekre, amikor régi és új jogszabályok közötti átmenetet kell biztosítani.

Dolgozatomat egy idézettel zárom, amely az *Erdélyi Jogélet* legelső számaiban jelent meg, és amely a Marosvásárhelyi Ügyvédi Kamara jogegységesítéssel kapcsolatos felterjesztését tartalmazó cikk bevezetésében szerepel. A szerzője ismeretlen, de elképzelhető, hogy a főszerkesztő ügyvéd, Zágoni Bodolla Ferenc írta, miután a kormány nyilvánosságra hozta a fent említett 740/1942. M. E. számú rendelet tervezetét. „*Hisszük, hogy nem végzünk felesleges munkát, mert nem csak a jelenkor jogászközönségét tájékoztatjuk ezzel, de a hozzászólások, a jövő tekintetéből is, bizonyos vonatkozásban, jogtörténelmi dokumentum jellegűek fognak maradni.*”⁴⁶ A szerző majdnem nyolcvan évvel ezelőtt az utókornak szánta a gondolatait, és íme, e sorok írója és olvasói érdeklődése által a szándéka beteljesült.

Irodalomjegyzék

- BALÁS P. Elemér: *A magyar szerzői jog szabályainak kiterjesztése a felszabadult keletmagyarországi és erdélyi országrészekre* = *Universitas Francisco-Josephina Acta Juridico-Politica* 6., Kolozsvár, 1942, 63–98.
- BALOGH Judit: *A felsőbbírászkodás megszervezése Debrecenben*, *Jogtörténelmi Szemle*, 2017/1–2, 57–63.
- BALOGH Judit: *Österreichisches Recht in Ungarn und in Siebenbürgen – Westeuropäische Einflüsse auf das ungarische Zivilrecht im 19. Jahrhundert* = *Recht ohne Grenzen, Grenzen des Rechts*, Hrsg. POLASCHEK, M., ZIEGERHOFER, A., Peter Lang Verlag, Frankfurt/M. usw, 1998, 123–135.
- BOB, Mircea Dan: *Der Einfluss des ABGB 1811 auf das rumänische Zivilrecht = 200 Jahre ABGB. Ausstrahlungen. Die Bedeutung der Kodifikation für andere Staaten und andere Rechtskulturen*, Hrsg. GEISTLINGER et al., MANZ Verlag, Wien, 2011, 143–148.
- BODA Gyula, VINCENTI Gusztáv (szerk.): *A Jogi Hírlap Döntvénytára, Magánjog V.*, Budapest, 1942.
- BÓDINÉ BELIZNAI Kinga: *A Kúria döntvényalkotási joga*, *Jogtörténelmi Szemle*, 2012/2, 2–13.
- BURIÁN László: *Szokásjog versus kodifikált jog a magyar magánjog történetében, különös tekintettel a magyar magánjog bevezetésére Észak-Erdélyben* = *Quaerendo et Creando, Ünnepi kötet Tattay Levente 70. születésnapja alkalmából*, szerk. POGÁCSÁS Anett, Szent István Társulat, Budapest, 2014, 69–81.
- ENDES Miklós: *Erdély jogrendszerei*, *Magyar Jogászegyleti Értekezések és Egyéb Tanulmányok*, IX. évf., 1941/33–35, 51–61.

45 MATEFI, Roxana, ȘCHIOPU, Silviu-Dorin: *A short historical overview of the inheritance laws applied on the Romanian territory (19th–20th century)* = *Bulletin of the Transilvania University of Braşov*, Series VII: Social Sciences, Law, Vol. 9 (58) No. 2., 181.

46 [s. n.]: *Erdély...*, i. m., 3.

9. GAAL György: *Egyetem a Farkas utcában, A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem előzményei, korszakai és vonzatai*, Scientia Kiadó, Kolozsvár, 2012.
10. GOTTL Ágost (szerk.): *Magánjogi döntvénytár, VII. kötet*, Budapest, 1914.
11. HAMZA Gábor: *A román magánjog forrásai és fejlődése = Acta Facultatis Politico-iuridicae Universitatis Scientiarum de Rolando Eötvös Nominatae*, Tomus XL., 2003, 55–74.
12. HOMOKI-NAGY Mária: *Das Allgemeine Bürgerliche Gesetzbuch in der ungarischen Rechtspraxis der Richter = Institutions of legal history with special regard to legal culture and history*, ed. BÉLI, Gábor et al., Faculty of Law, University of Pécs – Institute of History of Slovak Academy of Sciences, Pécs, 2011, 137–151.
13. JOÓ László Ádám: *Észak-Erdély visszacsatolásának jogszabályi háttere = A jog tudománya, a mindennapok joga II. Konferenciakötet*, szerk. SZÜCS Lászlóné, TALABOS Dávidné, Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Debrecen, 2019, 45–57.
14. JOÓ László Ádám: *A magyarországi magánjog kiterjesztése Észak-Erdélyre a második bécsi döntés után = Tri-Anno 1920–1947–2020 Tanulmánykötet*, szerk. SZÜCS Lászlóné, Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Debrecen, 2020, 112–126.
15. KOKOLY Zsolt: *A kolozsvári (magyar) jogászképzés rövid története és perspektívái = A kultúra, a tudomány és a nemzet helyzete a Kárpát-medencében*, szerk. GARACZI Imre, SZILÁGYI István, Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány, Veszprém, 2010, 333–345.
16. KOLOSVÁRY Bálint: *A magánjog egységesítése*, Gazdasági Jog, I. évf., 1940/10, 593–599.
17. MÁRKUS Dezső: *Az osztrák általános polgári törvénykönyv mai érvényében*, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1907.
18. MATEFI, Roxana, ŞCHIOPU, Silviu-Dorin: *A short historical overview of the inheritance laws applied on the Romanian territory (19th–20th century) = Bulletin of the Transilvania University of Braşov*, Series VII: Social Sciences, Law, Vol. 9 (58) No. 2., 177–182.
19. SÁNDORFY Kamill: *Az osztrák polgári törvénykönyv megkezdése Erdélyben*, Gazdasági Jog, II. évf., 1941/1, 11–17.
20. SCHUSTER Rudolf: *Erdély – és a magánjog*, Magyar Jogi Szemle, XXI. évf., 1940/17, 325–327.
21. SZENTKUTHY István, TÉRFY Béla (szerk.): *Polgárijogi és Büntetőjogi Határozatok Tára*, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1942.
22. SZLADITS Károly (szerk.): *Magánjogi döntvénytár, XVIII. kötet*, Franklin Társulat, Budapest, 1926.
23. SZLADITS Károly (szerk.): *Magánjogi döntvénytár, XXIV. kötet*, Franklin Társulat, Budapest, 1932.
24. SZLADITS Károly: *Erdély-részi magánjog*, Gazdasági Jog, I. évf., 1940/8, 466–474.
25. TELLER Miksa: *A végrendelet fajai és alakja = Magyar magánjog, VI. kötet, Öröklési jog*, szerk. SZLADITS Károly, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1939, 238–291.
26. TÉRFY Gyula (szerk.): *Grill-féle Új Döntvénytár, XVIII. kötet*, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1926, 273–277.
27. TURY Sándor Kornél: *Magánjogunk egységesítésének befejezése, különös tekintettel annak jogforrástani vonatkozásaira = Universitas Francisco-Josephina Acta Juridico-Politica 6.*, Kolozsvár, 1942, 3–26.
28. UJLAKI Miklós: *Az utódállamok jogegységesítő törekvései és a magyar magánjog*, Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Részvénytársaság, Szeged, 1936.
29. VADÁSZ Lajos (szerk.): *Magánjogi törvénykönyvünk és élő tétéles jogunk, II. kötet, II. rész*, Budapest, 1930.

30. VARGA Norbert: *A Kúria döntvényalkotási joga 1912 és 1930 között = A közjogi provizórium (1920–1944) időszakának alkotmányos berendezkedése I.*, szerk. SCHWEITZER Gábor, SZABÓ István, Pázmány Press, Budapest, 2016, 171–190.
31. VERESS Emőd (szerk.): *Erdély jogtörténete*, Forum Iuris, Kolozsvár, 2018.
32. VERESS Emőd: *Kilenc évtized – az Osztrák Általános Polgári Törvénykönyv Erdélyben = AD SALUTEM CIVIUM INVENTAS ESSE LEGES*, Tisztelgő kötet Vékás Lajos 80. születésnapjára, szerk. VERESS Emőd, Forum Iuris, Kolozsvár, 2019, 157–171.
33. ZALÁN Kornél: *A végintézkedések kellékei*, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1935.
34. *Polgári jogi Határozatok Tára 2. kötet (második kiadás)*, Budapest, 1929.
35. *Polgári jogi Határozatok Tára 3. kötet*, Budapest, 1925.
36. *Polgári jogi Határozatok Tára 5. kötet*, Budapest, 1930.
37. *Polgári jogi Határozatok Tára 7. kötet*, Budapest, 1937.
38. *Joggyakorlat*, Királyi Közjegyzők Közlönye, XXXIX. évf., 1940/7, 148.
39. [s. n.]: *Erdély fővárosa visszatért az anyaországhoz!* Ellenzék, LXI. évf., 209. szám, 1.
40. [s. n.]: *Erdély magánjoga*, Erdélyi Jogélet, I. évf., 1942/1–2, 3–6.
41. [s. n.]: *Értekezlet Kolozsvárott a jogegységesítés tárgyában*, Királyi Közjegyzők Közlönye, XL. évf., 1941/3, 52.
42. [s. n.]: *Ternovszky Ferenc kir. ítélőtáblai elnök beszéde a marosvásárhelyi kir. ítélőtábla évnyitó teljes ülésén*, Erdélyi Jogélet, III. évf., 1944/1, 1–5.
43. *Budapesti Közlöny*, 1941/72, 1–2.

Levéltári források

1. MNL OL, K 27, 1942. 02. 03., 73.
2. MNL OL, K 583, 109. cs. 56. t., P. I. 2292/1942/21.
3. MNL OL, K 583, 110. cs. 59. t., P. I. 2034/1942/20.
4. MNL OL, K 583, 110. cs. 59. t., P. I. 3526/1942/21.
5. MNL OL, K 583, 110. cs. 59. t., P. I. 5241/1942/19.
6. MNL OL, K 583, 179. cs. 59. t., P. I. 2567/1943/22.
7. MNL OL, K 583, 179. cs. 59. t., P. I. 2884/1943/18.
8. MNL OL, K 583, 180. cs. 60. t., P. I. 2915/1943/40.
9. MNL OL, K 583, 181. cs. 61. t., P. I. 3675/1943/27.
10. MNL OL, K 583, 234. cs. 59. t., P. I. 1973/1944/17.
11. MNL OL, K 583, 234. cs. 59. t., P. I. 2561/1944/15.
12. MNL OL, K 583, 234. cs. 59. t., P. I. 3081/1944/34.
13. MNL OL, K 583, 235. cs. 61. t., P. I. 1238/1944/23.

KOVÁCS BÁLINT

Emberi jogok a nemzetközi beruházásvédelemben: védekezéshez is kevés?*

Human Rights in International Investment Protection. Too Little for Defence?

Abstract: The study examines the interface between human rights and investment protection from the perspective of the content of international investment protection, bilateral and multilateral conventions, and the arbitration jurisprudence that has developed in relation to them. It is found that investment protection conventions do not, in principle, contain human rights content, but that some arbitral tribunals do not reject the implicit application of such content in their context. The paper lists several cases where there has been human rights content considered that can be integrated into investment protection, noting that further, mainly multilateral, conventions are needed to reconcile effective fundamental rights protection with investment protection.

Keywords: human rights, investment protection, arbitration, jurisdiction, international trade

Összefoglaló: A tanulmány a nemzetközi beruházásvédelmi, bilaterális és multilaterális egyezmények tartalma, illetve a velük kapcsolatban kialakult választottbírói joggyakorlat szemszögéből vizsgálja az emberi jogok és beruházásvédelem ütközésének határterületeit. Megállapítást nyer, hogy a beruházásvédelmi egyezmények főszabály szerint nem rendelkeznek emberi jogi tartalommal, azonban egyes választottbíróóságok ilyen tartalom implicit alkalmazását vonatkozásukban nem vetik el. A tanulmány több esetet sorol fel, amelyben tapasztalható a beruházásvédelemben integrálható emberi jogi tartalmak figyelembevétele, megjegyezve, hogy további, elsősorban multilaterális egyezmények szükségesek a hatékony alapjogvédelem beruházásvédelemmel való összeegyeztetésére.

Kulcsszavak: emberi jogok, beruházásvédelem, választottbíráskodás, joghatóság, nemzetközi kereskedelem

* A tanulmány megjelenését az EFOP-3.6.1-16-2016-00022 Debrecen Venture Catapult Program című pályázat támogatta.

1. Bevezető gondolatok

A nemzetközi beruházásvédelmi egyezmények elsődleges célja a külföldi tőke bevonása az általuk biztosított védelmi rendszer garanciáira támaszkodva. Mára viszont már többen is úgy tartják, hogy ez egy aszimmetrikus rendszerré nőtte ki magát, amelyben a befektetők előnyös helyzetben találják magukat az államokkal és különösen a közérdekkel szemben. A rendszer torzulása nem csak a „Globális Dél” államai által hangoztatott álláspont; a többnyire fejlett, inkább tőkeexportáló, ún. „Globális Észak” államai is elismerték, hogy a rendszert meg kell reformálni. Ezt főképp miután az utóbbiak ellen is születtek elmarasztaló választottbírószági döntések.

Az egyezmények új generációja tartalmazza a rendszer egyensúlyba helyezésére vonatkozó szándékok nyomait: ezek az egyezmények nemcsak a beruházásvédelemre és a tőke áramlásának ösztönzésére összpontosítanak, hanem a tőke belépésének, a befektetés működésének feltételeire vonatkozó előírásokat is tartalmaznak. Így a közelmúltban létrejött egyezményekben nemcsak a tőke védelmére, tehát a befektetők jogosultságaira, hanem azok *kötelezettségeire* vonatkozó előírásokat is találhatunk. A jogok és kötelezettségek egyensúlya a rendszer legitimitása szempontjából létfontosságú kérdés, ugyanis minden érdekelt fél támogatását szükséges megnyerni, amennyiben a cél a rendszer hosszú távú fennmaradása. Az új generációs egyezmények egyebek mellett környezetvédelemre, munkavédelemre, az emberi jogok tiszteletben tartására vonatkozó előírásokat is tartalmaznak, illetve esetenként mindezeket egy átfogó vállalati társadalmi felelősségvállalásra vonatkozó záradék formájában is magukban foglalják.

Jelen tanulmány a nemzetközi beruházásvédelem és az emberi jogok metszéspontjaira összpontosít, e témakört különösen a beruházásvédelmi egyezmények és az ezekhez kapcsolódó joggyakorlat irányából közelíti meg. Az egyezményi előírások sokfélesége a nemzetközi beruházásvédelem atomizáltságát tükrözi: a megoldások szinte annyifélek, mint ahány egyezmény van. E tanulmányban bemutatásra kerül néhány, az egyezményekben rejlő megoldás, amelyek között van példaértékű, de van olyan is, amely – bár az emberi jogokról említést tesz – a nemzetközi emberi jogi normák betartását továbbra is a befektetők jóindulatára bízta.

De mindezek kivételek: a beruházásvédelmi egyezmények nagy többsége még csak ajánló jellegű előírásokat sem tartalmaz, az emberi jogokat pedig meg sem említi. A beruházásvédelmi választottbíráskodásban (*investment treaty arbitration* – a továbbiakban ITA) az emberi jogokra vonatkozó előírások érvényesülése a különböző egyezményi előírások hatékonyságát tükrözi, és nem fest jó képet a helyzet állásáról.¹ E tanulmányban bemutatott új generációs egyezmények kapcsán megjegyzendő az is, hogy a hozzájuk kapcsolódó értelmezések kimunkálásához valószínű, hogy több évet kell majd várni a megfelelő jogvita felmerüléséig, majd annak letárgyalásáig. Csak ezután találják meg ezek az innovatívnak számító előírások a megfelelő helyüket e joggyakorlat által dominált téren.

1 Az emberi jogokról a joggyakorlatban lásd: Silvia STEININGER: *What's human rights got to do with it? An empirical analysis of human rights references in investment arbitration*, Leiden Journal of International Law, 2018, 31, 33–58.

Leggyakrabban a beruházásvédelmi jogvitákban emberi jogokra utaló kérdések olyan esetekben merülhetnek fel, amikor a befektetést fogadó állam az állampolgárai emberi jogainak védelmét szolgáló intézkedéseket foganatosít, amelyekkel ugyanakkor nemzetközi beruházásvédelmi egyezményekben rögzített befektetői jogokat is megsért. Továbbá olyan esetekben is felmerülhetnek, amikor a befektető tevékenységei során emberi jogokat sért. Ilyenkor feltevődik a fontos kérdés, hogy mi okból lehet szükséges emberi jogi előírásokat beruházásvédelmi egyezményekbe belefoglalni, ugyanis az ilyen egyezmények célja elsődlegesen – amint már említettem – a beruházók és beruházásaik nem-üzleti kockázatokkal szembeni védelme. Az sem mellékes, hogy nemzetközi szinten több olyan egyezmény és intézmény is van, amelyek az emberi jogok védelmét szolgálják, illetve hogy a legtöbb állam ezeknek részese, tehát a további szabályozások szükségességének kérdése valóban találónak tűnik. Annak okán, hogy a nemzetközi beruházásvédelemben az egyezmények főképp a befektetők védelmét szolgálják, illetve hogy az államoknak emberi jogi kötelezettségeik is vannak állampolgáraikkal szemben, az egy időben és egymással szemben felmerülő befektetői és állampolgári érdekek közötti konfliktusban nem mindig egyértelmű, hogy melyik nyer elsőbbséget. A döntést ilyen esetekben politikai és pénzügyi megfontolások mentén hozzák meg.

Ez az egyik elsődleges indok arra, hogy miért érdemes emberi jogi előírásokat beruházásvédelmi egyezményekben is szerepeltetni. Megállapítható, hogy a nemzetközi beruházásvédelem terén felmerülő jogviták rendezésekor általában véve a választottbírók az államok egyezményi kötelezettségeit kiterjesztették; a nemzetközi jog egyéb részeitől többé-kevésbé elszigetelődött e terület, így az emberi jogok is inkább háttérbe szorultak a befektetők jogaival szemben. Ehhez a nemzetközi beruházásvédelmi rendszert alkotó egyezmények sokasága is hozzájárult,² ugyanis emberi jogokra vonatkozó előírások kevés kivétellel ezekben nem szerepelnek. Ebből akár az is következtethető, hogy a beruházásvédelmi egyezmények többsége mintegy megakadályozza az államokat abban, hogy emberi jogi kötelezettségvállalásaikkal összeegyeztethető intézkedéseket foganatosítsanak. Az emberi jogok kérdése így igen fontos szerepet tölt be a nemzetközi beruházásvédelemben, ugyanis az erre vonatkozó előírások az államoknak védekezési, illetve esetenként támadásra alkalmas eszközt is nyújthatnak.

Nem elhanyagolandó az a tény sem, hogy a nemzetközi beruházásvédelmi rendszert rendkívül sok kritika éri,³ amelyek sok esetben az egyezményeknek az államok szabályozási szuverenitására, fejlődési céljainak megvalósítására, illetve egyéb nemzetközi és nemzeti vállalásaira kifejtett hatásaira vezethetők vissza. Bár a közvetlen külföldi befektetések hozzájárulnak az államok fejlődéséhez, az is tényszerű, hogy gyakran a külföldi befektetők kihasználják főképp a fejlődő államok kevésbé szigorú szabályozási ökoszisztémáját, melynek következtében a fejlődéshez való hozzájárulásuk diskurzusa mellett, a rendszer kritikusanai között a *kizsákmányolás* diskurzusa is megjelenik. Innen ered, hogy a beruházásvédelmi rendszerre úgy tekintenek, mint ami a multinacionális

2 A rendszert feldarabolódottságát tükröző számok kapcsán itt lehet tájékozódni: *Investment Policy Hub*, <https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements> (letöltés ideje: 2022. 03. 15.).

3 Ld. a BuzzFeed portálon megjelent cikksorozatot: *The Court that Rules the World*, <https://www.buzzfeednews.com/article/chrishamby/super-court> (letöltés ideje: 2022. 03. 15.).

vállalatok profitjait védi az emberi jogokkal, vagy általánosabban az állampolgárok érdekeivel szemben.

A tanulmány témáját tekintve *in abstracto*, olyan esetekben, amikor egy állam nemzetközi emberi jogi vállalásainak eleget téve valamely külföldi befektetőt negatívan érintő intézkedéseket tesz, a befektető az őt védő beruházásvédelmi egyezmény alapján kártérítési igénnyel fordulhat az állam ellen. Egyéb esetben az emberi jogokat sértő befektetői tevékenységek ellen fellépő állam – hasonlóan – a beruházásvédelmi egyezmény alapján kezdeményezett vitarendezési eljárásban találhatja magát alperesi szerepben. Ennek következtében az állam nemzetközi emberi jogi vállalásaira vagy belső fejlődési céljaira vonatkozó politikái nem biztos, hogy megfelelően hatékonyak tudnak lenni, ugyanis – leegyszerűsítve – az államok a kártérítés kockázatára tekintettel az intézkedés fenntartása vagy az arról való lemondás közötti választásra kényszerülnek. A szabályozás védelmét elégtelen módon szolgáló, a befektetők jogait aránytalanul elszélesítő rendszer paradox módon *szabályozási fagyot* idéz elő, ugyanis a jogsértést lehetővé tevő szabályozás kijavítása az állam terhére kirótt kártérítési kötelezettséget eredményezhet. A jelenlegi nemzetközi beruházásvédelmi rendszerben az államok nehézségekbe ütköznek, ami a külföldi befektetők jogsértő cselekményeinek felelősségét illeti.

A megfelelő emberi jogokra vonatkozó előírások beruházásvédelmi egyezményekbe való belefoglalása tehát kettős célt szolgál: egyrészt az emberi jogok tiszteletben tartását a beruházás és a beruházó tevékenységei kapcsán, másrészt azon állami intézkedések védelmét, amelyek a befektetői jogokkal szemben az emberi jogokat helyezik előtérbe.

Jelen tanulmány a nemzetközi beruházásvédelem és az emberi jogok kapcsolódási pontjainak két fontos kérdését kezeli: először a beruházásokhoz kapcsolódó lehetséges emberi jogi jogsértések kérdésköre kapcsán tesz rövid megjegyzéseket, majd a jogsértések orvoslását lehetővé tevő egyezményi szövegezési megoldások egyes formáit mutatja be. Az emberi jogok megsértését a befektető szempontjából is lehet vizsgálni, amennyiben például a fogadó állam a befektetőt kártalanítás nélkül fosztja meg tulajdonától, vagy egyéb alapvető jogait megsérti. A beruházásvédelmi egyezmények pontosan e jogsértések orvoslására kínálnak megoldásokat, tehát e körben nem fogok a befektetői jogok és az emberi jogok közötti metszéspontok e formájára kitérni. A következőkben ezért a nemzetközi beruházásvédelmi vitarendezésben, a befektetők és államok közötti vitarendezésben (*investor-state dispute settlement* – a továbbiakban ISDS) megjelenő emberi jogi kérdésekre vonatkoztat röviden e tanulmány, ezt követően a nemzetközi beruházásvédelmi egyezményekben (*international investment agreement* – a továbbiakban IIA) megjelenő emberi jogi előírásokra.

A jogsértések orvoslására vonatkozóan több szabályozási megoldással is találkozhatunk: az emberi jogokra vonatkozó előírásokat közvetetten vagy közvetlenül bele lehet foglalni az egyezményekbe, illetve szerepelhetnek kiemelt részletszabályokként, vagy pedig általánosabban az egyezmények szellemét meghatározó preambulumban. Annak függvényében, hogy mi a szerződő államok célja és érdeke, többé vagy pedig kevésbé hatásos előírásokat foglalhatnak egyezményeikbe.

Több példa is bemutatásra kerül, amelyek a szabályozási megoldások sokszínűségét mutatják. Az emberi jogokat megemlítő előírások, valamint az e jogokra nagyobb

hangsúlyt fektető és ezekre részletesebben is kitérő egyezmények a hatékonyságukról, az előírások erejének fokozatairól árulkodnak. A tanulmányban röviden bemutatom azokat a már létező vagy kidolgozás alatt álló nemzetközi egyezményeket, amelyek a nemzetközi beruházásvédelem világán kívül működnek, és amelyek a gazdaság és az emberi jogok metszéspontjain kialakuló súrlódásokat igyekeznek elsimítani. A szakirodalomban több tanulmány is feldolgozza és kategorizálja a választottbíróóságok által kifejtett álláspontokat, az emberi jogi érvekre vonatkozó válaszaikat. Nem céлом részleteiben elemezni a joggyakorlatot, cserében az e feladatot elvégző korábbi kutatások eredményeire támaszkodva fogom a nemzetközi beruházásvédelem és az emberi jogok viszonyát elemezni, az ebből levont tanulságokon keresztül pedig a fejlődési lehetőségekre összpontosítani. E körben végső soron az a leginkább fontos, hogy az emberi jogokhoz kapcsolódó kérdéseknek milyen mértékben lehet érvényt szerezni a beruházásvédelmi választottbíráskodásban.

Két nagyon fontos korlátozást kell meghaladni annak érdekében, hogy a nemzetközi emberi jogi normák alkalmazásra kerüljenek.

Az első *a joghatóság kérdése*, abban az esetben, ha a vitában álló felek valamelyike a beruházásvédelmi ügyben emberi jogi egyezményekre hivatkozik, tehát ezek alkalmazását követeli. Ilyenkor a választottbíróóság úgy értékelheti, hogy ezek a kérdések távol esnek joghatóságától, így jobb, ha őket nem is vizsgálja. Amennyiben sikerül ezt meghaladni, és a választottbíróóság mégis úgy dönt, hogy joghatósággal rendelkezik, ez után az *alkalmazandó jog kérdése* is felmerül. Beruházásvédelmi választottbíráskodás esetében gyakran megjelenik „a nemzetközi jog” mint alkalmazandó jog, ami nagyon tág fogalomnak bizonyulhat, idesorolhatók a különböző egyezmények, a szokványok, szakirodalom vagy éppen korábbi döntések. A források sokasága ilyen értelemben korlátot is képezhet. Még nem volt olyan választottbíróóság, amelyik megállapította volna bármely egyedülálló emberi jogi előírás megsértését. Még olyan esetben sem, amikor az emberi jogi normák az alkalmazandó jog részét képezték, és a vitarendezési testület joghatósága kiterjedt a beruházásból származó bármiféle (ideértve tehát emberi jogok megszegéséből származó) jogvita tárgyalására is.⁴

2. A beruházók emberi jogi kötelezettségei a választottbíróóságok gyakorlatában

A multinacionális vállalatok befektetései mindig nagy visszhangot váltanak ki a sajtotban. Ennek okai a befektetések méretével arányos hatásaiban is megtalálhatók, amelyek leginkább a befektetés megvalósításának helye körül élő közösséget és környezetet érintik. A befektetés megvalósításához emberi jogi kérdések társulhatnak, amelyeket a befektető tevékenységével vált ki, például a környezet szennyezése, gyermekmunka

4 Ursula KRIEBAUM: *Human Rights and International Investment Arbitration = The Oxford Handbook of International Arbitration*, szerk. Thomas SCHULTZ, Federico ORTINO, Oxford University Press, Oxford, 2020, 184.

igénybevétele vagy a megfelelő munkakörülmények biztosításának elmulasztása miatt.⁵ Az emberi jogok kérdése a nemzetközi beruházásvédelmi rendszerben gyakran annak kapcsán merült fel, hogy az államok a közszolgáltatásoknak – amelyek alapvető emberi jogokat érintő szolgáltatások, mint pl. ivóvízellátás, áramszolgáltatás, szennyvízgyártás stb. – az ellátását külföldi befektetők részvételével létrejött koncesszió vagy privatizáció útján biztosítják. Ilyen esetekben a befektetők azokban az ágazatokban tevékenykednek, amelyekben az államot emberi jogi kötelezettségek is terhelik.⁶ Az emberi jogok biztosítása változatlanul az állam kötelezettsége marad,⁷ de amint a lentiekben is bemutatásra kerül, a befektetőket is terheli némi felelősség e téren.

A külföldi befektetőknek felrótt emberi jogi jogsértések kérdésének tovább élése olyan hiányosságokra hívja fel a figyelmünket, amelyek részben a nemzetközi kógens szabályozások hiánya miatt, részben pedig a nemzetközi beruházásvédelmi rendszer sajátosságai miatt állnak fenn. Az utóbbiak kérdéskörében különösen fontos kiemelni, hogy a külföldi befektetők tevékenységét érintő állami intézkedésekre, amelyek esetenként akár emberi jogi jogsértések kiküszöbölésére irányuló intézkedések is lehetnek, ISDS-eljárások kezdeményezésével válaszolhatnak a külföldi befektetők, ami a fogadó államot rendkívüli költségekkel terheli.

Egy másik irányból megközelítve a kérdést, a szakirodalomban is megjegyezték, hogy az államoknak nem feltétlenül van szükségük az ISDS-rendszerre, hogy emberi jogi jogsértések miatt felelősségre vonják a befektetőket, ugyanis belső jogrendszerüket e céljaik szerint tudják alakítani.⁸ A joggyakorlatból kitűnik, hogy az államok általában védelmükre használják az emberi jogi kötelezettségvállalásaikra hivatkozó érveket, azzal indokolva intézkedéseiket, hogy a nemzetközi emberi jogi normák védelmét, illetve azok előmozdítását próbálták ezekkel szolgálni.⁹ Ezzel egyértelműen azt kívánják elérni, hogy a választottbírók előtt elkerüljék a beruházásvédelmi egyezmény megszegését megállapító döntés megszületését.

A választottbírók viszonyulása az emberi jogi érvekhez Kriebaum szerint tíz típusra bontható.¹⁰ Következtetései a joggyakorlat részletes elemzésének eredményét képezik, és jól tükrözik a nemzetközi beruházásvédelem atomizáltságát. Egyes ügyekben még egyik fél kifejezett kérésére sem vette igénybe a választottbírók a nemzetközi emberi jogi előírásokat,¹¹ de olyan ügyek is akadtak, amelyekben a beruházásvédelmi előírások, tehát a konkrét anyagi jogi előírások értelmezésekor sem

5 Ursula KRIEBAUM: *Privatizing Human Rights – The Interface between International Investment Protection and Human Rights – The Law of International Relations – Liber Amicorum Hanspeter Neuhold*, szerk. August REINISCH, Ursula KRIEBAUM, Eleven International, Hollandia, 2007, 167.

6 KRIEBAUM: *Privatizing...*, i. m., 165–166.

7 KRIEBAUM: *Privatizing...*, i. m., 166.

8 KRIEBAUM: *Human...*, i. m., 155.

9 Például az *EDF v Argentina* és *SD Myers v Canada* ügyekben is ez történt, viszont sikertelenek voltak. Lásd *EDF International S.A., SAUR International S.A. and León Participaciones Argentinas S.A. v Argentine Republic*, ICSID Case No. ARB/03/23, *S.D. Myers, Inc. v. Government of Canada* (UNCITRAL ügy).

10 KRIEBAUM: *Human...*, i. m., 156. és köv.

11 *Uo. 157–159. Biloune and Marine Drive Complex Ltd v Ghana Investments Centre and the Government of Ghana*, Award on Jurisdiction and Liability, UNCITRAL – 1989; *Rompertrol Group N.V. v Romania*, Award, ICSID Case No. ARB/06/3 (2013); *Rompertrol Group N.V. v Romania*, Award, ICSID Case No. ARB/06/3 (2013).

vette számításba ezeket.¹² Ehhez kapcsolódik egy olyan konkrét ügy is, amelyben a választottbíróóság azzal indokolta a nemzetközi emberi jogi normák figyelmen kívül hagyását, hogy a kétoldalú beruházásvédelmi egyezmény (BIT) azoknál magasabb szintű védelmet nyújt.¹³ Kriebaum olyan ügyeket is azonosított, amelyekben az emberi jogokra támaszkodó érvek kapcsán a választottbíróóság úgy találta, hogy ezek nem voltak elégségesen megmagyarázva, ezért az érdemi megvizsgálásukra irányuló kérelmet elutasította.¹⁴ Léteznek olyan ügyek, amelyekben a választottbíróóságok az igazságos és méltányos bánásmód (*fair and equitable treatment*) kapcsán alkalmazták az emberi jogokat,¹⁵ míg más ügyekben csak mintaként használták az emberi jogokat a beruházásvédelmi rendelkezések értelmezésekor.¹⁶ Az emberi jogi normák egyéb beruházásvédelmi előírások értelmezése kapcsán is felhasználásra kerültek, viszont ezekben az ügyekben a fogadó (alperes) állam nem volt tagja a hivatkozott egyezménynek (konkrétan az Emberi Jogok Európai Egyezményének), tehát az nem képezte az alkalmazandó jog részét.¹⁷

Kriebaum röviden kitér olyan ügyekre is, amelyekben a választottbíróóság szerint a fogadó államok jogszabályainak megszegésével alapított és működésbe helyezett befektetések a beruházásvédelmi egyezmény szerinti védelemben nem részesülhetnek.¹⁸ Ilyen ügy viszont kevés van, a szerző megjegyzi, hogy ilyen esetekben az emberi jogok védelmét szolgáló egyik legfontosabb eszköz az egyezményi előírások pontosítása. Erre vonatkozóan jelen tanulmányban is feldolgozásra kerül néhány minta és javaslat.

Olyan ügyek is fellelhetők Kriebaum kutatása szerint, amelyek emberi jogi érvekre támaszkodnak, viszont csupán ezek logikájára, és nem tesznek róluk konkrét említést.¹⁹

12 Uo. 159–161. *Siemens A.G. v The Argentine Republic*, Award, ICSID Case No. ARB/02/8 (2007); *Bernhard von Pezold and Others v Republic of Zimbabwe*, Award, ICSID Case No. ARB/10/15 (2012).

13 Uo. 161. *Spyridon Roussalis v Romania*, Award, ICSID Case No. ARB/06/1 (2011).

14 Uo. 162–163. *Azurix Corp. v Argentina*, Award, ICSID Case No. ARB/01/12 (2006); *Frontier Petroleum v Czech Republic*, Award, UNCITRAL – 2010.

15 Uo. 164–168. *Toto Costruzioni Generali S.p.A. v The Republic of Lebanon*, Decision on Jurisdiction, ICSID Case No. ARB/07/12 (2009); *Hesham T. M. Al Warraq v Republic of Indonesia*, Award, UNCITRAL – 2014; *Urbaser S.A. and Consorcio de Aguas Bilbao Bizkaia, Bilbao Biskaia Ur Partzuergoa v The Argentine Republic*, Award, ICSID Case No. ARB/07/26 (2016).

16 Uo. 168–172. *Ioan Micula, Viorel Micula, S.C. European Food S.A., S.C. Starmill S.R.L. and S.C. Multipack S.R.L. v Romania*, Decision on Jurisdiction, ICSID Case No. ARB/05/20 (2008); *Rompotrol Group N.V. v Romania*, Decision of the Tribunal on the Participation of a Counsel, ICSID Case No. ARB/06/3 (2013); *Ronald S. Lauder v The Czech Republic*, Award, UNCITRAL – 2001; *ADC Affiliate Limited and ADC & ADMC Management Limited v The Republic of Hungary*, Award, ICSID Case No. ARB/03/16 (2006); *Frontier Petroleum v Czech Republic*, Award, UNCITRAL – 2010; *Tulip Real Estate and Development Netherlands B.V. v Republic of Turkey*, Decision on Annulment, ICSID Case No. ARB/11/28 (2015).

17 Uo. 172–174. *Perenco v Ecuador*, Decision on Provisional Measures, ICSID Case No. ARB/08/6 (2009); *El Paso v Argentina*, Award, ICSID Case No. ARB/03/15 (2011); *Saipem S.p.A. v The People's Republic of Bangladesh*, Decision on Jurisdiction and Recommendation on Provisional Measures, ICSID Case No. ARB/05/07 (2007); *Técnicas Medioambientales Tecmed S.A. v Mexico*, Award, ICSID Case No. ARB (AF)/00/2 (2003).

18 Uo. 174–175. *Phoenix Action Ltd v The Czech Republic*, Award, ICSID Case No. ARB/06/5 (2009).

19 Uo. 175–177. *Bewater Gauff (Tanzania) Ltd v United Republic of Tanzania*, Award, ICSID Case No. ARB/05/22 (2008); *Methanex v United States*, Award, UNCITRAL – 2005; *Glamis Gold v United States*, Award, UNCITRAL – 2009.

Továbbá olyan ügyek is azonosíthatók, amelyekben a választottbírók felhasználták az emberi jogokat és arról nyilatkoztak, hogy az emberi jogok és a beruházásvédelmi kötelezettségek nem összeegyeztethetetlenek.²⁰

A nemzetközi beruházásvédelem és az emberi jogok közötti viszony valamiféle elégtelenségre utal, ami valójában arra vezethető vissza, hogy a két kategória közötti összefüggés nincs megfelelően tisztázva, korábban ezek keresztezése mögött valós szándék nem is állt. Tehát azt is el lehetne mondani, hogy az emberi jogok kérdése a nemzetközi beruházásvédelem terén fel sem merült. Ez – annak ellenére, hogy az ENSZ Alapokmánya 103. cikke e téren meglehetősen világos²¹ – a joggyakorlatból látható: a választottbírók legtöbb esetben vonakodnak attól, hogy emberi jogi szabályokat alkalmazzanak. Több oka lehet ennek. Az egyik a választottbírók képzettségéhez fűződik, ami elsősorban gazdasági jogi és nem emberi jogi alapú. Egy további lehetséges ok a nemzetközi emberi jogi normák absztrakt léte, ami megnehezítheti ezek alkalmazását beruházásvédelmi jogviták kontextusában. A nemzetközi beruházásvédelemhez kapcsolódó új szabályozások (egyezmények) egyik célja az emberi jogok elsőbbségének biztosítása kellene hogy legyen: ezek képezzenek minden esetben elsődleges szempontot a választottbíráskodásban felmerülő befektetői jogokkal szemben.

Az emberi jogokat a beruházásvédelmi vitarendezés kontextusában megfelelő odafigyeléssel tárgyaló ügyek hiánya a rendszer súlyos hiányosságára utal, illetve a rendszer alkalmatlanságát tárja fel. Jelenlegi állása szerint az alapvető emberi jogokhoz fűződő kérdések megfelelő kezelésére a nemzetközi beruházásvédelemben nem sok szándék észlelhető. Az utóbbi években talán egyetlen ügy akadt a kérdéskörben, amely valóban kiemelkedő, és amelyet a szakirodalomban is kellő részletességgel dolgoztak fel: az Urbaser kontra Argentína ügy.²²

Az Urbaser-ügy fontossága abban mutatkozik meg, hogy ennek kapcsán született meg az első olyan beruházásvédelmi választottbírói döntés, amelyben a befektetést fogadó állam nemzetközi emberi jogok megsértésén alapuló és a befektető ellen irányuló viszontkeresetének a választottbírók elvben helyt adott. A felperes befektető (részvényes) volt egy cégben, amely víz- és szennyvízszolgáltatás biztosítására koncessziót nyert el Argentínában, ez alapján pedig e szolgáltatásokat biztosította Buenos Airesben. A 2001–2002-es évek gazdasági válsága alatt Argentínában veszteségeket halmozott fel a cég, ami miatt a befektető nemzetközi beruházásvédelmi eljárással fordult az állam ellen. A befektető szerint a jogvita alapját képező veszteségeket az argentin állam sürgősségi intézkedései váltották ki, amelyek miatt a cég végül fizetéképtelenségi eljárás alá került. A Spanyolország–Argentína közötti kétoldalú beruházásvédelmi egyezmény (vagy

20 *Uo. 177–182. CMS Gas Transmission Company v The Republic of Argentina*, Award, ICSID Case No. ARB/01/8 (2005); *Suez, Sociedad General de Aguas de Barcelona, S.A. and Vivendi Universal, S.A. v Argentine Republic*, Award, ICSID Case No. ARB/03/19 (2010); *SAUR International SA v Republic of Argentina*, Award, ICSID Case No. ARB/04/4 (2012).

21 ENSZ Alapokmánya 103. cikk: „Ha az Egyesült Nemzetek tagjainak a jelen Alapokmányból folyó és bármely egyéb nemzetközi megállapodásból eredő kötelezettségei összeütköznenek, az Alapokmányból folyó kötelezettségeiket illeti elsőbbség.”

22 *Urbaser S.A. and Consorcio de Aguas Bilbao Bizkaia, Bilbao Biskaia Ur Partzuergoa v The Argentine Republic*, Award, ICSID Case No. ARB/07/26 (2016).

BIT) megszegésére hivatkozva a befektető az ICSID²³ előtt indított eljárást. Argentína viszontkeresettel élt az ügyben (ICSID Egyezmény 46. cikke), melyben azzal érvelt, hogy a befektetőnek nem sikerült megfelelő szintű befektetést biztosítani a koncessziós szerződést elnyerő cég számára, így a cég a szerződés szerinti kötelezettségeit nem tudta teljesíteni. Emiatt végül az állampolgárok vízhez való alapvető jogát sértette meg.

Az ügyben a választottbíróóság különbséget tett a pozitív és a negatív emberi jogi kötelezettségek között. A pozitív kötelezettségek azokat a kötelezettségeket jelölik, amelyek a jogok érvényesüléséhez szükséges tevőleges magatartást tesznek szükségessé. Ezzel szemben a negatív kötelezettségek egyfajta tartózkodást feltételeznek a szavatolt emberi jogokba való beavatkozástól. A választottbíróóság szerint a befektetőknek a nemzetközi emberi jogok terén inkább negatív – tehát beavatkozástól való tartózkodásra irányuló – kötelezettségei vannak, nem pedig pozitív, cselekvést feltételező kötelességei. Tehát a befektetőket nem terhelik nemzetközi jog szerinti pozitív emberi jogi kötelezettségek, viszont a választottbíróóság megállapította, hogy a magánjogi és közjogi szereplőket is terheli a megfelelő lakáshoz, illetve életkörülményekhez való jog kapcsán ezek megsemmisítését célzó tevékenységektől való tartózkodás.²⁴ Ilyen értelemben a vízhez való emberi jog terén a befektetőt terhelő kötelezettségek nem a nemzetközi jogból (itt konkrétan a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya 11. és 12. cikkeire utal), hanem a koncessziós szerződésből származnak,²⁵ tehát e kötelezettségei nem állnak kapcsolatban a nemzetközi emberi jogi normákkal.²⁶ Az ügyben a választottbíróóság kimondta azt is, hogy az alkalmazandó kétoldalú beruházásvédelmi egyezményt nem lehet mindentől elszigetelten értelmezni és alkalmazni, hanem a szélesebb körű nemzetközi jogot – ideértve az emberi jogokat is – figyelembe véve kell azt értelmezni.²⁷

A viszontkereset végül nem vezetett megfelelő eredményre az alperes szempontjából, viszont fontos előrelépésnek minősül a nemzetközi beruházásvédelmi joggyakorlat terén. A választottbíróóság tisztázta, hogy a fogadó államok viszontkeresete inkább a negatív jogérvényesítést, tehát az emberi jogok megsértésétől való tartózkodást célozhatja. Továbbá azt is, hogy az emberi jogokra vonatkozó kötelezettségek beruházásvédelmi egyezményekben megfelelő letisztultsággal történő rögzítése a befektetők felelősségét e téren kiterjesztheti.

Tehát az emberi jogok tematikájának belefoglalása a beruházásvédelmi egyezményekbe kulcsfontosságú kérdés, ugyanis a joggyakorlat is azt mutatja, hogy a nemzetközi jogban egyébként is létező emberi jogi előírások, a beruházásvédelmi egyezményekbe való konkrét belefoglalásuk hiányában nem örvendenek megfelelő figyelemnek. Ezért is

23 A Beruházási Viták Rendezésének Nemzetközi Központja (*International Centre for Settlement of Investment Disputes*, ICSID) a legfontosabb nemzetközi vitarendezési intézmény e téren, melynek alapját a multilaterális Államok és más államok természetes és jogi személyei közötti beruházási viták rendezéséről szóló 1965. évi Washingtoni Egyezmény képezi (*Convention on the Settlement of Investment Disputes between States and Nationals of other States*, röviden ICSID Egyezmény).

24 *Uo.* 1199. bek.

25 *Uo.* 1208. bek.

26 *Uo.* 1210. bek.

27 *Uo.* 1200. bek.

fontos áttekinteni az emberi jogok érvényesülése érdekében létrejött beruházásvédelmi egyezményekbe foglalt szabályozási megoldásokat.

3. Emberi jogok a beruházásvédelmi egyezményekben

3.1. Különálló egyezményekből beruházásvédelmi egyezményekbe történő átemelés

Az államok nemzetközi egyezmények sokaságában kötelezték el magukat különböző értékek és alapelvek megőrzése, illetve betartása és előmozdítása mellett. Az ilyen módon „felszeletelt” tematikákra hajlamosak vagyunk külön szakterületekként, külön kötelezettségvállalási csomagokként tekinteni, bár ezek az államok kötelezettségei szintjén mind összefutnak. Így előfordulhat, hogy valamely egyezmény alapján vállalt kötelezettségeinek teljesítése során az állam egy másik egyezmény előírásait is megszegheti. Az egyezmények, valamint a védett értékek közötti pontos viszony tisztázása hiányában az állami intézkedések nem várt költségekkel is járhatnak, kártérítések formájában.

Az emberi jogokra való odafigyelést megkövetelő beruházásvédelmi egyezményi előírások biztosabb védekezési alapot szolgáltathatnak olyan esetekben, amikor a befektetés negatívan érinti az alapvető emberi jogokat, olyannyira, hogy az állam állampolgáraival szemben fennálló emberi jogi kötelezettségeinek garantálása okán gyakorlatilag a befektető érdekeivel ellentétes intézkedéseket hajlandó foganatosítani. Bár az ilyen intézkedések a beruházásvédelmi egyezmény értelmében – a befektető szempontjából – szerződésszegésnek minősülhetnek, amennyiben az egyezmény tisztázza az ilyen intézkedések jogosságát, valamint prioritását a befektetők érdekeivel szemben, az államnak nem kell tartania attól, hogy egy különben legitim intézkedése esetlegesen kártérítési kötelezettséggel és csillagászati összegek kifizetésével járhat. E viszonyok tisztázása hiányában az államnak szükséges mérlegelnie és az emberi jogok kérdését megfelelő körülményekkel kezelnie. Viszont a szakirodalom szerint beruházásvédelmi kontextusban a vitarendezési testületek elviekben el kell hogy ismerjék az emberi jogok tiszteletben tartására irányuló állami intézkedések mögött álló legitim indokot, mint a szerződésszegés jogellenességének kizárására alapot adó okot.²⁸ Az állam gyakorlatilag megszegné saját lakosságával szemben fennálló emberi jogi kötelezettségeit (mondhatni a társadalmi szerződést), amennyiben a megfelelő intézkedéseket megkívánó esetekben nem lép fel. Nyilván ez nem azt jelenti, hogy a befektető által elszenvedett károk térítés nélkül kell hogy maradjanak.

A jogviták kialakulásának megelőzése e téren is fontos. Tipikus a nemzetközi beruházásvédelmi jogviták kialakulására, hogy a beruházások megkezdésekor az állam – kötelezettségeit megszegve – nem szentel kellő figyelmet egyes részleteknek, mint például emberi jogi kérdéseknek, így a már letelepedett befektetés körül kialakult sérelmezhető helyzetet későbbi szabályozásokkal, utólag kívánja orvosolni. Ilyen esetekben az újabb

28 Eric DE BRABANDERE: *Human Rights and International Investment Law*, Grotius Center Working Paper Series, 2018/075-HRL–2018. március 26. 22.

– terheesebb – kötelezettségek támasztása a befektetőkkel szemben ellehetetlenítheti a befektetést, ami miatt a befektetők kártérítést követelhetnek választottbíróági eljárásban.²⁹ A kártérítési követelések veszélye miatt gyakran beáll az ún. *szabályozási fagy* (*regulatory chill*): az államok annyira tartanak attól, hogy negatív hatással lesz a szabályozás a külföldi befektetésekre, hogy az esetlegesen kialakuló jogvita (majd választottbíróági eljárás és kártérítési kötelezettség) lehetőségére tekintettel inkább nem is fogadják el az újabb normákat.

A szabályozási fagy tényleges hatásait, természeténél fogva (tehát amiatt, hogy ilyen esetekben lényegében jogalkotási mulasztásról van szó) szinte lehetetlen felmérni, viszont a szakirodalom részletesen foglalkozik ezzel a területtel.³⁰ A szabályozási fagyot, valamint a kártérítési kötelezettséget elkerülendő, az államok olyan előírásokat foglalhatnak az egyezményekbe, amelyek a külföldi beruházások kapcsán képviselt értékrendjükre vagy további szabályozási szándékaikra utalnak, mintegy előrevetítve a későbbi jogalkotásuk tárgyát, célját és annak határait is. ENSZ-szakértők egy nyílt levélben aggodalmuknak adtak hangot, miszerint a szabadkereskedelmi és beruházásvédelmi egyezmények negatívan érintik az államok szabályozási jogkörét, valamint a közjó érdekében történő törvényhozást.³¹

Ennek megfelelően körvonalazódik az emberi jogi normák bevezetésének másik célja, amelyet az üzleti és emberi jogokra vonatkozó irányadó ENSZ alapelvi katalógus (*UN Guiding Principles on Business and Human Rights*,³² a továbbiakban UNGP) 9. alapelve is tartalmaz. Eszerint a más államokkal vagy cégekkel fenntartott kapcsolataikban, melyek az üzleti céljaik elérését szolgálják, az államoknak elégséges teret kell fenntartaniuk belföldi politikákra, amelyek lehetővé teszik emberi jogi kötelezettségeik teljesítését.³³ Hasonló ajánlást tartalmaz az először 1976-ban a Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (OECD) által kidolgozott útmutató is, amelyben a felelősségteljes üzleti magatartás terén alapelvek és minimumszabályok kerültek rögzítésre, igaz, csupán ajánlások formájában.³⁴ Jóllehet *soft law* típusú dokumentumokról, illetve ajánlásokról van szó, rájuk több egyezményben is találunk utalást, ezek alapján pedig a szerződő felek a felelősségteljes beruházás és kereskedelem elveinek betartására vállalnak kötelezettséget.³⁵ Ezekkel az eszközökkel a multinacionális vállalatok magatartását vették

29 KRIEBAUM: *Human...*, i. m., 177.

30 Az ISDS és a beruházásvédelmi egyezmények negatív hatásairól, a szabályozási fagytól a szabályozások eltöröltetéséig, főként a környezetvédelem kontextusában, bővebben lásd: Lisa SACHS, Lise JOHNSON, Ella MERRILL: *Environmental Injustice: How treaties undermine human rights related to the environment*, La Revue Des Juristes De Sciences PO, 18, 2020/1, 90–111.

31 *UN experts voice concern over adverse impact of free trade and investment agreements on human rights*. Genf, 2015, <https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=16031> (letöltés ideje: 2022. 03. 15.).

32 *Guiding Principles on Business and Human Rights. Implementing the United Nations "Protect, Respect and Remedy" Framework*, https://www.ohchr.org/documents/publications/guidingprinciplesbusinesshr_en.pdf (letöltés ideje: 2020. 10. 27.).

33 *Uo.*

34 *OECD Guidelines for Multinational Enterprises*, amely függelékét képezi az *OECD Declaration on International Investment and Multinational Enterprises*-nek, <http://www.oecd.org/daf/inv/mne/48004323.pdf> (letöltés ideje: 2020. 10. 27.).

35 Lásd például az EU együttműködési egyezménye a MERCOSUR-ral vagy az Egyesült Királysággal (az ún. TCA).

célba a nemzetközi szervezetek. Ugyanide tartoznak például a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO) egyes dokumentumai is.

Az ENSZ Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Bizottságának 24. számú általános megjegyzése szerint a kereskedelmi és beruházási megállapodások tárgyalása és megkötése akadályozhatja az államokat abban, hogy teljesítsék az Egyezségokmány szerinti kötelezettségeiket. A jelenleg hatályos kereskedelmi és beruházási szerződések értelmezésénél figyelembe kell venni az állam emberi jogi kötelezettségeit, összhangban az ENSZ Alapokmányának 103. cikkével és az emberi jogi kötelezettségek sajátosságai-val.³⁶ Hasonlóan a maastrichti elvek – az államok gazdasági, szociális és kulturális jogok terén fennálló, területen kívüli kötelezettségeiről szóló dokumentum 17. cikke szerint – az államoknak a nemzetközi beruházásvédelmi egyezményeket a vonatkozó nemzetközi megállapodások és normák szerinti emberi jogi kötelezettségeikkel összhangban kell kidolgozniuk, értelmezniük és alkalmazniuk.³⁷

Ezek az ajánlások jól mutatják, hogy ilyen téren fontos megtalálni azokat az eszközöket, illetve azokat a nyelvi fordulatokat, amelyek által az emberi jogok kérdése megfelelő szabályozást nyer és a szükséges figyelemben részesül a beruházásvédelmi egyezményekben és a vitarendezésben. A megfelelő figyelemmel elkészült egyezmények fontossága abban rejlik, hogy egyben az állam belső jogalkotásának jövődöbéli kereteit is tükrözik. A fent említett nemzetközi dokumentumok beruházásvédelmi egyezményekbe történő beépítése is fontos előrelépést jelenthet az e téren kialakuló kötelező jellegű nemzetközi egyezmények irányába. Az emberi jogok megjelenése az üzleti világban négy dimenzióban történik: nemzeti szinten és nemzetközi szinten, valamint kötelező és önkéntes szabályozások által. Ezek kapcsán a John Ruggie által népszerűsített *smart mix* (okos keverék) létrehozásának szükségességét szokták hangoztatni, amely szerint a négy dimenzióknak olyan módon kell keverednie, hogy az emberi jogi törekvések célját a legmegfelelőbben szolgálja. Viszont ki kell emelni, hogy a *smart mix* fontos részét képezik a kötelező jellegű normák is,³⁸ amelyekből egyelőre hiányt tapasztalunk.

Az államok érdekeinek függvényében az emberi jogok tiszteletben tartására vonatkozó előírások beruházásvédelmi egyezményekben történő nyomatékositása céljából több eszköz is rendelkezésre áll. A konkrétan kiválasztott megoldás egyértelműen a tárgyaló felek érdekeinek függvényében történik. Amennyiben egyetértés van a felek között, az emberi jogok tiszteletben tartását közvetlenül bele lehet foglalni az egyezményekbe. Amennyiben az erre vonatkozó előírások kapcsán a tárgyaló felek álláspontja eltér, az emberi jogokhoz kapcsolódó kötelezettségeket közvetett módon is be lehet vonni

36 A teljes megjegyzés itt olvasható: <https://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=4slQ6QSmlBEDzFEovLCuW1a0Szab0oXTdImnsJZZVQciMOuuG4TpS9jwIhCJcXiuZ1yrkMD%2FSj8YF%2BSXo4mYx7Y%2F3L3zvM2zSUbw6ujlnCawQrJx3hIk8Odk6DUwG3Y> (letöltés ideje: 2022. 03. 15.).

37 *Maastricht Principles on Extraterritorial Obligations of States in the Area of Economic, Social and Cultural Rights*, https://www.fidh.org/IMG/pdf/maastricht-eto-principles-uk_web.pdf (letöltés ideje: 2022. 03. 15.).

38 John Ruggie professzor emelte ki ennek fontosságát, lásd: *John Ruggie affirms „smart mix” includes mandatory measures at Finnish EU Presidency conference*, <https://www.business-humanrights.org/en/latest-news/john-ruggie-affirms-smart-mix-includes-mandatory-measures-at-finnish-eu-presidency-conference/> (letöltés ideje: 2022. 03. 15.).

az egyezmények szabályozási körébe. A beruházásvédelmi egyezményekbe foglalt emberi jogi előírások fontos részét képezik a fent említett nemzetközi dimenzióknak az üzleti élet és az emberi jogok viszonyában.

A *soft law* szabályok, amellyel, hogy irányt mutatnak a társadalmi felelősségvállalás terén, illetve az emberi jogokra vonatkozó záradékok kidolgozásában, az államok saját jogrendszereibe is átültethetők, vagy beruházásvédelmi egyezményekbe belefoglalhatók. Ily módon a befektetőkre nézve kötelező erővel bíró vagy ajánlást képező magatartási szabályokat dolgozhatnak ki. E *soft law* szabályok átvándorlása kötelező jellegű beruházásvédelmi egyezményekbe mindenesetre újítást jelent. Az ilyen egyezményi záradékok által a felek eltérnek a megszokott beruházásvédelmi egyezményektől, amelyek tipikusan a befektetői érdekek védelmére összpontosítanak, és ennek megfelelően kerültek megszerkesztésre. Gyakorlatilag a jogok és kötelezettségek eloszlása aránytalan a klasszikus nemzetközi beruházásvédelmi egyezményekben, ugyanis a külföldi befektetőkön számonkérhető kötelezettségek, illetve ezek számonkérését elősegítő eszközök tipikusan hiányoznak. Ezáltal egy aránytalan rendszer alakul ki, amelyben a nemzetközi egyezmények védelmet biztosítanak a külföldi befektetőknek, viszont hasonló eszközök a belföldi befektetőknek nem állnak rendelkezésükre.³⁹ Nyilván ez a nemzetközi beruházásvédelmi rendszer természetéből fakadó aránytalanság, nem pedig klasszikus értelemben vett diszkriminatív helyzet, de ettől függetlenül a változások ilyen téren üdvözlendők. A változás az újabb egyezményekben abban mutatkozik meg, hogy megjelennek az államokat és polgáraikat szolgáló előírások, melyek a közérdeket szolgáló előírásokként a befektetők számára ajánlásokat vagy azok terhére közvetlen kötelezettségeket tartalmaznak. Megemlítendőek ilyen téren azok az előírások is, amelyek a külföldi befektetők elleni eljárásokat is lehetővé teszik, valamint az államokat megillető visszontkereseti lehetőséget is nyomatékosítják.⁴⁰

Az emberi jogi minimumszabályok nemzetközi beruházásvédelmi egyezményekbe való átültetése tehát ajánlás vagy kötelező erővel bíró előírások formájában is lehetséges. Alább bemutatásra kerül néhány megoldás, ami ilyen téren a szerződő államok rendelkezésére állhat.

3.2. Emberi jogok a preambulumban

Egyértelmű, hogy a nemzetközi egyezménynek összeegyeztethetőnek kell lennie a felek nemzetközi kötelezettségvállalásaival, és ezektől a beruházások ösztönzése és védelme során a felek nem térhetnek el. Az egyezmények preambulumban megfelelően megválogatott szavakkal is lehet ezt biztosítani.

A nemzetközi szerződések jogáról szóló Bécsi Egyezmény 31. cikke meghatározza az e szerződések értelmezésére vonatkozó általános szabályokat. Ezek értelmében a preambulumban is lényeges részét kell hogy képezze a szerződésnek. Jogvita esetén a

39 Alessandra ARCURI: *The Great Asymmetry and the Rule of Law in International Investment Arbitration = Yearbook on International Investment Law and Policy 2018*, szerk. Lisa SACHS, Lise JOHNSON, Jesse COLEMAN, Oxford University Press, Oxford, 2019, <https://ssrn.com/abstract=3152808> (letöltés ideje: 2020. 11. 09.).

40 E téren innovatív ajánlásokat fogalmazott meg az *Erasmus Institute for Public Knowledge*, <https://www.eur.nl/en/news/erasmus-institute-public-knowledge> (letöltés ideje: 2020. 11. 09.).

vitarendezési eljárásban a preambulum a nemzetközi szerződés tárgyának és céljának meghatározását kell hogy tartalmazza.

Ilyen téren fontos konkrétan megemlíteni az emberi jogokat vagy munkavállalói jogokat biztosító nemzetközi egyezményeket, vagy a vállalati társadalmi felelősségvállalásra vonatkozó nemzetközi standardokat is. Erre vonatkozó előírásokat találhatunk például az Ausztria–Kirgizisztán BIT⁴¹ preambulumban.

Bár ez az álláspont elméletben alátámasztott, a gyakorlatban a bíróságok ritkán szoktak a preambulumra hivatkozni a beruházási egyezmények értelmezésekor. Annak ellenére, hogy a preambulumnak értelmezési irányt kellene mutatnia, a gyakorlatban ez gyakran nem valósul meg, ezért a kötelező jellegű tételes jogi normák bevezetése az, ami inkább ajánlott.⁴²

3.3. A legalitás követelménye kiterjed az emberi jogok tiszteletben tartására is

Számos új beruházásvédelmi egyezmény tartalmaz úgynevezett legalitási követelményeket (*legality requirement*), amelyek értelmében a külföldi befektető köteles a fogadó állam belső jogszabályait betartani, természetesen ideértve az alkalmazandó emberi jogi normákat is.⁴³ Az ilyen típusú záradék beillesztésekor a külföldi befektető belső jog szerinti kötelességei *nemzetköziesednek*, olyan értelemben, hogy akár a fogadó állam belső joga szerinti emberi jogi normák be nem tartása is befolyásolhatja a beruházásvédelmi egyezmény értelmében vett befektetés elismerését, így pedig az egyezményalapú eljárás (általában beruházásvédelmi választottbíráskodás) indítására vonatkozó keresetek elfogadhatóságát is.⁴⁴

A szakirodalom szerint a legalitási követelményt tartalmazó előírások biztosíthatják az emberi jogokhoz kapcsolódó érvek elfogadhatóságát is, a fogadó állam pedig intézkedéseinek védelmében is hivatkozhat ezekre. A befektetők védekező érvelése ilyen esetekben arra irányulna, hogy az emberi jogok megszegésével megvalósított beruházások kapcsán felmerülő jogviták az államok és befektetők közötti nemzetközi választottbíráskodási rendszer joghatóságán kívül esnek.⁴⁵ De Brabandere szerint jogviták esetében a ratifikált nemzetközi emberi jogi normák érvényesítése érdekében az ilyen típusú záradékok is elegendőek kellene hogy legyenek.⁴⁶ Lényeges kérdés továbbá, hogy a legalitási követelmény a beruházásvédelmi egyezmény megkötésekor vagy pedig a beruházás létezése és működése alatt is folyamatosan fennáll-e. Erre vonatkozóan nincs konszenzus sem a joggyakorlatban, sem a kutatók között.⁴⁷

41 Az Ausztria és Kirgizisztán között 2016-ban megkötött kétoldalú beruházásvédelmi egyezmény, <https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements/treaty-files/5500/download> (letöltés ideje: 2020. 10. 22.).

42 Talkmore CHIDEDE: *The right to regulate in Africa's international investment law regime*, Oregon Review of International Law 20, 2019/2, 466.

43 ERIC DE BRABANDERE: *Human rights and international investment law = Research Handbook on Foreign Direct Investment*, szerk. Markus KRAJEWSKI, Rhea T. HOFFMANN, Edward Elgar Publishing, Cheltenham UK, Northampton US, 2019, 634.

44 DE BRABANDERE: *Human Rights and International Investment Law*, i. m., 1.

45 VIVIAN KUBE, ERNST-ULRICH PETERSMANN: *Human Rights Law in International Investment Arbitration*, EUI Working Paper, LAW 2016/02, 20.

46 DE BRABANDERE: *Human Rights and International Investment Law*, i. m., 22.

47 DE BRABANDERE: *Human Rights and International Investment Law*, i. m., 15.

Legalitási követelményre találhatunk példát a Dél-afrikai Fejlesztési Közösség (a továbbiakban: SADC) Pénzügyi és Befektetési Protokolljának 1. számú függeléke 10. cikkében, amelynek címe Vállalati felelősség, mely szerint „a külföldi befektetők betartják a fogadó állam törvényeit, rendeleteit, közigazgatási irányelveit és politikáit”.⁴⁸ Hasonló szabályozást találhatunk a Kelet- és Dél-afrikai Közös Piac (COMESA) beruházási egyezményének 13. cikkében, amelynek címe Befektetői kötelezettségek, és amely előírja, hogy a „COMESA befektetőknek és befektetéseiknek meg kell felelniük a befektetésük helye szerinti tagállam valamennyi alkalmazandó hazai intézkedésének”.⁴⁹

Hasonló szabályozást találhatunk a Pánafrikai Befektetési Kódex (a továbbiakban: PAIC) 22. cikkében,⁵⁰ amely a vállalati társadalmi felelősségvállalás részévé teszi a fogadó állam törvényeinek és politikáinak tiszteletben tartását, illetve kötelezi a befektetőket, hogy gazdasági céljaikat olyan módon kövessék, hogy azáltal a fogadó állam gazdasági és társadalmi fejlesztési céljaival ne kerüljenek szembe és azokra tekintettel legyenek. Tehát ez az előírás az államok szabályozáshoz való jogát is magában foglalja. A PAIC továbbá előírja, hogy a „befektetők hozzájárulnak a gazdasági, társadalmi és környezeti fejlődéshez a fogadó állam fenntartható fejlődésének elérése érdekében”.⁵¹ Az Argentína–Katar kétoldalú beruházásvédelmi egyezmény (vagy BIT)⁵² 11. cikke is tartalmazza a fogadó állam jogszabályainak betartására vonatkozó befektetői kötelezettséget.

Az Európai Unió (EU) és Kanada által megkötött CETA (*Comprehensive Economic and Trade Agreement*) 8.1. cikke az egyezmény védelmének örvendő beruházás feltételei között megemlíti a beruházás *létrejöttkor* alkalmazandó jognak való megfelelést.

A *Hamester kontra Ghána*⁵³ ügyben a választottbírói testület az alkalmazandó BIT értelmében – amely kimondottan a fogadó állam jogrendjével összeegyeztethető beruházásokra vonatkozott – a záradék korlátozott alkalmazása mellett foglalt állást, tehát az csakis a beruházás létrehozásának fázisára vonatkozhatott.⁵⁴ A vitarendezési testület szerint a befektető a beruházás megvalósítását követő törvényszegő magatartása az ügy érdemi részében képezhet lényeges szempontot, viszont a joghatóság

48 A szerző saját fordítása. *SADC Protocol on Finance and Investment*, https://www.sadc.int/files/4213/5332/6872/Protocol_on_Finance_Investment2006.pdf (letöltés ideje: 2020. 10. 21.), 31.

49 A szerző saját fordítása. Afrika keleti és déli részének közös piaca, közös beruházási térség létrehozását célzó beruházásvédelmi egyezménye szövege: <https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements/treaty-files/3092/download> (letöltés ideje: 2020. 10. 21.).

50 Az Afrikai beruházási kódex szövege: https://au.int/sites/default/files/documents/32844-doc-draft_pan-african_investment_code_december_2016_en.pdf (letöltés ideje: 2020. 10. 21.).

51 A szerző saját fordítása.

52 Argentína és Katar között 2016-ban megkötött kétoldalú beruházásvédelmi egyezmény szövege: <https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements/treaty-files/5383/download> (letöltés ideje: 2020. 10. 21.).

53 *Gustav F W Hamester GmbH & Co KG v Republic of Ghana*, ICSID Case No. ARB/07/24.

54 DE BRABANDERE: *Human Rights and International Investment Law*, i. m., 15. *Hamester kontra Ghána*, 127. bek. Hasonló ügyek, amelyekben a legalitási követelményt a vitarendezési testületek a beruházás létrehozásának időpontjára korlátozták: *Saba Fakes kontra Törökország*, ICSID ügy ARB/07/20, Döntés, 2010. július 14., 119. bek.; *Metal-Tech Ltd. kontra Üzbegisztán*, ICSID ügy ARB/10/3, Döntés, 2013. október 4., 185. és köv. bek.; *Vladislav Kim és mások kontra Üzbegisztán*, 377. bek.

szempontjából nem lényeges.⁵⁵ E joggyakorlat alapján is megfigyelhető, hogy az emberi jogok sérülése joghatósági és elfogadhatósági szempontból is megvizsgálásra kerülhet, így az erre vonatkozó egyezményi előírások megfogalmazására különös figyelmet kell fordítani.

Jóllehet a legalitási követelmény terén létezik joggyakorlat, az abban kifejezett és szerepeltetett értelmezések vitatottak, illetve az emberi jogok terén való működésük nem bizonyított.⁵⁶ Fontos megjegyezni, hogy a legalitási követelményekre vonatkozó záradékok általában a beruházás beruházásvédelmi egyezménnyel való összeegyeztethetőségére vonatkoznak, tehát az egyezmény alkalmazhatóságára egy jogvita feloldásában és önmagukban a beruházót semmiféle emberi jogi vagy egyéb kötelezettséggel nem terhelik.⁵⁷ Az előírt köteleességek megszegése esetében a befektető nem élvezheti a beruházásvédelmi egyezmény szerinti védelmet, privilégiumokat.

Következésképpen az emberi jogok ilyen módon történő közvetett szerepeltetése az egyezményekben nem jelent garanciát arra, hogy esetleges jogvita esetén a legalitási követelményre épített emberi jogi érvek megfelelő védelmet tudnak biztosítani. Ezek szerint tehát szükségessé válik a közvetlenebbül megfogalmazott előírások egyezményekbe foglalása.

3.4. A vitarendezésre és az alkalmazandó jogra vonatkozó előírások

A legalitási követelményhez hasonlóan működhetnek a vitarendezési záradék és az egyezmény által megállapított alkalmazandó jogra vonatkozó előírások is.⁵⁸ Az ICSID Egyezmény 42. cikke szerint „a bíróság a vitát azon jogszabályoknak megfelelően dönti el, amelyekre nézve a felek megállapodhatnak. Ilyen megállapodás hiányában a bíróság a vitában álló Szerződő Állam jogát alkalmazza (ideértve a kollíziós nemzetközi magánjogi szabályokat is), valamint a nemzetközi jog alkalmazható szabályait.”⁵⁹ E körben fontos kideríteni, hogy az emberi jogok jelen vannak-e vagy sem a beruházásvédelmi egyezmény kapcsán kialakuló arbitrációban alkalmazott jogban.

Az emberi jogokra vonatkozó záradékok hiányában is az arbitrációs záradékok általában széles körben tartalmazznak előírásokat az alkalmazandó jogra vonatkozóan, amelyek a belső jog mellett a nemzetközi jogot is alkalmazandó jogként jelölik. Ilyen értelemben tehát, jogvita esetén, elméletileg a választottbíró nem zárhatja ki az emberi jogi szabályok alkalmazását, sőt, ezeket kötelessége bevonni ítélezésébe.

Tehát a beruházásvédelmi egyezmények értelmezése a vitarendezés során – különösen, ami az alkalmazandó jogra vonatkozó előírásokat illeti – nem zárja ki a beruházásvédelmi egyezmények emberi jogi egyezményekkel való összeegyeztethetőségét. Sőt, a nemzetközi szerződések jogáról szóló Bécsi Egyezmény⁶⁰ 31. cikkének (3) bekezdés c) pontjában arra kötelezi a vitarendező testületet, hogy vegyék figyelembe a nemzetközi

55 DE BRABANDERE: *Human Rights and International Investment Law*, i. m., 16.

56 DE BRABANDERE: *Human Rights and International Investment Law*, i. m., 21.

57 *Uo.*

58 DE BRABANDERE: *Human Rights and International Investment Law*, i. m., 638–644.

59 A szerző saját fordítása.

60 1969. évi bécsi egyezmény. Kihirdette: 1987. évi 12. tvr. a szerződések jogáról szóló, Bécsben az 1969. évi május hó 23. napján kelt szerződés kihirdetéséről.

jognak a részes felek viszonyában alkalmazható bármely vonatkozó szabályát – ideértve az emberi jogokra vonatkozó szabályokat is.⁶¹ Viszont ezt a tág értelmezést, valamint az emberi jogokra való különös figyelmet a joggyakorlat nem igazán támogatja. Bár léteznek eszközök az emberi jogi normák szélesebb körben rendelkezésre álló jogszabályok szerinti alkalmazására, erre mégsem találunk példát a joggyakorlatban. Ebből is az következik, hogy amennyiben az egyezmény nem tesz közvetlen utalást nemzetközi emberi jogi normákra, hanem csak az államok belső jogára, illetve a nemzetközi jogra általában, akkor az emberi jogi szempont elvész. Így tehát az egyezményben külön kikötés látszik szükségesnek arra vonatkozóan, hogy a nemzetközi jognak pontosan milyen nemű szabályai lesznek alkalmazandók, amennyiben annak jogvita esetében az államok érvényt akarnak szerezni.

Például a Spanyolország és Argentína között 1991-ben megkötött BIT⁶² vitarendezésre vonatkozó IX. (és X.) cikkének (5) bekezdésében: „*A választottbíróság e megállapodás rendelkezéseinek, a Felek között fennálló egyéb megállapodások rendelkezéseinek, a beruházás helye szerinti ország hatályos törvényeinek és a nemzetközi jog általánosan elismert elveinek megfelelően hozza meg döntését.*”⁶³ Ez tipikus példája egy tágasan megfogalmazott előírásnak, konkrétan ehhez kapcsolódik az említett *Urbaser ügy* is. A joggyakorlat ilyen téren viszont nem következetes, léteznek olyan döntések is, amelyek a hasonló alkalmazandó jogra vonatkozó előírások ellenére is elutasították az emberi jogok alkalmazását.⁶⁴ Ebből pedig az következik, hogy az egyezményekben ennél is pontosabb előírásokra van szükség.

3.5. Emberi jogokat kiemelő előírások

Az emberi jogi kötelezettségeket közvetlenül magukban foglaló, a befektető szempontjából esetenként akár kötelező jellegű előírásokra is vannak példák az ún. új generációs egyezményekben. Kevés ilyen egyezménnyel találkozhatunk a több mint 3000 jelenleg létező szerződés körében, illetve e kevés között is inkább az olyan előírások jellemzőek, amelyek az önkéntes kötelezettségvállalásokat, és nem kötelező jellegű magatartási normákat határoznak meg.

Tehát vannak közvetett hatályú záradékok, amelyek a szerződő államokra vonatkozó kötelezettségeket tartalmazzák, ezekkel pedig a befektetőket önszabályozásra intik. Ilyen előírások értelmében a szerződő államok az emberi jogi normákat saját jogrendszerükbe ültetik át. Léteznek olyan közvetett hatályú emberi jogi záradékok is, amelyekben a szerződő államok az egyezményen keresztül közvetlenül megkövetelik a befektetőktől, hogy eleget tegyenek az emberi jogi (és esetenként egyéb, pl. környezetvédelmi, munkügyi) nemzetközi normáknak.

61 DE BRABANDERE: *Human Rights and International Investment Law*, i. m., 21–22. A szerző ugyanakkor elismeri, hogy a joggyakorlatban ennek nincs alátámasztása.

62 Spanyolország és Argentína között 1991. 10. 03-án megkötött kétoldalú beruházásvédelmi egyezmény – [https://www.investorstatelawguide.com/documents/documents/BIT-0008%20-%20Argentina-Spain%20\(1991\)%20%5Benglish%20translation%5D%20UNTS.pdf](https://www.investorstatelawguide.com/documents/documents/BIT-0008%20-%20Argentina-Spain%20(1991)%20%5Benglish%20translation%5D%20UNTS.pdf) (letöltés ideje: 2020. 10. 22.).

63 A szerző saját fordítása.

64 Lásd fentebb.

A Kanada és Mongólia között megkötött BIT⁶⁵ 14. cikke közvetlen hatályú záradékot tartalmaz, amely nem teszi kötelezővé, hanem ajánlásként írja elő, hogy a szerződő felek ösztönözzék a területeiken tevékenykedő cégeket (többek között) az emberi jogokra vonatkozó vállalati társadalmi felelősséget felölelő vállalások megtételére. Hasonló előírást találhatunk a Brazília és Malawi között megkötött egyezményben (*Investment Cooperation and Facilitation Agreement*),⁶⁶ melynek 9. cikke nagyon tartalmas társadalmi felelősségre vonatkozó előírást foglal magában, amellyel a befektetőket a fogadó állam által az emberi jogok terén tett nemzetközi vállalások betartására, ezek önként történő felölélésére ösztönzi. Ugyanilyen előírásokat találhatunk a Brazília és India között 2020-ban megkötött beruházási együttműködési és elősegítési egyezmény 12. cikkében.⁶⁷

A szakirodalomban⁶⁸ is kiemelt és a fentiekben már említett PAIC 24. cikke az üzleti etika és emberi jogok kérdéskörét önkéntes jellegű előírásokkal szabályozza. Az egyezmény szövege szerint a befektetők üzleti etikának és emberi jogoknak való megfelelését a következő elveknek kell vezérelniük: a nemzetközileg elismert emberi jogok védelmének támogatása és tiszteletben tartása; az emberi jogok megsértésében bűnrészesként történő részvétel elkerülése; a kényszermunka minden formájának megszüntetése, ideértve a gyermekmunka tényleges eltörlését is; a foglalkoztatással kapcsolatos diszkrimináció megszüntetése; a befektetésekből származó vagyon méltányos megosztása. Tehát ez az előírás csak egy irányt szab meg, viszont nem teljesen jelentéktelen, ugyanis olyan irányzatokat jelez a szerződő államok közötti kapcsolatokban, amelyek jövőbeni – potenciálisan kötelező jellegű – szabályok esetleges tartalmáról árulkodnak. Hasonló önkéntes előírásokat tartalmaz az India és Fehéroroszország közötti 2018-as BIT 12. cikke.⁶⁹ Az üzleti szférának szánt önkéntes vállalásokra található példákat,⁷⁰ viszont a kötelező jellegű szabályok szükségessége egyértelművé tette, hogy az önkéntes szabályozások gazdasági szereplőkre kifejtett hatása korlátozott.

A fentiekben már említett SADC-nek a mintaegyezménye, a modell-BIT⁷¹ 15. cikke minimumszabályokat állapít meg az emberi jogok vonatkozásában, amelyek szerint a befektetőknek és befektetéseiknek kötelességük tiszteletben tartani az emberi jogokat a munkahelyen, valamint abban a közösségben és államban, amelyben működnek. Az emberi jogok közvetlen vagy másokon keresztül történő megsértésétől tartózkodniuk kell, ilyen tettekhez semmilyen módon nem szabad hozzájárulniuk. A mintaegyezmény szerint az emberi jogokra vonatkozó kötelezettségek a befektetés megkezdésétől kezdődően

65 Itt található: <https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements/treaty-files/5373/download> (letöltés ideje: 2020. 10. 22.).

66 Itt található: <https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements/treaty-files/4715/download> (letöltés ideje: 2020. 10. 22.).

67 Itt található: <https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements/treaty-files/5912/download> (letöltés ideje: 2020. 10. 21.).

68 Ld. DE BRABANDERE: *Human rights and international investment law, i. m.*

69 Az India–Fehéroroszország BIT szövege: <https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements/treaty-files/5724/download> (letöltés ideje: 2020. 10. 21.).

70 Egyik ilyen a *Principles of Responsible Investment*, <https://www.unpri.org/> (letöltés ideje: 2020. 10. 21.).

71 *SADC modell-BIT*, <https://www.iisd.org/itn/wp-content/uploads/2012/10/sadc-model-bit-template-final.pdf> (letöltés ideje: 2020. 10. 21.).

működésének és működtetésének teljes idejét fedi. Az emberi jogi követelményeknek a fogadó állam szerinti, vagy pedig a befektető székhelye szerinti államban megállapított minimumkövetelményeknek kell megfelelniük. Az alkalmazandó követelmények annak függvényében kerülnek meghatározásra, hogy mely államban állapítottak meg magasabb védelmi szintet.

A 2016. évi indiai modell-BIT⁷² III. fejezete általánosabb kötelezettségvállalást tartalmaz a fogadó államok belső jogszabályainak betartására vonatkozóan. Például a 11. cikk a korrupció elkerülésének kötelezettségét is tartalmazza, míg a 12. cikk előírja, hogy a szerződő felek területén tevékenykedő befektetőknek és vállalataiknak törekedniük kell nemzetközileg elismert vállalati társadalmi felelősségvállalásra vonatkozó minimumszabályok tevékenységeikbe, valamint belső politikáikba (működési elveikbe) való beépítésére, például olyan elvi nyilatkozatok formájában, amelyeket a szerződő felek is támogatnak, többek között az emberi jogok terén is.

A Marokkó és Nigéria között 2016-ban megkötött BIT⁷³ 15. cikke szerint a munkavédelmi, közegészségügyi és közbiztonsági szabályok gyengítésével járó beruházási ösztönzők nem helyesek, és az ilyen típusú enyhítések vagy kivételek alkalmazását a szerződő feleknek ki kell zárniuk. Ezen felül a szerződő felek kötelezettséget vállaltak az emberi jogok magas fokú védelmére, illetve az erre vonatkozó jogszabályok folyamatos tökéletesítésére. A felek továbbá azt is vállalták, hogy biztosítják jogszabályaik, politikáik, illetve cselekvéseik nemzetközi emberi jogi egyezményekkel való összeegyeztethetőségét. A Marokkó–Nigéria BIT mintaértékű, és remélhetőleg mintaként használatra is kerül a jövőben. Az ebben megtalálható előírások hozzájárulnak az államok közötti legkisebb közös nevező megtalálására irányuló törekvések, az ún. *race to the bottom* elkerüléséhez.⁷⁴ A befektetést fogadó állam területén jelentős károkat, emberi sérüléseket vagy halált okozó cselekmények esetében a befektetők polgári jogi felelőssége is felmerülhet, amelyet a befektető székhelye szerinti állam bíróságai előtt lehet kezdeményezni, az egyezmény 20. cikke alapján.

A *race to the bottom* elkerülése végett a brazil modell-BIT⁷⁵ 14. cikke is tartalmaz releváns előírásokat, amelyek az emberi jogokra is kitérnek (a 2. bekezdés b) és e) pontjaiban). Ezeket az előírásokat azonos formában a Brazília és India között 2020-ban megkötött BIT-ben is meg lehet találni.⁷⁶

72 *India modell-BIT*, https://dea.gov.in/sites/default/files/ModelBIT_Annex_0.pdf (letöltés ideje: 2020. 10. 21.).

73 *Marokkó és Nigéria között 2016-ban megkötött kétoldalú beruházásvédelmi egyezmény*, <https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements/treaty-files/5409/download> (letöltés ideje: 2020. 10. 21.).

74 A külföldi tőke beáramlásának ösztönzését célzó államok közötti versengést jelölik így, amelyben az emberi jogi, környezetvédelmi és egyéb szabályozások felhígításával próbálják az államok vonzóbbá tenni magukat a befektetők számára, tehát ilyen módon próbálnak több külföldi tőkét bevonni.

75 A brazil modell-BIT szövege: <https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements/treaty-files/4786/download> (letöltés ideje: 2020. 10. 21.).

76 A Brazília és India közötti BIT szövege: https://dea.gov.in/sites/default/files/Investment%20Cooperation%20and%20Facilitation%20Treaty%20with%20Brazil%20-%20English_0.pdf (letöltés ideje: 2020. 10. 21.).

A Kanada és Burkina Faso között megkötött BIT-et⁷⁷ is érdemes megemlíteni, ugyanis 16. cikke a vállalati társadalmi felelősségvállalásra vonatkozóan előírja, hogy a feleknek biztatniuk kell a területeiken tevékenykedő vállalkozásokat, hogy nemzetközileg elismert társadalmi felelősségvállalásra vonatkozó minimumszabályokat fogadjanak el és valósítsanak meg, többek között az emberi jogok terén is.

Egy egyezményminta kiemelkedik az összes közül, ugyanis ebben több helyen is találunk utalást az emberi jogokra: a 2019. évi holland modell-BIT.⁷⁸ A modell-BIT 7. cikkének (1) bekezdése szerint a befektetőknek és befektetéseknek a nemzeti jognak meg kell felelniük, az egyezmény e körben pedig külön kiemeli az emberi jogi szabályokat. Az egyezménybe ezt követően több nemzetközi egyezmény is be van emelve az egyezményminta előírásai közé, megerősítve ezek fontosságát: az üzleti és emberi jogokra vonatkozó irányadó ENSZ-alapelvek, a multinacionális vállalatokra vonatkozó útmutató, amelyet a Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (OECD) dolgozott ki, valamint az Európa Tanács Miniszteri Tanácsának CM/REC(2016) emberi jogokra és üzletre vonatkozó ajánlása. A holland modell-BIT 5. cikkének (3) bekezdése alapján a szerződő államok kötelezettséget vállalnak, hogy jogorvoslati lehetőséget biztosítanak az érintettek számára a gazdasági jellegű emberi jogi visszaélések elleni védelem biztosítására vonatkozó kötelezettség részeként a beruházás negatív hatásainak kijavítására. A holland modell-BIT a választottbíráskodás kapcsán, pontosabban a választottbírák kinevezése kapcsán, a 20. cikk (5) bekezdésében, külön említést tesz azok képzettségére vonatkozóan, éspedig az emberi jogok terén való felkészültségük biztosítására való törekvést ír elő. A vitarendezés folyamatában a vitarendezési testület pedig köteles lesz számon tartani a befektető magatartását, a modell-BIT 23. cikke értelmében, jelesül a befektetőnek az említett ENSZ-alapelvek és OECD-útmutató szerinti vállalásaira tekintettel.

A fentiekből kitűnik, hogy történnek komoly előrelépések a nemzetközi beruházásvédelem és emberi jogok viszonyának egyezmények általi előmozdítása terén. Néhány korábban bemutatott szabályozás mintáértékű, és ezeket érdemes számon tartani új egyezmények megszerkesztésekor. A létező egyezmények és az emberi jogok viszonyának kérdésköre nyitott marad, e téren szemléletváltásra lenne szükség a vitarendezésben.

4. Előrelépések és megoldások

Az államok között megkötött beruházásvédelmi egyezmények megszokott formája miatt, valamint a rengeteg már létező és még hatályos egyezmény miatt a vizsgált területen lassúnak tűnik a haladás. A létező egyezmények teljes leváltására még a nagyon elhatározott politikai szándék sem elegendő, lévén, hogy sok esetben a túlélési záradékok (*sunset clause*) miatt is lassú lenne a váltás. Érdemes kiemelni, hogy a brazil

⁷⁷ A Kanada és Burkina Faso közötti kétoldalú beruházásvédelmi egyezmény itt található: <https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements/treaty-files/3460/download> (letöltés ideje: 2020. 10. 21.).

⁷⁸ A szövege megtalálható itt: <https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements/treaty-files/5832/download> (letöltés ideje: 2020. 10. 21.).

modellegyezmény (CFIA) vagy az indiai modell-BIT (2015) tartalmaznak emberi jogokra vonatkozó előírásokat, míg a Kanada és EU között megkötött CETA nem szolgálhat mintaként e téren.

Egyik megoldást a magasabb szintű emberi jogi elvárások érvényesítésére a beruházási szerződések képezik. Az ilyen szerződésekben a befektetőkre háruló felelősség kapcsán pontosabb elvárásokat lehet megfogalmazni, a nemzetközi egyezményekben található többnyire általános jellegű előírásaitól eltérően. Ezek a szerződések különösen nagyméretű beruházások esetében merülnek fel, és ilyenkor lehetőség nyílik több – a beruházás által érintett közösségek számára is fontos – kérdés kapcsán leszögezni a befektető köteleseit, mint pl. emberi jogi hatásvizsgálatok elkészítése, az érintettek érdekeinek figyelembevétele, közösségi fórumok megszervezése, a panaszok kezelésének módszere stb. Az említett beruházási szerződések körül felmerülő jogvitákat ugyanúgy a nemzetközi beruházásvédelmi választottbíráskodás joghatósága alá is lehet helyezni.

Az államok közötti egyezmények, amelyek a cégek emberi jogi kötelezettségeit részletezik és tisztázzák, fontos előrelépést jelentenek – többek között – a fentiekben is említett *smart mix* szempontjából. Az államok, mint a nemzetközi jog elsődleges szereplői, pusztá akarattal megvalósíthatják egy olyan rendszer felállítását, ami a beruházások emberi jogokra kifejtett hatásait megfelelően kezelik. Az EU szintjén készül egy irányelv, amelynek értelmében minden EU-tagállam területén működő vállalkozás köteles lesz az emberi jogokat, valamint a környezetvédelem és a jó kormányzás elveit tiszteletben tartani, illetve tevékenységükkel közvetlenül és közvetetten – tehát üzleti partnereiken keresztül is – az e téren felmerülő kockázatokat csökkenteni, illetve elkerülni. E célból átvilágítást és elszámoltathatóságot előíró irányelv áll kidolgozás alatt, ami előreláthatóan komoly hatással lesz az EU területén megvalósított beruházásokra, az EU területén működő cégekre és az ezekhez kapcsolódó értékláncokra egyaránt. Az Európai Parlament már kidolgozott egy javaslatot,⁷⁹ és következik az Európai Bizottság tervezete, amely már a végső szöveghez közelebb fog állni.

Hasonló szabályozás az ENSZ által kidolgozott kereskedelmi és beruházási megállapodások emberi jogi hatásvizsgálatának irányelveire vonatkozó dokumentum,⁸⁰ viszont ez nem egy kötelező erejű jogi instrumentum. Az ENSZ égisze alatt egy másik, ezúttal kötelező hatályú szabályozás is kidolgozás alatt áll, amelynek már a második tervezete is elérhető.⁸¹ Az egyezmény második tervezetének 14. cikke 5. bekezdésében úgy rendelkezik, hogy hatálybalépése után annak megfelelően kell értelmezni minden létező beruházásvédelmi egyezményt, és ahhoz kell szabni minden utána megkötött ilyen egyezményt is.

E nemzetközi szervezetek üzenete tiszta: olyan befektetéseket akarnak támogatni, amelyek figyelembe veszik az emberi jogi, környezeti és egyéb társadalmi kérdéseket. Politikai intézkedéseivel az EU a felelősségteljes cégeket támogatja, és az említett irányelv

⁷⁹ Az Európai Parlament által kidolgozott irányelvjavaslat, https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2021-0073_HU.html (letöltés ideje: 2021. 10. 21.).

⁸⁰ *The Guiding Principles on Human Rights Impact Assessments of Trade and Investment Agreements*, https://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/HRCouncil/RegularSession/Session19/A-HRC-19-59-Add5_en.pdf (letöltés ideje: 2021. 11. 04.).

⁸¹ *Business & Human Rights Resource Center*, <https://www.business-humanrights.org/en/big-issues/binding-treaty/> (letöltés ideje: 2021. 10. 21.).

minden az EU területén működő cég tevékenységére hatással lesz. A kötelező hatályú szabályozás hozzájárul a vállalkozások számonkéréséhez és felelősségre vonásához az emberi jogok megsértése esetében. Az EU ráadásul az egyik motorja az ISDS-rendszer radikális reformjának, amivel egy állandó multilaterális beruházási bíróság megalapítását, ezáltal pedig a rendszerbeli egyensúly megteremtését célozza.⁸²

Az említett nemzetközi és regionális kezdeményezések nem léteznének, ha az utóbbi néhány évben a nemzeti jogrendszerekben nem történtek volna komoly előrelépések téren: Európában például Franciaországban vagy Finnországban,⁸³ de Európán kívül is, például Mexikóban⁸⁴ és Kolumbiában⁸⁵ emberi jogi átvilágításra vonatkozó jogszabályok jelentek meg. Az államok igényei ilyen téren tehát tiszták, és egy olyan akarat körvonalazódott, ami e szabályok nemzetközi szintű hatálybaléptetését kívánja megvalósítani.

Nem utolsósorban az állami bíróságok joggyakorlatában bekövetkező változásokat is érdemes figyelemmel követni. Bár nem jogerős döntés, de nagy port kavart a *Milieudefensie és mások kontra Royal Dutch Shell* ügy. Az ügyben egy holland bíróság elismerte, hogy bár az UNGP nem állapít meg kikényszeríthető kötelezettségeket ilyen értelemben, az emberi jogok és az ezekhez kapcsolódó értékeket figyelembe veszi a gondossági kötelesség (*standard of care*) értelmezésében, ami magánjogi szereplőkre is alkalmazandó. Így az UNGP-t a gondossági kötelesség értelmezésében a bíróság útmutatóként használta fel.⁸⁶ Továbbá amiatt, hogy nem közjogi, hanem magánjogi, deliktuális felelősséghez kapcsolódik az ügy, a bíróság közvetett módon, a gondossági kötelesség által megkérdőjelezi a dogmát, miszerint magánjogi szereplőket közvetlen nemzetközi emberi jogi kötelezettségek nem terhelhetnek.⁸⁷

Az állami szereplőkön túl létezik egy másik nagyon fontos tényező a beruházásokkal (és nem csupán) kapcsolatos emberi jogi számonkérhetőség terén: harmadik személyek részvétele a jogviták tárgyalásában, az ún. *amicus curiae* beadványok formájában. Szükségessé válik megnyitni az eljárásokat, több lehetőséget nyújtani, főképp helyi közösségeknek, illetve szakosodott civilszervezeteknek az álláspontjaik kifejtésére az emberi jogi és egyéb szociális vagy környezeti kérdéseket is tárgyaló vitarendezési eljárásokban.

A fent említett példák azt mutatják, hogy van haladás a befektetőkre közvetlen kötelezettségeket megállapító beruházásvédelmi egyezményi előírások terén, de ugyanezekből a példákból megállapítható, hogy a haladás az egyezmények rendkívül szűk körében valósul meg.

82 *A new system for resolving disputes between foreign investors and States in a fair and effective way*, http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2017/september/tradoc_156042.pdf (letöltés ideje: 2020. 10. 21.).

83 *Business and Human Rights Resource Center*, <https://www.business-humanrights.org/en/blog/high-hopes-for-mandatory-human-rights-due-diligence-in-2020/> (letöltés ideje: 2020. 10. 21.).

84 *Mexico: Corporate "Due Diligence" in the field of Human Rights: the new challenge for companies*, 2021.03.25., <https://ecija.com/en/sala-de-prensa/mexico-corporate-due-diligence-in-the-field-of-human-rights-the-new-challenge-for-companies/> (letöltés ideje: 2021. 03. 25.).

85 Lásd a Kolumbia akciótervéről szóló rövid leírást: <https://globalnaps.org/country/colombia/> (letöltés ideje: 2020. 10. 21.).

86 Kampourakis IOANNIS: *The Power of Open Norms: Milieudefensie et. al. v Royal Dutch Shell*, Verfassungsblog, 2021. június 15., <https://verfassungsblog.de/the-power-of-open-norms/> (letöltés ideje: 2021. 10. 21.).

87 *Uo.*

5. Zárógondolatok

A fentiekben bemutatott egyezmények nem valamiféle „szemezgetés” eredményét képezik rengeteg egyezmény közül, amelyek emberi jogi előírásokat, illetve kötelező jellegű normákat tartalmaznak, hanem a csupán igen kevés hasonló egyezmény közül néhány kiválasztott példa összegzése. Bár van előrehaladás e téren, még mindig nagymértékben a *soft law* típusú előírások dominálják a vizsgált kérdéskört, ami azonban nem teszi lehetővé a már említett *smart mix* megvalósulását.

A beharangozott egyéb nemzetközi egyezmények mögött úgy látszik, társadalmi akarat már régóta áll, tehát elő van készítve a tér, és remélhetőleg akad is elégséges akarat az ENSZ és más nemzetközi szervezetek szintjén, akár kötelező hatályú egyezmények ratifikálására is. A nemzetközi jog alkotóira – az államokra – hárul a felelősség, hogy az egyének jogait megvédjék egyezmények létrehozása, valamint azok betartása és előírásaik számonkérése által.

A *race to the bottom* megfékezése kapcsán a kétoldalú egyezményeknek csupán korlátozott hatásuk lehet,⁸⁸ a multilaterális megoldások képesek ezt a gyakorlatot megfelelően kiküszöbölni. Minden esetben úgy gondolom, hogy az emberi jogokra (de a környezetvédelemre, a munkavédelemre és a vállalati társadalmi felelősségvállalásra általánosságban) is kitérő, imperatív szabályokat rögzítő egyezmények a saját maguk, illetve a teljes rendszer társadalmi legitimitásának fokozásában is fontos szerepet játszanak. Az ilyen előírások által az államok a felelősségteljes beruházások ösztönzésére, illetve a beruházások pozitív hatásainak a felfokozására törekedhetnek.

Irodalomjegyzék

1. Alessandra ARCURI: *The Great Asymmetry and the Rule of Law in International Investment Arbitration = Yearbook on International Investment Law and Policy 2018*, szerk. Lisa SACHS, Lise JOHNSON, Jesse COLEMAN, Oxford University Press, Oxford, 2019, <https://ssrn.com/abstract=3152808> (letöltés ideje: 2020. 11. 09.).
2. Eric DE BRABANDERE: *Human Rights and International Investment Law*, Grotius Center Working Paper Series, 2018/075-HRL–2018. március 26.
3. Eric DE BRABANDERE: *Human rights and international investment law = Research Handbook on Foreign Direct Investment*, szerk. Markus KRAJEWSKI, Rhea T. HOFFMANN, Edward Elgar Publishing, Cheltenham UK, Northampton US, 2019.
4. Talkmore CHIDEDE: *The right to regulate in Africa's international investment law regime*, Oregon Review of International Law 20, 2019/2, 466.

88 Bár öröndetes, hogy az emberi jogok, a munkavédelem és a környezetvédelem ki vannak emelve például az EU és Kína között megkötött, ratifikálásra váró átfogó beruházási egyezményben (CAI) is. Lásd: Vanessa TSANG: *The EU-China Comprehensive Agreement on Investment – Promoting Sustainable Business and Human Rights through Investment Arbitration*, The American Review of International Arbitration, Columbia University, 2021. <http://aria.law.columbia.edu/the-eu-china-comprehensive-agreement-on-investments-promoting-sustainable-business-and-human-rights-through-investment-arbitration/> (letöltés ideje: 2022. 09. 21.).

5. Kampourakis IOANNIS: *The Power of Open Norms: Milieudéfensie et. al. v Royal Dutch Shell*, Verfassungsblog, 2021. június 15., <https://verfassungsblog.de/the-power-of-open-norms/> (letöltés ideje: 2021. 10. 21.).
6. Ursula KRIEBAUM: *Privatizing Human Rights – The Interface between International Investment Protection and Human Rights = The Law of International Relations – Liber Amicorum Hanspeter Neuhold*, szerk. August REINISCH, Ursula KRIEBAUM, Eleven International, Hollandia, 2007.
7. Ursula KRIEBAUM: *Human Rights and International Investment Arbitration = The Oxford Handbook of International Arbitration*, szerk. Thomas SCHULTZ, Federico ORTINO, Oxford University Press, Oxford, 2020.
8. Vivian KUBE, Ernst-Ulrich PETERSMANN: *Human Rights Law in International Investment Arbitration*, EUI Working Paper, LAW 2016/02.
9. Lisa SACHS, Lise JOHNSON, Ella MERRILL: *Environmental Injustice: How treaties undermine human rights related to the environment*, La Revue Des Juristes De Sciences PO, 18, 2020/1.
10. Silvia STEININGER: *What’s human rights got to do with it? An empirical analysis of human rights references in investment arbitration*, Leiden Journal of International Law, 2018 (31).
11. Vanessa TSANG: *The EU-China Comprehensive Agreement on Investment – Promotiv Sustainable Business and Human Rights through Investment Arbitration*, The American Review of International Arbitration, Columbia University, 2021. <http://aria.law.columbia.edu/the-eu-china-comprehensive-agreement-on-investments-promoting-sustainable-business-and-human-rights-through-investment-arbitration/> (letöltés ideje: 2022. 09. 21.).
12. *** *A Brazília és India közötti BIT*, https://dea.gov.in/sites/default/files/Investment%20Cooperation%20and%20Facilitation%20Treaty%20with%20Brazil%20-%20English_0.pdf (letöltés ideje: 2020. 10. 21.).
13. *** *A new system for resolving disputes between foreign investors and States in a fair and effective way*, http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2017/september/tradoc_156042.pdf (letöltés ideje: 2020. 10. 21.).
14. *** *Az Európai Parlament által kidolgozott irányelv javaslat*, https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2021-0073_HU.html (letöltés ideje: 2021. 10. 21.).
15. *** *Brazil modell-BIT*, <https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements/treaty-files/4786/download> (letöltés ideje: 2020. 10. 21.).
16. *** *Business & Human Rights Resource Center*, <https://www.business-humanrights.org/en/big-issues/binding-treaty/> (letöltés ideje: 2021. 10. 21.).
17. *** *Business and Human Rights Resource Center*, <https://www.business-humanrights.org/en/blog/high-hopes-for-mandatory-human-rights-due-diligence-in-2020/> (letöltés ideje: 2020. 10. 21.).
18. *** *Erasmus Institute for Public Knowledge*, <https://www.eur.nl/en/news/erasmus-institute-public-knowledge> (letöltés ideje: 2020. 11. 09.).
19. *** *Guiding Principles on Business and Human Rights. Implementing the United Nations “Protect, Respect and Remedy” Framework*, https://www.ohchr.org/documents/publications/principlesbusinesshr_en.pdf (letöltés ideje: 2020. 10. 27.).
20. *** https://au.int/sites/default/files/documents/32844-doc-draft_pan-african_investment_code_december_2016_en.pdf (letöltés ideje: 2020. 10. 21.).
21. *** <https://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=4slQ6QSm1-BEDzFEovLCuW1a0Szab0oXTdImnsJZZVQcIMOUuG4TpS9jwIhCJcXiuZ1yrkMD%2FS-j8YF%2BSXo4mYx7Y%2F3L3zvM2zSubw6ujlnCawQrJx3h1K8Oodka6DUwG3Y> (letöltés ideje: 2022. 03. 15.).

22. *** <https://globalnaps.org/country/colombia/> (letöltés ideje: 2020. 10. 21.).
23. *** <https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements/treaty-files/5500/download> (letöltés ideje: 2020. 10. 22.).
24. *** <https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements/treaty-files/3092/download> (letöltés ideje: 2020. 10. 21.).
25. *** <https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements/treaty-files/5373/download> (letöltés ideje: 2020. 10. 22.).
26. *** <https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements/treaty-files/4715/download> (letöltés ideje: 2020. 10. 22.).
27. *** <https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements/treaty-files/5912/download> (letöltés ideje: 2020. 10. 21.).
28. *** <https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements/treaty-files/5724/download> (letöltés ideje: 2020. 10. 21.).
29. *** <https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements/treaty-files/5383/download> (letöltés ideje: 2020. 10. 21.).
30. *** <https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements/treaty-files/5832/download> (letöltés ideje: 2020. 10. 21.).
31. *** [https://www.investorstatelawguide.com/documents/documents/BIT-0008%20-%20Argentina-Spain%20\(1991\)%20%5Benglish%20translation%5D%20UNTS.pdf](https://www.investorstatelawguide.com/documents/documents/BIT-0008%20-%20Argentina-Spain%20(1991)%20%5Benglish%20translation%5D%20UNTS.pdf) (letöltés ideje: 2020. 10. 22.).
32. *** *India modell-BIT*, https://dea.gov.in/sites/default/files/ModelBIT_Annex_0.pdf (letöltés ideje: 2020. 10. 21.).
33. *** *Investment Policy Hub*, <https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements> (letöltés ideje: 2022. 03. 15.).
34. *** *John Ruggie affirms „smart mix” includes mandatory measures at Finnish EU Presidency conference*, <https://www.business-humanrights.org/en/latest-news/john-ruggie-affirms-smart-mix-includes-mandatory-measures-at-finnish-eu-presidency-conference/> (letöltés ideje: 2022. 03. 15.).
35. *** *Kanada és Burkina Faso közötti kétoldalú beruházásvédelmi egyezmény*: <https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements/treaty-files/3460/download> (letöltés ideje: 2020. 10. 21.).
36. *** *Maastricht Principles on Extraterritorial Obligations of States in the Area of Economic, Social and Cultural Rights*, https://www.fidh.org/IMG/pdf/maastricht-eto-principles-uk_web.pdf (letöltés ideje: 2022. 03. 15.).
37. *** *Marokkó és Nigéria között 2016-ban megkötött kétoldalú beruházásvédelmi egyezmény*, <https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements/treaty-files/5409/download> (letöltés ideje: 2020. 10. 21.).
38. *** *Mexico: Corporate “Due Diligence” in the field of Human Rights: the new challenge for companies, 2021.03.25*, <https://ecija.com/en/sala-de-prensa/mexico-corporate-due-diligence-in-the-field-of-human-rights-the-new-challenge-for-companies/> (letöltés ideje: 2021. 03. 25.).
39. *** *OECD Declaration on International Investment and Multinational Enterprises*-nek, <http://www.oecd.org/daf/inv/mne/48004323.pdf> (letöltés ideje: 2020. 10. 27.).
40. *** *Principles of Responsible Investment*, <https://www.unpri.org/> (letöltés ideje: 2020. 10. 21.).
41. *** *SADC modell-BIT*, <https://www.iisd.org/itn/wp-content/uploads/2012/10/sadc-model-bit-template-final.pdf> (letöltés ideje: 2020. 10. 21.).

42. *** *SADC Protocol on Finance and Investment*
43. *** *The Court that Rules the World*, <https://www.buzzfeednews.com/article/chrishamby/super-court> (letöltés ideje: 2022. 03. 15.).
44. *** *The Guiding Principles on Human Rights Impact Assessments of Trade and Investment Agreements*, https://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/HRCouncil/RegularSession/Session19/A-HRC-19-59-Add5_en.pdf (letöltés ideje: 2021. 11. 04.).
45. *** *UN experts voice concern over adverse impact of free trade and investment agreements on human rights*. Genf, 2015, <https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=16031> (letöltés ideje: 2022. 03. 15.).
46. *** https://www.sadc.int/files/4213/5332/6872/Protocol_on_Finance__Investment2006.pdf (letöltés ideje: 2020. 10. 21.).

NÓTÁRI TAMÁS

Baráti és családi viszonyok Cicero leveleiben I.

Relations of Friendship and Family in Cicero's Correspondence I

Abstract: In a two-part series of studies, the author examines Cicero's correspondence to discover how relations of family and friendship are expressed in personal, economic, and political terms. In this first instalment of the series, after a general introduction to Cicero's correspondence, the author presents the concept of friendship that emerges from it. He then moves on to the presentation of the correspondence between Cicero and Atticus, describing and explaining the main motifs that emerge in it.

Keywords: Cicero, correspondence, ancient Rome, friendship, political relations, economic relations, Atticus

Összefoglaló: A szerző egy kétrészes tanulmányorozat keretében vizsgálja Cicero levelezését, annak felfedésére, hogy abban a családi és baráti viszonyok miképpen nyilvánulnak meg személyes, gazdasági és politikai értelemben egyaránt. A cikksorozat ezen első részében, Cicero levelezésének általános bemutatása után a szerző a barátság ebből felsejülő koncepcióját ismerteti. Ezután Cicero és Atticus levelezésének bemutatására tér ki, az ebben jelentkező főbb motívumok ismertetésével és kifejtésével.

Kulcsszavak: Cicero, levelezés, ókori Róma, barátság, politikai viszonyok, gazdasági kapcsolatok, Atticus

1. Bevezető gondolatok

Marcus Tullius Cicero nem csupán az a szerző, akitől az ókorból a legtöbb mű fennmaradt, hanem az is, akinek ránk hagyományozott levelezése egyedülállóan enged bepillantást a szerző életébe, az általa alakított vagy elszenvedett közéleti eseményekbe, magántermészetű viszonyaiba, gondolat- és érzésvilágába.

Jelen írás Marcus Tullius Cicero levelezésének nem politika- vagy köztörténeti aspektusait, hanem személyesebb vetületeit, családi és baráti kapcsolatainak megjelenését kívánja vizsgálni az *epistulákban*.¹ A tanulmány első részében a cicerói levél*corpus*

¹ A levelek jegyzetekkel ellátott magyar fordítását lásd NÓTÁRI Tamás: *Marcus Tullius Cicero összes levelei*, Lectum, Szeged, 2021.

általános jellemzőit tekintjük át, majd az *epistulák*ban megjelenő *amicitia*-konceptiót, valamint Cicerónak Atticushoz fűződő barátságát vizsgáljuk. A tanulmány második része a családi viszonyokra, Cicerónak feleségéhez, Terentiához, illetve gyermekeihez, Tullióhoz és Marcushoz fűződő kapcsolatára, valamint a Tullia halála feletti gyász feldolgozására fókuszál.

2. Marcus Tullius Cicero levelei

A levelek hozzávetőleg fele barátjához, Atticushoz íródott – ezt már az antik számozás is (jórészt a kronológiát követő) 16 könyvre osztotta – 68 és 44 között (*Ad Atticum*). Fennmaradásuk Atticusnak köszönhető, aki – mivel Cicero műveinek legfontosabb kiadójaként is működött – megőrizte a barátjától kapott leveleket, személyes elkötelezettsége mellett azt is tudván, milyen mérhetetlen jelentőségű történeti forrásanyagot tart a kezében. A publikálásra ekkoriban még nyilván nem került sor, hiszen Atticus jó viszonyt ápolt Augustusszal és körével, s Cicero nevét Augustus uralkodásának elején még *damnatio memoriae* sújtotta. Cicerót és a nála három évvel idősebb T. Pomponius Atticust kora ifjúságuktól fogva szoros barátság fűzte össze. Atticus a közéleti pálya iránt nem mutatott érdeklődést, választott otthona Athén lett, amelynek szellemiségét is a magáévá tette – ezért kapta barátaitól az Atticus nevet. Üzleti érdekeltségei mellett írói, tudományos (*Liber annalis*) és kiadói munkái foglalták le. Barátját tizenegy évvel élte túl. Cicero e levelekben mutatkozik meg a legőszintebben, az Atticushoz írott *epistulákat* nem terheli sem a közéleti, sem a társasági tapintat, számítás és óvatosság ballasztja.

Az *Epistulae ad familiares* nagyobb részben Cicero által írott, kisebb részben a levelezőpartnerek (válasz)leveleit tartalmazza 16 könyvben. Az *Ad familiares* darabjai az ókorban feltehetőleg önálló egységként léteztek, vagyis nem kerültek egységes *corpus*-ként összefoglalásra. Alighanem ennek tudható be, hogy számos levélről, illetve nagyobb egységről (*Ad Pompeium*, *Ad Catonem*, *Ad Caesarem*) csupán más szerzőknél felbukkanó rövidebb idézetekből, illetve hivatkozásokból tudunk anélkül, hogy azok ránk maradtak volna. Ezen, 62 és 43 között született leveleket Cicero titkára, Tiro gyűjtötte össze, egyfelől az elküldött levelek másolati példányai, másrészt a címzettekől visszakért példányai alapján. A ma ismert *Ad familiares-corpus* – még a *familiaris*okra utaló cím nélkül – először a humanista Robertus Stephanus állította össze 1526-ban. A gyűjtemény nem csupán Cicerótól származó leveleket ölel fel, olykor a címzett válasza is megtalálható benne, olykor pedig éppenséggel csak a levelezőpartner írása maradt fenn, de Cicerónak az adott levélre adott válasza vagy annak előzményeként írott *epistulája* nem. A levelek jórészt nincsenek kronológiai rendbe sorolva. Az *Ad familiares* cím, amely *Barátaihoz írott leveleket* enged sejtetni, nem pontos, ám jobb híján ez honosodott meg a szövegkiadásokban és a szakirodalomban. A családtagoknak (Terentia, Tullia, Marcus) és Tirónak írott daraboktól eltekintve a levelezés elsődlegesen politikai tartalmú, illetve célzatú; a címzettek között közéleti szövetségesek és ellenfelek, illetve üzleti partnerek éppúgy szerepelnek, mint valódi barátok.

A fivéréhez, Quintushoz (*Ad Quintum fratrem*) írott, 3 könyvbe rendezett levelei 60 és 54 között születtek, a Marcus Iunius Brutushoz (*Ad Brutum*) írott leveleket tartalmazó 1 (illetve *edítiótól* függően 2) könyvet kitevő gyűjtemény a 43-as év terméke, és nem csupán Cicero által Brutusnak címzett leveleket ölel fel, hanem több Cicerónak – illetve egy Atticusnak – szóló Brutus-levelet is.

Jelen, a teljes cicerói levelezést felölelő kötet tehát összesen 934 darabot tartalmaz a következő megoszlásban. Az *Ad Atticum* összesen 450-et: 423 önálló számot viselő levelet, valamint 27 – néhány, Atticushoz írott levél függelékét képező, jórészt, ám nem kizárólag vagy Cicero által egyéb címzettekhez, vagy Cicerónak írott – levelet, amelyek *A, B* stb. jelzettel viselnek. Az *Ad familiares* 430-at: ezek közül 428 önálló szám alatt szerepel, további kettő pedig *A* jelzettel lett ellátva. Az *Ad Quintum fratrem* 27, az *Ad Brutum* 26 levelet ölel fel, s ezeket egészíti ki a – nagy valószínűséggel – Quintustól származó *Commentariolum petitionis*, amely szintén levélformában íródott. A 934 levélből 833 Cicerótól származik, 89-nek ő a címzettje, további 12 darab pedig további levélírók egyéb címzettekhez írott levele.

Leveleit Cicero rendszerint saját maga írta, diktáláshoz csak betegség vagy időhiány esetén folyamodott;² a levelek rendszerint tintával papiruszra íródtak,³ írotáblára csak kivételesen.⁴ Cicero olykor az elküldött levél másolatát is megőrizte,⁵ a leveleket rabszolgák, szabadosok, a címzett által küldött futárok vagy bizalmi emberek, barátok kézbesítették. A levélben foglaltak azonban feltehetőleg nem mindig maradtak a szerző és a címzett közös levéltitka⁶ – nem véletlenül figyelmeztette Cicero is fivérét, illetve olykor önmagát is arra, hogy a kényesebb és ekként veszélyesebb témákat kerülje leveleiben,⁷ bár az írást tartalmazó tekerccset szalaggal összekötötték és lepecsételték.⁸ Olykor ugyanazt a levelet több példányban is elküldték, hogy legalább az egyik biztosan megérkezzen.⁹

A levelek túlnyomó része egyszerű *S.D. (salutem dicit)* köszöntéssel kezdődik, olykor az üdvözlés a bensőségesebb *suo (suae)* fordulattal kiegészül, olykor pedig a címzett nevének *dativus*ban álló alakjára egyszerűsödik. A közvetlenség fokát jelzi az is, hogy a levél írója saját, illetve a címzett neve mellé felsorolja-e titulusait (*imperator, proconsul* stb.), valamint hogy magát teljes névvel (M. T. Cicero), *cognomennel* (Cicero) vagy esetleg *nomen gentilével* (Tullius) nevezi-e meg. A legtöbb levél – a későbbi antik mintákhoz hasonlóan – nélküli a kezdő- és zárómondatot, néhol azonban felbukkan egy-egy formulaszerű *S.V.B.E.E.V. (Si vales, bene est, ego valeo)*, illetve *Vale* fordulat.

A levelek keletkezési helye kapcsán a következő megállapítás tehető: a Cicerótól származó levelek bő fele, 402 Itáliában, de nem Rómában kelt, s ezek jó része, 332 Atticushoz íródott; azon levelek közül, amelyek Rómában születtek, csak 38 címzettje Atticus (ezek kivétel nélkül 51 előttre datálhatók), a Rómában kelt további 190 levél

2 Cic. *Q. fr.* 2, 2, 1; *Att.* 2, 23, 1.

3 Cic. *Att.* 13, 47, 1; *Q. fr.* 2, 15, 1.

4 Cic. *Q. fr.* 2, 10, 1.

5 Cic. *Att.* 14, 13, 6; *Q. fr.* 2, 11, 5.

6 Cic. *Att.* 1, 13; 2, 20, 5.

7 Cic. *Att.* 16, 8, 7; 4, 18, 7; *Q. fr.* 3, 7, 3.

8 Cic. *Att.* 16, 17, 4; 2, 20, 5.

9 Cic. *fam.* 10, 4, 1.

címzettjei a *familiares*; az 51 után Atticushoz íródott levelek és elméleti művek Itáliában, de nem a fővárosban keletkeztek.¹⁰ Az Itáliában, de nem Rómában íródott levelek jórészt valamelyik villában születtek, amelyek közül nyilván a Tusculanum vált a legismertebbé – és vonult be az irodalmi nyelvhasználatba mint az elvonult alkotás és nyugalom szinonimája –, ám Cicero számos további villával is rendelkezett Itáliában, ezek közül a levelek keletkezési helyeként azonosítható az Arpinas, a Formianum, a Pompeianum, az Antium, a Cumanum, továbbá a sinuessai, a calesi és az anagniai villa. Palatinusi villája Rómában nyilván a nyüzsgő közélet, vidéki villái az *otium*, a nyugodt alkotómunka, a baráti találkozók és bensőségesebb levelezés színtere volt.¹¹ E villák méretük, gazdagságuk, berendezésük, könyvtárral felszereltségük tekintetében minden bizonnyal nem tehetők azonos szintre – a tusculumi mögött példának okáért mesze elmaradt a *dever-siolum*ként említett sinuessai villa.¹² Műgyűjtőként Cicero minden bizonnyal valamenyinyi villáját értékes műalkotásokkal, szobrokkal gazdagította, s alighanem mindegyik villa más és más hangulatot volt hivatott sugározni – a tusculumi villa, illetve birtok az athéni Akadémia mintájára lett kialakítva.¹³ Cicero rendszeresen felkereste villáit, leveleiből világosan kiderül, hogy a helyváltoztatás (*modo huc, modo illuc*¹⁴) mintegy lételemévé vált, s olykor az egyik villában megkezdett alkotást a másik birtok és táj, illetve az ottani barátoknak tartott felolvasás hatására teljességgel átírta.¹⁵

Az utazás, az elvonulás Rómából értelemszerűen nem öncélú helyváltoztatást jelentett: 46-ban Varróhoz intézett levelében szigorúan elválasztotta egymástól a politikai és az irodalmi, illetve bölcséleti tevékenységet,¹⁶ 45-ben Luceiusnak pedig akként nyilatkozott, miszerint távollétét Rómából az indokolja, hogy a bölcsélet vált egyetlen menedékkévé (*per fugium*).¹⁷ Rómától távol alighanem önképét is más fényben látta, hiszen a Tusculanum műkincsekkel történő berendezéséhez azért is kérte Atticus segítségét, mert – úgymond – egyedül ott képes megtalálni belső békéjét.¹⁸ Egy későbbi levelében azt írta Atticusnak, hogy szívesebben ül annak villájában Arisztotelész képmása alatt, mint Rómában Pompeius és Crassus magisztrátusi székében.¹⁹ Vagyis a vidéki villákban töltött időre lelkileg is eltávolodhatott a politikától, s kizárólag szellemi tevékenységének (*litterae, studia*) szentelhetette magát, amint Quintusnak írta.²⁰ A római közélet és a vidéki elvonulás kontrasztja természetesen nem értelmezhető statikus képként, hiszen Cicero villáiban is olykor fontos politikai eszmecseréket és találkozókat bonyolított le

10 Gregory HUTCHINSON: *Muße ohne Müßiggang: Strukturen, Räume und das Ich bei Cicero = Otium. Studien zur Theorie und Kulturgeschichte der Muße, I. Muße und Rekursivität in der antiken Briefliteratur*, szerk. Franziska C. EICKHOFF, Mohr–Siebeck, Tübingen, 2016, 97–111, 98.

11 Cic. *fam.* 6, 18, 5.

12 Cic. *fam.* 12, 20, 1.

13 Tamás GESZTELYI: *Cicero und seine Statuen*, Acta Classica Universitatis Scientiarum Debreceniensis, 31, 1995, 49–54.

14 Cic. *Att.* 13, 25, 3.

15 HUTCHINSON: *l. m.*, 103.

16 Cic. *fam.* 9, 6, 5.

17 Cic. *fam.* 5, 15, 3.

18 Cic. *Att.* 1, 6, 2.

19 Cic. *Att.* 4, 10, 1.

20 Cic. *Q. fr.* 3, 7, 2.

(példának okáért Pompeiusszal),²¹ és az ellentétpárok felmutatása olykor pusztán a levél címzettjére gyakorlandó hatás kedvéért vázolt – ám minden esetben a levél mondandójához szervesen illeszkedő – toposz maradt.²²

3. A barátság koncepciója a cicerói levelekben

Az antik *amicitia* fogalma természetesen nagyban foglalkoztatta a kutatást, kivált abból a szempontból, hogy e fogalom mennyiben fedile a személyes rokonszenven alapuló emberi kapcsolatokat, és mennyiben tekinthető – amint azt Ross Taylor megfogalmazta²³ – a pártpolitika jól bevált, eufemisztikus megnevezésének. Egyértelmű, hogy a forrásokban az *amicitia* sohasem jelent meg sem a *patronatus* vagy a *clientela*, sem pedig a *gratia* szinonimájaként.²⁴ A *patronus–cliens* viszony egyértelműen alá-fölérendeltséget jelentett, ezzel szemben – amint ez a cicerói levelezésből is kitűnik – az *amicitia* minden esetben valamiféle (legalábbis látszólagos) mellérendeltséget takart, ami az esetleges társadalmi, illetve az aktuális közéleti viszonyokban megnyilvánuló egyenlőtlenségeket is egyfajta – a levelekben világosan megjelenő – „egyenlősítő” stílussal kompenzálta.²⁵

Az *amicitia* gyakorlatának lényeges eleme volt a barátság nyilvános prezentálása, aminek eszközéül a *salutatio*, a *deductio* és az *adsectatio* szolgált – értelemszerűen akként, hogy a társadalmilag alacsonyabb állású, illetve kevésbé befolyásos személy biztosította e szolgálatokat (szívességeket) a magasabb rangú *amicus* felé.²⁶ A távol lévő barátok közötti kapcsolat ilyen módon nyilván nem volt fenntartható – ezt volt hivatott pótolni a rokonszenven és töretlen kötődés levelezés útján történő kifejezése,²⁷ ami nem volt egyéb, mint *amicorum colloquia absentium*.²⁸ A levelek nyelvhasználata, az *amor*, a jellemek és érdeklődési körök hasonlóságának, a *humanitas* és az *urbanitas* rendszeres felemlítése értelemszerűen nem jelentette a *Laelius*ban definiált²⁹ *vera et perfecta amicitia* feltétlen megvalósulását a római hétköznapokban, de mindenképpen rögzített egy ideált.³⁰ A korabeli – kivált a *nobilitas* tagjai közötti – levelezés idealizáló, hiperemocionális nyelvhasználata természetesen olykor nem csupán gyanút keltő, hanem egyenesen bizonyítja a stílus és a realitás közötti kiáltó ellentétet: ezt példázza Marcus Antoniusnak

21 Cic. *Att.* 4, 10.

22 HUTCHINSON: *i. m.*, 108.

23 Lily ROSS TAYLOR: *Party Politics in the Age of Caesar*, University of California Press, Berkeley, 1949, 8.

24 Claude EILERS: *Roman Patrons of Greek Cities*, Oxford University Press, Oxford–New York, 2002, 31. skk.

25 Christian ROLLINGER: *Beyond Laelius. The Orthopraxy of Friendship in the Late Republic = Was ist ein amicus? Überlegungen zu Konzept und Praxis der amicitia bei Cicero*, szerk. Giovanna GALIMBERTI BIFFINO, Ermanno MALASPINA, Gregor VOGT-SPIRA, Collano, Torino, 2018, 343–367., 344.

26 ROLLINGER: *Beyond...*, *i. m.*, 348.

27 Christian ROLLINGER: *Amicitia sanctissime colenda. Freundschaft und soziale Netzwerke in der späten Republik*, Verlag Antike, Heidelberg, 2014, 180. skk.

28 Cic. *Phil.* 2, 7.

29 Cic. *Lael.* 22.

30 ROLLINGER: *Beyond...*, *i. m.*, 345.

46-ban Ciceróhoz írott levele³¹ – Antonius már ekkor sem ápolta nemhogy barátságot, de jó viszonyt sem Ciceróval, ám ha ezt nem tudnánk, levelének stílusa alapján könnyen elhíhetnénk a Cicero iránt táplált túláradó rokonszenvet, mi több, mély és őszinte barátságot. Caesar meggyilkolását követően hasonló ritualizált udvariasságot, sőt, nyájasságot mutató levelekkel próbálták meg a köztük fennálló kibékíthetetlen ellentéteket elsimítani³² – sikertelenül.

A barátság praktikus megnyilvánulásának, illetve kinyilvánításának eszköze, sőt, követelménye (*proprium amicitiae*³³) a *beneficia* gyakorlása volt – a *beneficium* nem nevezhető ugyan *officium*nak, de a kifejezés mégis erőteljesen hordozta a nem jogi, hanem társadalmi szempontból erőteljesen elvárható, mondhatni kötelező jelleget.³⁴ Nyilvánvalóan e szívessegek és szolgálatok kérése – kikényszerítése – is a kor elitjére jellemző *mores* szerint a legcizelláltabb és legtapintatosabb (és éppen ezért a kérés, olykor a kérésnek álcázott követelés visszautasítását lehetetlenné tevő) nyelvi formában öltött testet.³⁵ A *beneficia* legnyilvánvalóbb és az *amicus*nak legkönnyebben juttatható formája a *commendatio* volt – nem véletlenül ölel fel az *Ad familiares* 13. könyve közel 80 ajánlólevelet. (Az ajánlások természetesen olykor nem jelentettek többet pusztán formalitásnál, hiszen a *commendatio* megírását követően olykor Cicero is *expressis verbis* a címzettre bízta, hogy tegyen, amint jónak látja.³⁶) A legvilágosabban a *Laelius*ban megfogalmazott magas filozófiai elvek szerint az *amicitiának* önkéntesnek, hátsó szándékoktól mentes rokonszenvben, érzelmen kellett alapulnia.³⁷ Ennek látszólag ellentmondanak a hétköznapiok valóságát tükröző levelezésből leszűrhető tanulságok – ám ezen ellentmondás valóban csak látszólagos. A *gratia* és az *amicitia* a római közélet *sine qua non*ja volt, amivel egy közéleti embernek feltétlenül rendelkeznie kellett barátai, hívei és a nép körében,³⁸ valamint nélkülözhetetlen volt egy-egy tisztség megszerzésénél is.³⁹ Ezen erős társadalmi összefonódás nélkül a római közjog számos intézménye – vagy akár bizonyos magánjogi szerződésai, így például a *mandatum*, a *negotiorum gestio*, a *commodatum* – működésképtelenné vált volna,⁴⁰ s ha a *gratia* és az *amicitia* nem kötötte volna össze a vezető római köröket, úgy a birodalom kormányzása sem folyhatott volna a megszokott mederben és elvárható gördülékenységgel.⁴¹ A levelek stílusa, a baráti szeretet (*amor*), illetve a közös törekvések és a rokon érdeklődési kör (*studia*) olykor túlzottnak tűnő hangsúlyozása alighanem valamiféle törekvést takarhatott a bölcsélet szintjén definiált ideál elérésére.⁴²

31 Cic. *Att.* 10, 9A, 2.

32 Cic. *Att.* 14, 13. 13A. 13B.

33 Cic. *Lael.* 26.

34 Christian ROLLINGER: *Solvendi sunt nummi. Die Schuldenkultur der späten römischen Republik im Spiegel der Schriften Ciceros*, Verlag Antike, Berlin, 2009, 135. skk.; ROLLINGER: *Amicitia...*, i. m., 92. skk.

35 ROLLINGER: *Beyond...*, i. m., 353.

36 Cic. *fam.* 2, 17, 7.

37 Cic. *Lael.* 26.

38 Cic. *inv.* 2, 161; *off.* 1, 48. Vö. Alfons BÜRGE: *Die Juristenkomik in Ciceros Rede Pro Murena*, Juris, Zürich, 1974, 101.

39 Cic. *Planc.* 9.

40 Fritz SCHULZ: *Geschichte der römischen Rechtswissenschaft*, Böhlau, Weimar, 1961, 106.

41 BÜRGE: i. m., 103.

42 ROLLINGER: *Beyond...*, i. m., 353.

4. Cicero és Atticus

Némi irigység csendül ki Cicero azon, 55 áprilisában írott mondatából, amelyben Atticust természetétől fogva a közélet iránt elkötelezett (*politikos*) embernek nevezi, aki mégsem áll senkivel függelmi viszonyban.⁴³ Az irigységet alighanem az indokolhatta, hogy Cicero éppen sokirányú (Pompeius, Caesar és még számos politikus felé egyaránt fennálló) lekötöttségei gátolták a meggyőződésének megfelelő, szabad cselekvésben.⁴⁴ A kutatás Atticust alapvetően *optimata* meggyőződésű, de politikai szerepet nem vállaló személyiségnek tekinti a források alapján: Cornelius Nepos az *optimates* iránt elkötelezettnek,⁴⁵ Cicero pedig a *popularella* szemben állónak írja le.⁴⁶ A teljes politikai inaktivitás azonban megkérdőjelezhető, mivel Atticus nem járta ugyan végig a *cursus honorum* fokait, sőt, rá sem lépett erre az útra, de a szenátusra és a magisztrátusokra, illetve döntéseikre bizonyíthatóan hatást, mi több, befolyást gyakorolt, amit nyilván éppen az államszervezetten kívüli pozíciója tett számára lehetővé.⁴⁷

Atticus távolmaradását az aktív politikától Nepos jellembeli emelkedettségével magyarázta, vagyis hogy nem akarta vesztegetéssel beszennyezni magát.⁴⁸ Ha e kijelentést némileg kiterjesztően értelmezzük, akkor feltételezhető, hogy a sullai idők olyan mély nyomot hagytak Atticusban – és még számos más kortársában –, hogy valóban jobbnak látta elvonulni (esetében szellemileg az epikureizmusba, illetve földrajzilag Athénba) a közélettől, ami viszont nem akadályozta meg abban, hogy összeköttetései révén a háttérből ne legyen hatással a politikai élet alakítására, s ily módon mégis közvetett, de korántsem csekély befolyással magára a közéletre is.⁴⁹

Atticus mint bankár pénzügyi háttere és kapcsolatrendszere, a római *nobilitas*nak nyújtott kölcsönei és támogatása, kis-ázsiai befektetései és pénzügyi érdekltségei nem csupán szükségessé tették, hogy bevonódjék a politikai életbe, de biztosították számára a háttérből való befolyásolás lehetőségét, illetve azt, hogy a politikai élet neki lekötölt tagjai számára gazdaságilag kedvező döntéseket járjanak ki és hajtsanak végre.⁵⁰ Életének főbb eseményeiről Cornelius Nepos életrajzából tudunk: szerény, túlnyomórészt ingóságos és készpénzt felőlelő örökségével Görögországba ment,⁵¹ és e tőkét fialtatva az ekkor gazdasági mélypontot élő Athénban hamarosan komoly kölcsönök kihelyezésével tudta tovább gyarapítani vagyonát.⁵² A római elithez fűződő kapcsolatrendszerének működtetését, valamint gazdasági érdekeinek a politika szereplőin keresztül történő érvényesítését – illetve annak esetleges hiányát – jól mutatja a Sicyo (Sikyón) városához kapcsolódó eset. A város igen komoly összeggel tartozott Atticusnak, de az

43 Cic. *Att.* 4, 6, 1.

44 Kathryn WELCH: *T. Pomponius Atticus: A Banker in Politics?* *Historia*, 45/4. 1996, 450–471., 450.

45 Nep. *Att.* 6, 1.

46 Cic. *leg.* 3, 37.

47 WELCH: *i. m.*, 451.

48 Nep. *Att.* 6, 1.

49 WELCH: *i. m.*, 451.

50 WELCH: *i. m.*, 453.

51 Nep. *Att.* 2, 3.

52 Nep. *Att.* 2, 4–3, 2.

ifjabb P. Servilius Isauricus jogalkotása lehetetlenné tette, hogy a hitelezők az előre megállapított kamatra behajtsák a nekik járó összeget – Cicero számos levele alapján próbált befolyásos személyeknél interveniálni a kérdés Atticus számára kedvező elbírálása érdekében, ám alapvetően sikertelenül.⁵³ Világosan látható a levelekből, hogy Cicero mindent, ami hatalmában állt, igyekezett megtenni Atticus érdekében: a provincia helytartójának pártfogásába ajánlotta Atticus ügyét 62-ben,⁵⁴ mivel a város patrónusa a befolyásos gens Isaurica volt, akivel szemben Cicero befolyása kevésnek bizonyult.⁵⁵ Az ügy még évekig megoldatlan maradt – az 59-es év levelezése mint aktuálisan fennálló kérdést taglalta.⁵⁶

Nepos életrajzával ellentétben – aki szerint Atticus csak nagy ritkán és baráti látogatásokat tett Rómában⁵⁷ – vélemezhető, hogy Atticus római látogatásai elsődlegesen politikai befolyásának erősítését célozták (ami természetesen nem választható élesen szét a római *gratia*, *familiaritas* és *amicitia* fogalmainak okán).⁵⁸ Teljességgel egyértelmű, hogy Atticust nemcsak Ciceróhoz fűzte *amicitia*, kapcsolata Hortensiuszal, Cicero egyetlen valódi riválisával is szoros volt, ami egyfelől személyes jó viszonyt, másfelől pénzügyi összeköttetést is jelentett.⁵⁹ Nepos ugyanakkor idealizálni igyekezett a Cicero–Hortensius–Atticus-viszonyt, azt állítva, hogy Atticus iránti barátságuk okán a két nagy szónok félretette egymás iránti ellenszenvét.⁶⁰ Bár 61-ben Cicero közös barátjukként említette levelében Hortensiuszt (*Hortensius noster*),⁶¹ de érzései Hortensius iránt – érthető módon – egészen annak haláláig ambivalensek maradtak, és leveleiben sem mulasztotta el kiemelni riválisa közéleti vagy szónoklattani hibáit és fogyatékoságait.⁶²

Welch kiemeli, hogy 64 után Atticus és Cicero barátságában döntő változás állt be: Cicero kötődése Atticushoz – mondhatni „függősége” barátjától – egyre erősebbé vált. 67-ben még viszonylag egykedvűen vette tudomásul, hogy Atticus nem lesz jelen Rómában *praetori* választási kampánya során,⁶³ a későbbiekben, kivált a *consulság* utáni évektől Cicero jóformán valamennyi politikai és magánéleti döntését megtanácskozta Atticusszal, s rendszerint magáévá is tette az idősebb barát véleményét.⁶⁴ Az erőviszonyok elbillenése Atticus javára a 64-es *consuli* választási előkészületekben keresendők: ebben az évben Cicero azon alternatíva előtt állt, hogy vagy elvállalja a 63-as *consulságra* riválisként pályázó Catilina védelmét, és megpróbál vele valamiféle politikai alkut kötni, vagy elhatárolódik tőle, és a *nobilitasra* támaszkodik. Mivel az utóbbit választotta, komoly szüksége volt az Atticusnak pénzügyi okokból lekötözött, L. Domitius Ahenobarbus, Hortensius és Atticus többi *amicusa* és *familiarisa* vezetete *optimata* párt támogatására,

53 Cic. *Att.* 1, 16, 19; 2, 1, 13.

54 Cic. *Att.* 5, 1.

55 Cic. *Att.* 1, 19, 9; 2, 1, 10.

56 Cic. *Att.* 2, 13, 2.

57 Nep. *Att.* 4, 5.

58 WELCH: *i. m.*, 455.

59 Nep. *Att.* 15, 3.

60 Nep. *Att.* 5, 4.

61 Cic. *Att.* 1, 14, 5.

62 Cic. *Att.* 1, 16, 2; *fam.* 2, 16, 3.

63 Cic. *Att.* 1, 10, 6.

64 WELCH: *i. m.*, 457.

amit barátja meg is szerzett számára.⁶⁵ Az utóbbi az optimaták (és immáron nem születése okán, de *consularisként* Cicero) és a Caesar (és Pompeius), illetve bábja, Clodius között elmélyülő konfliktus közvetve Cicero 58-as száműzetéséhez vezetett, amiért az *exilium*-ból írott leveleiben – közvetlenül – Hortensiust, sőt, erőteljesebb kifakadásaiban magát Atticust is vádolta.⁶⁶ A nyílt önváddal és burkolt vádakkal teli, száműzetésből írott levelek után csak 57-es hazatérésekor találta meg Atticus felé is az *exilium* előtti hangot.⁶⁷

Atticus „felelőssége” Cicero száműzetésében abban állhatott, hogy tanácsaival szorosán a *nobilitashoz* kapcsolta, és ezzel megakadályozta, hogy az első triumvirátus létrejötte idején szoros szövetségre lépjen Pompeiusszal,⁶⁸ aki védelmet biztosíthatott volna számára Clodius ellen, aki – a személyes ellentétektől eltekintve – Caesar eszközéeként Cicero személyében próbálta megtörni az optimaták hatalmát.⁶⁹ Atticus ugyanakkor közvetlen kapcsolatot ápolt Pompeius köreivel is.⁷⁰

Azon ritka pillanatok egyike, amikor Atticus személyesen is a politika színpadára lépett, és nem csupán a háttérből érvényesítette befolyását, 63 decembere volt, amikor a szenátus az összeesküvők büntetéséről szavazott, és az ülést az Atticus vezette lovagrendiek csapatai biztosították.⁷¹ Ezen lépés mögött azonban nem csak a barát gesztusa húzódtott meg: Catilina ugyan adóssággeltörlést akart, de a *populares* pártja is egyfajta „adósságrendezést” szorgalmazott, ami nyilvánvalóan sem a lovagrendnek mint a hitelező pénzemberek csoportjának, sem az optimatáknak nem állt érdekében,⁷² így tehát Atticusnak mint a lovagrend mérvadó, a római arisztokráciával szoros kapcsolatot ápoló tagjának mindenképpen fontos volt, hogy a támogatásukkal *consullá* választott és éppen ezért magát a *nobilitas* mellett elkötelező Cicero politikája sikerre jusson. *Consulsága* előkészítésével és a Catilina-összeesküvés idején nyújtott támogatásával Atticus jó időre hozzáláncolta a *homo novus* Cicerót – akinek nyilván imponált, hogy a római arisztokrácia befogadta őt, az arpinumi lovagot – a *nobilitas* politikájához, aminek mint *pater patriae* reprezentánsa lett, s amelynek (ezen elkötelezettsége okán nem tudván kellőképp nyitni a triumvirek felé) száműzetésével egymaga fizette meg az árát. E folyamat fényében ütött meg Atticus kapcsán, illetve vele szemben vádló hangot az *exiliumban*.⁷³

Ugyanakkor, mivel Atticus gazdasági befolyása és szellemi holdudvara révén valamennyi politikai oldal tagjaival kiegyensúlyozott viszonyt tartott fenn, nem okozott számára nehézséget, hogy a közéletet pragmatikusan, viszonylag ideológiamentesen szemlélje. Ezen realista személyiségvonása nyilvánult meg akkor is, amikor a polgárháború kitörésekor Cicerót arra biztatta, hogy Caesar mint a győzelemre esélyesebb, erősebb fél mellett foglaljon állást.⁷⁴ Atticust ezen nézetében alighanem megerősítet-

65 WELCH: *i. m.*, 458.

66 Cic. *Att.* 3, 9, 2; 3, 7, 2; *Q. fr.* 1, 3, 8.

67 Cic. *Att.* 4, 1, 1.

68 Cic. *Att.* 1, 16, 11; 1, 17, 10; 1, 19, 3; 1, 20, 2; 2, 1, 4.

69 WELCH: *i. m.*, 461.

70 Cic. *Att.* 2, 20, 1; 2, 21, 6; 3, 8, 3; 2, 25, 1.

71 Cic. *Att.* 2, 1, 7; Sall. *Cat.* 49, 4.

72 Dio Cass. 37, 25, 3.

73 WELCH: *i. m.*, 463.

74 Cic. *Att.* 7, 1, 2.

te 49 márciusában lezajlott találkozója Caesarral, amit Cicero korántsem helyeselt.⁷⁵ Viszont nyilvánvalóan Atticus hatásának tudható be az is, hogy Cicero viszonylag későn csatlakozott Pompeiushoz Görögországban, és Pharsalus után azonnal hazatért Itáliába, ahol Brundisiumban várta be Caesar érkezését, aki utóbb a Regiában fogadta, majd közbenjáróként tudott működni Caesar és a hazatérni kívánó *pompeianusok* között.⁷⁶

Caesar hispániai hadjárata idején Itáliát *de facto* Oppius és Balbus igazgatta, s Atticus elmélyítette velük már korábban is közvetlen, számos (Cicerót is érintő) pénzügyi⁷⁷ és személyes⁷⁸ kérdés rendezését lehetővé tevő kapcsolatát, ami ily módon változatlanul biztosította számára befolyását a közélet eseményeire, kivált, mivel Caesar többi bizalmasával (Trebatiuszal,⁷⁹ Hirtiuszal⁸⁰ és Pansával⁸¹) is szorosabbra fűzte viszonyát. Tapasztalatával és kapcsolatrendszerével segítségükre volt a polgárháború teremtette gazdasági káosz felszámolásában, s így saját érdekeit és pozícióját is biztosíthatta; ugyanakkor – maga is számos genealógiai mű, illetve a 47-ben megalkotott *Liber annalis* szerzőjeként – szellemi mércéként is szolgált a Caesar körüli irodalomkedvelő és irodalomművelő csoport életében.⁸²

Cicerótól hozzátétőleg 420, Atticusnak írott levél maradt fenn, a Terentiának – ideértve azokat is, amelyek egyúttal a többi családtagot is megszólítják ugyan, valójában azonban Terentiának szólnak – írottak közül alig 25. Amennyire a *sedes materiae* mennyisége és minősége lehetővé teszi, érdemes összevetni ezen, vagyis a legbelsőbb baráthoz, illetve a házastárshoz intézett levelek hangvételét, stílusát. Az összevetést az indokolja, hogy – amint ezt a levél*corpus*, illetve számos egyéb forrás, kivált Plutarkhos életrajza jelzi – Terentia társadalmilag és intellektuálisan, valamint (a férji hatalmat nem keletkeztető házasság okán) *de iure* is egyenrangú társa volt férjének, vagyis mind az Atticus-, mind a Terentia-levelek mint *epistulae ad aequales* (e helyütt nem életkori értelemben) születtek.⁸³ A párhuzamba állítást azon vélelem is indokolja, hogy a köztársaság végének felsőbb osztályokban érvényesülő családmodellje és házasságkonceptiója semmiképpen sem elsősorban romantikus érzelmeken alapuló kapcsolatot, hanem politikai, gazdasági és a *domus* jövőjét biztosító gyermekek nevelését szolgáló szövetséget előfeltételezett a házaspár között, amit az is alátámaszt, hogy a felírt anyag *epithetonjai* a barátok és a házastársak esetében alig térnek el egymástól.⁸⁴

A levelek *epithetonjait* vizsgálva megállapítható, hogy Cicero szűkösen alkalmazta ezeket mind az Atticushoz, mind a Terentiához írott levelekben. A „*mi Attice*” és a „*mi Pomponi*” megszólítások⁸⁵ nyilvánvalóan bizalmas közelségről tanúskodnak.⁸⁶ A leve-

75 Cic. Att. 8, 9, 2.

76 WELCH: *i. m.*, 466.

77 Cic. Att. 5, 1, 2.

78 Cic. Att. 10, 8, 2.

79 Cic. Att. 10, 1, 1.

80 Cic. Att. 12, 44, 1.

81 Cic. Att. 16, 9.

82 WELCH: *i. m.*, 468.

83 ALISON JEPPESEN-WIGELSWORTH: 'Amici' and 'Coniuges' in Cicero's Letters: Atticus and Terentia, Latomus, 72/2, 2013, 350–365, 351.

84 HANNE SIGISMUND-NIELSEN: *Interpreting epithets in Roman epitaphs = The Roman family in Italy: status, sentiment, space*, szerk. Beryl RAWSON, Oxford University Press, Oxford, 1999, 169–204.

85 Cic. Att. 6, 1, 20; 6, 6, 4; 9, 6, 7; 10, 8, 6.

86 JOHN N. ADAMS: *Conventions of Naming in Cicero*, The Classical Quarterly, 28, 1978, 145–166.

leket olykor záró „*cura ut valeas*” fordulat⁸⁷ nem túl gyakori, és – bár bevett udvariassági formula – messzemenő következtetéseket nem tesz lehetővé: a „*vale*” önmagában nyilvánvalóan igen üres fordulatnak tekinthető, az „*ut valeas*” kiegészítés értelemszerűen törődést és odafigyelést fejez ki, de e zárómondat elmaradása nem feltétlenül enged érzelmi távolságtartásra következtetni.⁸⁸ A Terentiához írott levelek utolsó fennmaradt darabjából⁸⁹ hiányzik az „*ut valeas*” kitétel, a levél egy egyszerű „*vale*” fordulattal zárul, amit a szakirodalom a házasfelek közötti viszony végső megromlásának jeleként értelmez.⁹⁰ Jeppesen-Wigelsworth e levelet veti össze két hasonlóan rövid, Atticushoz írott *epistulával*,⁹¹ amelyekben Cicero szinte udvariatlanul célratorően fogalmazza meg közlendőjét, s ezen összehasonlítás világosan mutatja, hogy a minden formalitást nélkülöző *brevitas* nem feltétlenül jelzi a levelezőpartnerek közötti viszony elhidegülését (az idézett Atticus-leveleket megelőző és követő darabok semmilyen ellentétet nem sejtetnek), s hogy ez adott esetben mindössze a levélíró időhiányára, zaklatott hangulatára vagy a levél megírásának nem éppen nyugodt körülményeire vezethető vissza.⁹²

A *levellercpus* egészét szemlélve megállapítható, hogy Cicero csak igen ritkán alkalmazott erős érzelmi töltetű, túlaradó barátságot és szeretetet kifejező *epithetonokat* és megszólításokat – ezek két esztendő leveleiben jelennek meg sűrűbben, az 58-ban (a száműzetésből) és 48-ban (Pompeius veresége után) íródott *epistulákban*, vagyis azokban az időszakokban, amelyek a levélíró életének legzaklatottabb, egzisztenciáját leginkább fenyegető, tehát lelkiileg leglabilisabb periódusai voltak. Bizonyos levelekben Cicero meg is említi, hogy sietve és éppen útnak indulás előtt fogalmazta azokat,⁹³ az így írott levelek jellegzetességei – olykor szaggatott mondatai, a kompozíció hiánya – számos további levelét is jellemzik, amelyekben nem hivatkozott időhiányra, tehát jó okkal feltételezhetjük, hogy a kevéssé cizellált, a baráti vagy házastársi kedvesség és gyengédség jeleit nélkülöző levelek inkább a levélíró pillanatnyi hangulatára és helyzetére, mintsem a levelező felek közti viszonyra engednek következtetéseket levonni.⁹⁴

Terentiának írva Cicero olykor alkalmazott erős érzelmi töltettel bíró *appositiókat*; ilyen volt a száműzetésből írott egyik levélben szereplő „*fidissima atque optima uxor*” kitétel,⁹⁵ amely jelző Terentia neve mellett a *Pro Sestióban*⁹⁶ is szerepel – ezen beszédben utóbb a „*raptata*”,⁹⁷ a *De domo suában* a „*misera*”,⁹⁸ a negyedik *Catilinariában* pedig az „*exanimata*” jelző⁹⁹ jelenik meg Terentiára mint *uxorra* utalva – a Ciliciából hazatérőben

87 Cic. *Att.* 5, 20, 9; 6, 1, 26; 3, 2, 1.

88 JEPPESEN-WIGELSWORTH: *i. m.*, 353.

89 Cic. *fam.* 14, 24.

90 Jo-Marie CLAASSEN: *Documents of a Crumbling Marriage. The Case of Cicero and Terentia*, Phoenix, 50/3–4, 1996, 208–232., 222.; Susan TREGGIARI: *Terentia, Tullia and Publilia: The Women of Cicero's Family*, London 2007, 128.

91 Cic. *Att.* 1, 5. 6.

92 JEPPESEN-WIGELSWORTH: *i. m.*, 356.

93 Cic. *Att.* 3, 3; 3, 16.

94 JEPPESEN-WIGELSWORTH: *i. m.*, 356.

95 Cic. *fam.* 14, 1, 6.

96 Cic. *Sest.* 49.

97 Cic. *Sest.* 145.

98 Cic. *dom.* 59.

99 Cic. *Cat.* 4, 13.

írott levelében Terentiát „*suavissima et optatissima*” jelzőkkel látja el.¹⁰⁰ Megállapítható ugyanakkor, hogy az ennyire erőteljes érzelmi hangsúlyok mind Atticus, mind Terentia esetében idegenek voltak Cicerótól (utóbbi esetében legfeljebb a beszédekben mint retorikai hatáselemek fordultak elő).¹⁰¹

A megszólítások és jelzők, illetve ezek szikársága mellett nagyobb figyelmet érdemel mind az Atticus-, mind a Terentia-levelekben azon tartalom, ahogyan Cicero a barátához, illetve a feleséghez fűződő érzelmi viszonyt jellemzi. Atticus felé számos alkalommal világosan jelezte, hogy hiányolja társaságát, illetve sürgette visszatérését Rómába,¹⁰² mivel nélküle és baráti támogatása nélkül elhagyatottnak érezte magát.¹⁰³ Terentia felé – kivált az *exiliumból* – ugyanezen érzéseket kommunikálta.¹⁰⁴ Az erős érzelmi töltetű, a címzett jelenlétének hiányát felpanaszoló levelek túlnyomó részben 58-ból, vagyis a száműzés évéből származnak; a hiányérzet, illetve – Jeppesen-Wigelsworth talán túlságosan pszichologizáló kifejezésével élve – a címzettől való „függőség” ezekben jelenik meg a legpregnansabban.¹⁰⁵ Emocionális hangvételben írott leveleiben Atticus és Terentia felé jóformán ugyanazon fordulatokkal élt (olykor az Atticusnak írottak még erősebb érzelmi, illetve főképp erősebb intellektuális kötődést¹⁰⁶ engednek átsejleni), ami egyértelműen rávilágít a barát és a feleség egyenrangú fontosságára Cicero életében.¹⁰⁷

(A cikk folytatása az *Erdélyi Jogélet* soron következő számában kerül közreadásra.)

Irodalomjegyzék

1. John N. ADAMS: *Conventions of Naming in Cicero*, The Classical Quarterly 28, 1978, 145–166.
2. Alfons BÜRGE: *Die Juristenkomik in Ciceros Rede Pro Murena*, Juris, Zürich, 1974.
3. Jo-Marie CLAASSEN: *Documents of a Crumbling Marriage. The Case of Cicero and Terentia*, Phoenix, 50/3–4, 1996, 208–232.
4. Claude EILERS: *Roman Patrons of Greek Cities*, Oxford University Press, Oxford–New York, 2002.
5. Tamás GESZTELYI: *Cicero und seine Statuen*, Acta Classica Universitatis Scientiarum Debreceniensis, 31, 1995, 49–54.
6. Gregory HUTCHINSON: *Muße ohne Müßiggang: Strukturen, Räume und das Ich bei Cicero = Otium. Studien zur Theorie und Kulturgeschichte der Muße, I. Muße und Rekursivität in der antiken Briefliteratur*, szerk. Franziska C. EICKHOFF, Mohr–Siebeck, Tübingen, 2016, 97–111.
7. Alison JEPPESEN-WIGELSWORTH: *'Amici' and 'Coniuges' in Cicero's Letters: Atticus and Terentia*, Latomus, 72/2, 2013, 350–365.

100 Cic. *fam.* 14, 5, 2.

101 JEPPESEN-WIGELSWORTH: *i. m.*, 359.

102 Cic. *Att.* 2, 23.

103 Cic. *Att.* 2, 24; 3, 3. 5, 4, 1. 4.

104 Cic. *fam.* 14, 4. 5.

105 JEPPESEN-WIGELSWORTH: *i. m.*, 362.

106 David KONSTAN: *Friendship in the Classical World*, Cambridge University Press, Cambridge, 1997, 125.

107 JEPPESEN-WIGELSWORTH: *i. m.*, 364.

8. David KONSTAN: *Friendship in the Classical World*, Cambridge University Press, Cambridge, 1997.
9. NÓTÁRI Tamás: *Marcus Tullius Cicero összes levelei*, Lectum, Szeged, 2021.
10. Christian ROLLINGER: *Solvendi sunt nummi. Die Schuldenkultur der späten römischen Republik im Spiegel der Schriften Ciceros*, Verlag Antike, Berlin, 2009.
11. Christian ROLLINGER: *Amicitia sanctissime colenda. Freundschaft und soziale Netzwerke in der späten Republik*, Verlag Antike, Heidelberg, 2014.
12. Christian ROLLINGER: *Beyond Laelius. The Orthopraxy of Friendship in the Late Republic = Was ist ein amicus? Überlegungen zu Konzept und Praxis der amicitia bei Cicero*, szerk. Giovanna GALIMBERTI BIFFINO, Ermanno MALASPINA, Gregor VOGT-SPIRA, Collano, Torino, 2018, 343–367.
13. Lily ROSS TAYLOR: *Party Politics in the Age of Caesar*, University of California Press, Berkeley, 1949.
14. Fritz SCHULZ: *Geschichte der römischen Rechtswissenschaft*, Böhlau, Weimar, 1961.
15. Hanne SIGISMUND-NIELSEN: *Interpreting epithets in Roman epitaphs = The Roman family in Italy: status, sentiment, space*, szerk. Beryl RAWSON, Oxford University Press, Oxford, 1999.
16. Susan TREGGIARI: *Terentia, Tullia and Publilia: The Women of Cicero's Family*, London, 2007.
17. Kathryn WELCH: *T. Pomponius Atticus: A Banker in Politics?* *Historia*, 45/4. 1996, 450–471.

SZENTPÁLI-GAVALLÉR PÁL

Az Erdélyi Fejedelemség gazdasága, a céhes élet szabályozása Bethlen Gábor idején, különös tekintettel a modern kori szabályozással kapcsolatos párhuzamokra

The Economy of the Principality of Transylvania, the Regulation of Guild Life under Gábor Bethlen, with Special Regard to the Parallels with Modern-Day Regulation

Abstract: The aim of the study is to provide a sketch of the economy of Transylvania in the princely period. The study will touch on the legal and economic aspects, but also on possible micro- and art-historical connections. The latter aspect is justified by the fact that Gábor Bethlen issued a charter regulating the operation and life of certain guilds. The publication of the regulations of the bootmakers' guild in a princely charter is also worthy of analysis because it reveals several regulatory parallels with the modern-day context.

Keywords: Gábor Bethlen, Transylvania, guild, bootmakers, regulation

Összefoglaló: A tanulmány célja, hogy vázlatos képet adjon Erdély fejedelemségi gazdaságáról. A tanulmány kitér a jogi és gazdasági szempontokra, de a lehetséges mikro- és művészettörténeti összefüggésekre is. Az utóbbi szempontot az indokolja, hogy Bethlen Gábor az egyik csizmadiacéh működését és életét szabályozó oklevelet adott ki. A csizmadiacéh szabályzatának fejedelmi oklevélben való kiadása azért is érdemes az elemzésre, mert számos párhuzam fedezhető fel a mai szabályozással kapcsolatban.

Kulcsszavak: Bethlen Gábor, Erdély, céh, csizmadia, szabályozás

1. Bevezető gondolatok

A tanulmány célja a fejedelemségi Erdély gazdaságának vázlatos bemutatása. A tanulmány nemcsak a jog- és gazdaságtörténeti aspektusokat, hanem az esetleges mikro- és művészettörténeti kapcsolódásokat is érinteni kívánja.

Utóbbi aspektus figyelembevételét megalapozza az a tény, hogy Bethlen Gábor oklevélben szabályozta bizonyos céhek működését és életét. A csizmadiacéh szabályzatának fejedelmi oklevélben való kiadását azért is érdemes elemzés tárgyaként figyelembe venni, mert több szabályozási párhuzam fedezhető fel a modern kori viszonyainkat figyelembe véve.

2. Az erdélyi gazdasági viszonyok általános jellemzése

Ember Győző nagy ívű tanulmányában¹ a XVI. század első felének magyarországi gazdaságával kapcsolatosan arra a következtetésre jut, hogy az országban létezett olyan mértékű árutermelés, amely a külkereskedelmi mérleget aktívá tette, valamint megállapítja, hogy a későbbi kedvező fejlődés alapjai megvoltak, ha azonban e fejlődés elmaradt, akkor ennek okai Budának török kézre kerülése után három részre szakadt ország megváltozott politikai-gazdasági viszonyaiban keresendők.

A rendiség intézményeihez hasonlóan a XVI. század második felében kialakuló Erdélyi Fejedelemség gazdasági és társadalmi berendezkedése is kevésbé volt fejlett a nyugati területekhez képest. Le kell szögezni, hogy e terület már a mohácsi vész megelőző időkből sem maradt ki a nemzetközi (levantei) kereskedelmi „vérkeringésből”, amelynek alapját a moldvai és havaseltvi uralkodókkal (köztük Dannal, 1436-ban Vlad Dracullal is) megkötött megállapodások nyújtották, s biztosították az erdélyi szász kereskedővárosok (Szeben és Brassó) felemelkedését. További eredménye volt e korszaknak az előző gyümölcsöző kapcsolatok további bővülése a lengyel uralom alatti területekig. Annak ellenére, hogy a fejedelemség a XVI. század második felében – az előzőekben leírt alapokon is a kolozsvári és a váradai kereskedők révén – egyre jelentősebben bekapcsolódott a Magyarországon fellendült távolsági kereskedelembe, a gyakran német területekig nyúló kapcsolatok az ország gazdaságát nem tudták gyökeresen átalakítani.²

Az előzőekben leírtak kiegészítése – a későbbiekben bemutatandó szász kereskedelmi szerepnek a bevezetése – érdekében a XVI. század erdélyi gazdasági és közéletének kiemelkedő szász személyiségéről, Haller Péterről³ mikrotörténeti szempontból, de Erdély gazdasági külkapcsolatai szempontjából is érdemes szót ejteni. Haller, a középkor kiemelkedő személyiségeként rendkívüli befolyásra tett szert, mivel szolgált Izabella királynőt, I. Ferdinándot és más meghatározó személyeket. Ennek alapja szerteágazó kereskedelmi tevékenysége, amely egyrészt kiterjedt származási helyére, Nürnbergre, továbbá a két román fejedelemségre, valamint a lengyel államra, s azon keresztül a Baltikum gazdasági övezetére is. E kapcsolatok közül különösen élénknek

1 EMBER Győző: *Magyarország XVI. századi külkereskedelmének történetéhez*, Századok, 1961/1, 44.

2 PACH Zsigmond Pál: *A Levante-kereskedelem erdélyi útvonala I. Lajos és Zsigmond korában*, Századok, 1975/1, 3–32.

3 GÜNDISCH Gusztáv: *Haller Péter gazdasági vállalkozásai*, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 1947, 3–9.

nevezhetők a román államokkal fenntartott nexusai. Helyzetét erősítette az a tény is, hogy apósával, Schirmer János gazdag brassói kereskedővel is üzleti összeköttetésben állt. Jellemző volt rá, hogy gazdagságát az a tény is megalapozta, hogy több lábon állással más gazdasági területeken is érdekeltségekre tett szert, így például a nagyszebeni pénzverdében. Viszont a gazdaságot érintő válságok rá is hatottak. Emiatt idővel felhagyott kereskedelmi tevékenységével, s megszerzett vagyonát földbirtokba fektette, és ezzel a földbirtokosi réteg tagjává emelkedett, amit kifejezésre juttatott a győrőmonostori Kemény Péter lányával, Katalinnal kötött második házassága is.

3. A királyi pénz- és bányaugy fejedelmivé alakul át

A középkori magyar bányászat, s így a gazdaság legfontosabb elemei, nyersanyagai a nemesfémek, a vas, a réz és a só voltak. Becslések szerint a XIV. század közepétől az aranybányák hozama évi 2000 kg, az ezüstbányáké évi 10 000 kg lehetett. Az akkor ismert világ vonatkozásában ezek az adatok az aranytermelés összességének kb. 42%-át, az ezüsttermelésnek kb. 30%-át tették ki.⁴

Általános értelemben vett bányajogról vagy összefüggő bányászati jogrendszerrel e korban még nem beszélhetünk, sőt még a bányászatot vagy sóvágást érintő jogszabályok száma is csekélynek mondható. Jelentősebb jogalkotást I. Mátyás idején 1486-ban, azt követően pedig II. Ulászló 1514. évi II. és III. cikkelyei jelentettek. Az 1514. évi II. törvénycikk szabályozása azért is érdekes, mert a királyt korlátozza, nevezetesen a királyi jövedelmeket a királyi tanács beleegyezése és elhatározása nélkül még sürgős szükség esetében sem zálogosíthatja el, ehhez kapcsolódóan az 1514. évi III. törvénycikk már a királyi koronára tartozó fekvő jószágok és jövedelmek felsorolása. Utóbbi érdekessége, hogy itt már a korona joghatósága is megjelenik mint önálló jogi személyiség.⁵

4 TÁRKÁNY Szűcs Ernő, RADNAY József, KISS László: *Magyar bányajog*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1970, 21–30.

5 *Corpus Juris Hungarici Magyar Törvénytár: 1000–1526. évi törvénycikkek*, szerk.: MÁRKUS Dezső, Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, Budapest, 1899:

„1514. évi II. törvénycikk a királyi jövedelmeket senkinek se zálogítsa el a király
Ezután pedig a királyi felség az ő királyi jövedelmeit melléje rendelt tanácsának beleegyezése és elhatározása nélkül, akármilyen sürgős szükség esetében se zálogítsa el bárkinek.

1. § Mert a mely főur vagy nemes az ilyen királyi jövedelmeket a maga részére elzálogíttatná, az pénzt tényleg veszítse el.

2. § És azt az uzsorást ezen felül annak a jövedelemnek vagy királyi városnak a becsüjében kell elmarasztalni.,

1514. évi III. törvénycikk a királyi koronára tartozó fekvő jószágok és jövedelmek felsorolása

Nehogy azonban a királyi fekvő jószágok és jövedelmek meg birtokjogok körül kétség támadhasson, jónak láttuk azokat e helyütt följegyezni.

1. § Ezek ugyanis, mindenek előtt a nyolcz szabad város, tudniillik: Buda, Pest, Kassa, Pozsony, Nagyszombat, Bártfa, Eperjes és Sopron.

2. § Ezenkívül: Ó-Buda, Esztergom, Székesfehérvár, Lócse, Szakolcza, Szeben és Szeged.

E jogszabályi rendelkezések tehát egyértelműen a királyi vagyon védelme érdekében, vagyis azok elzálogosítása ellenében, valamint a leglényegesebb – korona – javait képező jószágok felsorolását nyújtják, ezzel az uralkodó, valamint a rendek számára jogszabályi biztosítékot és keretet biztosítva. Az előzőeket követően II. Lajos király 1523. évi V. dekrétuma, annak is a XXXIX. törvénycikke jelentett újabb és meghatározó szabályozási mérőföldkövet, amely a bányászat jogosultságát illetően kiterjesztöbben és megengedőbben fogalmaz.⁶

A részletesebb, azaz cizelláltabb szabályozást a bányavidéki statútumok jelentették, amelyeket jobbra a kialakult helyi szokásokon létrejött kodifikáció után a királyok erősítettek meg. További jogforrást jelentett a már meglévő bányavárosok joga átvételének engedélyezése is. Kiemelkedő ezek közül a XIII. század közepétől a XX. század elejéig is érvényesnek tekintett helyi statútumok némelyike, például a selmeci jog. Utóbbi IV. Béla király erősítette meg mint városi privilégiumot. Hatálya Besztercebányára, Libetbányára stb. is kiterjedt, sőt néhány lengyel és német bányaváros is átvette és alkalmazta. Ettől eltérően a régi körmöci bányajogot a cseh kuttonbergi bányajog utánzása alapozta meg. E partikuláris bányajogi jogforrások mellett említésre méltó a bányavárosok 1487-ben Kassán írásba foglalt statútuma, amely a helyi szokások egységesítésére való törekvésként született meg. A bányászat joga kizárólag a királyt illette meg, tehát mint *ius regium* uralkodói felségjogai közé tartozott. A bányák jövedelme (bányaregálé) teljes mértékben a királyi háztartást gyarapította.⁷

Már az Árpád-ház idején a király kisajátítási joga az ásványi nyersanyagokat rejtő ingatlanokra kialakult. Valószínűsíthetően a kisajátítás ekkoriban még kártalanítás nélkül történt. Ebben Károly Róbert időszaka hozott átmeneti változást, mert az uralkodó az ingatlanokat nem vette el a földesuraktól, hanem jogot adott nekik a bányászáshoz, és ezzel megszületett a földesúri bányaszabadság. Azonban ha a birtokok nem akarták a bányászati tevékenységet folytatni, a földet át kellett engedniük

3. § *Továbbá a kunok és jászok megannyian.*

4. § *Ugyszintén: Visegrád a két szigettel, ugymint a Visegrád alatt egészen Megyerig elnyúló Chepel és Kos nevű szigetekkel.*

5. § *Azonfelül: Kőrmöcz, Besztercebánya, Zólyom, a többi bányavárosokkal.*

6. § *És Nagybánya meg Huszth vára az öt várossal és a sóbányákkal.*

7. § *Ezenkívül Magyar- és Szlavonországok összes harminczadai és az azokban levő minden sókamara.*

8. § *Nemkülönb Munkács és Diósgyőr várai.*

9. § *Továbbá Erdélyben: a királyi szászok, minden bánya és sókamara, és ezeknek a bányáknak a helyi Kolozsvár várossal.*

10. § *És minden huszad és század meg ötvened, melyeket ugyancsak az erdélyi részekben szoktak szedni.*

11. § *Aztán az ugyanott létező és fekvő Görvény, Thörcs és Déva várak.”*

6 Uo.:

„1523. évi XXXIX. törvénycikk mindenkinek szabad bányákat mivelni, és arany s ezüstérczeket ásni. Hogy arany és ezüst bőven legyen: engedje meg a királyi felség, hogy az arany- és ezüst-, valamint a réz és más érczbányákat mindenki szabadon mivelje.

1. § *És azok mivelésére idegen országokból is hívasson be munkásokat és bányászokat és ezt nyilvános rendeletben tétesse közhírré.*

2. § *És aztán méltóztassék úgy azokat, mint a mostaniakat az ő régi szabadságaikban megtartani és minden megtámadó ellenében megvédeni.”*

7 TÁRKÁNY SZÜCS, RADNAY, KISS: i. m., 21–30.

az uralkodónak, amiért viszonzásul a bányajövedelem egyharmadát kapták. Ezzel a megoldással a földesúri réteg a bányászatban érdekeltté vált, amelynek következményeként fellendült az ércbányászat. Az I. (Anjou) Nagy Lajos nevéhez fűződő 1351. évi XIII. törvénycikk az ingatlan bányászati célból történő kisajátítását csak egyenértékű csereingatlan ellenében engedte meg.⁸

A kizárólagos királyi bányászati jogot II. Ulászló 1492. évi XXX. törvénye módosította, amely a földesurak részére – a só kivételével – a bányászat szabadságát biztosította, méghozzá az urbura ellenében.⁹ Így a bányászat joga földesúri joggá vált, ezzel párhuzamosan a nyersanyagok földesúri tulajdonba kerültek.

A királyi udvart a bányászat mint jövedelemforrás érdekelte, a kamara élén álló tárnokmester ennek okán felügyeletét és bírói jogkörét a bányavárosokra is kiterjesztette. A bányászok és a bányászás jogát átengedett jogkörben gyakorló földesurak a nemes érceket a pénzverő helyekre, az ún. kamarákba kötelesek voltak beszállítani. Utóbbiak élén a kamaraispán állt, a kamarák felett a tárnokmester gyakorolta az irányítást és az ellenőrzést. E pénzügyi igazgatási funkcióban lényegi átalakulás II. Lajos halálát követően, Mária idején következett be. A körmöci kamara felügyeletét

8 *Corpus Juris Hungarici Magyar Törvénytár...*, i. m.:

„1351. évi XIII. törvénycikk

a nemesek birtokait, melyekben bányák találhatóak, ugyanannyit érő birtokok adása nélkül a király el ne vegye.

Ha pedig a nemesek birtokaiban arany vagy ezüst, réz, vagy vasbányák, avagy egyéb bányák lennének, ezeket megfelelő csere mellőzésével nem szabad elvenni; hanem ha a király akarja, az említett nemeseknek, efféle aranyérczet termő birtokaikért hasonértékű birtokokat adományozzon.

1. § Különben, ha a királyi felség azokat az érczben bővelkedő birtokokot nem akarja cserébe venni, akkor a királyi haszonvételt, vagyis a királyi jogra tartozó bányajövedelmeket a maga nevében szedesse be, magukat a birtokokat mindennemű egyéb haszonvételeikkel, jövedelmeikkel és jogokkal a nemesek kezén hagyván.

2. § A minthogy ez iránt az országlakosokat legkedvesebb atyánk, Károly király ur is levelének erejénél fogva biztosította.”

9 Uo.:

„1492. évi XXX. törvénycikk a királynak bármely országlakos fekvő jóságában felfedezett bármiféle ásványokat, a só kivételével nem szabad maga részére lefoglalni, hanem azoktól, kik a bányákat művelik, szedesse be a királyi bányajövedelmet.

Továbbá végeztük, hogy ha bárhol és bárkinek, akár a főpapoknak és báróknak, akár nemeseknek és más bármily rendű birtokos embereknek földjében, területén és határaiban arany vagy ezüst, réz, vasérceket vagy bármiféle fémeket és aknákat találunk (kivéven a sóaknákat a melyek egyedül a királyi felség uralmának és haszonvételének vannak föntartva), azoknak és azok örökösének, a kiknek birtokterületén azokra ráakadtak, álljon jogukban és szabadságukban az ilyen aknákat és bányákat ásni és művelni és a jövő időben mindenkor műveltetni, ugyszintén azoknak hasznát és jövedelmét huzni.

1. § Mindazonáltal akképen, hogy a királyi jogra tartozó és azokból folyó királyi haszonvételt, vagyis a bányajövedelmet, így kívánván ezt más bányák szokása, a királyi felség részére hűségesen át kell szolgáltatni.

2. § És mivel a főpap urak, bárók és ez ország előkelői és tehetősebb nemesei között többen vannak, a kik megdicsőült elődeinknek, Magyarország királyainak adományozásából és beleegyezéséből saját földjeiken arany-, ezüst-, réz-, vas- és különféle más érczbányákat művelnek és munkáltatnak: álljon jogukban és hatalmukban azokat az előbb említett királyok engedélye, adományozása és beleegyezése értelmében és kiváltságai tartalmához képest szabadon és minden akadály nélkül művelni és megmunkáltatni, valamint azok jövedelmét huzni.”

közvetlenül az udvari központi pénzügyi szervek alá vonta. A termelőüzemeket a kettős könyvvitel elvén alapuló elszámolási rendszer, a kamarát pedig anyagnapló bevezetésével a maximális számadás és gazdasági ellenőrzés alá helyezte. E lépésekkel lényegében a pénzügyi és bányagazgatás központosítása megkezdődött. A selmeci bányajog esetében a meghatározó szerepkört a városi tanács látta el, és ez kiterjedt a jogosítványok megadására, azok hatósági nyilvántartására, bányatelkek kimérésére, valamint a kötelezettségek hatósági ellenőrzésére. Az igazgatás szerve a bányamester volt, akit a tanács választott, azonban kamarai fizetést kapott és a kamaraispán előtt esküt tett. A bányamester a városi esküdtek bevonásával a jogosítványokat kiadhatta. E jogosítványok lehetőséget biztosítottak bányaművelésre való vállalkozásra, különféle formákban.¹⁰

A fentiekkel párhuzamosan uralkodói részről kísérletek történtek a bányakamarai igazgatás központosítására, azaz a bányászat jogi kérdéseinek országos szintű egységes szabályozására. Ezek közül legjelentősebbnek a Miksa által 1565-ben kiadott rendtartástervezet számít, amely kiegészült két ún. felvilágosító szabályzattal. A rendtartást végleges formájában 1573-ban hirdették ki. Azért is szükséges e rendtartást és az előzményeket megemlíteni, mert egyes bányavárosok és bányászati szempontból jelentős területek különféle paktumok alapján átkerültek Erdélyhez. A fentiek mentén tehát Erdély kincsesbányái, a nemesfémbányák (Abrudbánya, Offenbánya, Nagybánya stb.) és sólelőhelyek (Dés, Torda, Vízakna stb.) a hosszú ideje folyamatban lévő kitermelés következtében egyre vízesebbé váltak, ami újabb kihívásokat eredményezett. E helyzetet csak bonyolították a folyamatos háborúskodások (pl. tizenöt éves háború, valamint harmincéves háború).

Az egyenetlen fejlődés ellenére a Báthory testvérek uralkodásának idejére a helyzet valamelyest javult. Míg a század közepén a születőben lévő állam bevételei még csak mintegy 100 ezer forintra rúgtak, ezeket – az újonnan felállított, nagy hasznot hozó nyugati határvámok jövedelmeivel együtt – negyedszázad múlva már körülbelül 220 ezerre becsülhetjük. E helyzetet nemcsak a háborúskodások rontották, hanem az a tény is, hogy voltak olyan időszakok (pl. 1568), amikor a Porta még a Moldvával és Havasalfölddel való kereskedést is megtiltotta. További nehézséget jelentett, hogy – a szászok központjait (Nagyszeben és Brassót), valamint kincses Kolozsvárt és Váradot kivéve – az urbanizáltság még a Magyar Királyságéhoz viszonyítva is Erdélyben sajnálatos módon sokkal alacsonyabb szintű volt.

4. A szászok és a városok szerepe az erdélyi gazdaságban

A fentebb már tárgyaltak miatt érdemes kitérni a három erdélyi *natio* közül a kereskedelem vonatkozásában legmeghatározóbb szász nemzetre, valamint a kereskedelem és ipar terén meghatározó városokra is.

10 TÁRKÁNY SZŰCS, RADNAY, KISS: *i. m.*, 21–30.

Erdélyben a székelyek és a vármegyék magyar lakossága mellett a magasabb fejlettségű életformát gyökereztetik meg a vallon és német telepések. Az uralkodó és az ország a jövevényeket megbecsüli, mert olyan újításokat hoznak, mint pl. a német vasekét. I. István király intelmeiben gyöngének mondja az egynemű és egyerkölcsű országot, és ezt igazolandó, a népek felett álló Rómára hivatkozik. Intelmeiben egyrészt az idegenek hasznosságára mutat rá, valamint arra is, hogy a jog és a hagyomány útján szentesített szokás(jog) minden embernek eredendő tulajdona, amellyel Isten ajándékozta meg. Ebből következik, hogy a király nem kormányozhat a szokások és a jog ellen, amelyek Istentől eredeztetve magasan az uralkodó felett állnak, s azokon a király nem változtathat, azokat csak erősítheti. A jövevények is rendelkeznek ilyen magukkal hozott jogszokásokkal, jogokkal, amelyeket a társadalmi berendezkedésükben olyan formában alkalmazhatnak, hogy azok az állam alapelveivel ne kerüljenek ellentétbe.¹¹

II. András idejéig a szászok lakta területek kisebb körzetekre, ispánságokra tagolódott, amelyeket egymással mellérendelt viszonyban levő ispánok igazgattak. Ezt az igazgatási állapotot módosítja és egyúttal a szászokat ki is emeli II. András kiváltságlevelé, az 1224-es *Andreanum*, amely a szász kerületeket egyetlen nagy egységbe (*communitas*) olvasztja össze, valamint a nagyszebeni grófnak (*comes*) vezetése alá helyezi. Utóbbi személy királyi hatóságnak minősült. Ezen az igazgatási struktúrán a szászok lázadását követően Károly Róbert módosított, amikor is 1317-ben a nagyszebeni szász ispánságot megszüntette, majd a székek élére királybírákat nevezett ki, akik a korábbi székbírákkal együtt törvénykeztek. Újabb és végső változást I. Mátyás uralkodása hozott, amelynek során Brassó és Beszterce (Nagyszében mellett) megkapta a királybíró választásának jogát, és ezek az elkülönülő szász vidékek 1486-ban egyesültek, s így létrejött a szász egyetem. A lázadások okának tekintett sérelmek nem nemzetiségi természetűek voltak, hanem abból az ellentétből származtak, amely az országos magyar és a partikuláris jog között kialakult. Az erdélyi szászokéhoz hasonlóan a szepesi szászok önkormányzata is a községi szabadságok összeolvasztásából alakult ki. További hasonló autonómiát képezett a szepesi lándzsás nemeseké, valamint a kunoké.¹²

A kiváltságos szászok városai a XVI. században – Kolozsvár mellett – Erdély legfejlettebb gazdasági központjai voltak. Társadalmuk legfelső rétegét vagyonos kereskedők alkották, s részt vettek a magyar királyi, a török területek, a két román vajdaság és a lengyel fennhatóság alatti territóriumok felé irányuló jövedelmező kereskedelemben. A szász patríciusok mellett a szász társadalom szerves részét képezte a céhekbe tömörült különféle iparosok, majd a szegényebb polgárság, valamint a kevésbé tehető szász falvak rétege. A XIII–XIV. század folyamán a szász társadalom is a székelyekéhez hasonló – ám ott később bekövetkezett – válságon esett át, amelynek során a földművelők egy része elveszítette jogait és jobbágyosra süllyedt. Ennek okát abban kell keresni, hogy a gerébek,¹³ meggazdagodva, a szomszédos megyei területeken

11 DEÉR József: *Pogány magyarság keresztény magyarsági*, Királyi Magyar Egy. Ny., Budapest, [é. n.], 190–196.

12 *Uo.*, 190–196.

13 *A gerébek* betelepített lovagok, akik idővel nemesi jogállásúvá váltak és el is magyarosodtak.

szerezett új birtokaikra szász parasztokat telepítettek, azonban őket már mint jobbágyokat birtokolták.¹⁴

A szászok – ahogy korábban már esett szó Haller felemelkedéséről – a német nyelvterületek irányában fennálló gazdasági és családi kapcsolataik miatt rokonszenveztek a Habsburg királyokkal. Kiváltságos jogállásuknak köszönhetően a székeik vezetőit maguk választották. Az eredeti, II. András által nyújtott adománylevél jogainak kiterjesztése Hunyadi Mátyás 1486. évi kiváltságlevele értelmében következett be. Ennek alapján a fennálló szász egyetem, latinul az Universitas Saxonum, vagyis a szász székek gyűlésein határoztak önállóan az egész szászorságot érintő kérdésekről, s ennek során vezetőjük Szeben városának polgármestere volt. Nagyszeben vezető szerepe egyébként a szászorságon belül a 16. században is megmaradt. A másik kiváltságolt néppel, a székelyekkel szemben a szászok országgyűlési követeket is maguk delegálták, továbbá az állami adót is egy összegben fizették meg a kincstár (fiscus) részére.¹⁵

A XIV. században Kassa kereskedői rendszeresen jártak Erdélybe. E vonatkozásban a következő században lényegi változás következett be, mert ekkor már csak Váradig utaztak, és ott történt meg az árucseré, így Várad (Nagyvárad) vásárainak ezt a közvetítő jellegét a kortársak is ismerték. Azonban az erdélyi városok helyzete nem volt annyira egyszerűnek nevezhető, mivel az érdekek tekintetében e települések között lényegi eltérések és adott esetben komolyabb súrlódások is kialakultak.¹⁶ Buday Kálmán szerint a székely városok (pl. Székelyvásárhely, később Marosvásárhely) kereskedelmének kérekkötője Brassó árumegállítási joga volt, amely azt, amint láttuk, szépen felvirágoztatta, a székely mezővárosokat a keleti szomszédoktól azonban teljesen elzárta. E gátlások nélkül kétségtelenül a székelyek között is virágzó ipar és kereskedelem fejlődött volna ki. Világosan bizonyítja ezt a székely mezővárosok egész sora, főként Székely- (Maros-) és Torja- (Kézdi-) Vásárhely virágzó kereskedelme és ipara, melyeknek kifejlődését e városok kiváltságai védelmezték. Ilyen körülmények között egészen természetes, hogy örökös torzszalkodások keletkeztek a két nemzet között. Miután a székelység sem a földművelés, sem az ipar, sem a kereskedelem terén nem fejthette ki a tehetségét, végül kimondottan katonanemzetté lett, melynek kiváltságain kívül alig voltak anyagi forrásai.¹⁷

Mohács tragédiája és főleg Buda eleste végleg megakasztja a városok és a város-hálózat fejlődését. 1531-ben Szapolyai János király visszaállítja ugyan a költözés jogát és törekszik támogatni a városokat és mezővárosokat, azonban ennek az ország közép-ső részének török kézre kerülését követően már nem volt hatása. Ennek alapján elmondható, hogy a török hódítás tulajdonképpen lezárta a városok középkori fejlődési korszakát.¹⁸

14 OBORNI Teréz: *Az állami keretek megváltozása: a keleti Magyar Királyságtól az Erdélyi Fejedelemségig*, http://www.arkadiafolyoirat.hu/images/000_tortenelem/TOR0010_TAN_oborni.pdf (letöltés ideje: 2021. 11. 15.).

15 Uo.

16 KUBINYI András: *A városi rend kialakulásának gazdasági feltételei és a főváros kereskedelme a XV. század végén = Tanulmányok Budapest múltjából*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963, 194.

17 BUDAY Kálmán: *Báthory István Erdélyi Fejedelemsége (1571–76)*, Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt., Szeged, 1932, 27.

18 KUBINYI András: *A magyarországi városhálózat XIV–XV. századi fejlődésének néhány kérdése = Tanulmányok Budapest múltjából*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972, 52.

5. Bethlen gazdaságpolitikája az általa 1622-ben kiadott fogarasi csizmadiacéh szabályzata tükrében, modern kori párhuzamok

A kereskedelem és ipar, valamint a városok szerepének vázlatos bemutatása után érdemes kitérni Bethlen Gábor gazdaságpolitikájára, az általa 1622-ben Kassán kiadott fogarasi csizmadiacéh pontokba szedett szabályzata (a továbbiakban: szabályzat) tükrében, az esetleges modern kori párhuzamokat is vázolván.

A szabályzat preambulumban hangsúlyozza a fejedelem a jó rendtartás és az egység szükségességét, amivel kapcsolatban párhuzam fedezhető fel a modern kori „good governance”, azaz jó kormányzás eszméjével, a jó rendtartás ebben az esetben az államfő (fejedelem) és a gazdasági szektor részét képező céhek jó és megfelelő működésének biztosítását jelenti. Hangsúlyos szerepet kap az is, hogy a mesterek a szabályzat cikkeinek keretei között éljenek szabadon, tehát nem korlátok nélküli szabadságról ejt szót a preambulumban.¹⁹

A szabályzat első és ezáltal legfontosabb és legkiemelkedőbb bekezdése kategorikus tilalmat mond ki – a céh tagjainak védelme érdekében – a kontárok vonatkozásában.²⁰ Tulajdonképpen e passzus megfeleltethető a tisztességtelen piaci magatartás és a versenykorlátozás tilalmáról szóló 1996. évi LVII. törvény 2. §-ában foglalt modern szabályozásnak.²¹

A korábban már említett – korlátok között érvényesülő – szabadságot és az egységességet biztosítja, hogy a szabályzat előírja a céhmesterek számára a gyülekezést, tulajdonképpen egyúttal biztosítja is számukra a gyűlés tartásának jogát, ahol meg kell választaniuk a céh főmesterét és annak helyettesét, akiket egy évre választanak, és a

19 BENKŐ Samu: *A céhes élet Erdélyben*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1981, 192–200. (A szabályzat eredeti szövege lábjegyzetek formájában kerül bemutatásra.)

„Miérthogy mindenkénnél dicséretes az jó rendtartás és az egység és mindenben hasznos az jó rendtartás, annak okáért itt Fogarasban, Gyulafejevárvár székben, az városban és majorban az jelen való időben minden csizmadiamesterek, kik örökségesek, avagy feleségek vagyon és tisztességes állapotban voltak, azok egyenlőképpen és közönséges rendtartásban az céhben bevétessenek és több szabad városokban való céheknek rendi szerént az ököztök való elrendelt articulusokkal szabadon élhessenek, sőt ezek után is az közönséges és jövendő szükségekre minden méltó és illendő articulusokat rendelhessenek és azokkal is élhessenek, az elrendelt articulusok pedig ekképpen következnek.”

20 BENKŐ: i. m., 192–200.

„Első: Az Urunk öfelsége és kegyelmes fejedelmünk és az nagyságos urak csizmácián kívül az városnak felől megnevezett helyen, se azok határiban egy mélyföldig csizmacia mint az közönséges céhbeliek kívül senki, semmi szín alatt ne mívelhessen, mindazáltal ha örökséges és város tagja léssen, valaki egyedül ő maga legyen és inas nélkül mívelhessen háza népének és magának, de ha legényt tart és pénzre mível, az mesterek megfogván, három forintot vegyenek rajta.”

21 A tisztességtelen piaci magatartás és a versenykorlátozás tilalmáról szóló 1996. évi LVII. törvény, <https://njt.hu/jogszabaly/1996-57-00-00> (letöltés ideje: 2022. 10. 03.):

„A tisztességtelen verseny tilalma

2. § Tilos gazdasági tevékenységet tisztességtelenül – különösen a megrendelők, vevők, igénybevevők és felhasználók (a továbbiakban együtt: üzletfelek), illetve a versenytársak törvényes érdekeit sértő vagy veszélyeztető módon vagy az üzleti tisztesség követelményeibe ütközően – folytatni.”

szabályzat szerint gondoskodniuk kell a rend fenntartásáról és a céh tagjai jogainak biztosításáról. Ennél a pontnál válik világossá, hogy tulajdonképpen a mai szervezeti és működési szabályzatoknak megfelelő szabályozásról van ebben az esetben szó.²²

A szabályzat harmadik pontja tulajdonképpen ítélkezési jogot biztosít a céh számára a céhtagok és a céhen kívüli mesterek vonatkozásában, a fejedelemhez való fellebbezési jogot pedig a kereset vagy a bírság két forint feletti összegéhez köti a szabályzat. Tulajdonképpen ezáltal különálló joghatóságot kapott a céh, amely amolyan ítélkezési fórumként is működött a csizmadiák vonatkozásában.²³ Tehát itt már csírájában megjelenik a fellebbviteli fórumok közötti különbségtétel, egy lényeges eltérés található a mai – hatalommegosztáson alapuló – rendszerhez képest: fellebbezni magához az államfőhöz lehetett és nem magasabb szintű bírósághoz, ahogy arról a polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény is rendelkezik.²⁴ Azért is jelentős szót ejteni a fellebbvitel kérdéséről, mert minden céhnek volt zászlaja, céhpecsétje stb., amely nemcsak jogtörténeti, hanem művészettörténeti szempontból is érdekes tény, mert valamennyi céhes emléken a céh jelvényét, címerét ábrázolták.²⁵

A szabályzat következő pontja előírja a céh számára a mai gyakorlati időnek megfelelő időszakot abszolválta csizmadiák felvételét a céhbe, amelynek fizetendő díja tizenkét forint volt.²⁶

22 BENKÓ: *i. m.*, 192–200.

„Második: Az csizmaciamesterek egy közönséges helyen egybengyűljenek és egy fő céhmestert válasszanak az csizmadiák közül, és egy vicemestert, kik esztendeig tartozzanak az céhnek minden rendtartására, szabadságára gondot viselni és vigyázni az megírt articulusoknak rendi szerint és minden jelen lévő és következő szökecségekért táblajárások által az mestereket házában begyűjteni.”

23 BENKÓ: *i. m.*, 192–200.

„Harmadik: Az céhmesterek minden céhbéli emberek között törvényt tehessenek, kik öközöttök szóból, vereségből, avagy az ő mívekből származtak és két forintig exegiálhassák és apellatióban se bocsássák, de az mely kereset, avagy bírság két forint felett léssen, az apellatióban bocsáttassék, hasonlóképpen az céh kívül valók is az mestereket az műbéli controversiákért először az mesterek eleiben citálják, és ha az kereset két forint felett találhatik, onnét apellálhassanak vele fejedelem székire.”

24 A polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény, <https://njt.hu/jogszabaly/2016-130-00-00> (letöltés ideje: 2022. 11. 30.):

„8.§ [Az eljáró bíróság]

(1) Elsőfokon ítélkezik:

a) a járásbíróság és

b) a törvényszék.

(2) Másodfokon ítélkezik:

a) a járásbírósághoz tartozó ügyekben a törvényszék,

b) a törvényszékhez tartozó ügyekben az ítélőtábla és

c) az ítélőtáblához tartozó ügyekben a Kúria.

(3) Felülvizsgálati ügyekben a Kúria jár el.

(4) Ahol e törvény járásbíróságról rendelkezik, ott ezen kerületi bíróságot is érteni kell.”

25 ZEPECSANER Jenő: *Székelyföldi céhpecsétek*, Acta Siculica, 2011, 412.

26 BENKÓ: *i. m.*, 192–200.

„Negyedik: Minden csizmadiák, kik céhes helyeken kitöltvén apródesztendejeket, tanultanak és tisztességbeliek, az céhbe bevétessenek, tizenkét forintot adván először az céhben, ha pedig elsőben mind meg nem adhatja, felére fél esztendeig elvárják, kit ha akkoron meg nem adna, feltiltásák mívét, és azután esmét tizenkét forinttal válthassa fel újonnan és mingyárást letévén azt.”

A szabályzat ötödik pontja – biblikus alapon –²⁷ a házasságot kötelezővé teszi eltiltás terhe mellett az egyedülálló céhmesterek számára, elég szoros, azaz féléves határidőt szabva annak megkötésére, ami – a szerző egyetértése mellett – a mai családpolitika előképeként is értelmezhető.²⁸

A szabályzat szerint a céhmester özvegyéről is kellett gondoskodni, míg újra férjhez nem ment, bár e gondoskodás formája a szabályzat eme pontjából nem derül ki pontosan. Mindenesetre e pont jelzi, hogy a védelem és a szociális jellegű gondoskodás kiterjedt az özvegyekre, úgy, ahogy manapság is van özvegyi ellátás.²⁹

A céhnél dolgozó legény valamely céhmester családjába való beházasodás révén automatikus felvételt nyert a céhbe. A szerző álláspontja szerint ez egy logikus és családbarát szabály volt.³⁰ További családbarát szabály volt, hogy a mesterek fiait is előnyben részesítették, ha a céhben tanulták a mesterséget.³¹ Mindkét esetben az eredeti tizenkét forintos belépési díj mérséklésre került hat forintra.

A szabályzat kilencedik szakasza szerint a céhbeli (mai értelemben vett) képzés minimális időtartama négy év volt. Az inassá válásnak a díját pedig öt forintban szabták meg, ebből a díjszabásból már érzékelhető, hogy mennyire családbarát volt a fenti hatforintos díjszabás.³²

A szabályzat tizedik szakasza limitálja az egy mesterre jutó legények és inasok számát két-két főben, illetve a fizetésükre vonatkozó előírást is tartalmaz. További érdekessége a szabályozásnak, hogy a kontárkodást bírságolással rendeli büntetni, valamint az egyik céhtől a másik céhhez elszegődő legény az új helyén egy évig köteles legényként szolgálni, majd csak ezt követően léphet előre mesterré, a szerző szerint

27 *Szent Biblia azaz Istennek Ó és Új Testamentomában foglaltatott egész Szent Írás* (ford.: KÁROLI Gáspár, a továbbiakban: *Biblia*), Bibliatársulat, Budapest, 1969, Mózes Első Könyve a teremtsérről: 1. rész 26–27. vers:

„26 És monda Isten: Teremtsünk embert a mi képünkre és hasonlatosságunkra; és uralkodjék a tenger halain, az ég madarain, a barmokon, mind az egész földön, és a földön csúszó-mászó mindenféle állatokon.

27 *Teremté tehát az Isten az embert az ő képére, Isten képére teremté őt: férfiuvá és asszonyná teremté őket.*”

28 BENKŐ: i. m., 192–200.

„Ötödik: Az egyedül való mester, kinek még felesége nem volt, az céhben állásának ideitől fogva fél esztendőre megházasodjék, egyebet se cselekedjék, míve eltiltassék, és míg meg nem házasodik, ne mívelhessen.”

29 BENKŐ: i. m., 192–200.

„Hatodik: Ha az céhbeli mester meghal, az felesége mindaddig mívelhesse és míveltethesse az mívet, míg az ura nevét viseli.”

30 BENKŐ: i. m., 192–200.

„Hetedik: Ha valamely mesterlegény az céhbeli mester feleségét vagy leányát veszi, csak hat forintot adván, az céhben bevétessék.”

31 BENKŐ: i. m., 192–200.

„Nyolcadik: Az céhbeli itt való mesterembernek fiai hat forintot adván, az céhben mesteremberré lehessenek, ha az céhnek rendi szerint tanulták az mesterséget.”

32 BENKŐ: i. m., 192–200.

„Kilencedik: Inast csizmacia négy esztendő alatt be ne fogadjon, de ha az ura akarja, fertály esztendőt megengedhessen benne; mikor penig beszegöldik az inas az céhben, öt forintot adjon először.”

ez logikus szabályozás.³³ Tagadhatatlan a párhuzam a mai felsőoktatással kapcsolatos szabályozást figyelembe véve, bár a felsőoktatási szakképzésről és a felsőoktatási képzéshez kapcsolódó szakmai gyakorlat egyes kérdéseiről szóló 230/2012. (VIII. 28.) Korm. rendelet 6. §-a csak egy szemesztert ír elő, megjegyzendő, hogy egészen rugalmas keretek között.³⁴

További érdekessége – noha ez korunk szervezeti és működési szabályzataiban nem igazán fordul elő szabályozási tárgykörként –, hogy a szabályzat az elhunyt céhbeli mester temetésével kapcsolatos szabályokat is tartalmaz.³⁵ E szabály is a szociális érzékenységet és ellátást hangsúlyozza.

A szabályzat hatodikától nyolcadik szakaszáig terjedő szabályozással kapcsolatos szociális orientációt erősíti tovább a tizenkettedik pont, amely szerint a beteg céhtagoktól gondoskodniuk kell az egészséges céhtagoknak.³⁶

33 BENKÓ: *i. m.*, 192–200.

„Tizedik: Egy mester két legénynél többet ne tarthasson, azonképpen inast is kettőt, de ilyen okkal, ha minden mesternek kettő volna, avagy más mesternek az legényre és az inasra szüksége nem volna, csizmacialegénynek pedig heti béri harminckét pénz legyen, ilyen okkal, hogy az móvet az mesterek megpróbálván, ahhoz képest fizetést rendeljenek neki, mikor az legény a gazdáját el akarja hagyni, két héttel előbb jelentse, kényszerítés alatt is meg kell maradni két hétig, ha az urának szüksége léssen reája. Továbbá az mely legény kontár helyen tanolt és céhes helyre találkozik menni, ott az mesterek abban az városban két hétig mívet adjanak neki, és azután mívét felmondják, sőt ha cé[h]ben tanult is, de ha kontár helyen mívelt, azt az céhbeli mesterek megtudhatják, az céhbeli mesterek a legényt három forinttal azonnal megbírságozhassák. Annak felette amely legény céhes helyről céhes helyre találkozik jönni s ott abban az városban magának le akar telepedni, szolgáljon legényül esztendeig az mesterek között, azután megadván az céh igazságát, mester lehessen ő is magának.”

34 A felsőoktatási szakképzésről és a felsőoktatási képzéshez kapcsolódó szakmai gyakorlat egyes kérdéseiről szóló 230/2012. (VIII. 28.) Korm. Rendelet, <https://njt.hu/jogszabaly/2012-230-20-22> (letöltés ideje: 2023. 01. 18.):

„6.§ (1) Felsőoktatási szakképzésben legalább egy félév szakmai gyakorlatot kell szakmai gyakorlól-helyen szervezni. A szakmai gyakorlat egybefüggő gyakorlat, amely több részben csak akkor szervezhet meg, ha arról a felsőoktatási szakképzés képzési és kimeneti követelményei – szakmai indokok alapján – úgy rendelkeznek.

(2) Az (1) bekezdés szerinti szakmai gyakorlat időtartama egy képzési időszaknak megfelelő időtartam, de legalább tizennégy hét, amelyben a gyakorlat ötnapos munkahétnek megfelelő időszakokra tagolódik.

(3) Részidős vagy távoktatási képzésben szervezett képzés esetén a szakmai gyakorlat legalább 240 óra, amely időtartam alatt legalább három hét gyakorlatot egybefüggően kell megszervezni. A korábbi munkatapasztalat a felsőoktatási intézmény tanulmányi és vizsgaszabályzatában meghatározottak szerint tanulmányi követelmény teljesítéseként elismerhető.

(4) A hallgatót a szakmai gyakorlól-helyen a felsőfokú szakképzettséggel betölthető munkakörben foglalkoztatottak részére biztosított, a munkavégzéshez szükséges eszközök, munka- és védőruha, bal- és munkavédelmi felszerelések illetik meg.”

35 BENKÓ: *i. m.*, 192–200.

„Tizenegyedik: Mikor céhbeli mester meghal, avagy háza népe, az mesterek annak rend szerint sírt ásanak, és azoknak az keservesek ételt, italt adjanak, ha nem adhatnak pedig, az céh pénzéből ételekre adjanak huszonöt pénzt, az feleknek temetésén az céhmesterek jártassanak és minden mester maga, avagy képebeli embere ott az temetésén jelen legyen.”

36 BENKÓ: *i. m.*, 192–200.

„Tizenkettődik: Az szegény beteg mesterekre és legényekre is és inasokra az céhmesterek gondot viseljenek, és az céh költségéből hozzá látogatót, orvosságokat és mindennapi eledeleket és egyebet illendő szükségekre szerezzenek és adjanak.”

A szabályzat következő cikkelyei több szankciós és bírsággal kapcsolatos szabályt foglalnak magukba, s a táblajártatást (azaz a hirdetőtábla körbehordoztatását)³⁷ szabályozza. Az információ visszatartását, azaz a hirdetőtábla tovább nem vitelét egyik mestertől a másikhoz bírsággal rendeli büntetni e passzus.³⁸ Az előző szakaszhoz hasonlóan a jogosulatlanul csizmadiatevékenységet folytató nemes vagy paraszt szintén bírsággal volt sújtható.³⁹ A tizenötödik szakasz az inasok tanulásának mellőzését szándékozik szankcionálni: ha nem tanulnak, ne vegyék be a céhbe őket. A szerző osztja ezt a szemléletet.⁴⁰ A tizenhatodik és tizenhetedik passzus részletesen szabályozza a kiszabott bírságok felhasználását, valamint a bírság összegére jogosultak körét.⁴¹ Minden bizonnyal komoly rivalizálás alakulhatott ki a XVII. század elején a fogarasi csizmadiacéh és a vargacéh között, mert a következő passzus szabályozza a vargacéh által megvásárolandó bőröket, tulajdonképpen a vargacéh vásárlását a csizmadiacéh előzetes hozzájárulásához köti a szabályzat. Ugyanígy szankcionálják a legények céhen kívüli személyekkel folytatott csizmadiatevékenységét.⁴² Ne felejtjük el,

37 Vö. *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*, XII. kötet 5. rész, http://mek.oszk.hu/08300/08370/pdf/emszt_12_05.pdf (letöltés ideje: 2022. 12. 30.).

38 BENKŐ: i. m., 192–200.

„Tizenharmadik: Mikor az mestereket táblajártatással valahova győjtendik és személy szerént ott nem léssen vagy embere, vagy ő maga, az céhmesterek vegyenek rajta tizenkét pénz, és ha valamely mester házánál az tábla letéttetik és megtartóztatik, tehát valamely mesterhez az tábla rendszerént arra az órára el nem érkezik, mindenkiért büntetessék külön-külön nyolc-nyolc pénzzel.”

39 BENKŐ: i. m., 192–200.

„Tizennegyedik: Ha az városban vagy az majorban vagy ezeknek határiban valaki csizmadiacímvet, nemes vagy paraszt lévén, találatnak művelni, azoktól elválván, az kik nagyságos uraknál igaz szegődött szolgálak művelik, azokon kívül valókat az mesterek az város földjén megfoghassák és az tisztéknek kezében adják, és hat forintot vehessenek rajta mindannyiszor, valamennyiszor az művet elkezdi és kézben akad. Az peng [kik] nemesháznál lesznek, azokra szolgálbíróval mehessenek rája, és négy forintig megzaloghassák, azaz két forintja udvarbíróé, az két forintja peng az céhben adassék.”

40 BENKŐ: i. m., 192–200.

„Tizenötödik: Az mely inasok az fejedelem és nagyságos urak csizmadiacímánál és céhbéli mestereknél nem tanulnak, kitöltvén apródesztendejeket is akárminémő helyeken és mestereknél is, céhben mesterségre be ne vétessenek.”

41 BENKŐ: i. m., 192–200.

„Tizenhatodik: Az mely bírságot törvény szerént vesznek, abban az peresek harmadosok, az készpénznek két része az céhmestereké legyen, az negyedrésze az céhbe, pecsétejért két pénz, tisztaságért is két pénz és az tizenharmadik articulusban megnevezett tizenkét pénzek az céhmestereké egyenlőképpen, kiért ha az céhmester egyenlőképpen az feleknek házakhoz megyen az megjelentés után, hogy ő bírságban esett, az ilyen adósón kétannyról vehessen igazat. Ha peng az mester nemesháznál lakik s az céhben az ő igazságát meg nem adván, az ő büntetéséért tehát szolgálbíróval az ifjúmester reámehessen, és két annyról szolgálhassa. Azonképpen ha az mester[nek] nemes a háza és nemes határa, az szolgálbíró reámehessen, és ötet is azonképpen kétannyról bírsághalassa, és az céh pénze közé tétetessék.

Tizenhetedik: Hogyha valahonnan ide csizmadiacímívhez illendő művet hoznak az céhmesternek híre nélkül és akarhatja ellen, szolgáló rend, nemes és városi rend kívül, harmadnapig ne vehessen senki maga számára, ha peng céhbéli ember ez ellen cselekszik, az céhmester tizenkét forintul büntethesse, ha peng [az] eladó városi vagy egyébféle rendbéli ember, [az] udvarbíró tizenkét forintot vehessen rajta.”

42 BENKŐ: i. m., 192–200.

„Tizennyolcadik: Ha valahonnan ide Fogarasban, az öfelsége városában hoznának eladni kész gyártott és festett bőröket, akármi lévő színő legyen, senki azt a vargacéhbéliek közül meg ne merészelve venni csizmadiacéh akarhatja ellen, mert ha megveszi s azt a közönséges céh megtudhatja, hogy valamelyik közülük megvétettetett, az udvarbíró tőle elvehesse a bőrt, akár melyféle színő legyen és kész gyártott bőr legyen; fele udvarbíróé legyen, fele az csizmadiacéhben adassék.

hogy manapság is van szankciós szabályozás.⁴³ A szabályzatban látható korlátozást az is indokolhatta, hogy a fejedelemségi időkben növekedett a céhek száma.⁴⁴

A következő passzus tárgyalja a céhmesterek tudása igazolásának módját.⁴⁵

A szabályzat huszonegyedik pontja igazi haladó gondolkodásról és szociális érzékenységről árulkodik, ugyanis az oláh (román), magyar, valamint szász nemzetiséget céhes szinten egyenrangúként rendeli kezelni.⁴⁶ Ehhez hasonló szabályozást tartalmaz – jogosan és igazságosan – az Alaptörvényünk Nemzeti hitvallása.⁴⁷

A szabályzat végén ismét a céh szervezetét érintő részletes szabályozást találunk, amely már részletezi a céh szervezetét és a hierarchiáját: a) a céhmesterek, b) a vicecéhmesterek, c) az atyamesterek, d) a közmesterek, valamint – bár nem említik meg, de

Tizenkilencedik: Ha valamely miveslegény céh kívül valókkal vagy szolgarenden valókkal mível, megfoghassák az mesterek, és három forintot vehessenek rajta, mely az céh pénze közé tétessék.”

43 Pl.: a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény, <https://njt.hu/jogszabaly/2012-100-00-00> (letöltés ideje: 2023. 01. 05.):

„Foglalkozás körében elkövetett veszélyeztetés

165. § (1) Aki foglalkozási szabály megszegésével más vagy mások életét, testi épségét vagy egészségét gondatlanságból közvetlen veszélynek teszi ki, vagy testi sértést okoz, vétség miatt egy évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

(2) A büntetés

a) három évig terjedő szabadságvesztés, ha a bűncselekmény maradandó fogyatékoságot, súlyos egészségromlást vagy tömegszerencsétlenséget,

b) egy évtől öt évig terjedő szabadságvesztés, ha a bűncselekmény halált,

c) két évtől nyolc évig terjedő szabadságvesztés, ha a bűncselekmény kettőnél több ember halálát okozza, vagy halálos tömegszerencsétlenséget okoz.

(3) Ha az elkövető a közvetlen veszélyt szándékosan idézi elő, büntett miatt az (1) bekezdésben meghatározott esetben három évig, a (2) bekezdésben meghatározott esetben – az ott tett megkülönböztetés szerint – egy évtől öt évig, két évtől nyolc évig, illetve öt évtől tíz évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

(4) E § alkalmazásában foglalkozási szabály a működőképes lőfegyver, a robbantószer és a robbanóanyag használatára és kezelésére vonatkozó szabály is.”

44 ZEPECZANER: i. m., 409–410.

45 BENKŐ: i. m., 192–200.

„Huszadik: Valamely mesterember céhes helyen tanult csizmaciánál és céhben akarna állani, adja igazságát, hogy céhes helyen tanult csizmaciamívet a jámbor nemzet, és nemzetiről levelet hozzon, az holott tanult, avagy nemzetiségi vadnak, ilyen okkal bevétessék az céhben.”

46 BENKŐ: i. m., 192–200.

„Huszonegyedik: Az hol az mely városban oláh jámbor mesterek vadnak és mívekről jámbor hírek-nevek vagyon, inas és szegény oláh vagy magyar vagy szász jámbor nemű nemzetű valók, mindenkoron megtarthassák és taníttassék az mint az céhnek rendi és tartása.”

47 Magyarország Alaptörvénye Nemzeti Hitvallás, <https://njt.hu/jogszabaly/2011-4301-02-00> (letöltés ideje: 2023. 01. 10.):

„[...] Kinyilvánítjuk, hogy a velünk élő nemzetiségek a magyar politikai közösség részei és államalkotó tényezők.

Vállaljuk, hogy örökségünket, egyedülálló nyelvünket, a magyar kultúrát, a magyarországi nemzetiségek nyelvét és kultúráját, a Kárpát-medence természet adta és ember alkotta értékeit ápoljuk és megővjük. Felelősséget viselünk utódainkért, ezért anyagi, szellemi és természeti erőforrásaink gondos használatával védelmezzük az utánunk jövő nemzedékek életfeltételeit. [...]”

– e) a legények és az inasok. A huszonharmadik szakasz rendelkezik a céhbe való felvétel módjáról és a mesterremekről.⁴⁸

A vargacéhvel fennállt rivalizáláshoz hasonló helyzet állt fenn a tímárok vonatkozásában is, így az őket érintő vargacéhre vonatkozó korlátozást és bírságot írt elő a huszonnegyedik szakasz. A következő legutolsó szakasz is szankciós előírást és bírságot szabályoz.⁴⁹

6. Összegzés

Az Erdélyi Fejedelemség viharos történelme során háborúkat és belső súrlódásokat átvészelve, de nem irányt tévesztve, a gazdaság hatékony szervezésének és szabályozásának köszönhetően is sikerrel maradt fent meglehetősen mostoha körülmények között. Szerepet kaptak e létfenntartó küzdelemben mind az akkori elit, mind az alsóbb néprétegek, és egyik réteg szerepe sem hanyagolható el és semmi esetre sem nézhető le.

A gazdaságot érintő szabályozásban érdekes színfoltot jelent, hogy a speciális helyi (pl. selmeci bányajog) mellett szintén meghatározó szerepet kapott a fejedelem által a céhes élet vonatkozásában kiadott szabályzat, ami ezáltal a speciális jogforrás mintapéldája is lehetne, amolyan mai értelemben vett közjogi szervezetszabályozó eszköz. Külön érdemes kiemelni azt is, hogy ezzel az eszközzel a fejedelem nyomást kívánt gyakorolni a céhben tevékenykedőkre a mielőbbi házasságkötés és ezáltal a családalapítás közvetett támogatása érdekében, amely utóbbival a szerző egyetért. További fontos jellemzője a tárgyalt szabályzatnak, hogy kifejezetten sok szankciós és szociális érzékenységről tanúskodó szabály szerepel a szabályzatban, amelyek a családcentrikusság mellett is érdemi jelentőséggel bírnak. A tárgyalt szabályozás jelentőségét⁵⁰ az is növeli, hogy – teljesen helytállóan – Bartha Ignác a céhek vonatko-

48 BENKŐ: i. m., 192–200.

„Huszonkettődik: Hogy peniglen valamely városban ezen ez mövön és céhben lévő mesterek külön-külön nemzetségekből léjendenek, tehát mindenik nemzetség között ebben az céhben az céhmesterség és atyaság renddel jártassék, minden esztendőről esztendőre az céhmesterek és vicecéhmesterek és atyamesterek hitések legyenek, és az közmesterek is azok is az céhszerzésekör hitések legyenek, hogy nem lesznek rontói a céhnek, hanem építői, és az utána valók is, jövendőben az kik lesznek, azok is hitések legyenek. Huszonharmadik: Mikor új mester az céhben akar állani, az mesterremeket megcsinálja, és azt az mesterek eleibe vigye, azt az mesterek megpróbálván, látván mövét, hogy elégséges az mesterségre, tehát az mesterek között egyenlő akarattal magát beadhassa. Az mesterremek penig ez: egy tisztességes papucs kapcástúl és egy száras csizmafőt nélkül, ha tetszik az möve, bevegyék, ha nem tetszik, tanuljon jobban.”

49 BENKŐ: i. m., 192–200.

„Huszonnegyedik: Az tímárok rendi ilyen okkal és móddal engedtetik, hogy mikor tímár sárga bőrt, feketét, szederjest, vereset, avagy egyébféle színöt semmi ok alatt, hanem tizenkét forint tilalom alatt idegen embernek csizmaciacéh híre nélkül harmadnapig el ne adhassa, sőt ennek penig az bírsága udvarbírónak járjon.

Huszonötödik: Az mely mesterhez az céhmester az ifjúmestert zálogért küldi, s azt a zálogot az a mester az ifjúmester kezéből kivesszi, hagyja ott az az ifjúmester, és mondja meg céhmesterének, az céhmester odamenvén az közönséges mesterekkel együtt, egy forinttal büntethesse az céh.”

50 Vö.: BARTHA Ignác: *Előszó = Az erdélyi ipari céhek élete*, szerk. VERESS Endre, Lengyel és Mayer Könyvnyomda, Kolozsvár, 1929, 6.

zásában egyenesen céhrendszerről írt, amit igazol az, hogy nemcsak „átigazolások”, hanem súrlódások is voltak a céhek között.

A fogarasi csizmadiacéh szabályzatának összevetése a korunkbeli szabályozással az alábbi táblázat útján történik meg, tekintettel arra, hogy a fentiekben már szó esett erről:

1. táblázat. *A fogarasi csizmadiacéh szabályzatának összevetése a jelenlegi szabályozással*

A fogarasi csizmadiacéh szabályzatának passzusa	A fogarasi csizmadiacéh szabályzata	Mai szabályozás
Preambulum	A jó rendtartás és az egység szükségessége.	A „good governance”, azaz jó kormányzás eszméje.
Első pont	Kontárkodás tilalma.	A tisztességtelen piaci magatartás és a versenykorlátozás tilalmáról szóló 1996. évi LVII. törvény 2. §-a.
Második pont	Céhmesterek számára előírás a gyülekezést, azaz a gyűlés tartásának jogát illetően.	Mai szervezeti és működési szabályzatok szerinti szabályozás.
Harmadik pont	Fellebbviteli fórumok közötti különbségtétel.	A polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény 8. §-a.
Negyedik pont	A céhbe csak egy meghatározott időszakot abszolváló csizmadiacéh felvétele lehetséges.	Mai gyakorlati idő.
Ötödik pont	Kötelező (eltiltás terhe mellett): az egyedülálló céhmesterek számára a házasságkötés.	Mai családpolitika előképe.
Hatodik pont	A céhmester özvegyéről kellett gondoskodni.	Manapság: özvegyi ellátás (nyugdíj).
Hetedik–kilencedik pont	Belépési díj (eltérő mértékben megállapítva).	Mai kaució.
Tizedik (a Negyedikhez hasonló) pont	Egy évig legényként szolgálat.	A felsőoktatási szakképzésről és a felsőoktatási képzéshez kapcsolódó szakmai gyakorlat egyes kérdéseiről szóló 230/2012. (VIII. 28.) Korm. rendelet 6. §-a.
Tizenegyedik és Tizenkettedik pont	Az elhunyt céhbéli mester temetése, a beteg céhtagokról gondoskodás.	Mai szociális ellátások, segélyek.
Tizenharmadik–Tizenkilencedik pont	Szankciós szabályok.	Manapság is van szankciós szabályozás.
Huszadik pont	Tudás igazolásának módja.	Mai vizsgabizonyítványok.

A fogarasi csizmadiacéh szabályzatának passzusa	A fogarasi csizmadiacéh szabályzata	Mai szabályozás
Huszonegyedik pont	Az oláh (román), magyar, valamint szász nemzetiség céhes szinten egyenrangú.	Alaptörvényünkben hasonló a szabályozás.
Huszonkettedik pont	A céh szervezete és a hierarchiája.	Mai szervezeti és működési szabályzatok szerinti szabályozás.

Forrás: a szerző szerkesztése

A fentiek alapján osztható az az álláspont, amelyet már évezredekkel ezelőtt kialakítottak: „[...] *semmi nincs új dolog a nap alatt* [...]”⁵¹

Irodalomjegyzék

- BARTHA Ignác: *Előszó = Az erdélyi ipari céhek élete*, szerk. VERESS Endre, Lengyel és Mayer Könyvnyomda, Kolozsvár, 1929.
- BENKŐ Samu: *A céhes élet Erdélyben*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1981.
- BUDAY Kálmán: *Báthory István Erdélyi Fejedelemsége (1571–76)*, Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt., Szeged, 1932.
- DEÉR József: *Pogány magyarság keresztény magyarság*, Királyi Magyar Egy. Ny., Budapest, [é. n.].
- TÁRKÁNY Szűcs Ernő, RADNAY József, KISS László: *Magyar bányajog*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1970.
- EMBER Győző: *Magyarország XVI. századi külkereskedelmének történetéhez*, Századok, 1961/1.
- GÜNDISCH Gusztáv: *Haller Péter gazdasági vállalkozásai*, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 1947.
- KUBINYI András: *A városi rend kialakulásának gazdasági feltételei és a főváros kereskedelme a XV. század végén = Tanulmányok Budapest múltjából*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963.
- KUBINYI András: *A magyarországi városhálózat XIV-XV. századi fejlődésének néhány kérdése = Tanulmányok Budapest múltjából*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972.
- OBORNI Teréz: *Az állami keretek megváltozása: a keleti Magyar Királyságtól az Erdélyi Fejedelemségig*, http://www.arkadiafolyoirat.hu/images/000_tortenelem/TOR0010_TAN_oborni.pdf (letöltés ideje: 2021. 11. 15.).
- PACH Zsigmond Pál: *A Levante-kereskedelem erdélyi útvonala I. Lajos és Zsigmond korában*, Századok, 1975/1.
- ZEPECANER Jenő: *Székyföldi céhpecsétek*, Acta Siculica, 2011.
- *** *Corpus Juris Hungarici Magyar Törvénytár: 1000–1526. évi törvénycikkék*, szerk.: MÁRKUS Dezső, Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, Budapest, 1899.
- *** *Erdélyi Magyar Sztörténeti Tár*, XII. kötet 5. rész, http://mek.oszk.hu/08300/08370/pdf/emszt_12_05.pdf (letöltés ideje: 2022. 12. 30.).

⁵¹ *Biblia*: A prédikátor Salamon könyve: 1. rész 9. vers: „*A mi volt, ugyanaz, a mi ezután is lesz, és a mi történt, ugyanaz, a mi ezután is történik; és semmi nincs új dolog a nap alatt.*”

15. *** *Szent Biblia azaz Istennek Ó és Új Testamentomában foglaltatott egész Szent Írás*, ford. KÁROLYI Gáspár, Bibliatársulat, Budapest, 1969.
16. *** *Terebess Ázsia Lexikon*, <https://terebess.hu/keletkultinfo/lexikon/timur.html> (letöltés ideje: 2023. 01. 19.).

TÓTH NIKOLETT ÁGNES

Gondolatok a sportesemények biztonságának kérdéseiről

Thoughts on Issues of Sports Event Safety and Security

Abstract: In the present paper, I seek answers to the following questions: What are the reasons for football hooliganism? What precursors, tragic events, and disasters in various stadiums took place in the last few decades that focused the attention of those involved in securing events on the fact that the existing practices had to be changed and that the creation of new legal instruments was necessary? As order is a basic value for each society, and, although perfect safety cannot be guaranteed unfortunately, those involved in securing sports events need to take every effort in order to provide it.

Keywords: sports policing, sports event, football hooliganism, Taylor, crowd psychology, admission

Összefoglaló: Jelen tanulmányomban arra keresem a választ, hogy melyek a futballhuliganizmus okai, illetve hogy milyen előzmények, tragikus események, stadionkatasztrófák történtek az elmúlt évtizedekben, amelyek felhívták a rendezvénybiztosításban közreműködők figyelmét arra, hogy változtatni kell a kialakult gyakorlaton, és szükséges új jogi normák megalkotása is. Hiszen a rend minden társadalom számára alapvető érték, a teljes biztonság garantálása azonban sajnos nem képzelhető el, mégis a sportrendezvények biztosítása során közreműködők törekednek ennek megvalósítására.

Kulcsszavak: sportrendészet, sportrendezvény, futballhuliganizmus, Taylor, tömegpszichológia, beléptetés

1. Bevezető gondolatok

A XX. század második felében a sportklubok és a szurkolók közötti ellenségeskedés a sportpályákon, főként a stadionokban egyre intenzívebben jelent meg. A tanulmányomban arra keresem a választ, hogy melyek a futballhuliganizmus okai, milyen jogsértéseket követnek el a legnagyobb számban a bűnelkövetők, akikkel szemben a fellépés mindig időszerű, hiszen a rend minden társadalom számára alapvető érték. Bár a teljes biztonság garantálása sajnos nem képzelhető el, a sportrendezvények biztosítása során a közreműködőknek törekedniük kell ennek megvalósítására. A biztonságot szolgáltatni kell, így a legfőbb cél a sportrendezvényeken, tehát a labdarúgó-mérkőzéseken is a rendbontások megelőzése.

2. A futballhuliganizmus megjelenése

Mivel a futballhuliganizmus először Angliában jelentkezett tömeges méretekben, így ott kezdődtek az első kutatások is a témában. Taylor már a hatvanas évek végétől elemezte a futballhuliganizmus társadalmi okait, hatásait. Nemcsak a stadionokat vizsgálta, hanem számos más sportág létesítményeit is; egyértelműen megállapította, hogy a labdarúgó-stadionok biztonságának szavatolása a legfontosabb feladat, egyrészt azért, mert a futball a nemzet sportjának tekinthető, másrészt azért, mert ez mozgatja a legnagyobb tömegeket. A stadionok túlszűfoltságát a legfontosabb veszélyforrásnak tekintette, és megállapította, hogy a katasztrófák legfőbb kiváltó okai az elavult stadionok, a szegényes felszereltség, a huliganizmus, a túlzott alkoholfogyasztás és a gyenge szervezés, vezetés. E publikációmban a Taylor-jelentés gyakorlati elemeit, a sportrendezvények biztosítására gyakorolt hatását szeretném bemutatni a magyar gyakorlat figyelembevételével, az elvek összevetésével.¹

A Taylor-jelentés² korábban nyolc olyan jelentés előzte meg, amelyek szintén sportrendezvényeken történt katasztrófákat követően születtek. Ebben a szerző arra jutott, hogy a tömeg viselkedését teljes biztonságot nyújtó módszerrel nem lehet kezelni, emiatt elmozdulás szükséges a rendészeti kérdés helyett az ún. komplex megközelítés irányába, felismerve azt, hogy a szurkolókat kizárólag büntetőjogi intézkedésekkel nem célszerű és nem is lehet megfékezni. A kommunikációt a klubok és a szurkolók, valamint a média irányába is fejlesztendőnek ítélte. Nagy problémát jelentett véleménye szerint a szurkolók mérhetetlen alkoholfogyasztása. Felhívta a figyelmet a nemzeti futbalszervezetek vezetési alkalmatlanságára, az infrastruktúra korszerűtlenségére.

Taylor megvizsgálta az európai tapasztalatokat is, főként Hollandia, Olaszország példáján keresztül, valamint a FIFA vonatkozó szabályozását is; sürgette az ítélezés felgyorsítását és a büntetési tételek emelését, új jogintézmények megalkotását, amelyekkel igyekezett a pályáktól távol tartani az elítélteket. Külön is foglalkozott a beléptetés kérdéskörével, illetve a létesítményen belüli fizikai elkülönítést biztosító eszközök, különösen a kerítés használatának fontosságára hívta fel a figyelmet. A pálya védelme érdekében az úgynevezett tilos vonal segítségével határozta meg a védett területeket, amelynek átlépése automatikusan szigorú büntetéseket vont maga után. Napjainkban a képzeletbeli tilos vonal átlépése, amely a nézőktől elzárt területre való belépést jelenti, bűncselekménynek minősül.³

A rendezvény és annak helyszíne lehetőséget biztosít mindazoknak, akiknek tömegre van szükségük ahhoz, hogy annak arcnélküliségüket kihasználva rendbontásokat, garázda cselekményeket hajtsanak végre. A fizikai közelség és az ellentétes szurkolótáborok elválasztása kedvez a garázda magatartásnak. Minél kisebb területre szorulnak

1 TÓTH Nikolett Ágnes: *Sportrendészet a sportigazgatás rendszerében*, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Államtudományi és Közigazgatási Kar, Budapest, 2019, 27.

2 *The Hillsborough Stadium Disaster Final Report*, <https://www.jesip.org.uk/downloads/hillsborough-stadium-disaster-final-report/> (letöltés ideje: 2022. 11. 10.).

3 *Uo.*, 28.

össze a szurkolók, annál nagyobb a belső nyomás és annál agresszívebbek a tömegben.⁴ Ez volt megfigyelhető a Taylor-jelentésben foglalt mérkőzések tekintetében is.

A Taylor-jelentés részletesen meghatározta a sportrendezvények biztosításának alapelveit és gyakorlatát Európában, egységesítve az elveket és az intézkedések rendjét. Jelentős hatással volt a magyarországi gyakorlatra is.

3. A footballhuliganizmus okai

Fontosnak tartom számba venni, hogy melyek a footballhuliganizmus okai, és hogy milyen előzmények, stadionkatasztrófák történtek az elmúlt évtizedekben, amelyek felhívták a rendezvénybiztosításban közreműködők figyelmét arra, hogy változtatni szükséges a kialakult gyakorlaton, és szükségessé vált új jogi normák megalkotása is. Az elégedettség, az elbizakodottság a biztonság legnagyobb ellensége – írta Taylor a sportrendezvények biztosítása kapcsán megélt tapasztalatairól szóló jelentésében, amely gyökeresen átalakította a szabályozást Európában.⁵ A stadion az erőszak színtere.

1960-ban a jogásztársadalom egy része a huliganizmust tartalmában és formájában közösségellenes életformának és magatartásnak tartotta. Hatósugarát tekintve a huliganizmus a fiatalság viszonylag szűk rétegére volt ebben az időben jellemző. „*A huliganizmus vonzerejét növelte az a romantikus vonzóerő, mely a fiatalok becsületes rétegei előtt is kedveltté tette.*”⁶ Ebben az időszakban a jogásztársadalom felhívta a figyelmet arra, hogy külön huligántörvény megalkotására lenne szükség. Az ilyen magatartást mint garázdaságot büntették, a huligánok cselekményei tökéletesen e tényállás hatálya alá vonhatók voltak már akkor is, hiszen a legjellemzőbb az volt, hogy a szurkolók egy része botránnyosan viselkedett, amivel felháborodást és riadalmat keltett.⁷

A sportrendezvények biztosításával összefüggő kérdések állami, jogi, rendészeti és morális problémákat vetnek fel. A footballhuliganizmus jelensége összetett és bonyolult összefüggéseket rejt magában. A szurkolók 94%-a a labdarúgó-mérkőzéseken fejt ki ilyen jellegű tevékenységet. Egyetlen más sportág sem képes egy-egy jelentősebb eseménye kapcsán rendszeresen, időszakonként visszatérően ennyire nagy tömeget megmozgatni, hiszen egy rangosabb mérkőzés rengeteg, nemritkán több tízezer ember érdeklődésére is számot tarthat. Egyetlen más sportágnál sem éleződik ki ennyire a szurkolótáborok közötti ellentét, amit erősít a stadionon belüli szeparáció, amely során az azonos csapat szurkolóit egy szektorban helyezik el, ami erősíti bennük az összetartozást, erősebbnek érzik magukat, ugyanakkor meglehetősen közel is vannak az ellenfél szurkolói, akikkel viszonylag kis területen vannak összezárva.⁸

4 VÉGH József: *A footballhuliganizmus pszichológiai kérdései*, Belügyi Szemle, 2001/12, 36–47., 36.

5 *The Hillsborough Stadium Disaster...*, i. m., 5.

6 *Garázdaság és huliganizmus. A huliganizmus elleni harc jogi eszközei*, Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Lapja, 1960/31. (1960. 09. 24.).

7 *Garázdaság és huliganizmus...*, i. m., 182.

8 TÓTH Nikolett Ágnes: *A sportrendezvények biztosítása az elmúlt évszázad eseményeinek tükrében*, Gazdaság és Jog, 2017/1, 13.

4. Stadionkatasztrófák a nagyvilágban

A második világháború óta több mint hatvan stadionkatasztrófában ezerötszázan veszítették életüket. Többtucatnyi stadionkatasztrófa történt az elmúlt száz évben. A futballstadionokban rendszeresen megjelenő hatalmas tömeg a XX. század első éveiben megszülető új társadalmi jelenség. Csak háborús helyzetek, politikai tömegrendezvények, vallási ünnepek, kiemelkedő kulturális események, néha más sportágak versengései járnak ilyen hatalmas embertömeg jelenlétével. A zsúfoltság, az érzelmek túlzottan heves megjelenése, a rendbontások, sokszor a rendezési hiányosságok vagy a stadionok nem megfelelő állapota és nemegyszer a tragikus véletlen időről időre súlyos stadionbalesetekhez vezettek.⁹

A legpusztítóbb esetek között tartjuk számon a következő tragikus végkimenetelű eseményeket:¹⁰ egy 1964-es esetben 318 ember halt meg Limában, egy Peru–Argentína mérkőzést követően, miután a rendőrség könnygázgránátokat vetett be a szurkolók ellen, akik menekülni kezdtek, de a stadion kijáratai le voltak lakatolva (a 318 halálos áldozat mellett több mint ötszázan szenvedtek súlyosabb sérülést); 127 ember halálát okozta Ghánában egy elszetett rendőrségi támadás 2001-ben, amikor a pánikba esett tömeg egymást taposta a kijutás érdekében (a legtöbb kapu itt is zárva volt); bizarr körülmények között veszítette életét 93 ember Nepálban 1988-ban, amikor egy Nepál–Banglades mérkőzés közepén hatalmas jégeső zúdult a stadionra, ami miatt a nézők menekülni próbáltak, de a tömeget a rendőrség ismeretlen okból feltartóztatta, majd visszafordította, így a tömeg egymást halálra taposta; egy eldobott cigarettacsikk okozott tüzet 1985-ben, amely miatt pár perc alatt porig égett az angol Bradford stadionjának egyik lelátója (ekkor a rendőrség kénytelen volt a pályára evakuálni a nézőket, de így sem kerülhették el a tragédiát, amely 56 halálos áldozattal járt).

Érdekes tény az előzőekhez kapcsolódva, hogy Magyarországon már 1948-ban, a Belügyminisztériumnak a rendőrség részére kiadott szolgálati szabályzatában is felhívták a figyelmet arra, hogy „*A sport- és versenypályák fából ácsolt nézőhelyén (lelátóin) a dohányzás tilos. Erre a tilalomra feltűnő módon elhelyezett táblákkal kellett a közönség figyelmét felhívni.*”¹¹

Skóciában két katasztrófa is történt. Az újonnan épített, fából készült tribün erős esőzés hatására elázott, és egy mérkőzés alatt összeomlott. Több száz szurkoló zuhant a mélybe, közülük 25-en nem éltek túl az esést. Az eset után hozott rendelet előírta a vasbetonból készített stadionokat az Egyesült Királyság területén. 1982-ben következett be Oroszország legsúlyosabb sportkatasztrófája Moszkvában. A Lenin Stadionban a létesítmény vezetése úgy döntött, hogy csak a nyugati és keleti lelátókat nyitja meg, mivel csak ezeken sikerült letakarítani a mérkőzés előtti napokban leesett havat. Páran átestek a korlátokon, és többeket magukkal sodortak. A láncreakció-szerű eseményben 66 szurkoló halt meg.¹²

⁹ *Uo.*, 14.

¹⁰ *Uo.*

¹¹ BM Szabályzat, 1948, 322.

¹² GYURKÓ Szabolcs: *Leomló lelátók, megvadult tömeg – Amikor a stadionok pokollá változtak*, <http://sport365.hu/nemzetkozi-foci,vilagfoci,leomlo-lelatok-megvadult-tomeg-amikor-a-stadionok-pokolla-valtoztak,19690> (letöltés ideje: 2022. 11. 10.).

Közismert a Heysel stadionban bekövetkezett tömegszerencsétlenség esete. Brüsszelben egyébként tapasztalt, rutinos rendezők vettek részt a sportrendezvények biztosításában. A belga belügyminiszter mozgósította a csendőrséget, a rendőrséget, a tűzoltóságot és a mentőket is. Több mint háromezer rendőr biztosította a stadiont, és készültségben állt a város teljes rendvédelmi apparátusa, hét mentőautó és egy orvosi összekötő kocsis is volt a stadionnál. A Heysel-tragédiát tehát a hetvenes-nyolcvanas években egyértelműen fokozódó futballhuliganizmus okozta. Angliában azóta is tömegek emlékeznek meg a csaknem harminc évvel ezelőtti tragédiáról, amely örökre megváltoztatta az angol labdarúgást. Véleményem szerint a jelentős jogszabályi és rendvédelmi változtatások következtében a labdarúgás újjászületett, és romjaiból egészen rövid idő alatt az egyik legsikeresebb európai üzletággá vált.¹³

Az Európa Tanács keretében 1985. augusztus 19-én egyezmény¹⁴ született a sportrendezvényeken, különösen a labdarúgó-mérkőzéseken megnyilvánuló erőszakról. Ennek elvei beépültek a magyar sporttörvénybe is. Ezért javasolta a bizottság, hogy a sportrendezvényeken váljon egyértelművé a rendező és a szervező felelősségének határa. Egyértelművé kellett tenni, hogy a rendőrség kizárólag közfeladat ellátása céljából vegyen részt a sportrendezvények biztosításában, illetve a megbomlott rend helyreállításában. Meghatározták, hogy a rendőrség az általa kockázatosnak ítélt sportrendezvény szervezője mellé egy vagy több rendbizont jelöljön ki, aki a rendezvény szervezésének és megtartásának időszakában a helyszínen felügyelheti a rendezvény biztonságával összefüggő jogszabályi előírások betartását, szükség esetén kezdeményezheti a rendőri erők beavatkozását. Úgy vélték, hogy a rendőrséget törvényben kell felhatalmazni arra, hogy – amennyiben a résztvevők magatartása a sportrendezvény biztonságos megtartását veszélyezteti, és a megbomlott rend másként nem állítható helyre – a rendezvényt befejezettnek nyilvánítsa, a rendbontókat kiemelve és eltávolítsa, vagy amennyiben ez nem lehetséges, a tömeget feloszlassa.¹⁵

5. A futballhuliganizmus kialakulása Magyarországon

A labdarúgás az a sport volt már a XX. század elején is, amely népszerűsége miatt különösen nagy tömegeket mozgatott meg, éppen ezért a futballmérkőzések felügyeleti szolgálatára jóval nagyobb figyelmet fordítottak.

„A mérkőzésekre kivezényelt tisztekre hárult a feladat, hogy kapcsolatot tartson és együttműködjön a pálya vezetőségével és a mérkőzés vezetőjével. Az ügyeletes tisztnak kellett értelemszerűen a kivezényelt karhatalmat a pályán megfelelően felállítani, különös

13 TÓTH: *Sportrendészet...*, i. m., 47.

14 *European Convention on Spectator Violence and Misbehaviour at Sports Events and in particular at Football Matches (ETS No. 120)*, <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/120> (letöltés ideje: 2013. 03. 13.).

15 CSEPELI György, GÖNCZÖL Katalin, GYÖRGYI Kálmán és mtsai., *Vizsgálati jelentés a 2006. szeptember–októberi fővárosi demonstrációkkal, utcai rendezvarásokkal és rendfenntartó intézkedésekkel kapcsolatos eseményekről*, www.gonczolbizottsag.gov.hu/jelentes/gonczolbizottsag_jelentes.pdf (letöltés ideje: 2013. 03. 13.), 160–161.

figyelemmel a játékosok öltözőjéből a pályára vezető kijáratok biztosítására. A mérkőzésen részt vevő nézők köréből azokat, akik botrányos, sértő kifejezésekkel illették a játékvezetőt, a játékosokat, vagy durva játékra próbálták ösztönözni a játékosokat, igazoltatták őket.”¹⁶

Lehetőség volt az eltávolításukra is a sportrendezvényen való részvételtől. Ha az ügyeletes tiszt azt látta, hogy a játéktéren olyan szándékos tettelegességek fordultak elő, amelyek a nézőterre is átterjedhettek, a mérkőzést beszüntethették. A kivezényelt rendőrök a felállítási helyüket akkor hagyhatták el, amikor a közönség, a nézők elhagyták a sportrendezvény helyszínét.¹⁷ A magyar királyi belügyminiszternek a „football-mérkőzéseken” tapasztalt durva játékmód megszüntetéséről szóló 84.447/1921. B.M. számú körrendeletében szó volt arról, hogy egyes labdarúgó-mérkőzéseken „*kíméletlen és durva játékmód kezdett meghonosodni, amely amellett, hogy súlyosan veszélyeztette a játékosok testi épségét, a nézőközönség kevésbé fegyelmezett részének lelkiületére is káros hatással volt*”, sokszor a közrendet is veszélyeztetve. A mérkőzéseket felügyelő játékvezető a rendelet értelmében köteles volt a mérkőzésre kirendelt ügyeletes rendőrtisztviselőnek a mérkőzés zavartalan menetére, illetőleg a rend fenntartására vonatkozó utasításait pontosan teljesíteni. Ellenkező esetben az ügyeletes rendőrtisztviselő jogosult volt a mérkőzés további folytatását azonnal beszüntetni. Fontosnak tartom megjegyezni, hogy a rendelet szólt arról is, hogy a labdarúgó-mérkőzésekre kirendelt ügyeletes rendőrtisztviselők – a lehetőséghez képest – az állomány sporthoz értő tagjai köréből kerüljenek ki.¹⁸

1922-ben zárt kapus mérkőzést rendeztek, amelyet az akkori országos rendőrfőkapitány rendelt el. 1937-ben a Ferencváros–Debrecen mérkőzésen 14 lovas és 10 gyalogos járőr 2 ezer szurkolót állított meg. 1937-ben az alábbi címmel jelent meg egy újságcikk: *Szervezzenek sportrendőrséget a futballpályák botrányainak megfékezésére.*¹⁹ Akkor a labdarúgó-mérkőzéseket látogató közönség indulatos magatartása annyira veszélyeztette a mérkőzések sportszerű lefolyását, hogy gyakran a közrendet és a személyes biztonságot is kockáztatták. Ezekhez a jelenségekhez természetesen hozzájárult egyes játékosok durva viselkedése is a pályán, ami felbosszantotta a közönség egy részét. Éppen ezért a futbalszövetség vezetősége és a rendőrség is elhatározta, hogy gátat fog vetni a jövőben a hasonló botrányos eseményeknek.²⁰ 1947-ben a Magyarország–Ausztria válogatottmérkőzésen történt kis híján katasztrófa. A Ferencváros Üllői úti sporttelepén a magyar labdarúgás 50 éves jubileumát ünnepelték. Több mint negyvenezen szorongtak az ennél kevesebb néző befogadására alkalmas falelátókon, majd a nyolc méter szélességben leszakadó lelátórészlettel együtt vagy kétszáz szurkoló zuhant a mélybe.²¹

16 Tóth Nikolett Ágnes: *Szemelvények a belügyi sport, a labdarúgás és a sportrendezvények biztosításának 20. század eleji történetéről*, Belügyi Szemle, 2021 (3. különszám), <https://doi.org/10.38146/BSZ.SPEC.2021.3.4> (letöltés ideje: 2022. 10. 22.), 66.

17 *A Rend*, 1921, 46.

18 Tóth: *Szemelvények...*, i. m., 62.

19 *Szervezzenek sportrendőrséget a futballpályák botrányainak megfékezésére*, Nemzeti Újság, 1937. 11. 10-i 255. szám, 9.

20 Tóth: *Sportrendészet...*, i. m., 35.

21 GYURKÓ: i. m.

1959-ben a pécsi Dózsa és a budapesti Vasas labdarúgó-mérkőzésén történt eseményekről készített jelentésben²² az szerepelt, hogy a labdarúgó-mérkőzés biztosítására a pécsi városi rendőrkapitányság vezetője előre elkészített terv alapján 37 közrendvédelmi szolgálatot teljesítő rendőrt és 25 önkéntes rendőrt vezényelt ki, két tiszt vezetésével. A rendőrök a rendet a felvonulás és a mérkőzés alatt az eligazítás alapján teljesen biztosították. A mérkőzés idején a pályán kb. 15 ezer fő jelent meg. A mérkőzés befejezésével a bíró magatartását elítélő szurkolók közül többen beugrottak a pályára, ezek közül az egyik vérmes szurkoló a bíróhoz szaladva megrázta őt. A rendőrök ugyancsak a bíró felé szaladtak, a pályára beugró személyeket a bírótól eltávolították, és biztosították a bíró sértetlen elvonulását. A pályán mind több polgári ruhás egyén jelent meg, és a bírót akarták támadni. A két rendőrtiszt a bírót minden támadástól megvédte. A tömeg felháborodottan tiltakozott a bíró magatartása miatt, és többen bekiabálták, hogy így vitték el a csapattól a Honvéd és a BVSC mérkőzésénél is a 2 pontot. Követelték, hogy a játékvezetők tárgyilagosan bíraskodjanak, és a pályán érvényesüljön végre a budapesti és vidéki csapatok között az egyenlő elbírálás. A tömeg oszlatását a kivezenyelt rendőrökkel és önkéntes rendőrökkel a megyei főkapitányság közrendvédelmi osztályának vezetője hajtotta végre. Az elvtársak a jelentős számú tömeget rövid időn belül eltávolították a sportpályáról és az elvonulási útvonalról. A tömeg eltávolítása alatt a hangulat rendkívül parázs volt, és többen kiabálták, hogy a pártközpontnak és a kormánynak jelentik a sorozatos minősíthetetlen, sportszerűtlen bírói magatartásokat. A tömeget még nem távolították el teljesen, amikor a budapesti Vasas játékosait és kíséretüket a budapesti Vasas autóbuszával, a bírót és a pécsi játékosokat pedig a pécsi Dózsa autóbuszával elszállították. A két autóbuszt két rendőr biztosította. Útközben ismeretlen személyek a két autóbuszt megdobálták, azonban azokban komolyabb kárt nem okoztak. A mérkőzés befejezése után különböző szórakozóhelyeken, a pécsi Széchenyi téren és a város utcáin az emberek csoportokba verődtek össze, és igen ingerült hangon tárgyalták a bíró magatartását, és olyan hangok is voltak, hogy vidékre nem kell sport, tartsák meg Pesten, mert a vidéki munkás, úgy látszik, nem érdemli meg, hogy színvonalas sportot láthasson. A mérkőzések fokozottabb biztosítása érdekében szorgalmazták, hogy a Pécsi Vasutas Sportklub Elnöksége gondoskodjon a játékoskijárat sűrű dróthálóval való lefedéséről. A jövőbeni mérkőzésekre állandó hatósági biztosokat jelöltek ki. Szabályozták továbbá a rendőrök a mérkőzésen megjelenő sportvezetőknek a pályán való elhelyezkedését, valamint hogy ki léphet be a játéktérre. Az eddigi tapasztalatok szerint a botrányokat minden esetben a bírók elfogultsága robbantotta ki, nem pedig a csapat veresége. Tárgyilagos bíraskodás mellett, amikor a csapat vereséget szenvedett, egyetlen esetben sem volt botrány. A belügyminiszter-helyettest kérte meg a megyei rendőr-főkapitányság vezetője, hogy az illetékes sportszervek felé a Belügyminisztérium ezt vesse fel, miután most már sorozatosan botrányokhoz és rendőri intézkedésekhez vezet ez a probléma.²³

1968. április 13-án a Vasas–Egyetértés NB I-es labdarúgó-mérkőzés során az Egyetértés pályáján 20 rendőr biztosította a mérkőzést, és 6 közlekedési rendőr, 50 önkéntes rendőr, 2 nyomozó és 1 URH-gépkocsi is rendelkezésre állt. A pályán semmilyen

22 Lásd TÓTH: *Sportrendészet...*, i. m., 35–36.

23 *Uo.*

rendzavarás nem történt, azonban az egyik közeli kerékpárúton 80–100 fiatal vonult a város belseje felé a Vasas Klub zászlójával és a Vasas csapatát éltették. A gépkocsi vezetőjét megállásra utasította az egyik rendőr, és utasítást adott, hogy a vonuló tömeget osszlassák fel.²⁴

Megállapítható, hogy biztosítási hibák előfordulhattak évtizedekkel ezelőtt, amikor a sportrendészet jogszabályi háttére nem biztosított megfelelő alapot az intézkedésekhez, és ebben az időszakban még nem azonosították a futballhuliganizmus jelenségét. A futballhuligánok elődjeként egyértelműen említhető a belügyminiszter-helyettes 1954-ben kelt utasításában szereplő megnevezés, a magáról megfélemedezett néző. Így szerepelnek a jelentésben azok a „futballhuligánok”, akik fegyelmezetlenek a mérkőzéseken, és papírgyújtogatásba, úgynevezett „fáklyázásba” kezdenek, akiket a rendőrök azonnal igazoltattak, és felvették az adataikat.

„Ezek a cselekedetek nem egyeztethetők össze népi demokratikus országunk fejlett sportkultúrájával és lebecsülése azoknak a sportolóknak, akik már eddig is sok nemzetközi sikert arattak, és számtalan barátot szereztek hazánknak. Ezen túlmenően e sportszerűtlen cselekedetek komoly tűzveszélyt is idéznek elő. Az égő fáklyákkal veszélyeztetik egymás testi épességét, ruházatát, de ez a gondatlan cselekedet a nézőtér felgyújtását is eredményezheti. A papírgyújtásokból keletkező tüzek megelőzése érdekében elrendelte Győre József belügyminiszter-helyettes, hogy a sportpályákon szolgálatot teljesítő rendőrök és tűzoltók a legszigorúbban lépjenek fel a papírgyújtogatókkal szemben. Szerepelt az utasításban, hogy a mellékelt felhívást a megye nagyobb sportpályáin jól látható helyeken függesztessék ki.

Tulajdonképpen ez a pályarendszabályok elődjének is tekinthető.”²⁵ Ugyanebben az évben az akkori belügyminiszter-helyettes, Piros László av. altábornagy parancsában olvasható, hogy a belügyminiszter az Országos Rendőr-főkapitányság, a Budapesti Főosztály és a rendőriskolák feladatává tette a magyar–angol nemzetek közötti labdarúgó-mérkőzés biztosítását.

„Az Országos Rendőrkapitányság, a Budapesti Főosztály rendőri beosztottai és a rendőriskolák ezen feladatukat jól hajtották végre. A tervszerű munka, az alapos felkészülés és a fegyelmezett szolgálatellátás azt eredményezte, hogy a mérkőzés előtt és a mérkőzés ideje alatt rendzavarás nem történt. A dolgozók meg voltak elégedve a rendőrség tevékenységével. A szolgálatban lévő rendőr elvtársak becsületesen, fegyelmezetten és udvariasan látták el szolgálatukat, ezért az Országos Rendőrkapitányság, a BM Budapesti Főosztály, valamint a rendőriskolák azon beosztottait, akik a biztosítás előkészítésében és végrehajtásában részt vettek, dicséretben részesítették.”²⁶

Akadnak tehát a rendezvénybiztosítás során elért sikerek is.

24 Uo.

25 A Magyar Népköztársaság belügyminiszter-helyettesének 13. számú utasítása, Budapest, 1954. szeptember 16.

26 A Magyar Népköztársaság belügyminisztere I. helyettesének 26. számú parancsa, Budapest, 1954. május 24.

6. A futballhuliganizmus a 20. század második felében

A Magyar Népköztársaság belügyminiszter-helyettesének 1964-ben kelt utasítástervezete utal rá, hogy már ebben az időben is a biztosítások végrehajtása terén különböző gyakorlatok alakultak ki. Egyes rendezvények biztosításánál hiányzott a tervszerűség, ami csökkentette a rendőri intézkedések hatékonyságát. Már ekkor is a rendezők feladata volt a rend fenntartása. A sportegyesületek és rendezvények felelősei voltak kötelesek gondoskodni a megfelelő számú rendező munkába való bevonásáról. A rendezők kötelesek voltak a rendet fenntartani, minden rendbontást megakadályozni, és szükség esetén a rend helyreállításához a rendőrség segítségét kérni.²⁷

1964-ben a sportrendezvények biztosítására az illetékes rendőri szervek egységes biztosítási tervet voltak kötelesek készíteni. A biztosítási terv, amelyet az illetékes rendőri szerv vezetője hagyott jóvá, az alábbiakat tartalmazta: a rendezvény tárgyát, helyét, idejét, a rendező nevét, a biztosítás parancsnokát, tartózkodási helyét, a részt vevő rendőri erők létszámát, feladatait, a tartalék létszámát és elhelyezését, a rendezők létszámát, az előállítás helyét.²⁸

A Népstadionban 1965. november 10-én megtartott Budapesti Honvéd – Prágai Dukla, majd az ezt követő FTC–Panathinaikos labdarúgó-mérkőzésre a Budapesti Rendőr-főkapitányság biztosítás céljából a tartalék Z1j. géppisztolyos századai közül, valamint egy akkor elkezdődött háromnapos tanfolyam létszámából 50 rendőrt, 1 URH-járőrt, valamint 4 lovas járőrt vezényelt ki. Részt vett a biztosításban a BRFK központi állományából 10 operatív munkatárs. A Budapesti Honvéd – Prágai Dukla mérkőzés mindkét félideje rendben, rendzavaró esemény nélkül zajlott le. A második mérkőzés megkezdésekor a Népstadionban kb. 12 ezer néző tartózkodott. A mérkőzés ideje alatt, majd annak befejezése után a nézőközönség között tartózkodó – többségében már évek óta Magyarországon élő – görögök rendzavaró magatartást tanúsítottak. A biztosításban részt vevő rendőri egységek a rend helyreállítására az alább ismertetett intézkedéseket tették.

Az első rendzavarás a mérkőzés első félidejének megkezdésekor történt, amikor Andreas Katarinas 39 éves görög állampolgár, athéni ügyvéd egy Olaszországban vásárolt kisméretű rakétapisztollyal zöld fényű rakétát lőtt fel. Nevezettet a második félidő megkezdése után a biztosításban részt vevő rendőrök a tömegből kivezették. Az igazoltatásra vonatkozó felhívásnak csak vonakodva tett eleget. Adatainak feljegyzése után elbocsátották. A rakétapisztolyt az URH-járőr parancsnoka, Szopkó József r. fhdgy. elvette. A rendőri intézkedés után a mérkőzés ideje alatt további rendzavarásra nem került sor. A befejezés után az FTC játékosai elhagyták a játéktérrel, azonban a görög együttes tagjai nem vonultak le a pályáról. Ezt látva a budapesti görög kolónia jelen lévő 80–100 fős csoportja átugrott a korláton, és behatolt a pálya területére. Elsőként Andreas Kalogeropoulos görög fotóriporter lépett a játéktérre, majd őt követték a különböző szektorokban elhelyezkedő csoportok. A biztosításban részt vevő rendőri egységek tartalékának parancsnoka

27 A Magyar Népköztársaság belügyminiszter-helyettesének utasítástervezete, Budapest, 1964.

28 Tóth: *Sportrendészet...*, i. m., 38.

felszólította a tömeget a pálya elhagyására. Miután a felszólítás eredménytelen maradt, 12 rendőr oszlató sorfalat alkotott, és ismét felszólította a tömeget a játéktér azonnali elhagyására. Az ismételt felszólításra sem reagáltak, hanem továbbra is a játéktéren maradván integettek társaik felé, hogy ők is jöjjenek be. Miután a felszólítás eredménytelen maradt, a rendőrök használták a gumibotot. Ennek során – a pályán tartózkodó tömegből – mintegy 4-5 személyt gumibotokkal megütöttek. A gumibot alkalmazásának eredményeként a tömeg megtorpant, majd részben futásban, részben gyorsított lépésben elhagyta a pályát. Az oszlató sorfal lassú léptekkel haladt a tömeg után, nem üldözve azt, s ekkor már a tömegben senkit nem bántalmazott. Újabb gumibothasználatra nem került sor. A népstadion lelátóin helyet foglaló közönség a rendőri intézkedéssel – a tömegnek a pályaterről történő eltávolításával – egyetértett, amit tapssal juttatott kifejezésre. A rendőri intézkedést Andreas Kalogeropoulosz görög újságíró lefényképezte, ezért utasítást adtak az előállítására és a filmek előhívására.²⁹ Az eset kivizsgálásáról feljegyzés készült, amely tartalmazta azt, hogy a görög újságíró nem készített képeket, ennek ellenére azonban a filmet előhívták, más egyéb intézkedésre nem került sor.³⁰

Egy 1965-ben a Belügyminisztériumban kelt üggyirat szerint – amelyet valamenynyire megyei és a Budapesti Rendőr-főkapitányság vezetője is megkapott – az országban a sportrendezvényeken rendezavarások történtek.

„Egyes rendbontó elemek a sport kereteit, a rendezvényen megjelent tömegeket használják fel zavarkeltésre, provokációra, aminek következtében rendőri intézkedések váltak szükségessé. Az egyes rendezvények zavartalan lefolyásának biztosítása érdekében szükséges tervszerű, összehangolt – a rendezvény jellegétől függő – biztosítások megszervezése és rendőri karhatalmi erők vezénylése. A biztosítási feladatok végrehajtására parancsnokként alkalmas tiszteket kell kijelölni. A biztosításban részt vevő rendőröket el kell igazítani a határozott, udvarias, bátor magatartásról, a törvényes intézkedésekről a rendbontások megelőzése, illetve megakadályozása és megszüntetése érdekében.”³¹

„Az utóbbi időben egyes budapesti és vidéki sport- és kulturális rendezvényeken – különösen az FTC sportrendezvényein – több esetben fordult elő közbiztonságot és közrendet sértő tevékenység. Nem egy esetben szervezeten és erőszakos módon léptek fel a rendőri egységekkel szemben, és a rendbontók a politikai, illetőleg faj és felekezet elleni izgatás bűncselekményét is elkövették. Megállapítható, hogy a sport- és kulturális rendezvényeken előfordult rendezavaró cselekményeket elsősorban fiatalkorúak, büntetett előéletű, garázda magatartást tanúsító személyek követték el. E személyek között találhatóak voltak politikai elitáltak, nyilas vezetők, reakciós egyházi személyek, valamint ellenforradalmárok is. A rendezavaró cselekmények megelőzésére, megszakítására és felderítésére a jelenlegi rendőri intézkedések nem elég hatékonyak, szükséges ezért a BM. II. és III. Főcsoportfőnökség szervei részére összefüggő feladatok megjelölése, valamint egységes irányelvek meghatározása a közrend és közbiztonság további szilárdítása céljából. Figyelemmel kell kísérni, hogy az egyes nyugati államok követségei vagy szervezetei részéről milyen érdeklődés mutatkozik

29 *Jelentés Benkei András belügyminiszternek*, Budapest, 1965. november 15.

30 *Feljegyzés*, Budapest, 1965. november 13.

31 *A Belügyminisztérium II./II. Csoportfőnökség sport- és egyéb rendezvények biztosítása tárgyában írt levele*, Budapest, 1965. október 29.

a sport- és kulturális rendezvényeink – különösképpen az FTC sportrendezvényei – iránt. A veszélyes bűnözők közül fokozott ellenőrzés alá kell vonni azokat, akik a sportrendezvények rendszeres látogatói, az ott tanúsított magatartásuk megállapítása, illetve ellenséges, rendezavaró tevékenységük megakadályozása céljából. Fel kell mérni azon üzemeket, ahol büntetett előéletű személyek sportrendezvények látogatása céljából csoportosulnak, és a sportrendezvényeken rendbontó magatartást tanúsítanak. A csoportok felszámolására intézkedéseket kell tenni. Az eddigi tapasztalatok azt mutatják, hogy egyes egyetemeken, középiskolákban és ipari tanintézetekben a hallgatók, illetve a tanulók fokozott aktivitást fejtenek ki a sportrendezvények, különösen az FTC labdarúgó-mérkőzések látogatásával kapcsolatban. Fel kell deríteni azokat a személyeket, akik rendbontás céljából egyetemistákat, diákokat, ipari tanulókat mozgósítanak, toboroznak a sportrendezvényekre.”³²

A sport- és kulturális rendezvények biztosításának szabályozása tárgyában kiadott miniszteri utasítás összeállításához elkészített javaslat egyik pontja a sportrendészeti nyilvántartás elődjének tekinthető, hiszen szerepel az anyagban az, hogy azokról a személyekről, akik a sportrendezvényeken állandóan rendezavaró magatartást tanúsítanak, jegyzéket kell készíteni. A jegyzékben szereplő személyeket olyan sportesemények előtt, amelyeken rendezavarás várható, az illetékes kerületi, járási, városi kapitányságok részesítsék rendőri figyelmeztetésben. Az is felmerült fontos témaként, hogy a sport- és kulturális rendezvényekkel kapcsolatosan előforduló rendbontó cselekményeket évenként elemezni kell, és azok megelőzésére, megszakítására, felderítésére javaslatokat, módszereket kell kidolgozni.

A Magyar Népköztársaság belügyminiszterének 1966. évben kelt BM-rendelet-tervezete a sportrendezvények bejelentési kötelezettségéről és rendjének biztosításáról szolt. Rendelkezett arról, hogy sportrendezvényeket csak engedély alapján szabad szervezni és megtartani. Olyan rendezőket, jegyszedőket kell alkalmazni, akik képesek a sportpályákon és a nézőtéren a sportszerű légkört, a rendet, a sportolók és a nézők testi épségét biztosítani, a rendbontókat, fegyelmezetleneket rendre utasítani, szükség esetén a helyszínről eltávolítani és ehhez a rendőrség segítségét kérni. Nagyobb mérvű rendezavarás esetén – amennyiben azt a rendezők (jegyszedők) saját erejükből megszüntetni nem tudják – a rendőrség közreműködését kell kérni és igénybe venni a rend helyreállítására. Az illetékes rendőrhatóság a tervezett sportrendezvény megtartását megtilthatja, ha a rendező sportszervek az engedélyezési eljárással kapcsolatos kötelezettségüknek nem tesznek eleget, illetve a vonatkozó MTS-szabályzatban meghatározott biztonsági rendszabályokat nem tartják be. A már megkezdett sportrendezvény megtartását a rendőrség felfüggesztheti vagy beszüntetheti, ha a rendezvény színhelyén nagyobb mérvű, a sportolók vagy a közönség testi épségét veszélyeztető rendezavarás történik. Azt, aki a rendeletben foglalt szabályokat megszegte, szabálysértés miatt, a 37/1962. (IV. 29.) Korm. sz. rendeletben foglaltakat figyelembe véve ezer forintig terjedő pénzbírsággal lehetett sújtani.³³

32 *Javaslat a sport- és kulturális rendezvények biztosításának szabályozása tárgyában kiadandó miniszteri utasítás összeállításához*, BRFK 2. sz. melléklet (50–460/14–1965), Budapest, 1965. november 20.

33 *BM rendelettervezet*, Budapest, 1966.

1969-ben Tatabányán, a budapesti Vasas és a tatabányai Bányász labdarúgó-mérkőzésén intézkedésre volt szükség. A mérkőzésre 300–400 Vasas-szurkoló utazott el Tatabányára. A labdarúgópályára történő belépésükkor a rendezők néhány szurkoló esetében nehezményezték, hogy rúddal ellátott Vasas-zászlókkal szándékoztak a pályára belépni. A rendezők, hivatkozva az akkor érvényben lévő MLSZ-rendeletre – amelyre egyébként a pályán több jól látható figyelmeztető tábla is felhívja a szurkolók figyelmét –, megakadályozták az egyméteres zászlórudakkal a pályára való belépésüket. Emiatt a pálya bejáratánál csoportosulás és a szurkolók, valamint a rendezők között éles szóváltás alakult ki. A rendezőség segítséget kért a Városi Rendőrkapitányságtól, ahonnan nagyobb létszámú rendőr járőr jelent meg a helyszínen. A csoportba verődött Vasas-szurkolók közül az újabb figyelmeztetés után is hangoskodó négy fiatalembert előállították a Városi Rendőrkapitányság Ügyeletére. A náluk lévő zászlórudakat elvették, majd figyelmeztetés és kioktatás után a kapitányság épületéből őket elbocsátották. A mérkőzések befejezése után a pályáról távozó tömeg elvonulását irányító egyik URH-gépkocsizó járőr azt észlelte, hogy az egyik személygépkocsi jobb oldali ablakaiból két darab egy méter hosszúságú Vasas-zászlót nyújtottak ki, és a gépkocsi így vett részt a forgalomban. A járőr vezetője a közlekedés biztonságára nézve veszélyesnek tartotta a zászló kinyújtását, ezért a gépkocsi után menve azt megállította azzal a szándékkal, hogy a gépkocsi vezetőjét figyelmeztesse, és felhívja a zászló bevonására.³⁴

A hetvenes-nyolcvanas években is előfordultak negatív szurkolói megnyilvánulások, az FTC és az Újpest mérkőzésein a leginkább. Az akkori helyzet értékelésére a gyermek-, ifjúsági és sportminiszter szakértői bizottságot kért fel. A munka során megállapították, hogy a futballhuliganizmus összetett társadalmi probléma, amelyet nem lehet kizárólag rendészeti eszközökkel orvosolni. A jelentés felhasználásával az akkori kormány egy cselekvési programot dolgozott ki, majd ennek alapján elfogadták az 1071/2003. (VII. 18.) Kormányhatározatot, amely határidőkkel és felelősökkel határozta meg az egyes tárcák által végrehajtandó feladatokat.

Az Európai Rendőr Akadémiával közösen a kilencvenes években egyébként a nagy tömegrendezvények tanulmányozása során a beléptetőrendszerek tapasztalatait előremutató javaslatok kíséretében osztották meg egymással a rendőr szakemberek, ami szintén nagy hatást gyakorolt a rendezvénybiztosítási elvekre.

1990. március 10-én, a Váci Izzó – FTC NB I-es labdarúgó-mérkőzés utáni rendezvényt szokták megjelölni azon eseményként, amelynek során Magyarországon is kialakult a futballhuliganizmus jelensége. A bekövetkezett események hatására az ORFK és a BRFK szorosabb együttműködési kapcsolatot alakított ki a Magyar Labdarúgó Szövetséggel. Ennek keretében 1990-ben négy NB I-es labdarúgóklub, a Népstadion és intézményei, valamint az ORFK és BRFK részvételével megalakult az Állandó Biztonságtechnikai Bizottság. A bizottság döntött arról, hogy melyek legyenek a legszükségesebb biztonsági előírások, többek között, hogy a létesítményt egy 2–2,5 méter magas, szilárd anyagból készült külső kerítésnek kell körülvennie, a játékoskijárót elzáró oldalkerítés legalább 2,2 méter magas és fölül is zárt legyen. Ezzel egyidejűleg megjelent az

34 Németh Nándor r. ezredes jelentése rendőri intézkedésekről Benkei András belügyminiszternek (415/1969. Ált.).

országos rendőrfőkapitány általános szakmai helyettesének 1/1990. számú intézkedése a sportrendezvények rendőri biztosításáról. Fő feladatként meghatározták, hogy a rendőrfőkapitányok a biztosítási tapasztalatokat figyelembe véve vizsgáltassák felül, hogy a labdarúgópályák és egyéb sportlétesítmények megfelelnek-e a biztonsági előírásoknak. Megállapítást nyert, hogy a sportrendezvényre rendőri biztosítást kell szervezni, ha azt a rendező szerv kéri. Érdekesség, hogy az országos rendőrfőkapitány közbiztonsági helyettese külön rendelkezett az 1/1991. ORFK KBH intézkedésben a Ferencvárosi Torna Club labdarúgócsapata mérkőzéseinek rendőri biztosításáról. Az 1900-as évek végén a rendezvénybiztosítások értékelése során az ORFK vezetői megállapították, hogy az egyre nagyobb tömegekben előforduló és egyre erőszakosabb szurkolói magatartás elleni még hatékonyabb rendőri fellépés érdekében szükséges a rendőrök csapaterőben történő megjelenését minden részletre kiterjedően szabályozó norma kidolgozása. Így született meg a 11/1998. ORFK utasítás. Ez a norma meghatározta a rendőri műveletek tervezése, végrehajtása során végzendő parancsnoki feladatokat, a biztosítási tervek alaki-tartalmi követelményeit, a létrehozható szolgálati csoportokat, az alkalmazható taktikai eljárásokat.³⁵

Magyarországon szerencsére haláleset labdarúgó-mérkőzéssel összefüggésben még nem következett be.

7. Zárógondolatok

Elmondható, hogy a rendszerváltás előtt az ellenőrzött társadalomban a sportpályák lelátóin és környékén garázda cselekmények nagyon ritkán fordultak elő, azokról is ritkán számolt be az ellenőrzött média. A rigmusok is szalonképesebbek voltak. A rendszerváltást követően megszaporoztak a sportpályák nézőterein az erőszakos cselekmények. A média sem hallgat már az eseményekről, igaz, a beszámolóik sokszor bulvár stílusúak, szenzációhajhászak. Sajnos az erőszak a szabad idő eltöltésének egyik formája lett.

Összefoglalásként megállapítható, hogy a rend minden társadalom számára alapvető érték, a sportrendezvények biztonságos lebonyolítása bizonyosan kiemelt feladat lesz, amíg világ a világ hazánkban és a nagyvilágban is.

Irodalomjegyzék

1. CSEPELI György, GÖNCZÖL Katalin, GYÖRGYI Kálmán és mtsai., *Vizsgálati jelentés a 2006. szeptember-októberi fővárosi demonstrációkkal, utcai rendezvarásokkal és rendfenntartó intézkedésekkel kapcsolatos eseményekről*, www.gonczolbizottsag.gov.hu/jelentes/gonczolbizottsag_jelentes.pdf (letöltés ideje: 2013. 03. 13.).

35 TÓTH: *Sportrendészet...*, i. m., 42.

2. GYURKÓ Szabolcs: *Leomló lelátók, megvadult tömeg – Amikor a stadionok pokollá változtak*, <http://sport365.hu/nemzetkozi-foci,vilagfoci,leomlo-lelatok-megvadult-tomeg-amikor-a-stadionok-pokolla-valtoztak>, 19690 (letöltés ideje: 2022. 11. 10.).
3. TÓTH Nikolett Ágnes: *A sportrendezvények biztosítása az elmúlt évszázad eseményeinek tükrében*, Gazdaság és Jog, 2017/1.
4. TÓTH Nikolett Ágnes: *Sportrendészet a sportigazgatás rendszerében*, Nemzeti Közszerződési Egyetem, Államtudományi és Közigazgatási Kar, Budapest, 2019.
5. TÓTH Nikolett Ágnes: *Szemelvények a belügyi sport, a labdarúgás és a sportrendezvények biztosításának 20. század eleji történetéről*, Belügyi Szemle, 2021 (3. különszám), <https://doi.org/10.38146/BSZ.SPEC.2021.3.4> (letöltés ideje: 2022. 10. 22.).
6. VÉGH József: *A futballhuliganizmus pszichológiai kérdései*, Belügyi Szemle, 2001/12.
7. *** *A Belügyminisztérium II./II. Csoportfőnökség sport- és egyéb rendezvények biztosítása tárgyában írt levele*, Budapest, 1965. október 29.
8. *** *A Magyar Népköztársaság belügyminisztere I. helyettesének 26. számú parancsa*, Budapest, 1954. május 24.
9. *** *A Magyar Népköztársaság belügyminiszter-helyettesének 13. számú utasítása*, Budapest, 1954. szeptember 16.
10. *** *A Magyar Népköztársaság belügyminiszter-helyettesének utasítástervezete*, Budapest, 1964.
11. *** *A Rend*, 1921.
12. *** *BM rendelettervezet*, Budapest, 1966.
13. *** *Feljegyzés*, Budapest, 1965. november 13.
14. *** *Garázdaság és huliganizmus. A huliganizmus elleni harc jogi eszközei*, Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Lapja, 1960/31 (1960. 09. 24.).
15. *** *Javaslat a sport- és kulturális rendezvények biztosításának szabályozása tárgyában kiadandó miniszteri utasítás összeállításához*, BRFK 2. sz. melléklet (50–460/14–1965), Budapest, 1965. november 20.
16. *** *Jelentés Benkei András belügyminiszternek*, Budapest, 1965. november 15.
17. *** *Németh Nándor r. ezredes jelentése rendőri intézkedésekről Benkei András belügyminiszternek* (415/1969. Ált.).
18. *** *Szervezzenek sportrendőrséget a futballpályák botrányainak megfékezésére*, Nemzeti Újság, 1937. 11. 10-i 255. szám.
19. *** *The Hillsborough Stadium Disaster Final Report*, <https://www.jesip.org.uk/downloads/hillsborough-stadium-disaster-final-report/> (letöltés ideje: 2022. 11. 10.).

SAS PÉTER

Hozzászólás dr. Veress Emőd Dr. Óvári Elemér kolozsvári ügyvéd életéről és haláláról című írásához

Ha valaki összeállítaná a XX. század egyszerre kiemelkedően érdekes és nagyon jelentős, Erdély kincses városához kapcsolódó bűneseteinek helyi lajstromát, a Kolozsvári Pitavalt, akkor abból nem hiányozhatna a II. világháború zárószakaszában történt, Óvári-gyilkosság néven közismert, máig lezáratlan bűnügy.

A sors fintora, hogy a sötét bűncselekmény névadója jó humoráról közismert alakja volt az éjszakai Kolozsvárnak: a Muskátli-asztaltársaság elnökeként „elkövetett”, jól sikerült ugratásai városszerte beszédtemák voltak. Mindezek alapján kiérdemelte a közvélekedés szerinti legtalálhatóbb jelzőjét: „a legbohémebb magyar úr”, mely egy róla szóló, kevésbé ismert írásnak adta meg az alaphangját.¹ A „muskátlisok” a Deák Ferenc utcai Csizmadia-szín elnevezésű kocsmában „nyiladoztak”, majd a Trencsin téri² bableves-csárda lett a törzshelyük, onnan vezette társaságát aznapi áldozatuk nyomára a „tanult”, jogvégzett ügyvezető elnök. Farkas Imre az Óvári Elemérről szóló novellájában több mulatságos esetéről is beszámolt. Címszereplője mégsem mosolygott, erősen bosszantotta, hogy a nyomda ördöge neve elé egy S betűt ragasztott, ezért a szövegben végig Sóváriként szerepelt.³ Farkas Imrének nagyon hiányozhatott a kolozsvári bohém, mert novellája megjelenése után két évtizeddel ismét megidézte alakját. Tragikus halálára még csak nem is célozva, csupán Óvári Elemér bohém lelkületét hangsúlyozta, aki már égi „muskátlíként” folytatja örök körútját a szférák tökéletes zenéjébe beleunt társai nagy öröme.⁴

1944. október 11-én – ahogy dr. Veress Emőd írásában⁵ is szerepel – a Monostori út 15. szám alatti Óvári-házban vendégeskedő, orosz egyenruhát viselő férfiak – máig tisztázatlan körülmények között – minden jelenlévőt meggyilkoltak. A házigazdát, dr. Óvári Elemér ügyvédet és feleségét, Purjesz Olgát, özv. Horváth-Tholdy Rudolfnét, leánynevén

1 FARKAS Imre: *Óvári Elemérről, a legbohémebb magyar úrról s Kolozsvár egykor híres Muskátli-asztaltársaságáról*, Erdélyi Szemle, 1929/6, 4–7.

2 Később Hunyadi tér, majd Piața Avram Iancu, jelenleg Piața Ștefan cel Mare.

3 FARKAS Imre: *A muskátli-gyerekek*, Új Idők, 1929/21, 649–650.

4 FARKAS Imre: *A muskátli-asztal*, Magyar Nemzet, 1947. október 5-i 226. sz., 4.

5 Veress EMÖD: *Óvári Elemér kolozsvári ügyvéd életéről és haláláról*, Erdélyi Jogélet, 2021/3, 125–139, <https://doi.org/10.47745/ERJOG.2021.03.11> (letöltés ideje: 2023. 02. 27.).

Wass Ráchel grófnót, Stentzel Jolánt, a györgyfalvi szakácsnő-házvezetőnőt, valamint Gaal Jolánthát, az Erdélyi Magyar Gazdasági Egylet vénkisasszony tisztviselőnőjét.⁶

A vacsorán báró Bornemisza Elemérné Szilvássy Karola is részt vett, azonban csodával határos módon megmenekült. Komornája átszaladt érte, hogy gyorsan menjen haza, mert otthon valami gond van. Szerencsés távozása után történt a szörnyű esemény.⁷

Itt most közbevetőleg két megjegyzést kell tennem.

Írásában Veress Emőd Szilvássy Karolát Bánffy Miklós „titkos szerelme”-ként említi. A bárónő a Bánffy-kertben nyugszik, sírhelye Bánffy Miklósnak az egyháza részére átengedett ajándékterülete, melyre a temetéskor vörös rózsacsokrot helyezett. Szívből jövő gesztusa nyomán felvetődik a kérdés, vajon Szilvássy Karola 1948-ban bekövetkezett halála nem járult-e hozzá ahhoz a nehéz döntéséhez, hogy a nagyúr útlevelet kérve a következő esztendőben végleg elhagyja Kolozsvárt s vele Erdélyt? A Budapesten élő feleségéhez való kijutási lehetőségét korábban is kérelmezhetette volna. Nem lehetetlen, hogy egyetlen igazi lelki társának tartotta, akihez Bánffyt szorosabb belső kötelékek fűzték, mint egy előbb-utóbb megunt szeretőhöz vagy egy más dimenzióban gondolkodó feleséghez. Amikor hamvai 1976-ban hazajutottak, a Sors akaratából Szilvássy Karola sírhelyének közelében, a családi sírboltban leltek – immáron végsőnek remélt – nyugalóhelyet.⁸

Szilvássy Karola egyetlen cselédje sem tartozott a mindennapi szürke emberek közé. Az emberkerülő asszony, Horváth Frida nevét az egész város ismerte, Bürger Károly helyi pénzespostás gyilkosának, Friedrich Ferenc asztalossegédnek volt ugyanis a szeretője. Az 1902. január 15-én elkövetett kegyetlen gyilkosság az egész várost lázba hozta.⁹ A társadalmi konvenciókkal nem sokat törődő úrnője magához vette, mondván, neki is joga van otthonhoz, és nem lehet őt felelőssé tenni a történelemért. Döntését meghatározhatta, hogy az asszony nyolc hónapos gyermekével maradt magára.¹⁰ Szolgált a is becsülettel élete végéig... Talán az egyetlen ember lehetett, akitől asszonya kritikái megjegyzéseket fogadott el. Végrendelésében is megemlékezett róla, kikötötte, hogy a temetőben mellé temessék.

Megmenekült Óvári Elemér két gyermeke is, Magda (Baba) és Zoltán, akik a vengrengéskor nem voltak jelen. Óváry Zoltán előbb az öreg kontinens jelentős városaiban, Párizsban, Rómában, majd az új világ központjában, New Yorkban is sikeres, elismert orvosprofesszor lett. Nem szakadt el szülőföldjétől, erre utal keresztanyjának, Szilvássy

6 Báró Bánffy István kérésére Bocsánczy Lászlónak, Gyárfás Elemér mellett az Albina Bank társelnökének, az Országos Magyar Párt pénztárosának az összeírása.

7 KOVÁCS Ferenc: *Kolozsmonostor*, Szabadság, 1997. július 15-i 160. sz., 3.

8 MAROSI Ildikó: *Kisbán Miklós újra itthon = A nagyúr. Bánffy Miklós emlékezete*, szerk. Sas Péter, Nap, Budapest, 2008, 280.

9 *Rablógyilkosság Kolozsvártt*, Magyar Polgár, 1902. január 15-i 11. sz., 6–7. A kirótt büntetés végrehajtására leküldték az állami ítélet-végrehajtót, Bali Mihályt, akiről még levelezőlap is készült. A megtévedt 28 éves fiatalembert, akit éppen névnapja idején, december 5-én akasztottak fel – a Szent Mihály-templom új káplánja, dr. Hirschler József látta el lelki vigasszal, aki a későbbiekben pápai prelátsúsként, főesperesként három évtizedig szolgált egyházát és híveit. Sas Péter: *Egy reneszánsz lelkületű főpap, Dr. Hirschler József főesperes-plébános*, Verbum, Kolozsvár, 2010, 48.

10 *Törvényeségi csarnok*, Hazánk, 1902. december 5-i 287. sz., 9.

Karolának írt, leveléből kiragadott mondata: „*Mert hiába, én mindig csak Erdélybe kívánkozom vissza.*”¹¹ Szavait megerősíti nyomtatásban megjelent önéletírása,¹² amelyben még utalás szintjén sem tért ki a családi tragédiára. Szócs Gézának a történekekkel kapcsolatos óvatos érdeklődésére sem bocsátkozott a téma taglalásába: „*Óváry Zoltán, hangjában talán a »miért ilyen későn« keserűségével, elutasította az érdeklődésem, mondván, hogy erről neki túlságosan fájdalmas beszélnie.*”¹³

A kegyetlen történet azóta is foglalkoztatja a közvéleményt; a gyilkosságok magyarázatára számos hipotézis született, amelyek az e hozzászólás tárgyát képező írásban részben ismertetésre kerültek. Az orosz katonák ilyen csoportos kolozsvári brutalitása nehezen hihető, főleg annak tudatában, hogy Észak-Erdélyben nem egyszer az oroszok és később az általuk bevezetett katonai közigazgatás mentette meg számtalan magyar életét. Túlkapások, erőszakoskodások – amelyek női áldozatai akkor név szerint ismeretek voltak – tagadhatatlanul előfordultak. A sokadszor hallott hírek miatt válhatott szinte általánossá az a vélekedés, hogy szovjet egyenruhába bújt románok lehetnek a tettesek. Voltak, akik tudni vélték, hogy a magyarfenesi Maniu-gárdisták gyilkoltak.¹⁴

Veress Emőd írásában nem kerül említésre Kelemen Lajos neve és a hozzá fűződő megfajtési kísérlet.¹⁵ A máig rejtélyes történet végkifejletének okozóját Kelemen Lajos egykori tanítványának, a Református Kollégium volt diákjának, Gidófalvy István királyi közjegyző hasonnevű fiának, a későbbi dobokai földbirtokosnak, gyógynövényszakértőnek Kolozsvárról, 1953. január 19-én írt levele megoldani láttatja. „*A gyilkosa a kendilőnai Bács Gyuri, a T[eleki] Ádám inasa és szeretője volt orosz egyenruhába bújt társaival.*”¹⁶ Bács György ritka gonosz, rossz hírű ember hírében állt, és sok gazság tapadt a nevéhez. Az út, amelyre lépett, igen keskeny pallónak bizonyult, mert Kelemen Lajos idézett levele azzal a sokat sejtető mondattal zárta le az ügy tárgyalását: „*ő is ebül veszett el*”.

11 Gépírásos levél autográf aláírással (Róma, 1946. december 12.). F 16. Bornemissza Elemérné Szilvássy Carola hagyatéka. 1982-ben elküldtem számára egyik munkám különlenyomatát. Válaszában is erdélyi ragaszkodásáról írt. „*Köszönöm a különlenyomatot. Persze nem jutottam hozzá, hogy elolvassam, de engem Kós Károly, akit jól ismertem, nagyon érdekelt mindig. Egyik legszebb könyvem, ami nagyon hatott rám, mint fiatal diákra, a Varju nemzetség volt. Talán nem is emlékszem pontosan a címre, de mindegy. Kós Károly felejthetetlen remekműve volt. Még egyszer köszönöm. Boldog karácsonyt és újévet kívánok neked.*” Óváry Zoltán levele Sas Péternek, New York, 1982. december 15. (magántulajdon).

12 ÓVÁRY Zoltán: *Emlékeimből. Kilencven év a föld körül*, ford. HORVÁTH-THOLDY Péter, Kriterion, Kolozsvár, 2004.

13 Szócs Géza: *A rejtélyről*, A Dunánál, 2006/5, 79. Amikor Óváry Zoltán önéletírásának kiadása szerkesztési fázisba lépett, javasoltam a kiadó vezetőjének, hogy utószó formájában legyen egy kis összefoglalás a vérengzésről. Elmaradt, mert ehhez a kötet fordítója, Horváth-Tholdy Péter rokoni minőségben nem járult hozzá.

14 BALOGH Júlia: *A román kormányzat iskolapolitikája Erdélyben*, Történelmi Szemle, 1987–1988/3, 285.

15 Kelemen Lajos (1877–1963) levéltáros-történész, több évtizeden keresztül az Erdélyi Múzeum-Egyesület titkára, egyik alapembere. Munkájának köszönhetően államosításának időszakában már milliós nagyságrendűvé emelkedett. Tanítványait katedra hiányában saját személyiségével nevelte. Tevékenységéről lásd SAS Péter: *Erdély legendás levéltárosa, Kelemen Lajos és az erdélyi magyar tudományosság*, Lucidus, Budapest, 2009 és SAS Péter: *Lajos Kelemen of Nagyernye: A Historian-Archivist (1877–1963)*, Acta Musei Napocensis 58/II Historica, 2021, 173–190.

16 SAS Péter: *A kolozsvári Pitavaltól*, Művelődés, 2002/5, 30.

Dáné Tibor megfejtéskísérlete szerint a gyilkosságot szovjet egyenruhába bújt román tisztek követték el. Indoklása szerint „*Óváry Baba, a család Ausztriában élő lánya szeretője volt Ciano külügyminiszternek, és befolyásolta Ciano a Bécsi Diktátum területi vonatkozásában*”.¹⁷ Meglátását egy fénykép hátoldalán talált beírásra, Szilvássy Karola 1950-ben elhangzott közlése alapján leírt egyfajta feljegyzésre alapozta. A bárónő azonban még 1948-ban meghalt, így 1950-ben már ilyen értelemben nem nyilatkozhatott...

Az Óvári-gyilkosság ügyében – ha volt vizsgálat – hihetőleg Szilvássy Karolának is vallomást kellett tennie. Mielőtt cselédje hazahívta, látnia kellett a gyilkossá vált egyenruhás embereket. Ebből az következik, hogy személyleírást adhatott róluk. Válasz nélkül homályába vész, hogy felismerhette-e valamelyiküket. Ha a Kelemen Lajos által megnevezett személy, a grófi kocsis volt a tettes, vele korábban találkoznia kellett, illetve ha csak látásból is, de ismernie kellett őt, hiszen gróf Teleki Ádámmal hasonló társaságban, azonos körben mozogtak. Hihetőleg az állami szervek meggyőződtek, hogy saját érdekében ebben az ügyben a titoktartással egyenértékű teljes hallgatást válassza.

A nyomozás során – ha volt egyáltalán nyomozás – rekonstruálhatták az egész történetet. Az is hihetőnek tűnik, hogy a büntény iratcsomóját minősítő jelzéssel látták el vagyis titkosították. A Securitate irattára nyújthatna még némi reményt, hátha legalább utólag foglalkoztak az ügygel.

Fontos információkat adhatna még a boncolási jegyzőkönyv, amit vagy megsemmisítettek, vagy lappang valahol, ezért jelenleg zsákutca. Kiss András néhai főlevéltáros egykori osztálytársának, a „Lolónak” becézett Steiner Lórántnak az édesapja, a nagy szakmai elismertségnek örvendő Steiner Pál, a Sebészeti Klinika vezetője volt a gyilkosság napján az ügyeletes igazságügyi szakértő. Az ugyancsak szakmabeli fia fél évszázaddal a történetek után nagyon udvariasan, de határozottan kitért az áldozatok boncolását firtató kérdések elől, csupán a patológiai eljárás elvégzésének tényét erősítette meg. Dáné Tibor rekonstrukciójában az igazságügyi orvosszakértői eljárás elvégzése nem szerepel, az ő leírása szerint a szovjet katonák az Óvári-házból egyenesen a temetőbe vitték és temették el a koporsókba helyezett áldozatokat.¹⁸

Úgy gondolom, sem az oroszoknak, sem a románoknak nem állt érdekében ilyen nagy port felkavaró gyilkossági ügy megszervezése. Kolozsvár megszállása minden figyelmüket és erejüket lekötötte. A katonaság kolozsvári bevonulását, az esetlegesen kialakuló káosz, háborús viszonyokat akarhatta kihasználni a Kelemen Lajos levelében emlegetett bűnbanda. Ilyen megvilágításban nem politikai, hanem vélhetően köz-törvényes bűncselekmények körébe sorolható indíték állhat a történetek hátterében.

Megkockáztatható feltevés, hogy Szilvássy Karola cselédje hallhatott valamiről, ami hátrányosan érinthette volna úrnőjét is. A bárónő által megtapasztalt jóindulat és segítőkészség viszonyosságul vagy hűsége bizonyításul még idejében kimenekítette a veszélyes helyzetből.

17 DÁNÉ Tibor: *Az Óváry család kiirtásának és Kolozsvár szovjet megszállásának tényközléséről*, A Dunánál, 2006/5, 115.

18 DÁNÉ: *i. m.*, 123.

Irodalomjegyzék

1. BALOGH Júlia: *A román kormányzat iskolapolitikája Erdélyben*, Történelmi Szemle, 1987–1988/3.
2. DÁNÉ Tibor: *Az Óváry család kiirtásának és Kolozsvár szovjet megszállásának ténykörülményeiről*, A Dunánál, 2006/5.
3. FARKAS Imre: *Óvári Elemérről, a legbohémebb magyar úrról s Kolozsvár egykor híres Muskátli-asztaltársaságáról*, Erdélyi Szemle, 1929/6.
4. FARKAS Imre: *A muskátli-gyerek*, Új Idők, 1929/21.
5. FARKAS Imre: *A muskátli-asztal*, Magyar Nemzet, 1947. október 5-i 226. sz.
6. KOVÁCS Ferenc: *Kolozsmonostor*, Szabadság, 1997. július 15-i 160. sz.
7. MAROSI Ildikó: *Kisbán Miklós újra itthon = A nagyúr. Bánffy Miklós emlékezete*, szerk. SAS Péter, Nap, Budapest, 2008.
8. ÓVÁRY Zoltán: *Emlékeimből. Kilencven év a föld körül*, ford. HORVÁTH-THOLDY Péter, Kriterion, Kolozsvár, 2004.
9. SAS Péter: *A kolozsvári Pitavalból*, Művelődés, 2002/5.
10. SAS Péter: *Erdély legendás levéltárosa, Kelemen Lajos és az erdélyi magyar tudományosság*, Lucidus, Budapest, 2009.
11. SAS Péter: *Egy reneszánsz lelkiületű főpap, Dr. Hirschler József főesperes-plébános*, Verbum, Kolozsvár, 2010.
12. SAS Péter: *Lajos Kelemen of Nagyernye: A Historian-Archivist (1877–1963)*, Acta Mvsei Napocensis 58/II Historica, 2021.
13. SZÖCS Géza: *A rejtélyről*, A Dunánál, 2006/5.
14. Veress EMÖD: *Óvári Elemér kolozsvári ügyvéd életéről és haláláról*, Erdélyi Jogélet, 2021/3, 125–139, <https://doi.org/10.47745/ERJOG.2021.03.11> (letöltés ideje: 2023. 02. 27.).
15. *** *Rablógyilkosság Kolozsvártt*, Magyar Polgár, 1902. január 15-i 11. sz.
16. *** *Törvényszéki csarnok*, Hazánk, 1902. december 5-i 287. sz.
17. *** *Óváry Zoltán levele Sas Péternek*, New York, 1982. december 15. (magántulajdon).

BARTIS ELŐD

Szerződési jog Kelet-Közép-Európában

Emőd Veress (szerk.): *Contract Law in East Central Europe*, Central European Academic Publishing, Budapest-Miskolc, 2022.¹

Úttörő és hiánypótló szakkönyvet szeretnénk az olvasóközönség figyelmébe ajánlani. Bár léteznek olyan művek, amelyek összehasonlító módszerrel dolgozzák fel különböző európai országok szerződésekre vonatkozó megoldásait, ezek elsősorban a legfontosabb nyugat-európai jogrendszerekre koncentrálnak (angol, francia, olasz, svájci, osztrák).² Ismereteim szerint a bemutatott mű elsőként kifejezetten a kelet-közép-európai országok szerződési jogát ismerteti, jogösszehasonlító kontextusban.

A 2022-ben, a CEA Publishing gondozásában megjelent kötet szerkesztője Veress Emőd.³ A szerkesztő és a kilencfős szerzői gárda⁴ nyolc kelet-közép-európai ország (Csehország, Magyarország, Lengyelország, Románia, Szerbia, Horvátország, Szlovénia és Szlovákia) szerződésekre vonatkozó polgári jogi rendelkezéseit hasonlítja össze tizenégy kiválasztott téma mentén.

A kötet összesen tizenöt fejezetből áll, amelyek egyenként nyolc alfejezetre tagolódnak. Az egyes fejezetek struktúrája is egységes: egy általános bevezető után – amely megjelöli az elemzés főbb szempontjait – a szerzők külön-külön mutatják be az egyes országok jogi megoldásait. Szerbia, Horvátország és Szlovénia egy alfejezeten belül kerül

1 A mű letölthető a <https://doi.org/10.54171/2022.ev.cliece.webcímről>.

2 Reinhard ZIMMERMANN: *The Law of Obligations: Roman Foundations of the Civilian Tradition*, Oxford University Press, Oxford, 1996; Stefan GRUNDMANN, Martin SCHAUER (ed.): *The architecture of European codes and contract law*, Kluwer Law International, Alphen aan den Rijn, 2006; Ranieri, FILIPPO, *Europäisches Obligationenrecht: ein Handbuch mit Texten und Materialien*, Springer, Wien, 2009; Hein KÖTZ: *Europäisches Vertragsrecht*, 2., aktualisierte und vervollständigte Auflage, Mohr Siebeck, Tübingen, 2015, angol fordításban Hein KÖTZ: *European contract law*, Oxford University Press, Oxford, 2017; Reiner SCHULZE, Fryderyk ZOLL: *European contract law*, Nomos, Baden-Baden, 2021.

3 Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Jogtudományi Intézet, Kolozsvár; Miskolci Egyetem, Kereskedelmi Jogi Tanszék; főosztályvezető, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet, Budapest; az MTA doktora.

4 Arber BALLIU, Palacký Egyetem, Olomouc, Magánjogi és Polgári Eljárásjogi Tanszék, Csehország; DUDÁS Attila, Újvidéki Egyetem, Jogi Kar, Szerbia; Milan HLUŠÁK, Trnava Egyetem, Jogi Kar, Szlovákia; Milan HULMÁK, Palacký Egyetem, Olomouc, Magánjogi és Polgári Eljárásjogi Tanszék, Csehország; MENYHÁRD Attila, Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Magyarország; Piotr STEC, Opole Egyetem, Jogi- és Közigazgatási Kar, Lengyelország; Łukasz STĘPKOWSKI, Opole Egyetem, Jogi és Közigazgatási Kar, Lengyelország; Tomasz TOMCZAK, Opole Egyetem, Jogi és Közigazgatási Kar, Lengyelország; Markéta ZIMNIOKOVÁ, Palacký Egyetem, Olomouc, Magánjogi és Polgári Eljárásjogi Tanszék, Csehország.

tárgyalásra, tekintettel arra, hogy a volt Jugoszlávia utódállamaiként kötelmi joguk közös forrásból táplálkozik, így jogi megoldásaik is nagymértékben hasonlóak. Minden fejezet összegző megjegyzésekkel zárul, amelyekben a szerzők rámutatnak az országok közötti hasonlóságokra és különbségekre az adott részprobléma mentén. Minden fejezet után és a kötet végén is szerepel irodalomjegyzék, amely a vizsgált témakör szakirodalmát összegzi. Külön kiemelendő, hogy azon szakirodalmi források címei, amelyek nem valamely világnyelven íródtak, angolra is le vannak fordítva, ami megkönnyíti a források közötti eligazodást.

A fent ismertetett struktúrától egyedül az első, bevezető fejezet tér el. Ebben a szerző a verespataki viaszostáblák példájával illusztrálja a szerződési jog közel kétezer éves jelenlétét a kelet-közép-európai régióban. Ezek még a római korban, Kr. u. 139–167 között keletkeztek, tehát több mint 1850 évesek. A szerző rámutat arra, hogy a mai értelemben vett szerződési jog közvetlen gyökerei a XIX. század utáni kodifikált jogban keresendők, így ismerteti a térség országainak kodifikációs folyamatait. A bevezető részben helyet kapott a szerződés fogalmának általános meghatározása is. A fejezet végén a szerkesztő pótolja a kötet elejéről hiányzó előszót: a kötet hasznos eszköz kíván lenni a jogi szakmát gyakorlóknak, kutatóknak, PhD-hallgatóknak, ugyanakkor nem titkolt szándék a régió polgári jogi intézményeire vonatkozó angol jogi nevezéktan szabványosítása is, hogy elősegítse a jogászok közötti hatékony kommunikációt.

A szerzők a következő tizennégy téma, részprobléma mentén elemzik a szerződésekre vonatkozó rendelkezéseket: *a szerződés megkötése* (ezen belül: a szerződés fogalma, a szerződő felek cselekvőképessége, a szerződés megkötésének folyamata, az ajánlat és annak elfogadása, alkuk, az árverések és közbeszerzések különös helyzete, az elektronikus eszközök útján kötött szerződések, okosszerződések jogi minősítése); *az előszerződések* (az előszerződések elkülönítése más hasonló jogügyletektől, alaki kellékek, az előszerződések típusai és kikényszerítésük), *a szerződések értelmezése és az akarathibák* (tévedés, megtévesztés, erőszak, feltűnő értékaránytalanság); *a jogellenes és közérkölcsebe ütköző szerződések, szokásjog, jóhiszeműség; ingyenes szerződések* (fogalmuk, alaki kellékek, elkülönítésük a többi szerződéstől); *a szerződések alakisága* (az alaki feltételek, kellékek hiánya, illetve megsértése); *a tisztességtelen feltételek* (általános szerződési feltételek adhéziós szerződésekben, fogyasztói jogügyletek); *a harmadik személy javára szóló szerződés és közvetlen kereseti jogok; a körülményekben beálló változások* (előre nem látható teljesítési lehetetlenség, szerződések törvény általi és bíróság általi kiigazítása); *a szerződések teljesítése* (a szerződés kötelező ereje, a teljesítés kérése, a teljesítés elmaradásának következményei); *a károk* (szerződéses felelősség, felelősség korlátozása és kizárása, előre látható/előre nem látható károk); *a szerződések egyoldalú megszűntetése és az elállási jog* (szerződésszegéshez kötött/nem kötött megszűnési okok, felmondás, elállás); *a szerződések átruházása* (az átruházás módozatai, formái, következményük).

Láthatjuk, hogy a kötet a szerződések általános szabályaival foglalkozik, nem tér ki az egyes különös szerződések részletszabályaira. Ahogy arra a bevezető részben is utalnak, a kötet a jelenleg hatályos állapotokat tükrözi, viszont a szerzők nem tekintik befejezettnek a munkát, további kiadások során folyamatosan aktualizálni kívánják a tartalmat. Az egyes országok megoldásainak bemutatása nem csupán a törvény száraz ismertetésében merül ki, a szerzők sok esetben rámutatnak a szabályozás eredetére,

valamint értelmezési és alkalmazási problémákra is. Ugyanakkor sok példa, joggyakorlatból merített eset segíti a tartalom könnyebb megértését. Előremutató kötetről van szó, hiszen olyan új, a jogalkalmazás szempontjából problémásnak minősülő helyzetekkel is foglalkozik, mint például az elektronikus úton kötött szerződések, okosszerződések vagy blockchain alapú szerződések.

Nem kisebb feladatot tűztek maguknak a szerzők, mint elsőként általános képet festeni Kelet-Közép-Európa országainak hatályos szerződési jogáról, és rámutatni azokra a történelmi, jogfejlődési folyamatokra, amelyek az idők során alakították ezeket. Ezt a célt egy olyan kötet által valósították meg, amelyben minden egyes jogrendszer ugyanolyan fontossággal bír. Ugyanakkor egyes alfejezetek között felfedezhetők terjedelmi és tartalmi különbségek is, ugyanis nem minden ország esetében kerülnek elemzésre a bevezető részben felvetett problémák. Bár a kötet jól strukturált és következetes, véleményem szerint, a könnyebb követhetőség végett, az egyes alfejezetek további egységesítése üdvözölt lenne a későbbi kiadásokban.

Összegzésként elmondható, hogy egy rendkívül hasznos és látókörtágító munkával lett gazdagabb összehasonlító jogi szakirodalmunk, amely kitűnő segédeszközként fog szolgálni mind a kutatóknak, mind a határon átnyúló jogi problémákkal foglalkozó gyakorló jogászoknak.

Tekintettel arra, hogy a szerzők az általuk ismerttetett egyes jogrendszerek elismert szakértői, jelen munka megkerülhetetlen szakirodalmát képezi bármilyen szerződési jogi témájú összehasonlító munkának.

KOVÁCS BENCE ZSOLT

Kelet-Közép-Európa mint jogtörténeti tér

Sáry Pál (szerk.): *Lectures on East Central European Legal History*, Central European Academic Publishing, Miskolc, 2022, 304 oldal.¹

2022 nyarán jelent meg a Central European Academic (CEA) Publishing Könyvkiadó gondozásában az angol nyelvű, *Lectures on East Central European Legal History (Kelet-közép-európai jogtörténeti előadások)* címet viselő tanulmánykötet. A Sáry Pál által szerkesztett könyv tíz, Kelet-Közép-Európa különböző országaiból származó egyetemi oktató által írt tanulmányt sorakoztat fel, amelyek a régió jogtörténetének egy-egy aspektusát veszik górcső alá. A kötet egy nagyobb horderejű sorozat részét képezi, mivel betagozódik a budapesti Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet közreműködésével megalapított Jogi tanulmányok Közép-Európáról (*Legal Studies on Central Europe*) könyvsorozatba, amelynek kimondott célja az angol nyelvű, a régió jogi partikularitásaival foglalkozó, komparatív szemléletű művek megjelentetése.²

A nemzetközi együttműködés gyümölcseként napvilágot látott tanulmányok kisebb átfedésekkel – a tárgyalt témától függően – kvázi-kronologikus sorrendben váltják egymást. A kötet tanulmányai az írások tartalmának megértését korhű térképekkel is elősegítik. A könyv végén a XIX–XX. században beállt kelet-közép-európai államhátár-változásokat ábrázoló térképek is szerepelnek, természetesen egy, a települések nevét különböző nyelveken tartalmazó függelékkel. Ez nagyban elősegíti az olvasóközönség számára a korabeli politikai konjunktúra által felszabdalt régió és az ebből elkerülhetetlenül következő konfliktusok történetének megértését.

A szerkesztő a könyv előszavában többek között azzal indokolja a kötet relevanciáját, hogy ez is egy szembeszállási kísérlet azzal a XX. század második felében jelentkező általános tendenciával, amely a jogtörténet oktatását és szerepét az egyetemeken háttérbe szorította. Ezen túlmenően egyfajta ellensúlyt kíván képezni az 1990-es évektől Európára jellemző, pusztán a piaci igények kielégítésére szolgáló, ezek minimumelvárásainak megfelelő és mindössze gyakorlati tudást kínáló képzéssel szemben.³

Felmerül ezzel a kérdés: egyáltalán betölt-e a jogtörténet bármilyen, a jelen valóságában hasznosítható, gyakorlati szerepet, vagy művelése csupán *l'art pour l'art* jelleggel bír? A szerkesztő véleménye szerint a hatályos jog elszigetelt tanulmányozása nélkülözi a szükséges mélységet; a jogtörténet ismerete elengedhetetlen feltétele a fennálló

1 A mű letölthető a <http://doi.org/10.54171/2022.ps.loecelh> webcímről.

2 SÁRY Pál (szerk.): *Lectures on East Central European Legal History*, Central European Academic Publishing, Miskolc, 2022, 4.

3 *Uo.*, 12.

jogrendszer igazi megértésének. Ez a jelenben létező jogintézményeket nemcsak megalapozza, hanem azoknak történelmi perspektívát is ad. Továbbá a jogtörténet a jog változásainak a tudománya is: a jog és a társadalmi jelenségek közötti folyamatos kölcsönhatásokat vizsgálja. Éppen ezért a jogtörténet nem csupán a múlt jogintézményeinek megértését szolgáló tudományos diszciplína, elsősorban a jelen megismerésének pótolhatatlan eszköze.

A komparatív – különböző államok és régiók jogtörténetének összevetéséből álló – szemlélet nem számít új keletűnek ebben a tudományágban. Ugyanakkor az ilyen irányú kutatások eddig főleg Nyugat-Európa országaira korlátozódtak. A könyv egyik – és talán legfontosabb – újdonsága éppen az, hogy kiterjeszti a vizsgálódási kört Kelet-Közép-Európára, különálló jogtörténeti térként tekintve erre a régióra.

A tanulmánygyűjtemény, véleményem szerint, alkalmazza azt az összehasonlító módszert, amellyel az eddig egymáshoz nem társított, földrajzilag közel elhelyezkedő, mégis a másik iránt csekély érdeklődést mutató kelet-közép-európai országokat – melyek mégis oly sok szállal kötődnek egymáshoz – kapcsol össze. A tanulmányok kivétel nélkül rámutatnak arra, hogy több dolog fűzi össze az ezekben az országokban lakó kis nemzeteket, mint azt akár maguk is belátnák.

A továbbiakban kitérek az egyes tanulmányokra, valamint az általuk felvázolt témákra és összefüggésekre.

A kötetben szereplő első tanulmány azt vizsgálja, hogy miként tett szert a római magánjog a Magyar Királyságban, majd az ebből keletkező utódállamokban másodlagos jogforrás jellegre. A szerző szerint a *Tripartitum* – mint szokásjoggyűjtemény – csak részben akadályozta meg a *ius commune* főleg bírósági úton történő recepcióját, mert a Zsámbéki János által összeállított *Corpus Iuris Hungarici*be belefoglalásra került már a justinianusi *Digesta*.⁴ Ez a megkésett első magyar polgári jogi kodifikációig igazi jogforrásszerpepet élvezett a királyság egész területén. Érdekességgént emeli ki a szerző azt a tényt, mely szerint Horvátországban – utódállam lévén – 1991 után (elismerve az 1941 előtt hatályos szabályok jogforrásjellegét) az előbb említett *Corpus Iuris Hungarici* még mindig másodlagos jogforrásnak számít.⁵ Marko Petrak végső kérdésfelvetését, hogy vajon mennyire lehet a latin maximákba foglalt római *ius commune* az Európai Unió belüli jogharmonizáció vagy egy egységes közösségi magánjog megalkotásának a motorja,⁶ a jövő fogja megválaszolni.

Európa térképen délebbre vándorolva, de nem hagyva el a tág értelemben vett kelet-közép-európai régiót, a következő tanulmány a bizánci jognak erre a területre gyakorolt hatását vizsgálja. Srđan Šarkić végigkalauzolja az olvasót a legfőbb bizánci világi és egyházi jogforrások kialakulásán (datálva ezeket és elmagyarázva létrejöttük körülményeit), ezeknek az írott normáknak a szláv népségek általi, sokszor szóról szóra történő recepcióján (ez a folyamat a szerb Dusán István despota kodifikációjában csúcsosodik ki),⁷ majd végül azon az érdekes folyamaton keresztül, amelyben a dunai fejedelemségek először közvetett csatornán (szerb úton), idővel pedig a fanarióta uralkodók révén

4 *Uo.*, 26., 29.

5 *Uo.*, 31.

6 *Uo.*, 34.

7 *Uo.*, 51–53.

átvették e normák alkalmazását.⁸ Ezt egészíti ki a szerző egy, a bizánci jogfelfogásról szóló fejezettel, amely érthetővé teszi a kontinentális jogrendszerekhez szokott olvasó számára a bizánci jog sajátos értelmezési és alkalmazási aspektusait.

A középkori Európára jellemző jogi partikularizmust – az egyházi jog és a világi jogrendszerek sokaságának párhuzamos létezését – legekleatásabban Balogh Elemér vázolja fel a közép-európai egyházi igazságszolgáltatási rendszerről szóló tanulmányában. Véleménye szerint Kelet-Közép-Európa csupán egy modern fogalom, amelyet nem lehet egyszerűen rávetíteni a középkorra. A jogrendszerbeli és politikai téren érzékelt Nyugat–Kelet tipológiát és dichotómiát modern eredetűnek tartja,⁹ ugyanis a középkorban az egyházi bíraskodásnak két modellje volt, egy északi (ahol az *officialis* intézménye dominált) és egy déli (amelyben a *vicarius* intézménye töltött be meghatározó szerepet). Érdekes módon a Magyar Királyság a déli modellt vette át, ezzel mutatva a lehetséges szembenállását és távolságtartását a nyugati német államoktól.¹⁰ A tanulmány összefüggésben áll Marko Petrak írásával abban az értelemben, hogy itt is tárgyalásra kerül a római jog recepciója a Magyar Királyságban (ugyanis az egyházi bíróságok által alkalmazott kánonjog római jogi eredetű). A mű bővebb szövegrészt szentel annak, hogy megmagyarázza, a salzburgi főegyházmezejében (az akkori Bajorországban) hogyan alakult ki az egyházi bíraskodás, kitekintést nyújtva többek között arra is, hogy milyen missziós és prozelitizmus felé hajó szándékkal rendelkezett az érsekség, illetve milyen szerep jutott neki az investitúraharcban.¹¹ Bemutatásra kerül a bajor mellett a lengyelországi és magyarországi egyházi bíraskodási rendszer kialakulása és sajátos jellege is, egyúttal megmagyarázva az egyházi bíróságok hierarchiáját, illetékességét, *privilegium foriját* bizonyos ügyekben, de még a perben részt vevő hivatalnokok szerepét is, egyszóval az olvasó megismerheti az egyházi bíraskodás mibenlétét.

A következő, kimondottan a *Tripartitum*ról szóló tanulmány is együtt olvasandó az első szöveggel, Marko Petrak tanulmányával. Vojtech Vladár a régió szokásjogi gyűjteményeit tanulmányozza. Bár kiemeli a szokásjog primőr jellegét az írott (pozitív) joggal szemben, kihangsúlyozza a kettő együttélését szinte a XIX. század közepéig a Magyar Királyságban (a megkésettseget több dolognak tudja be).¹² Kimondottan nagy teret szentel a *Hármaskönyv* előzményeinek ismertetésére, hogy ezzel rávilágítson létrejöttének korabeli szükségességére (*raison d'être*), a törvénykönyv tartalmának elemzésére, ki nem hirdetésének és mégis későbbi hatályának magyarázatára. Werbőczy személyéről is hosszasan értekezik, kiemelve politikusi jellemét, aki a gyűjtemény királyi kihirdetésének hiányában saját költségén nyomtatja azt ki, és terjeszti a királyság területén.¹³ Kimondottan érdekes a *Tripartitum* forrásairól és a benne felfedezhető külföldi hatásokról szóló rész, kiemelve azt, hogy Werbőczy nemcsak *de lege lata* kodifikációt végzett, hanem

8 *Uo.*, 53–54.

9 *Uo.*, 65. Véleményem szerint a magyar politikai gondolkodásban Bibó István tette népszerűvé az akkor új keletű Kelet-Közép-Európa elnevezést *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága* című művével.

10 *Uo.*, 68.

11 *Uo.*, 79.

12 *Uo.*, 101–102.

13 *Uo.*, 106.

személyes jogi nézeteit is beleírta a műbe, így személye nagyban rányomta a bélyegét a törvénykönyv jellegére.¹⁴

A középkori és kora újkori jogi partikularizmus helyi sajátosságai feltételezik, mint az előbb említettük, a világi, egymással párhuzamos jogrendszerek sokaságának létét is. Ezek között a világi jogrendszerek között szerepeltek egykoron a városok különálló szabályozásai. A könyv ötödik, Jakub Razim és Lenka Šmidová Malárová által írt fejezete éppen ezekkel foglalkozik, leszűkítve a vizsgálódási kört a kelet-közép-európai régió néhány jelentős városának jogára. Az olvasó megismerkedhet az egykori városok kialakulásának történetével, a helyi jogalkotásért és ítélkezésért felelős szervekkel, a municipális jog sajátosságaival és irataival olyan városok példáján keresztül, mint Brno, Buda, Bécs és Kulm. Érdekességnek számít az, hogy a régióban a legtöbb városi jogot a polgárosodott német telepések (*hospes*) által külföldről hozott jogszokások befolyásolták a leginkább (főleg az „anyaváros” jogrendszere). Általánosan elmondható, hogy ezeket a szabályokat a királyok később megerősítették, városi privilégiumként kihirdették.

Miroslav Lysý a régió államai közötti folytonos változásban levő politikai és jogi kapcsolatokat ismerteti, hangsúlyt fektetve az érintett országok közötti együttműködésre. A kezdeti, még széttagoltabb viszonyokkal jellemezhető időkben a királyságok között a fő köteléket a dinasztikus kapcsolatok jelentették. A szerző bemutatja a geneológiailag összekapcsolt uralkodói házak váltakozását a nemzetközi porondon, kezdve a horvát–magyar perszonáluniótól az Osztrák–Magyar Monarchiában megvalósuló reálunióval bezárólag. Ezután a háborúk sújtotta térség nemzetközi és egymás közötti kapcsolataival folytatódik a tanulmány, kitérve a szovjet típusú diktatúrák kiépülésére a keleti blokk államaiban, majd a rendszerváltás utáni paradigmaváltásra, amely a régió országainak páneurópai integrációját és ezzel együtt egymáshoz való természetes közeledését hozta magával.

Veress Emődnek két tanulmánya is szerepel a kötetben. Az elsőt a kelet-európai térségben honos magánjogi kodifikációk – szám szerint öt – hullámának szenteli (kezdve a XIX. századdal, a jelennel bezárólag), ezt új, komparatív szempontból is megközelítve. A szerző különös figyelmet szentel annak, hogy a kodifikátorok munkáját milyen nyugati minta határozta meg a különböző államokban, és hogy ezek mennyire követték az etalon által lefektetett modellt. A második tanulmány a szovjet mintára történő államosítás, kollektivizálás és reprivatizáció kérdéskörét vizsgálja Kelet-Közép-Európában, különös figyelmet fordítva a Romániában lejátszódott folyamatoknak.

A kötet nyolcadik tanulmánya a régió államainak közjogáról szól a szovjet típusú diktatúrák ideje alatt, főleg, ami a büntetőjog különböző aspektusait illeti. Ewa Kozerska és Tomasz Scheffler arra keresi a választ, hogy a büntetőjog hogyan formálódott az az eszközzé, amely az autokrata rezsím hatalomban való megtartását volt hivatott szavatolni. A tanulmány egy diktatúra jogrendszerének tökéletes láttelejét is nyújtja, mivel a totális állam represszióra alkalmas, szinte teljes jogi eszköztárát is felsorakoztatja. Érdekesség az, hogy a szerzők Magyarország, Románia és Lengyelország mellett az immár a keleti blokkhoz tartozó Német Demokrata Köztársaság büntetőjogára is kitérnek.

14 Uo.

A könyvben szereplő utolsó tanulmány Halász Iván munkája, amely a nemzeti és etnikai kisebbségek jogi helyzetéről szól Kelet-Közép-Európában. A régió történetének elengedhetetlen részét képzik az ilyen közösségek, ugyanis itt az országhatárok konszolidációja nem történt meg még a nemzeti eszmék felébredése előtt, így ez a terület kevésbé homogénnek nevezhető a mai napig. A tanulmány pontosan a nemzeti identitás első megnyilvánulása (a nagy francia forradalom) pillanatától kezdi a kérdés tárgyalását, végigkísérve az olvasót az erre rákövetkező nemzetállamok korán, mintegy 300 évet felölelve, egészen 1989-ig. Kitér a régió országainak különböző – nagyrészt sikertelen – kísérletei sokaságára, amelyek a kisebbségek integrációját célozták, de a több esetben sikeres asszimilációs próbálkozásokra is.

A bemutatott kötetet több szempontból is hasznosnak látom. Elsősorban a mű, úgy vélem, mérsékelni képes az egyetemek elméleti, akadémikus múltjának ellentmondó, sőt ezzel szembeforduló ahistorikus hozzáállásának káros voltát. Másodsorban pedig, Kelet-Közép-Európa – komparatív szempontból eddig negligált – jogtörténeti térként való megközelítése új eredményekre vezethet a kutatások terén. Ilyen irányú kutatásokat indokol már csak az az egyedi társadalmi szerkezet is, amely a régióra jellemző, ugyanis a legutóbbi korok történelme együvé fűzte, sorsközösséggé kovácsolta (nemcsak a földrajzi közelségnek betudhatóan) ezt a teret. Ezekben a kutatásokban az angol nyelvnek kulcsfontosságú szerep jut, mivel közvetítő nyelv szerepét látja el: nem csupán a kutatók együttműködését, de a keletkezett munkák nemzetközi nagyközönség elé tárását is megkönnyíti. Segít Kelet-Közép-Európa helyét kijelölni a régió közös múltjának figyelembevételével a jelenleg kiépülő multipoláris világban, kiemelve az egyértelmű és addig nem igazán vizsgált összefüggéseket a különböző államok között. Egyetértek a szerkesztővel abban, hogy a könyv legfőképpen doktoranduszoknak, kutatóknak és joghallgatóknak íródott,¹⁵ de véleményem szerint bizonyos tanulmányok (interdiszciplináris voltak miatt) igényt tarthatnak a szélesebb közönség figyelmére is.

15 *Uo.*, 11.

ILYÉS KINGA

Az 1959. évi IV. törvény a polgári jogi kodifikáció történetének tükrében

Mádl Ferenc: Magyarország első Polgári Törvénykönyve. Az 1959. évi IV. törvény a polgári jogi kodifikáció történetének tükrében, 2. kiadás, Ferenc Mádl Institute of Comparative Law, Budapest, 2022, 151 oldal.¹

Mádl Ferenc: *Magyarország első Polgári Törvénykönyve* című, nagy ívű tanulmányát² Budapesten, 2022-ben a Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet újra kiadta. E könyv a Mádl Ferenc-émléksorozat második kötete. A sorozat célja a kiemelkedő jogtudós és államférfi emlékének ápolása, jelentős tudományos tevékenységének továbbhagyományozása. Ugyanakkor a kiadó biztosítani kívánja, hogy az eredetileg 1960-ban megjelent tanulmány újra széles körben elérhetővé váljon.

A mű eredeti kiadása, ahogy említésre került, 1960-ban jelent meg, közvetlenül az 1959. évi IV. törvény, az első magyar Polgári Törvénykönyv elfogadását követően, és azóta is alapvető forrásműnek számít a magyar jogtörténet és a polgári jog területén. Mádl Ferenc az 1959. évi IV. törvény megalkotásának előzményeit és körülményeit vizsgálta. Az új kiadás Veress Emőd szerkesztésében látott napvilágot, aki tudományos értékű bevezető tanulmánnyal látta el a kötetet. A bevezető tanulmány jelentős segítséget nyújt az olvasónak a mű megjelenési kontextusának megértésében, ideális kiindulópontként szolgál Mádl Ferenc művének befogadására.

Mádl kutatásai, megállapításai rendkívül mélyrehatóak és széles látókörűek, bennük jogfilozófiai, jogtörténeti és jogelméleti szempontokat egyaránt szem előtt tartott. Kötetének üzenete, hogy 1960-ban, a szovjet típusú diktatúra körülményei között sem lehet a múlttól elszakadni, és Magyarország jogi hagyományai mély nyomot hagynak a jogtudományban és a joggyakorlatban.

Az igényes, precíz tanulmány érdemi tartalmánál fogva valóban a fiatal Mádl Ferenc talán legjelentősebb írása. A szerző olvasottsága és elmélyült tudása megmutatkozik e kötetben: a mű középpontjába állított tematikát rendkívül „színes” kontextusba helyezve közelíti meg, írása tükrözi gazdag történeti ismeretét. Számos nemzetközi példával élve mutat rá a magyar kodifikációs folyamat neuralgikus pontjaira. Kiindulásként Mádl Napóleon szavait idézi, aki a francia *Code civil* jelentőségének kapcsán a következőket állította: „Az én dicsőségem nem az, hogy negyven csatát nyertem. Az, amit semmi sem fog eltörölni, ami örökké élni fog, az én polgári törvénykönyvem...” („*Ma gloire n'est pas d'avoir gagné*

¹ A mű letölthető a <https://doi.org/10.47079/mf.ptk.2022ve> webcímről.

² Mádl FERENC: *Magyarország első Polgári Törvénykönyve. Az 1959. évi IV. törvény a polgári jogi kodifikáció történetének tükrében*, 2. kiadás, Ferenc Mádl Institute of Comparative Law, Budapest, 2022.

*quarante batailles..., ce que rien n'effacera, ce que vivra éternellement, c'est mon Code civil".*³ Igaz, hogy később e gondolat meghiúsult: Napóleon a *Code* elpusztítását (*mon Code est perdu!*) indokolta törvénytövé kommentárszerű magyarázásában.

Az idézet továbbá álcázva hangsúlyozza e kötet által tárgyalt központi elem, az 1959. évi IV. törvény megjelenésének kontextusát, fontosságát, de a felmerülő kételyeket is. A szerző érzékelteti a második világháborút követő magyar kodifikáció ellentmondásosságát: a polgári törvénykönyv a kapitalizmus Magna Chartája. Ennek ellenére a végeredmény pozitív, hiszen a diktatúrát megelőző kor számos értékét – nem kis erőfeszítéssel – sikerült a kódexbe átmenteni.

A második világháború után Magyarországon olyan politikai és jogi változások zajlottak, amelyek következtében a szovjet politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális modell átvétele elkerülhetlenné vált. Ennek hatására a jogrendszerben radikális átalakulás következett, a szovjet típusú diktatúra jegyei egyértelműen megbélyegezték a magánjog rendjét is. A mű kellő szakmai precizitással világít rá a kodifikáció ebben az időszakban aktuális alaproblémáira. Ezen felül a kötet polgári és szocialista kontextusban egyaránt vizsgálja e jelenség történeti előzményeit, bemutatja a magánjogi kódex megalkotásának korábbi kísérleteit, illetve külön kitér az 1959. évi IV. törvény elfogadásának körülményeire. Különösen fontos a polgári kori történeti előzmények számbavétele: a jogtörténet ismét álca; lehetséges történeti köntösben fontos tételeket megfogalmazni, amelyeket a szocialista jogról az adott korban nem szabadott leírni, mivel az a hatalom kritikájának minősült volna. Kritikának, amely végül nem is maradt szankció nélkül.

Az 1959. évi IV. törvény elfogadásának háttértörténete, illetve hatáselemzése különösen érdekes, hiszen a szerző megvizsgálja a jogalkotás politikai és társadalmi összefüggéseit, és rámutat arra, hogy e törvény elfogadása milyen kihatással volt a magyar jogrendszerre és társadalomra.

Mádl Ferenc így az első magyar Polgári Törvénykönyv alkotástörténetének széles kontextusát vizsgálja, vagyis azt, hogy a magyar polgári jogi kodifikáció hogyan illeszkedik be a történelmi-társadalmi folyamatok sorába. Tanulmányában Mádl a polgári jog kodifikációját a nemzetközi jogtörténet szélesebb összefüggéseibe helyezi, rámutat, hogy a magyar polgári jogi törvényalkotás illeszkedik a kelet-közép-európai kodifikációs mozgalmak történelmi folyamatába.

A jogi szakirodalomban e kiemelkedő alpműnek további érdeme a kötet aktualitásban rejlik. Érdemes ugyanis megjegyezni, hogy annak ellenére, hogy a könyv eredetileg 1960-ban jelent meg, nem sokkal az első magyar Polgári Törvénykönyvnek a szovjet típusú diktatúra körülményei között való elfogadása (1959) után, a tudományos elemzés ma is friss, aktuális. Mádl egyik első tudományos igényű művével állunk szemben, amelyben bátran rámutat a kötet megjelenésének időpontjában időszerű kodifikációs alaproblémákra.

A kötet szerkezeti szempontból négy részre tagolódik:

1. Az első fejezet az 1959. évi IV. törvény által érvénybe léptetett Polgári Törvénykönyv jelentőségét árnyalja.

³ *Uo.*, 32.

2. A második fejezet nemzetközi távlatba helyezi a vizsgált témát: a polgári jogi kodifikáció különböző külföldi modelljeit ismerteti. Ebben a kontextusban világít rá a magyar polgári jogi kodifikáció helyzetére.
3. A harmadik fejezet tárgya a jogalkotási törekvések nyomán kialakított első Polgári Törvénykönyv megalkotási folyamata, ennek időszerű volta.
4. A negyedik, egyben utolsó fejezet megjegyzéseket, szubjektív kommentárokat tartalmaz, például kérdésként fogalmazza meg az első Polgári Törvénykönyv kapcsán, hogy nem túl rövid-e? A tömörség viszont, a kazuisztikus szabályozás elkerülése végett, indokolt.

A mű a kodifikációs eseményeket történeti módszerrel közelíti meg. Mádl Ferenc kronológiai elemzést alkalmazott, és összehasonlító módszerrel vizsgálta e jelenség különböző időszakokban fennálló helyzetét. A kötet keletkezésének eredeti kontextusában – az 1956-os forradalom és szabadságharc leverését követő időszakban – a történeti módszer alkalmazása lehetővé tette a korabeli jogról, illetve politikai felfogásról való, viszonylag szabad értekezést. A történeti módszer ideális eszköz a jogrendszer múltbeli állapotainak feltárására, ugyanakkor álcaként szolgálhatott a korabeli valóság ismertetéséhez. Mádl Ferenc művének aktualitása tagadhatatlan, ugyanis a kötet középpontjába állított tematika történeti elemzésével élesebb rálátást kapunk a polgári törvénykönyvek létének szükségszerűségére. A történeti és összehasonlító módszerek által alkalmazott eszközök és technikák lehetővé teszik a kodifikációs folyamat különböző jogrendszerekben megvalósuló helyzetének összehasonlítását.

Összességében a tanulmány elkerülhetetlen alapmű a polgári joggal, a magánjog és a kodifikáció történetével foglalkozó kutatók, jogászok és joghallgatók számára. A kötet részletesen mutatja be az 1959. évi IV. törvény létrejöttének körülményeit, ennek jelentőségét, elvi előmunkálatait, alaki módszerét, a kodifikáció elméleti problémáit, e folyamat társadalmi, gazdasági viszonyokkal való összefüggését, a külföldi és a magyar polgári jogi kodifikáció történeti fejlődését. Mádl Ferenc mély szakmai felkészültsége, műveltsége és kiváló íráskészsége révén a jelen olvasói számára is színvonalas, hasznosítható olvasmányt nyújt, amely ma is időszerű, releváns értéket képvisel a jogtudomány művelői számára.

E lapszám szerzői

Bartis Előd

egyetemi tanársegéd, Sapientia EMTE, Jogtudományi Intézet, Kolozsvár; PhD-hallgató, Debreceni Egyetem, Marton Géza Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, Debrecen
E-mail: elodbartis@yahoo.com

Fazakas Zoltán József

egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest, Állam- és Jogtudományi Kar
E-mail: fazakas.zoltan.jozsef@kre.hu

Fegyveresi Zsolt

egyetemi adjunktus, Sapientia EMTE, Jogtudományi Intézet, Kolozsvár; tudományos kutató, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet, Budapest
E-mail: fegyveresi@kv.sapientia.ro

Geröcs-Tóth Andrea

kutató, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet, Budapest
E-mail: andrea.gerocs-toth@mfi.gov.hu

Ilyés Kinga

LLM-hallgató, Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Jogtudományi Intézet, Kolozsvár; kutató, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet, Budapest
E-mail: kinga.ilyes@mfi.gov.hu

Joó László Ádám

PhD-hallgató, Debreceni Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Marton Géza Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, Debrecen
E-mail: joolaszloadam@gmail.com

Kovács Bálint

kutató, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet, Budapest; PhD-hallgató, Debreceni Egyetem, Marton Géza Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, Debrecen
E-mail: balintkovacs@gmail.com

Kovács Bence Zsolt

LLM-hallgató, Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Jogtudományi Intézet, Kolozsvár
E-mail: kbencezsolt@gmail.com

Nótári Tamás

egyetemi tanár, Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Jogtudományi Intézet, Kolozsvár;
a Magyar Tudományos Akadémia doktora
E-mail: tamasnotari@yahoo.de

Szentpáli-Gavallér Pál

PhD-hallgató, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Miskolc
E-mail: pal.szentpali-gavaller@mfi.gov.hu

Tóth Nikolett Ágnes

egyetemi adjunktus, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Rendészettudományi Kar, Budapest
E-mail: toth.nikolett@uni-nke.hu

Sas Péter

tudományos munkatárs, Magyar Tudományos Akadémia, Bölcsészettudományi Kutatóközpont,
Irodalomtudományi Intézet, Bibliográfiai Osztály, Budapest
E-mail: sas.peter@btk.mta.hu

SZERZŐI ÚTMUTATÓ

- Az Erdélyi Jogélet lektorált jogtudományi folyóirat. Az itt megjelenő írások kizárólag elsőközlésűek. A publikálásra kerülő kéziratok kategóriái: tanulmány, recenzió, jogeset-kommentár.
- A kézirat benyújtása előtt kérjük, tanulmányozza a jogi feltételeinket is tartalmazó szerzői útmutatót. A szerző az alábbi feltételeket a mű benyújtásával tudomásul veszi és elfogadja.
- A tanulmányokat Microsoft Word .doc vagy .docx formátumban, körülbelül 40 000 leütés terjedelemben, a recenziókat, jogesetek kommentárjait körülbelül 15 000 leütés terjedelemben kell leadni a szerkesztőbizottság e-mail címére. A szerkesztőbizottság fenntartja a jogot, hogy indokolt esetben hosszabb anyagot is megjelentessen vagy a hosszabb anyagot két részben közölje.
- A tanulmányokhoz kötelező rövid magyar és angol nyelvű összefoglalót kell mellékelni, és meg kell jelölni 5-6 kulcsszót, amelyek a tanulmány tartalmát a leginkább jellemzik. Az összefoglalóban nem szerepelhetnek hivatkozások.
- A szerző adatait a tanulmány vagy jogeset-kommentár címe alatt, a következőképpen kell megadni: Kovács István egyetemi tanár, ELTE ÁJK, Budapest, e-mail: istvan.kovacs@emalcim.hu. Recenziók esetén ugyanezeket az adatokat a recenzió végén kell feltüntetni.
- A szó szerinti idézetekhez használjon **idézőjelet**, idézeteken belüli idézetekhez pedig **félidézőjelet** (a ' jelet, billentyűkombinációja: shift + 1).
- pl. Szász-Schwarz Gusztáv szerint *„az ő jögalapja nem többé pusztán készpénznek kölcsönadása, hanem bármi kötelmi jögalap lehet, nem kell más, mint hogy az alperes ezen tartozását 'kölcsön címen' elismerte légyen, ami legtöbbször oly alakban történik, hogy 'kölcsönlevelet' vagy 'adólevelet' állít ki róla”*.
- A címekhez, alcímekhez használjon **címsorokat**. A tanulmányon belül két alárendelt címsor használható, ezeket arab számokkal kell jelölni (1. Áttekintés, 1.1. Jogtörténeti előzmények, 1.2. A hatályos jog stb.).

Különböztesse meg egymástól:

- **a kiskötőjeleket** (szavak között használandó, pl. szóösszetételeknél: ítélet-végrehajtó),
- **nagykötőjeleket** (pl. évszámok, helységnevek között használandó -tól -ig jelentésben, pl. 1918–1920, Kolozsvár–Budapest útvonal),
- **gondolatjelet** – mondatokon belüli közbeékelés esetében,
- **kiemeléshez dőlt** betűt használjon, a **félkövér** betűk használata kerürendő,
- **idézetekhez dőlt** betűt használjon: az idézett részt dőlt betűvel írja és tegye idézőjelbe is,
- idézetek esetén a **kihagyást** a következőképpen jelölje: [...]
- **a századokat** római számokkal írja: VII. század.

Hivatkozások:

A tanulmányban idézett valamennyi forrást – akár szó szerinti, akár tartalmi idézésről van szó – **lábjegyzetben** kell lehivatkozni.

Az első lábjegyzetben kérjük minden esetben feltüntetni **az idézett mű valamennyi bibliográfiai adatát**: szerző(k) neve(i), mű címe, kiadó, kiadás helye, évszám, oldalszám. **Ismételt hivatkozás esetében** elegendő csak a szerző családneve, majd *i. m.* és az oldalszám feltüntetése, pl. BECK: *i. m.*, 11. Ugyanattól a szerzőtől több mű hivatkozása esetén a szerző neve után a mű címének első szavát (hasonló című művek esetében, első szavait) is fel kell tüntetni: BECK: *A köteles...*, *i. m.*, 11.

A lábjegyzetekben hivatkozott műveket kérjük a tanulmány végén az irodalomjegyzékben is feltüntetni, ábécésorrendben, sorszámozással.

A hivatkozási szabályok összefoglalása:

1. az első hivatkozás teljes bibliográfiai adatokkal történik;
2. hivatkozás ugyanarra a műre a soron következő lábjegyzetben: *Uo.* megjelöléssel történik;
3. rövidített lábjegyzet használatos, ha ugyanattól a szerzőtől csak egy művet hivatkozunk a tanulmányban;
4. rövidített lábjegyzet használatos, ha ugyanannak a szerzőnek több művét is hivatkozunk;
5. a szerző által felhasznált szakirodalmat irodalomjegyzék összegzi.

Általános példa:

1. CSALÁDNÉV (KISKAPITÁLIS) Keresztnév: *Mű címe (dőlttel)*, Kiadó, Kiadás helye, Kiadás éve, oldalszám.
2. *Uo. (dőlttel)*, oldalszám.
3. CSALÁDNÉV (KISKAPITÁLIS): *i. m.*, oldalszám.
4. CSALÁDNÉV (KISKAPITÁLIS): *Rövidített cím...*, *i. m.*, oldalszám.
5. CSALÁDNÉV (KISKAPITÁLIS) Keresztnév: *Mű címe (dőlttel)*, Kiadó, Kiadás helye, Kiadás éve.

Idegen nyelvű műre való hivatkozás esetében a családnev, keresztnév sorrend az adott nyelvben használatos névsorrendet követi:

Dan Andrei POPESCU: *Din nou despre rezerva succesorală. Privire din perspectiva dreptului internațional privat*, Buletinul Notarilor Publici, 2018/2 (XXII).

Példák:

Egyszerűs művek hivatkozása:

1. BECK Salamon: *A köteles részes jogállása*, Athenaeum, Budapest, 1913, 11.
2. *Uo.*, 17.
3. BECK: *i. m.*, 11.
4. BECK: *A köteles...*, *i. m.*, 11.

Két- vagy többszerzős művek hivatkozása:

1. KOZMA Anna, LŐRINCZ György, PÁL Lajos: *A Munka Törvénykönyvének magyarázata*, HVG Orac, Budapest, 2020, 43.
2. *Uo.*, 57–63.
3. KOZMA, LŐRINCZ, PÁL: *i. m.*, 57–63.
4. KOZMA, LŐRINCZ, PÁL: *A Munka...*, *i. m.*, 57–63.

Szerkesztett műben megjelent tanulmányokra, fejezetekre való hivatkozás:

1. VERESS Emőd: *Gondolatok a szerződés egyoldalú jognyilatkozattal történő megszüntetéséről = Lábady Tamás emlékkönyv*, szerk. KOLTAY András, MENYHÁRD Attila, LANDI Balázs, Wolters Kluwer, Budapest, 2019, 311.

2. *Uo.*, 312.
3. VERESS: *i. m.*, 312.
4. VERESS: *Gondolatok..., i. m.*, 312.

Folyóiratcikkekre történő hivatkozás:

1. VÉKÁS Lajos: *Szladits Károly és magánjogi iskolája*, Jogtudományi Közlöny, 2018/2, 72–77, 75.
2. *Uo.*, 76.
3. VÉKÁS: *i. m.*, 76.
4. VÉKÁS: *Szladits..., i. m.*, 76.

Több műre való hivatkozás:

Lábjegyzetben több műre való hivatkozás esetében az oldalszámok után nem szükséges pont és pontosvessző is, csak pontosvessző:

DOMJÁN ÉVA: *A polgári jog és a kereskedelmi jog szerkezetéről*, Magyar Jog, 1991, 751–755; VÉKÁS Lajos: *Szükség van-e kereskedelmi magánjogra?* Magyar Jog, 1998, 705–714; a kereskedelmi jog külön kodifikálása mellett SÁRKÖZY Tamás: *A gazdaság joga, mint az Európai Unióhoz való csatlakozás hajtóereje*, Gazdaság és Jog, 1998, 9–16.

Hivatalos közlönyre, törvényre, rendeletre, kormányhatározatra való hivatkozás:

1. Románia Hivatalos Közlönyének (Monitorul Oficial al României) hivatkozási módja: Románia Hivatalos Közlönye, 2009. április 2, 213. sz.
2. Román törvény hivatkozási módja: a közjegyzőkről és a közjegyzői tevékenységről szóló 1995. évi 36. törvény
3. Román kormányrendelet hivatkozási módja: 2021. évi 77. sürgősségi kormányrendelet a Nemzeti Erdőőrség létesítéséről
4. Román kormányhatározat hivatkozási módja: a Kovászna megyei Uzon község zászlómodelljének jóváhagyásáról szóló 2021/1041. kormányhatározat.

Interneten hozzáférhető elektronikus forrás hivatkozása (zárójelben a letöltés dátumának megadásával):

www.alkotmánybíróság.hu (letöltés ideje: 2020. 01. 23.)

Jogi kérdések, lektorálás és etikai alapelvek:

A szerző a kézirat beküldésével szavatolja, hogy a tanulmány saját, eredeti szellemi alkotása, illetve amennyiben felhasználta mások munkáit, azokat megfelelő módon idézte és szakszerűen hivatkozott rájuk.

A szerző szavatol azért, hogy a művön nem áll fenn harmadik személynek olyan kizárólagos szerzői joga, amely az Erdélyi Jogélet kiadója felhasználását akadályozná vagy korlátozná.

Az Erdélyi Jogélet szerkesztőbizottsága fenntartja magának a kizárólagos jogot arra, hogy a kiadói célok figyelembevételével meghatározza, mely művek felelnek meg a kiadás kritériumainak és kerülnek ténylegesen publikálásra.

A mű szerzőjének álláspontja nem feltétlenül tükrözi az Erdélyi Jogélet szerkesztőbizottságának és kiadójának álláspontját.

Az Erdélyi Jogélet a publikációt ingyenesen teszi hozzáférhetővé.

Az Erdélyi Jogélet kiadója általános szabályként nem fizet díjat a szerzőnek. A szerző a díjazásról a kézirat beküldésével kifejezetten lemond.

ERDÉLYI JOGÉLET

A szerző visszavonhatatlan engedélyt ad a mű címének felhasználásához, a mű nyilvánosságra hozatalához nyomtatott és elektronikus formában, a folyóirat honlapján és adatbázisokban. A szerző engedélyt ad a mű sokszorosítására, terjesztésére és a szükséges korrekció elvégzésére.

A szerző a mű fentiekben felsorolt felhasználására területi korlátozás nélkül, határozatlan időtartamra, azaz a mű teljes védelmi idejére kizárólagos, harmadik személynek átengedhető felhasználási jogot enged az Erdélyi Jogélet kiadójának.

Az Erdélyi Jogélet szerkesztőbizottságának tagjai, illetőleg külső, tudományos minősítéssel rendelkező, erre felkért személy által lektorált cikkeket közöl. A kézirat elbírálása kettős vak lektorálással történik. A kettős vak lektorálás módszerének lényege, hogy a lektor számára a szerző, a szerző számára a lektor ismeretlen marad.

A beérkező kéziratokat először a szakterületi felelős szerkesztő vizsgálja felül, és amennyiben a beküldött dokumentum illeszkedik a lap profiljához és teljesíti a formai és szakmai alapvető feltételeket, felkéri a megfelelő szakértőt a lektori vélemény elkészítésére.

A lektorálási kritériumok a következők: formai, hivatkozási és terjedelmi előírásoknak való megfelelés; témaválasztás indokoltsága, időszerűsége, egyedisége; a kézirat szerkezete: arányosság, belső logika, áttekinthetőség; a jogtudományok elvárásrendszerének megfelelő, következetes fogalomhasználat és nyelvhelyesség; szakirodalmi és elméleti megalapozottság; hivatkozások pontossága és teljessége; módszertan; újszerűség, a kutatói kérdésfelvetés minősége és a kutatói erőfeszítés mértéke; összegző megállapítások és következtetések minősége.

A lektori véleményeket a szerkesztőbizottság továbbítja a szerzőnek. A lektori véleményben foglaltakat a szerzőnek követnie kell. Amennyiben a szerző nem ért egyet a lektori véleménnyel, azt külön meg kell indokolnia és jeleznie kell a tudományterületi felelős szerkesztőnek, aki mérlegeli a véleményeltérés okát és dönt annak elfogadásáról. Ha a lektor jelentősebb átdolgozást kér, úgy a módosított kézirat, megküldése után, újbóli lektorálásra kerül. A lektorálás kettős anonim rendszerben történik (sem a szerző nem értesül a lektor személyéről, sem a lektor a szerző azonosságáról).

A lektori vélemény alapján módosított kéziratot a tudományterületi felelős szerkesztő vizsgálja felül, és amennyiben megfelel a lektori kéréseknek, illetve a szerzői útmutatóban foglaltaknak, úgy szerkesztésre küldi a kéziratot és megjelenteti a lapban.

Az Erdélyi Jogélet szerkesztőbizottsága minden, a kézirat benyújtásával, lektorálással kapcsolatos információt bizalmasan kezel.

Az Erdélyi Jogélet szerkesztőbizottsága szigorúan követi a COPE (Committee on Publication Ethics) által kiadott iránymutatásokat és ajánlásokat. A COPE által kiadott iránymutatások és ajánlások angol nyelven elérhetőek a következő linken: <https://publicationethics.org/resources>.

Scientia Kiadó

400112 Kolozsvár (Cluj-Napoca)
Mátyás király (Matei Corvin) u. 4. sz.
Tel./fax: +40-364-401454
E-mail: scientia@kpi.sapientia.ro
www.scientiakiado.ro

Felelős kiadó:

Sorbán Angella

Kiadói koordinátor:

Szabó Beáta

Korrektúra:

Szenkovics Enikő

Műszaki szerkesztés:

Metaforma Kft.

Tipográfia:

Fazakas Botond

Nyomdai munkálatok:

F&F INTERNATIONAL Kft.

Felelős vezető: Ambrus Enikő igazgató